عودة עַוְדַה

شَهَادَات مُتَخَيَّلَة من مُسْتَقْبَلَات مُمْكِنَة
עדויות מדומיינות מעתידים אפשריים

المحرّران עורכים

عمر الغباري، تومِر جَردي עמר אלע'בארי, תומר גרדי

هيئة التّحرير מערכת

عمر الغباري، تومِر جَردي، دِبي فاربِر، ليئات روزنبرغ עמר אלע'בארי, תומר גרדי, דבי פרבר, ליאת רוזנברג

مركّزة التّحرير والمنتجة רכזת מערכת ומפיקה

دِبي فاربِر דבי פרבר

تصميم עיצוב

أڤيف چروس - ألون אביב גרוס-אלון

ترجمة תרגום

عن العبريّة: الطيّب غنايم. عن العربيّة: عيدان برير وبْرورْيه هوروڤيتس. عن الإنـچليزيّة: عامي آشر والطيّب غنايم

מעברית - אלטייב ע'נאים, מערבית - עידן בריר וברוריה הורביץ, מאנגלית - עמי אשר ואלטייב ע'נאים

تدقيق لغويّ وتنقيح עריכה לשונית והגהה

للعربيّة: أسعد عودة ערבית - אסעד עודה للعبريّة: عامي آشر עברית - עמי אשר

طباعة דפוס

ع.ر. للطباعة م.ض ע.ר הדפסות בע"מ

الناشران מוציאים לאור

جمعيّة «زوخروت» (ذاكرات) وبردس دار للنشر עמותת זוכרות ופרדס הוצאה לאור

يمكن اقتناء الكتاب من المكتبات ومن موقع پردس دار للنشر את הספר ניתן לרכוש בחנויות הספרים ובאתר הוצאת פרדס

| www.pardes.co.il |

מהדורה ראשונה, ספטמבר 2013 الطبعة الأولى/ أيلول 2013

מסת"ב الرّقم الدّوليّ المعياريّ للكتاب: 978-1-61838-068-5

The publication of the book is made possible thanks to the generous support of: Misereor, Christian Aid, HEKS-EPER, AFSC, Rosa Luxemburg Foundation, Broederlijk Delen, CCFD, Trocaire, Mennonite Central Committee, Finn Church Aid, United Churches of Canada, St. Het Solidariteitsfonds, and Oxfam GB.

محتويات الكتاب תוכן עניינים

עמר אלע׳בארי	מהסוף - הקדמה	5
عــمر الغباري	مِن الآخِر - مقدّمة	12
علاء حليحل	شمعدان	19
دانيئله كرمي	أيتام	26
צבי בן-דור בנית	אוצר בביסאן	36
דניאלה כרמי	יתומים	44
אסראא כלש	הגברית	53
يهودا شنهاڤ - شهرباني	إضاءة مكان	62
تسڤي بن دور - بنيت	كَنْزٌ في بيسان	72
حسام عثمان	دار أبونا	81
מתי שמואלוף	נצטרך מכונות אחרות בשביל לעצור את הזמן	90
אמל אקעיק	הלוויה מאוחרת	100
עדי שׂורק	בבית	104
إسراء كلش	الرِّجاليّة	111
عدي سوريك	في البيت	120
أمل إقعيق	جنازة متأخّرة	128
יהודה שנהב-שהרבני	מראה מקום	132
חסאם עת׳מאן	בית אבא	142
חנא עידי	בין חלום הסוף ומציאות ההתחלה	152
ماتي شموئلوف	سنحتاج إلى ماكينات أُخرى لنُوقِفَ الوقت	158
حنا عيدي	بين حُلم النهاية وواقع البداية: مسافة ثلاث نبضات	168
עלא חליחל	מנורה	173
תומר גרדי	סיפור ממנשיה ג׳דידה	180
تومِر چَردي	قصّة من المنشيّة الجديدة	190

فريق العمل העושות והעושים במלאכה	202

מהסוף - הקדמה

עמר אלע'בארי

מערבית: ברוריה הורביץ

סיכמנו שניפגש כולנו בשעה שמונה בבוקר בתחנת הרכבת בחיפה. כולנו, כלומר כל מי שפעל, השתתף, כתב ותרם לספר הזה. "עֲוְדָה - עדויות מדומיינות מעתידים אפשריים". קיבלנו הזמנה להשתתף בכנס ששמו "יוזמות עבר מצליחות" והתבקשנו לדבר בו על הספר שכתבנו לפני שנים. תמהנו על כך ששנים לאחר השיבה מבקשים מאיתנו לדבר על רעיון מטורף שהפרחנו לחלל האוויר הבלתי-אפשרי של אותם ימים. "למה התקשרתם דווקא היום?", שאלתי את הגברת בצדו השני של הקו. היא נשמעה לי מותשת מרוב דיבורים ותשובות על שאלות. "הספר שלכם עדיין מעורר עניין אצל רבים כאן, בביירות," היא ענתה לי, "ידוע לך בוודאי שלבנון אירחה מספר רב של פליטים פלסטינים מאז הנכבה ועד השיבה. רבים כאן שואלים את עצמם כיצד עלה בדעתם של בני אדם באותם ימים לדמות לעצמם עתיד הצופן בחובו את שיבת הפלסטינים לפלסטין. כאילו ניבאתם את העתיד בניגוד גמור למהלך העניינים ולמאזני הכוחות וראיתם את הבלתי אפשרי - אפשרי. אנחנו מעוניינים לשמוע איך עלה הרעיון ומה היו בזמנו התגובות על ספרכם."

"רגע, איך קוראים לך?"

"שמי נורה."

"גברת נורה, אני שואל למה אתם מתקשרים היום, יום שלישי, כשהכנס עומד להיערך ביום ראשון. ואתם עוד מבקשים לארח את כל מי שהיה שותף לכתיבת הספר? איך אוכל לאסוף את כולם, כשבעצם אני לא מכיר חלק גדול מהם באופן אישי, וכבר

שנים שאני לא בקשר איתם? זה נראה לי בלתי אפשרי יותר מאשר נראתה לי בזמנו שיבת הפליטים.״

״כבר לפני כמה שבועות שלחנו מכתב לכתובת העמותה שלכם שהשם שלה עד כמה שזכור לי ׳זְכורות׳...״

״זוכרות,״ תיקנתי אותה.

״כן, נכון. שלחנו אותו לכתובת שלכם בתל אביב, אבל המכתב חזר אלינו אחרי כמה ימים כשעליו רשומות שתי הערות: ׳הנמען אינו מוכר׳ ו׳הכתובת אינה נכונה׳.״

פרצתי בצחוק. לאחר השיבה השתנו דברים רבים. השתנו שמות, פנים והלכי-רוח. הוסכם עם היהודים שנסיר מהמקומות את סימני ההיכר הציוניים שלהם. ״אני חושב ששלחת את ההזמנה לרחוב יצחק שדה,״ אמרתי והמשכתי לצחוק, ״את יודעת מי זה יצחק שדה? הוא היה המפקד הראשון של הפלמ״ח. אילו רק ידעת מה עשה הפלמ״ח לארץ ולתושביה. לא אלאה אותך בדברים, אבל תדעי שהשם של הרחוב השתנה לסַמַוְאַל בן עאדיא. את יודעת מי זה סַמַוְאַל? זהו משורר ערבי יהודי שחי בחצי האי ערב. הוא זה שאמר בשיר שחיבר במאה השישית לספירה ללא כל קשר לציונות:

היא בזה לנו על כי אנו מתי מספר, אמרתי לה: הנכבדים הם המעטים

אשר לשם ׳זוכרות׳, משמעותו המדויקת היא – הן/אתן זוכרות. צורת בינוני פועל רבות. לאחר השיבה השם הוחלף והיה במשך כמה שנים ׳שבוֹת׳.״

נורה קטעה את הרצאתי הבלתִי צָנועה ואמרה לי: ״חשוב לנו שתגיעו כולכם. הוועידה תתקיים באולם הנמצא בשכונת אלְאשְרָפִיֵה הקרובה לשכונת סורסוק.״

״סורסוק?״ התפרצתי לדבריה בצעקה, ״השם סורסוק לא אהוד בפלסטין. לפני הנכבה, בתקופה התורכית, קנה אחד מבני המשפחה הזאת אדמות בפלסטין ואחר-כך מכר אותן לתנועה הציונית. לעומת זאת משפחת בּוּסְטְרוּס, שגם היא גרה באלאשרפיה, השם שלה הוא כמו זהב ביאפא. אחד מבניה בנה ליד כיכר השעון ביאפא בניינים, בתי מלון וחנויות, ועד הכיבוש הרחוב היה קרוי על שמו. דרך אגב, כיום הוא שוב נקרא רחוב בּוסטרוס, זאת לאחר שהישראלים קראו לו רחוב רזיאל. אני לא יודע אם הנכדים של שני האישים האלה מכירים את העבר שלהם. בכל מקרה תשלחי לי את התכנית של הכנס ואראה מה אוכל לעשות.״

״אני רק רוצה שתדע שהסופר אליאס ח׳ורי הוא זה שהציע לי להזמין אתכם.״

״זהו כבוד גדול. הוא יהיה בכנס?״

"לא."

"חבל. בזמנו פניתי אליו וביקשתי ממנו לכתוב סיפור לספר, אבל הוא דחה את בקשתי בנימוס. רציתי לשאול אותו למה. טוב, להתראות."

"הלו, שלום תומר. מדבר עמר. מה שלומך? איך הערבית שלך היום? תשמע, אתה זוכר את הספר שחיברנו ביחד לפני שנים, עם עדויות מדומיינות מהזמן שאחרי השיבה?"

"אתה הרי מכיר אותי. אני לא זוכר מה אכלתי אתמול, ואתה שואל אותי על דבר שהוא לפחות בן עשר שנים? זאת אומרת אני זוכר את הספר, אבל אני כבר לא זוכר את הפרטים. מה איתו?"

"התקשרו אליי מאגודת 'עֲבָרֵנוּ' בביירות והזמינו אותנו לפאנל סביב הספר שייערך שם ביום ראשון בערב. כדאי שתתכונן. ניפגש ביום ראשון בשמונה בבוקר בתחנת הרכבת בחיפה."

"אין מצב!" תומר אמר, ועבר לעברית מרוב עצבים. "כדי להגיע בשעה שמונה בבוקר בחיפה אני צריך לנסוע ברכבת של השעה שבע מיאפא, זאת אומרת לצאת מהבית בשש וחצי, זאת אומרת לקום בחמש וחצי. בחיים לא. אני לא חי בשעות האלה. בוא ניסע בצהריים."

"זה הימור לנסוע בצהריים. הזמן קצר והארגון מסובך. אנחנו מדברים על כל הצוות, בערך עשרים איש. אם הפאנל הזה חשוב לנו, אנחנו חייבים להתכונן אליו כמו שצריך למרות הזמן הקצר."

"תגיד לי, מה השם של הרחוב ההוא בביירות? הרחוב עם כל הברים והמועדוני לילה? נבקר בו?"

"להתראות ביום ראשון בבוקר."

התקשרתי לכל חברי הצוות. לאמתו של דבר אנחנו לא צוות ומעולם לא נפגשנו במציאות. נפגשנו רק בתוך הספר. נפגשנו בעתיד המדומה.

הרעיון היה פרי דמיונו הפרוע עד אין גבול... כמעט של תומר גרדי. סברנו אז שסרטי המדע הבדיוני אמנם נראים בתחילה כלא יותר מאשר הזיה, והצופה מתמרמר בשל ההגזמה בבדותות שבהם ומקלל את הוליווד ואת הבליה. אולם סרטים אלה מהווים לעתים מקור להמצאות חדשות ומנוע לשינויים חברתיים ופוליטיים מעשיים על קרקע המציאות. כך, למשל, הקולנוע קדם לפוליטיקה ובחר לארצות הברית באחד מסרטיו נשיא שחור. בעיני השמרנים החדשים והוותיקים היה רעיון זה גרוע יותר מסטייה מינית, ובעיני

הליברלים החדשים והוותיקים היה זה לא יותר מאשר רעיון מטופש. אך אותו רעיון, שמעטים האמינו בו, הפך בשנת 2009 למציאות. נכון שהוא כמעט לא שינה דבר, וייתכן שהלב שלו לבן, אבל הוא נשיא שחור. הסרטים הבדיוניים היו אלה שבחרו בו תחילה.

פנינו לכמה סופרים וסופרות מאותה התקופה וביקשנו מכל אחד מהם לנסוע לעתיד ולהעיד לנו ממנו, ממה שהוא רואה בפלסטין לאחר שהפליטים שבו לבתיהם. מכיוון שאנחנו דוגלים בשיבה, מאמינים בה ופועלים למען יישומה רצינו להיעזר בהם כדי לצרף לעמדה הפוליטית העקרונית והתיאורטית מציאויות אפשריות לאחר השיבה בפועל.

אני פניתי לסופרים ערבים, ותומר פנה לסופרים יהודים. חששנו מהתוצאות והטלנו ספק בהצלחת המשימה. כאשר התקשרתי לסופר מוחמד עלי טאהא והצגתי בפניו את הרעיון, הוא אמר לי, ספק גוער בי ספק מתלוצץ: "אני לא חנות, יקירי. איך אתה מבקש ממני לכתוב סיפור 'לפי הזמנה'? אני לא חושב שאני יכול." ביקרתי אותו לפני זמן מה בביתו החדש במיעאר. לא דיברנו על הספר, אך שוחחנו על שיבתו שהייתה מהירה וקלה יותר מזו של פליטים אחרים, שכן עד השיבה הוא גר בכפר כאבול הסמוך, ומלבד זאת מרבית האדמות של מיעאר נותרו ריקות כאילו חיכו לשיבת בעליהן. ביתו היפה ניצב על ראש גבעה, לא הרחק ממושב יעד. ניתן לראות ממנו את הר הכרמל מדרום ואת ראש הנקרה מצפון. ביקרתי אותו בגלל דבר אחד – רציתי לבדוק אם הוא שומע כיום את המית הים וגליו המתנפצים אל נקרות ראש הנקרה כפי ששמע אותם בילדותו לפני הנכבה. את זכרון הילדות הזה הוא סיפר לי בראיון שקיימתי איתו בפברואר 2013. אולי רציתי בעצם לבדוק אם מיעאר שלאחר השיבה הוא אותו מיעאר שלפני הנכבה. מה שבטוח הוא שהנוף לא היה אותו נוף.

תומר ואני דיברנו עם מספר רב של סופרים וסופרות. היו כאלה שדחו מיד את בקשתנו. הם חשבו את המשימה בלתי אפשרית. ביקשנו מהכותבות והכותבים שיוציאו את עצמם באופן זמני מהמצב בו חיו, ושיסתכלו עליו מבעד משקפיים אחרות. היה לנו ברור שזה לא קל, והיינו מודעים לכך שרבים מאיתנו – אנחנו, שחיינו באותה תקופה – היינו בני ערובה בידי מערכת מפוחדת ומפחידה שאינה מאפשרת תנועה רחבה יותר מתוך גבולות הקירות שהציבה – קירות בטון וקירות של רעיון. אחרים אמנם נענו לאתגר, התגייסו בהתלהבות לכתיבה, השקיעו מאמצים וניסו, אבל הסיפור לא נולד. תמה השיבה ולא תם הסיפור.

הגעתי לתחנת הרכבת בחיפה לפני שמונה. הייתי מתוח ונרגש מסיבות רבות: ביירות, הפאנל, המועד... קיוויתי שאיש מהקבוצה לא יאחר, כי לא היה לי מושג מה אעשה אז. האם נשאיר אותו וניסע בלעדיו, כפי שחששתי שתציע ליאת רוזנברג, מנהלת "זוכרות" באותם ימים וחברת המערכת של הספר, או שיסחוף אותי גל של חמלה ערבית ואציע

לחכות לו ולנסוע ברכבת הבאה שיוצאת שעתיים מאוחר יותר? אסעד עודה הגיע ראשון, דייקן כטבעו. כפי שהוא מדקדק בשפה הערבית כך הוא מדקדק בזמן. תומר הפתיע אותי והגיע עוד לפני המועד, יחד עם עמי אשר. חנא עידי הודיע לי שבימים אלה הוא באמריקה, ולכן לא יוכל להגיע. חסאם עת'מאן הגיע ברכבת בקו רמאללה-חיפא. אחריו הגיעה אסראא כלש. בעלה הסיע אותה מזרעין. רק עשרים דקות נסיעה, כך אמרה. עם הגיעו אמר אלטייב ע'נאיים כשהוא מתלוצץ: "בנסיעה הזאת בשום פנים ואופן לא אהיה מתורגמן." האמת היא שעבודת המתרגמים באותם ימים היתה רווחית עוד פחות מאי-פעם, שכן האנשים שהיו זקוקים לתרגום הלכו והתמעטו. מעצבת הספר אביב גרוס הגיעה כשהיא נושאת בחיקה תינוק. היא אמרה שהחליטה לקחת אותו יחד איתה לביירות. כל הנוכחים התעסקו עם התינוק, ואני הסתכלתי בשעון והתפללתי שהעניינים יתנהלו כמתוכנן. בדיוק אז הגיעה דבי פרבר ומיד הציעה לי את עזרתה. "הייתי רכזת המערכת של הספר," אמרה בחיוך, "והתגעגעתי לתפקיד הזה. אתקשר לאחרים לשאול איפה הם." תמיד הייתה מתקשרת או שולחת אימיילים לשאול לאן הגענו בכתיבה ולדחוק בנו להזדרז. אני הייתי מהמתמהמהים, וכל יום הייתה שואלת אותי מתי אסיים את ההקדמה. כל פעם שחשבתי על רעיון וכתבתי אותו, צץ במוחי רעיון אחר וקרעתי את הטקסט הקודם, או ליתר דיוק מחקתי את המסמך הקודם מהמחשב, והתחלתי מחדש. כך עשיתי לפחות שבע פעמים עד שגיבשתי מעין הקדמה, מעין סיפור שכזה.

הגיעו גם שני המתרגמים לעברית - ברוריה הורביץ ועידן בריר. צחקנו ושאלנו אותם איך העבודה בתרגום בימים אלה. הם לא הבינו למה אנחנו צוחקים. אלטייב ניגש אליהם ושלושתם הלכו הצדה לשוחח ביניהם.

אה, נזכרתי, יהודה שנהב-שהרבני הודיע לי קודם לכן שהוא יגיע לביירות מבגדאד, שם היה בביקור משפחתי אצל בני דודו שהחליטו לשוב אליה. השעה הייתה כמעט שמונה וחצי כשעלאא חליחל החנה את מכוניתו ופסע לקראתנו וסיגריה בפיו. אחריו הגיעו צבי בן-דור בנית ודניאלה כרמי. בשמונה וחצי בדיוק הגיעה עדי שורק. תמיד חשבתי שהיא גבר בגלל שמה. היא רצה כדי להגיע בזמן ובירכה את כולם בברכת בוקר טוב. דבי נראתה לא מרוצה. היא התקשרה למתי שמואלוף, והלה אמר לה שהוא לן בלילה בחיפא והלך לישון מאוחר. הוא הזמין מונית ועכשיו הוא בדרך. אחר-כך היא ניסתה להתקשר לאמל אקעיק, אבל הטלפון שלה היה סגור. היא השאירה לה הודעה קולית לאחר הודעת המשיבון: 'הגעת לתא הקולי של מנוי ברשת אמריקנה. אנא...' מתי ואמל איחרו ברבע שעה. הוכחתי לעצמי שצדקתי כשזימנתי את הקבוצה לתחנה שעה וחצי לפני יציאת הרכבת. לאחר שהגיעו כולם התיישבנו בבית קפה כדי לנוח ולשתות

תה וקפה עד השעה תשע וחצי, מועד הגעת הרכבת. הרכבת לא הגיעה. לא נשמעה ברמקולים הודעה על איחור כלשהו. שאלתי על כך את הפקידה באשנב הכרטיסים והיא ענתה לי שזו לא העבודה שלה ושאפנה לאשנב המודיעין. שאלתי במודיעין את הפקיד הידען, והוא אמר שלא אדאג, שהיא בטוח תגיע, שיכול להיות שהיא תאחר בעשר דקות, רבע שעה, שזה רגיל. הייתה זו דרך מוזרה ביותר להרגיע אותי. למעשה הרגעתי את עצמי בכך שחזרתי ואמרתי בלבי – לא נורא, זה רגיל...

הרכבת הגיעה. באותו רגע בדיוק התקשרה אליי סמאח אשתי לספר לי שאחת משכנותינו באלשג'רה, שהגיעה לפני שנה מעין אלחלוה, טוענת שהאדמה שעליה אנחנו בונים את הבית החדש שלנו באלשג'רה, או אלסג'רה כפי שקוראת לו סמאח, לא היתה שייכת לסבה של סמאח, אלא למשפחת נאג'י אלעלי. אמרתי לה: "סמאח, אחזור בלילה מביירות ומחר נבדוק את הנושא." "בטח," היא אמרה לי בכעס, "בוא נראה מתי 'האדון מחר' הזה יגיע, אני חוששת ש...". הקו נעשה משובש ואמרתי בקול רם, בלי לדעת אם היא שומעת אותי, שהקו גרוע ושנראה לי שעוד מעט הוא יתנת... השיחה התנתקה, והרכבת יצאה לדרך.

ישבנו יחד באותו קרון. הרכבת לא הייתה צפופה, והנוסעים היו רבגוניים בחזותם. היו ביניהם שחומים והיו בלונדינים, היו מקומיים והיו גם תיירים, שהרי התיירות שגשגה באזור. מי היה מאמין שהנסיעה מקהיר לירושלים ואחר-כך לבגדאד דרך דמשק תהיה כל כך נוחה וללא גבולות, מחסומים או גדרות?

"בעוד שעה נהיה בביירות," אמרתי להם, "נורה תקבל את פנינו. ננוח באכסניה, נאכל צהריים, ואחר-כך נשב יחד להכין את הפאנל ולדון במספר עניינים – מי מאיתנו ידבר בפאנל, לְמה אנחנו מצפים ממנו, מי יהיה הקהל, ועוד כהנה וכהנה עניינים ושאלות." מתי שמואלוף אמר שהוא רוצה לדבר בפאנל. אמרתי לו: "מתי, חכה. בוא נשמע מה חושבים האחרים." לא הגענו לכלל הסכמה. הצעתי לדחות את הנושא הזה לפגישתנו בביירות ולהתייעץ עם יהודה שנהב שהוא המבוגר בינינו. אין ספק שדעתו היא בעלת חשיבות, מה גם שלא יהיה זה צודק לפסוק בעניין זה בלעדיו. הצעתי להם שבמקום זאת נעלה בדמיוננו את השאלות של הקהל, ומי כמונו מומחה בדמיון?

שיערתי בנפשי, ומן הסתם קיוויתי, שישאלו אותי על שם הספר. לפני עשר שנים כאשר דנו במערכת בבחירת שם לספר, השפה העברית הייתה עדיין שלטת, כי המדינה הייתה ציונית, ומעמדה של השפה הערבית היה כמעמדם של דובריה במאבק מול הישראלים. אמרתי בפגישה זו שאני מציע לא לבחור שם עברי או ערבי ואחר-כך לתרגם אותו לשפה השנייה, שכן במצב זה השם הערבי ייעלם, וכולם ישתמשו בשם העברי,

זאת בשל הדומיננטיות של העברית במאזן הכוחות הנוכחי. הדבר מזכיר לי שם של כפר ערבי-יהודי באזור לטרון שגרתי בו שנים ארוכות. הוחלט לתת לכפר שם עברי מתורגם לערבית מתוך הנחה ששמו הרשמי יהיה מורכב משני השמות גם יחד. החלטנו אז להקדים את השם הערבי לשם העברי ולקרוא לו "ואחת אלסלאם-נווה שלום". אבל למרות זאת, כידוע, השם הרווח של הכפר היה נווה שלום, ולא השתמשו בשם הערבי אלא לעתים רחוקות ובאופן מאולץ. כך היה בכל המוסדות שקראו לעצמם בשם ערבי ועברי משותף. בכל המקרים השתלטה העברית על הערבית. לכן הצעתי לתומר, לליאת ולדבי לא לחזור על אותה טעות כי היא מגלמת בתוכה מאזן כוחות בלתי שקול ומקבעת אותו. וכיום? עלתה שאלה מהוססת מתוך הקהל. איש לא ענה עליה. האווירה בקרון הייתה נעימה. הסופרים והמתרגמים החליפו ביניהם בדיחות רבות. כל הבדיחות של מתי היו מתחת לחגורה. כולן היו קשורות לסקס, והוא לא התבייש להשתמש במילים גסות כמו המילים שהוא השתמש בהן בסיפורו. באתי במבוכה, ובעודי מתפתל באי-נוחות התלבטתי מה עליי לעשות. בסוף אמרתי לו: "אולי... אולי לא מתאים שנדבר כאן ככה." וכדי להציל אותו ואותי מרגעי המבוכה אמרתי לו שיצפה לשאלה כזאת מהקהל ושכדאי שיכין לעצמו תשובה משכנעת. אחר-כך השתתקנו.

אסראא פנתה לעלאא ואמרה לו: "אתה זוכר כמה קשה היה לך להפליג בדמיון שלך עד למצב שבו כל הפליטים חוזרים, והחזרת רק מאתיים אלף פליטים, ושהיית כבול בידי המשטר שהתרגלת אליו והשארת את המנורה על הדרכון?" עלאא הנהן בראשו והודה בדברים, אך השיב לה מנה אחת אפיים: "ואת, נכון שהעלמת את היהודים כאילו אינם קיימים, ולא העזת לדמיין את החיים בזרעין או בפלסטין עם היהודים?"

מעט לפני ראש הנקרה נעצרה הרכבת בתחנת אלבּסה. אמרתי לתומר: "אלבּסה נבנה מחדש, וחברי ואכּים ואכּים נבחר לראש המועצה. שמעתי שמשפחה יהודייה ידועה בעיר שלומי, שבנויה על אדמות אלבּסה, רצתה לעזוב את המקום לאחר שתושבי הכפר שבו לבתיהם בשל פחד מנקמה. אתה יודע למה? כי משפחה זו הפכה את המסגד של אלבּסה לרפת, טימאה את הכנסייה שלו וסירבה לאפשר לואכּים ולתושבי אלבסה המעטים שנותרו בארץ וגרו במעיליא לשפץ אותה. ואכּים שכנע אותה להישאר והכחיש שקיימת כוונה כלשהי להתנקם בה. אולי כדאי שנבקר פעם באלבּסה. מעניין אותי לראות אם שיקמו את אזור אלמשירפה התיירותי ובנו בו פארק כפי שהיה לפני 1948."

אט אט השתרר שקט. השיחה התנהלה בקבוצות קטנות או בזוגות, והיו כאלה שפרשו מהקבוצה והתייחדו עם עצמם. אני הייתי אחד מהם, כי רציתי לנוח מעט בזמן שנותר, לפני שנגיע לביירות.

مِن الآخِر – مقدّمة

عمر الغباري

اتفقنا أن نلتقي الساعة الثامنة صباحًا في محطة القطار في حيفا. كلّنا. كلّ من عمل وشارك وكتب وساهم في كتاب «عودة – شهادات متخيّلة من مستقبلات ممكنة». تلقّينا دعوة للمشاركة في مؤتمر «مبادرات جماعية ناجحة من الماضي». طلبوا منّا أن نتحدّث عن هذا الكتاب الذي أنجزناه قبل سنين. أمر غريب. عدّة سنوات بعد العودة يطلبون منّا الحديث عن فكرة مخبولة أطلقناها في فضاء المستحيل التابع إلى تلك الأيام، عدّة سنوات قبل العودة. ولكن لماذا تتّصلون،اليوم؟ سألتها. قالت السيّدة على الطرف الآخر من الهاتف، وقد سُمعت منهكة من عبء الكلام والردّ على الأسئلة: إنّ كتابكم ما زال يثير اهتمام الكثيرين، هنا في بيروت. أنت تعرف أنّ لبنان استضاف عددًا كبيرًا من اللّاجئين الفِلَسطينيين منذ النكبة حتى العودة. الكثير يتساءلون، هنا، كيف خطر ببال بشر – في تلك الأيام – أن يتخيّلوا مستقبلًا يشمل عودة الفِلَسطينيين إلى فِلَسطين؟ وكأنّكم تنبّأتم بالمستقبل بخلاف كلّ مجريات الأمور وموازين القوى. رأيتم اللا- ممكن ممكنًا. نريد أن نسمع كيف جاءت الفكرة وكيف كانت ردود الأفعال على كتابكم، حينها.

- لحظة، ما اسمك؟
- اسمي نورة.
- سيّدة نورة، أنا أسأل لماذا تتّصلون اليوم، الثلاثاء، والمؤتمر سيُعقد يوم الأحد؟ وتريدون استضافة كلّ من ساهم في الكتاب. كيف لي أن أجمع كلّ هؤلاء وأنا، أصلًا، لا أعرف

قسمًا كبيرًا منهم بشكل شخصيّ، ولم أكن على تواصل معهم منذ سنين. هذا يبدو لي مستحيلًا أكثر ممّا بدت لي عودة اللّاجئين، حينها.

- لقد بعثنا – قبل أسابيع – برسالة إلى عُنوان جمعيّتكم، اسمها – على ما أعتقد –زاخوروت...

- زوخروت - صحّحتها.

- نعم، بعثنا إلى عُنوانكم في تل- أبيب. ولكن الرسالة أعيدت إلينا بعد أيام وعليها ملاحظتان: «الشخص غير معروف» و«العُنوان غير صحيح».

- ضحكت بصوت عالٍ. بعد العودة تغيّرت أشياء كثيرة. تغيّرت أسماء ووجوه وأمزجة. كان الاتفاق مع اليهود أن ننزع من الحيّز سماته الصِّهيونية. أظنّك أرسلت الدعوة إلى شارع يتسحاق سديه. وما زلت أضحك. هل تعرفين من هو يتسحاق سديه؟ كان أوّل قائد لمنظمة البلماح. آه لو تعرفين ماذا فعلت البلماح في البلاد والعباد. لن أطيل عليك، ولكن اعلمي أنّ اسم الشارع أصبح السموأل بن عاديا. أتعرفين من هو السموأل؟ شاعر عربيّ يهوديّ من الجزيرة العربية. هو الذي قال في القرن السادس الميلاديّ، وبدون علاقة بالصِّهيونية:

تعيّرنا أنّا قليل عديدُنا فقلت لها إنّ الكرام قليلُ.

أمّا زوخروت فمعناها ذاكرات، أو – بالأحرى – معناها هنّ/أنتنّ ذاكرات. اسم فاعل بجمع المؤنّث السالم. أمّا بعد العودة، فقد استبدلنا الاسم وأصبح «عائدات».

أوقفتني نورة عن محاضرتي غير المتواضعة، وقالت: يهمّنا أن تحضروا جميعًا. سيكون المؤتمر في قاعة بحيّ الأشرفية، قرب حي سُرسُق.

- سرسق؟ صرخت. أوقفتها. اسم سرسق في فِلَسطين غير محبوب. أحد أفراد هذه العائلة اشترى أراضيَ في فِلَسطين في العهد التركيّ ثمّ باعها للحركة الصِّهيونية قبل النكبة. أمّا عائلة بُسْترُس، التي تسكن، أيضًا، في الأشرفية، فاسمها مثل الذهب في يافا. أحد أفرادها بنى في يافا – عند دوّار الساعة – عمارات وفنادق ومحالَّ تجارية، وكان الشارع على اسمه حتى الاحتلال. على فكرة، اليوم عاد اسم بسترس إلى الشارع الذي سمّاه الإسرائيليون شارع رَزيئِل. لا أدري ما إذا كان أحفاد هذين الشخصين يعرفون ماضيهما. على أيّ حال، ابعثي لي برنامَج المؤتمر وسأرى ما يمكن عمله.

- أريد، فقط، أن تعرف أنّ الكاتب إلياس خوري هو الذي اقترح أن أدعوكم.

- هذا شرف كبير. هل سيكون في المؤتمر؟

- لا

- خسارة. لقد توجّهت إليه حينها؛ ليكتب هو الآخر قصة للكتاب، ولكنّه اعتذر. أردت أن أسأله لماذا. إلى اللقاء.

- ألو. تومر مرحبًا! عمر يتحدّث. كيف حالك؟ كيف لغتك العربية اليوم. اسمع. أتذكُر ذلك الكتاب الذي حرّرناه، معًا، قبل سنوات،عن تصوّر العودة؟
- أنت تعرفني. أنا لا أذكر ماذا أكلت أمس. تسألني عن شيءعمره عشر سنوات، على الأقلّ. أعني أنّني أذكر الكتاب، ولكن لا أذكر التفاصيل، اليوم. ماذا عنه؟
- اتصلوا بي من مجموعة «ماضينا» في بيروت. دعونا إلى ندوة حول الكتاب. الندوة يوم الأحد مساء، في بيروت. جهّز نفسك. سنلتقي يوم الأحد في الثامنة صباحًا، في محطة قطار حيفا.
- إينْ مَتساف، وتحوّل إلى العبرية مستشيطًا، لا يُمكن بأيّ حال من الأحوال. حتى أكون الساعة الثامنة صباحًا في حيفا، معناه أن أستقلّ قطار الساعة السابعة من يافا، ومعناه أن أخرج من بيتي في السادسة والنصف، ومعناه أن أستيقظ من نومي في الخامسة والنصف. لا يمكن. مستحيل. هذه ليست ساعاتي. لنسافر ظهرًا.
- هذه مخاطرة أن نسافر ظهرًا. الوقت ضيّق. والتنظيم معقّد. نحن نتحدّث عن كلّ الطاقم. حوالي عشرين شخصًا. إن كانت الندوة هامّة بالنسبة إلينا يجب أن نحضّر لها كما يجب، رغم ضيق الوقت.
- قل لي، ما اسم ذلك الشارع في بيروت؟ شارع البارات والنوادي الليلية؟ هل سنزوره؟
- إلى اللقاء، الأحد صباحًا.

اتصلت بجميع أفراد الطاقم. في الحقيقة نحن لسنا طاقمًا. لم نجتمع في الواقع، قَطّ. اجتمعنا داخل الكتاب، فقط. اجتمعنا في المستقبل المتخيّل.

كانت الفكرة من بنات أفكار تومر چردي. هو شخص مع خيال واسع ولا تقيّده حدود... تقريبًا. اعتقدنا، حينها، أنّ الخيال العلميّ والأفلام السينمائية الخيالية، التي تبدو، أوّلَ وهلة، مجرّد هذيان، ويتذمّر المشاهد من المبالغة في خرافيّتها، ويشتم هوليوود. أحيانًا، تكون هذه الأفلام مصدرًا لاختراعات جديدة، وأحيانًا تكون محرّكًا لتغيّرات اجتماعية وسياسية فعليّة، على أرض الواقع. فالسينما سبقت السياسة وانتخبت رئيسًا أسودَ للولايات المتحدة الأمريكية في أحد أفلامها. كانت تلك الفكرة أصعب من الانحراف الجنسيّ في نظر المحافظين الجدد والقدامى، وأقرب إلى الهَبل في نظر الليبراليين الجدد والقدامى. من آمن بالفكرة كانوا قلّة. وها هو الواقع يصبح عام 2009 حقيقة.صحيح أنّه لم يغيّر شيئًا تقريبًا، ولكنّه أسود. ربّما قلبه أبيض، ولكنّه رئيس أسود. الأفلام الخيالية هي التي اختارته، أولا.

توجّهنا إلى عدد من الكُتّاب والكاتبات، المؤلّفين والمؤلّفات، وطلبنا من كلٍّ منهم، في تلك المرحلة من التاريخ، أن يسافر إلى المستقبل ويأتي لنا بشهادة عمّا يراه في فِلَسطين

بعد أن عاد اللّاجئون إلى ديارهم التي هُجّروا منها، مع بداية النكبة. وبما أنّنا نؤمن وننادي ونعمل من أجل تطبيق حقّ العودة، أردنا أن نستعين بهم كي نُلحِق بالموقف السياسيّ المبدئيّ والنظريّ تصوّرًا لواقع ممكن، بعد العودة الفعلية.

أنا توجّهت إلى مؤلّفين عرب، وتوجّه تومر إلى مؤلّفين يهود. توجّهنا متوجّسَين من النتيجة. كنّا في شكّ من نجاح المَهمّة. عندما اتصلت بالكاتب محمد علي طه واقترحت عليه الفكرة، قال لي موبّخًا مداعبًا: «أنا لست دكّانًا يا عزيزي! كيف تطلب منّي كتابة قصة بناءً على «طلبيّة». لا أعتقد أنّي أستطيع فعل ذلك». زرته قبل مدّة في بيته الجديد في ميعار، فقد كانت عودته أسرع وأسهل من لاجئين آخرين. لم نتحدّث عن الكتاب، كان يسكن حتّى العودة في كابول المجاورة، ومعظم أراضي ميعار ظلّت فارغة كأنّها كانت تنتظر عودة أصحابها. كان بيته جميلًا على قمّة التلّ، ليس بعيدًا عن مستوطنة «ياعد»، يرى منه جبل الكرمل جنوبًا، ورأس الناقورة شِمالا. زرته من أجل أمر واحد: لأفحص ما إذا كان، فعلًا، يسمع هدير البحر وأمواجه تلاطم كهوف رأس الناقورة، كما كان في طفولته قبل النكبة. هكذا قال لي في مقابلة أجريتها معه في شباط 2013. ربما من خلال ذلك أردت أن أفحص ما إذا كانت ميعار بعد العودة هي ميعار ذاتها قبل النكبة. المؤكّد هو أنّ المنظر لم يكن المنظر ذاته.

تومر وأنا، توجهنا إلى الكثير من المؤلفين والمؤلفات. بعضهم اعتذر مباشرة؛ لأنّه استوعب – من البداية – استحالة المَهَمّة. أردنا أن يُخرجوا أنفسهم بشكل مؤقت من الحالة التي ساحوا فيها، ولم يحبّوها على فكرة، وأن يروها من منظار مختلف. لم يكن سهلا. كنّا على دراية أنّ كثيرًا منّا – نحن الذين عشنا تلك المرحلة – كنّا رهائن عند منظومة مرعوبة ومرعِبة لا تسمح لرهائنها بالتحرّك أبعد من الجُدُر التي أقامتها. جدر إسمنتية وجدر فكرية. بعضهم قبل التحدّي وتحمّس للكتابة واجتهد وحاول، لكن القصة لم تولد. تمّت العودة ولم تتمّ القصة.

وصلت محطة حيفا قبل الثامنة. كنت متوتّرًا ومنفعلا. أسباب التوتر في ذلك اليوم متعدّدة. بيروت، الندوة، الوقت. تمنّيت ألّا يتأخّر أحد من المجموعة؛ لأنّي لا أعرف ماذا سأفعل حينها؛ هل نتركه ونسافر مع من حضر في الموعد، كما كانت ستقترح ليئات روزنبرغ، التي كانت مديرة زوخروت في تلك الأيام، وعضوًا في هيئة تحرير الكتاب، أم ستنتابني شحنات عاطفة عربية وأقترح أن ننتظره ونسافر بالقطار التالي، الذي ينطلق بعد ساعتين؟ وصل أسعد عودة أوّلًا، دقيق بطبعه، كما يدقّق في اللّغة العربية يدقّق في الوقت. وها هو تومر يفاجئني ويصل قبل الموعد، مع عامي آشر. حنّا عيدي أخبرني أنّه في أمريكا في هذه الأيام، ولن يحضر. حسام عثمان وصل بقطار رام الله – حيفا. وإسراء كلش أوصلها زوجها من زرعين؛ عشرون دقيقة سفر، فقط – قالت. عندما وصل الطيّب غنايم قال، مازحًا: في

هذا المشوار لن أكون مترجمًا. الحقيقة أنّ عمل المترجمين – في هذه الأيام – غير مربح؛ فالناس التي تحتاج إلى ترجمة تقلّ، يومًا بعد يوم. وصلت مصمّمة الكتاب، أڤيڤ چروس، وعلى حضنها طفل رضيع. قالت سآخذه معي إلى بيروت. انشغل كلّ الحاضرين بالطفل وأنا أنظر في الساعة، وأدعو أن تسير الأمور كما هو مخطط. عندما وصلت دِبي فاربِر اقترحت عليّ المساعدة مباشرة. قالت مبتسمة، أنا كنت مركّزة تحرير الكتاب.اشتقت إلى تلك الوظيفة. سأتّصل بالآخرين لأسأل أين هم؟. كانت، دائمًا، تتّصل أو تبعث برسائل لتسأل أين وصلنا بالكتابة، وتحثّنا على الإسراع. أنا كنت من المتأخّرين. كانت كلّ يوم تسألني: متى ستنهي مقدّمة الكتاب؟ كلّما جاءتني فكرة وكتبتها، راودتني فكرة أخرى، فقمت بتمزيق النصّ السابق، عفوًا! قمت بحذف الملفّ السابق من الحاسوب، وبدأت من جديد. سبع مرّات على الأقلّ، حتى تبلور شبه المقدّمة شبه القصة هذا.

عندما وصل المترجمان للعبرية، بروريه هوروڤيتس وعيدان برير، ضحكنا وسألنا كيف العمل بالترجمة هذه الأيام؟ لم يفهما سبب الضحك، فاقترب منهما الطيّب وذهب ثلاثتهم جانبًا يتحدّثون.

آه، تذكّرت، يهودا شنهاف – شهرباني، أخبرني، مسبّقًا، أنّه سيصل بيروت قادمًا من بغداد. كان هناك في زيارة عائلية لأبناء عمّه الذين قرّروا العودة إلى بغداد. الساعة تقترب من الثامنة والنصف. علاء حليحل يوقف سيارته ويمشي في اتّجاهنا متلكّئًا، وفي فمه سيجارة. وها هما تسڤي بن دور – بنيت ودنيئله كارمي. عَدي سوريك، التي كنت أظنّها رجلًا، بسبب اسمها، تركض لتصل في الوقت وتقول للجميع: صباح الخير، في الثامنة والنصف، تمامًا. بدت دِبي غير راضية، اتّصلت بماتي شموئلوف، فقال لها أنّه بات ليلته في حيفا وتأخّر في النوم، فطلب تاكسي وهو في الطريق. ثمّ حاولت الاتّصال بأمل إقعيق، إلّا أنّ الهاتف كان مغلقًا، فتركت لها رسالة صوتية، بعد أن أنهى المجيب الآليّ إعلانه: وصلت إلى الخليّة الصوتية لهاتف في شبكة أمريكانا، الرجاء...

تأخّر ماتي وأمل ربع ساعة. أدركت أنّني كنت محقًّا عندما حدّدت موعد لقاء المجموعة قبل ساعة ونصف من انطلاق القطار. الآن، وبعد أن اكتمل العدد، جلسنا في مقهًى للراحة ولاحتساء القهوة والشاي، في انتظار موعد القطار. التاسعة والنصف. لم يأتِ القطار، ولم تعلن مكبّرات صوت المحطة أيّ تأخير. سألت الموظفة في شبّاك التذاكر، فقالت: هذا ليس عملي،اذهب إلى شبّاك الاستعلامات. استعلمت من الموظّف العالِم، فقال لي: لا تقلق، سيأتي، ربّما يتأخّر عشر دقائق أو ربع ساعة. عاديّ. كانت هذه أغرب طريقة لتهدئة روعي. فعلًا، هدأت نفسي. وصرت أردّد، لا بأس، عاديّ.

وصل القطار. في هذه اللحظة بالذات، تتّصل بي سماح زوجتي، لتخبرني أنّ إحدى جاراتنا في الشجرة، والتي جاءت قبل سنة من عين الحلوة، تقول إنّ الأرض التي نبني فيها

بيتنا الجديد في الشجرة أو السجرة – كما تلفظها سماح – ليست على أرض جدّها، وإنّما تابعة إلى عائلة ناجي العلي. قلت لها: يا سماح، سأعود من بيروت ليلًا، وسنفحص الموضوع غدًا. قالت غاضبة: طبعًا، كالعادة، تؤجّل كلّ شيء. سنرى متى «السيّد غدًا» هذا سيأتي. يا خوفي... صار الخطّ مشوّشًا، وقلت بصوت مرتفع، وأنا لا أدري ما إذا كانت تسمعني، أنّ الخطّ رديء، ويبدو أنّه سينقطـ... وانقطع الاتصال. وانطلق القطار.

جلسنا كلّنا في العربة نفسها. لم يكن القطار مكتظًّا. ركّابه متنوّعون. أشكال ألوان. منهم السمر ومنهم الشقر. منهم سكان ومنهم سياح. فالسياحة ازدهرت في المِنطقة. من كان يصدّق أنّ السفر من القاهرة إلى القدس ثمّ بغداد عن طريق دمشق، سيكون بهذه الأريحية وبدون حدود أو حواجز أو جدر؟

بعد ساعة سنكون في بيروت – قلت لهم، ستستقبلنا نورة، نرتاح في مضافة، نتناول طعام الغداء، ثمّ نجتمع للتحضير للندوة ونناقش بعض الأمور، مَن منّا سيتحدّث في الندوة؟ وماذا نتوقّع من الندوة؟ ومن هو الجمهور؟ وما إلى ذلك من أمور وقضايا. قال ماتي شموئلوف: أنا أريد أن أتحدّث في الندوة. قلت له: يا ماتي انتظر، تعال نسمع آراء الآخرين. لم نتّفق. اقترحت أن نؤجّل هذا الموضوع لاجتماعنا في بيروت، ونتشاور مع يهودا شنهاف، فهو أكبرنا سنًّا، ولا شكّ في أنّ رأيه سيكون ذا أهمية. ثمّ إنّه لا يمكن البتّ في هذا الأمر بدونه. ليس عدلا. اقترحت عليهم بدلًا من ذلك، أن نتخيّل، ومن أشطر منّا بالتخيّل، أن نتوقّع ماذا ستكون أسئلة الجمهور.

وتخيّلت – ربّما تمنّيت – أن يسألوني عن اسم الكتاب، فقلت: عندما ناقشنا، قبل عشر سنوات، موضوع اختيار اسم للكتاب في هيئة التحرير، كانت اللّغة العبرية ما زالت مهيمنة؛ لأنّ الدولة كانت صِهيونية، وكانت مكانة اللّغة العربية كمكانة أصحابها في الصراع أمام الإسرائيليين. قلت في الاجتماع أنّي اقترح ألّا نختار اسمًا عبريًّا أو عربيًّا ثمّ نترجمه إلى اللّغة الثانية؛ لأنّه في هذه الحالة، سيختفي الاسم العربيّ وسيستعمل الجميع الاسم العبريّ؛ بسبب غلبة العبرية في ميزان القوى الحاليّ. هذا يذكّرني باسم قرية عربية – يهودية أقيمت في مِنطقة اللطرون، سكنت فيها سنوات طويلة، وكان لهذه القرية اسم عبريّ مترجم إلى العربية، وكان من المفروض أن يكون اسمها مركّبًا من اللّغتين، وقد قرّرنا، حينها، أن نقدّم العربية على العبرية في الاسم ليكون «واحة السلام – ناڤيه شالوم»، ولكن رغم ذلك، وكما نعرف، فإنّ الاسم الدارج للقرية كان ناڤيه شالوم، ولم يُستعمل الاسم العربيّ إلّا قليلًا، وبصورة مبتذلة. وهكذا كان الأمر في كلّ المؤسّسات التي ابتكرت اسمًا عربيًّا – عبريًّا مشتركًا، فهيمنت العبرية. لذلك اقترحت على تومر وليئات ودِبي ألّا نكرّر ذاك الخطأ؛ لأنّه يجسّد ويرسّخ ميزان قوًى غير متكافئ، بين ما هو عربيّ وما هو عبريّ في تلك الأيام. واليوم؟ صدر سؤال مغمغم من الجمهور. ولم

يُجب عنه أحد.

كان الجوّ في عربة القطار مريحًا، وتبادل الكتّاب والمترجمون الكثير من النكات. وكانت نكات ماتي كلّها من تحت الزنّار، كلّها تدور حول الجنس، ولم يخجل من استعمال كلمات صريحة وبذيئة، مثل الكلمات التي استعملها في قصّته. أُحرجت منه ولحّت له وأنا أتلوّى، ولست واثقًا ممّا يجب عمله في مثل هذه الحالة، ولكنّي قلت له، ربّما... ربّما أنّه ليس من المناسب هنا أن نتحدّث هكذا. ولكي أنقذه وأنقذني من لحظات الحرج قلت له أن يتوقّع سؤالًا كهذا من الجمهور، وأن يحضّر جوابًا مقنعًا. وسكتنا.

عندما قالت إسراء لعلاء: هل تذكر كم كان صعبًا عليك أن تذهب بخيالك إلى وضع يعود فيه كلّ اللّاجئين، وأعدتَ مئتي ألف فقط، وأنّك كنت مكبّلًا بنظام الحكم الذي اعتدت عليه وأبقيت الشمعدان على جواز السفر؟ هزّ علاء رأسه معترفًا، ولكنّه ردّ لها الصاع صاعين، وقال: وأنت؟ ألَم تُخفي اليهود من الوجود؟ ولم تجرؤي على تخيّل الحياة في زرعين أو فِلَسطين مع اليهود؟

قبل رأس الناقورة بقليل، توقّف القطار في محطة البصّة. قلت لتومر أنّ البصّة بُنيت من جديد، وأنّ صديقي، واكيم واكيم، أصبح رئيسًا للبلدية. سمعت أنّ عائلة يهودية معروفة في مدينة شلومي المبنيّة على أرض البصّة، أرادت أن تترك البصّة بعد عودة أهلها؛ خوفًا من الانتقام. أتعرف لماذا؟ لأنّ هذه العائلة استعملت مسجد البصّة كحظيرة للأبقار، ودنّست الكنيسة وعارضت أن يقوم واكيم وأهل البصّة القلائل، الذين ظلّوا في البلاد وسكنوا في معليا، أن يقوموا بترميم الكنيسة. إلّا أنّ واكيم أقنعهم بالبقاء ونفى أن تكون هناك نيّة للانتقام منهم. ربّما علينا أن نزور البصّة، مرّة. أريد أن أرى ما إذا استعادوا منطقة المشيرفة السياحية وبنُوا عليها متنزّهًا، كما كانت قبل 1948.

بدأ الهدوء، رويدًا رويدًا، يخيّم علينا، وكأنّ الكلام انتهى. صار الحديث داخليًّا في مجموعات صغيرة أو أزواج. وانفرد البعض، كلّ مع نفسه، وأنا منهم؛ لآخذ قسطًا من الراحة، في الوقت المتبقي حتى بيروت.

شمعدان

علاء حليحل

منذ أن عادت لطيفة وأم فاروق لا تعرف النوم. تتقلّب في سريرها مثل قطة في يوم حارّ ولا تنفكّ تنظر إلى زوجها أبو فاروق الذي يغطّ في نوم عميق. تبتسم، أحيانًا، حين تسمع صياح الديك الذي فقد الإحساس بالزمن، فيصيح عشر مرّات في الليلة. وفي كلّ مرّة يصيح فيها تتذكّر الديك الذي كانه أبو فاروق وما آل إليه. اليوم، بسنواته السبع والثمانين. تتذكّر حين حملها، أوّلَ مرّة، وقفز وهو يحملها على كتفه من فوق السياج كأنه سبع الفلا، واليوم لا يقوى على القفز عن مخدّة. تبتسم أم فاروق رغمًا عنها، وتبرق عيناها، أحيانًا، قبل الفجر حين تشتدّ ابتسامتها وهي تتخيّل أبو فاروق يحمل لطيفة على كتفه الآن. كيف سينهار هو وهي من الثانية الأولى، ولا شكّ أنّه سيقول لها معتذرًا بولع: «العمُر إلُو يا لطيفة».

لكنّ أم فاروق تمتعض، فجأةً: لو لم تكن لطيفة تحبّه حتى هذه اللحظة لكانت تزوّجت غيره. ألم تكن أجمل فتاة في القرية، كما يقول الجميع ويوافق أبو فاروق بصمته القاتل؟ حين يدهمها هذا السؤال تهمّ بإيقاظ أبو فاروق. تنقلب إلى جانبه في السرير الكبير الواسع وترفع جسدها (ببعض الصعوبة) وتنظر إلى وجهه وهو نائم. تتأمّله، مليًّا. هل كان سيتزوجّها لو أنّ... كم يعذّبها هذا السؤال! وسيظلّ يعذّبها – كانت تعرف – طيلة حياتها، وهو، الآن، يشتدّ وطأة وسطوة بعد عودة لطيفة. كانت تودّ لو أنّها تكرهها لكنّها تحبّها. صديقة طفولتها وصباها. كبرتا معًا، وتفتّحت أسئلة جسديْهما معًا، وصمتتا على الأسئلة معًا. لطيفة كانت صديقتها الحبيبة والأقرب إليها. نصفها

الثاني والأفضل. هكذا كانت تظنّ كلّ حياتها. فلطيفة الأجمل من بينهما، وأبوها أكثر ثراءً من أبيها: أبو لطيفة مَلّاك أراضٍ وطَرْش وأبوها فلّاح أجيرٌ بالكاد يحصّل قوتَ يومه من العمل لدى والد لطيفة. إنّها نصفها الأفضل بالتأكيد. لذلك خطب لطيفة ولم يخطبها هي.

لن تصلّي الفجر على السجادة اليوم. تشعر بتعب هدّام في جنبيْها. قعدت في السرير وأنزلت قدميها حتى لامستا الأرض الباردة وأدّت صلاة الفجر قعودًا. ثمّ قامت وطبخت غلاية قهوة وخرجت تستقبل شمسَ تشرين الخجولة. لسعها البرد فغطّت كتفيها بيديْها. هكذا غطّى أبو فاروق كتفيها في برد أيار المظلم. كانا وحدهما بين الصخور وهبّت نسمة باردة فوجدت نفسها بين ذراعيه الثخينتين. إنّهما ذراعا أوّل رجل. تململت أم فاروق في جلستها ونفضت عنها تلك الذكرى. لا تريد، الآن، أيّ ذكرى من أيار المعتم. اليوم ستأخذ لطيفة إلى المدينة.

في الطريق من القرية إلى المدينة المجاورة، عملت أم فاروق دليلاً سياحيًّا لدى لطيفة. ومن فرط حماستها صارت تدلّها على الأمور الواضحة العادية المبتذلة: «هاي صخور يختي.. وهاي شلعة معزة ... وهاد رمزور.» كانت لطيفة تبتسم راضيةً لا تتبرّم. هي، أيضًا، تحبّ بدريّة التي أصبحت – منذ عشرات السنين – أم فاروق. لقد تزوّجت بمرعي وصار هو الآخر أبو فاروق، حرس الله فاروق وأخوته وأبناءه وبناته. لم تكن لتختار اسم فاروق لبكرها. كانت تحلم طيلة صباها بأن تكون أمّ العزّ، منذ أن زارتهم في القرية خالة بعيدة كانت تسافر من بيروت إلى السلط، فاستراحت عندهم ثلاثة أيام. لقد قالت له إنّها تريد أن تكون إمّ العزّ. أمّا هو فكان يعرف أنّ عليه أن يسمّي بكره على اسم أبيه. كانت تعرف أنّها ستكون أم فاروق لا محالة، ورغم ذلك كانت لا تحلم بنفسها أمًّا إلّا واسمها أم العزّ. لا تحبّ كنية أم فاروق. تشعر بأنّها موجّهة ضدّها بشكل شخصيّ. لذلك تحبّ أن تناديها بدرية، بينما تنادي على مرعي بأبو فاروق.

حين نزلتا في المحطة المركَزية في المدينة المجاورة، توجّهت أم فاروق رأسًا إلى سيارة أجرة وسألت بعبرية ركيكة: «مَسراد هابانيم؟»؛ «هيا هيا، إصعدي»، صاح السائق اليهوديّ بالمرأتين المُسنتين. لم يكن هذا السائق يحبّ المسنّات بشكل عامّ؛ لأنّهنّ يفاوضن على كلّ قرش، ولا شكّ في أنّ هاتين ستفاوضان بالتأكيد.

«وزارة الداخلية بثلاثين».

«إين باعاياه»، ردّت أم فاروق، «ما في مشكلة يمّا».

«معك الجواز القديم؟» سألتْ أم فاروق، فأخرجته لطيفة من عبّها، المستودع الأكثر أمانًا دائمًا. هزّت أم فاروق رأسها وأخرجت هي الأخرى الاستمارة الرسمية المكتوبة بالعبرية والعربية والتي عبّأها ابنها فاروق ليلةَ أمس، والتي ستقدّمها للموظفة الآن، مع

جواز لطيفة القديم، كي تحصل على جواز إسرائيليّ جديد كما نصّت اتفاقية السلام. هي ومِائتا ألف آخرون من العائدين.

«ما بِدّي يحطّوا الشمعدان على الجواز»، قالت لطيفة بحزم.

«ما بنفع يختي، رح يحطّوا. إلّا كيف رح يحطّوا.»

«ما بِدّي. قوليلهن ما بِدّي..»

في وزارة الداخلية، رفعت الموظفة العربية حاجبيها: «مش ممكن».

اِبتسمت أم فاروق وقالت وهي تشير إلى لطيفة وتتحدّث عنها كأنّها غير موجودة: «عائدة.. جديدة ما بتعرف.»

«أخت لطيفة، مِشْ ممكن تاخدي جواز سفر إسرائيلي بلا شعار الدولة»؛ «بَسْ أنا مِشْ يهودية»، ردّت لطيفة بلطف.«هاد القانون أختي. ما بنفع.»

دخلت الموظفة مع الاستمارة والجواز القديم واختفت في الرّواق. تأمّلت أم فاروق لطيفة. ما زالت عنيدة ورأسها يابس. لو أنّها تزوجت أبو فاروق لطلّقها منذ الشهر الأول. أبو فاروق رأسه أيبس ولولا مرونتها وقدرتها على المناورة معه لما صمدت معه هي الأخرى. لطيفة لا تتنازل. ابنة مَلّاك. أمّا أنا فأتنازل. ابنة فلاح بسيط. لاحظت لطيفة أنّ أم فاروق سرحت بأفكارها، وقالت إنّها تفكر، بالتأكيد، كم أنّني عنيدة ورأسي يابس. لا يهمّني – بلا شمعدان.

عادت الموظفة مبتسمة. الجواز سيصل بالبريد خلال أيام – ومع الشمعدان. لا يمكن إصدار جواز سفر في إسرائيل ليس عليه شعار الدولة. هذا نهائيّ قالت الموظفة بنعومة، ثمّ أردفت بدافع من الشعور بالذنب وهي تبتسم ابتسامة مبالغًا بها للطيفة: «الحمد الله على سلامتك وأهلا وسهلا فيكي».

يجب أن تعرف لطيفة أنّه تزوّجني لأنّه يحبّني، قالت أم فاروق وهي تجلس صامتة في مطبخها تُقمّع الملوخية. الذنب ليس ذنبها أنّ الحرب اندلعت ولطيفة هربت مع والدها الغنيّ الذي دبّر شاحنة وحمّل أغراض البيت النفيسة وطفق نحو بيروت لا يلوي على أحد. بعد أن رحلت لطيفة مع عائلتها بيومَيْن هجمت الطائرات الإسرائيلية على القرية وبدأت بتدمير بيوتها. وهكذا وجدت بدريّة ابنة الستة عشر عامًا نفسها تركض في الفلا وتتعثّر وتقع على جبهتها فتدميها. شعرت بذراعين قويّتين تحملانها. إنّهما ذراعا مرعي، خطيب لطيفة. رفعها على كتفه وبدأ يركض لاهثًا ثمّ قفز فوق السّور الحجريّ الذي يفصل أراضي القرية عن بعضها بعضًا وبدرية على كتفه ولم يتعثّر. ما زالت أم فاروق حتّى الآن، تذكر قوّته وعنفوانه، القوة والعنفوان نفسيهما اللذين لم تشعر بهما بعد تلك اللحظة طيلة حياتها، حتى عندما كان أبو فاروق يعتليها في الليل. كانت تخجل من أن تشدّ جسده الكبير القويّ إلى صدرها المتحرّق، وهو لم يفكّر، يومًا «بطقطقة عظامها» كما

كانت النساء تتفاخر بجانب النبع، حين يتذكّرنَ ضاحكاتٍ ليلة أمس أو ليلة أمس الأول. هل كان أبو فاروق سيطقطق عظام لطيفة؟

دخل أبو فاروق المطبخ وجلس إلى الطاولة بهدوء. «قهوة؟» سألت أم فاروق وقامت قبل أن يردّ عليها. تابع أبو فاروق من مقعده شاشة التلفاز المضيئة في الصالة. كان الجدال مستعرًا بين عربيّ ويهوديّ حول حقوق العائدين، واليهوديّ يرطن بعصبية أنّ الدولة لم تعد لليهود ويجب تخصيص كلّ الأراضي المتبقّية لليهود فقط، من أجل إنقاذ دولة الشعب اليهودي من براثن العرب الزاحفين. مطّ أبو فاروق بزاوية فمه بابتسامة ساخرة وهزّ رأسه وهو يقول لنفسه: «العرب عم بزحفوا وأنا مش عارف». «خلّيهن يحكوا»، قالت أم فاروق وهي تضع الغلاية الصغيرة وفنجانين أبيضين صغيرين على الطاولة. كانت تسمع ما يقول حتّى لو كان يتحدّث في سرّه. نظرت أم فاروق إليه، ورغبت لو تعثُر على إجابة ما في عينيه عن الأسئلة التي تؤرّقها. لم تكن تتوقّع أيّة إجابة وراء صمته المطبق، لكنّها كانت تعرف أنّه يفكر في الهجيج، يوم استيقظ صباحًا ولم يجد لطيفة خطيبته.

امتعضت أم فاروق. صبّت القهوة بعصبية فاندلق القليل من القهوة على الطاولة. نظر إليها أبو فاروق هُنَيْهَة وأزاح نظره. كان يعرف ما يدور في خلدها، فلاذ بالصمت – حليفه الأكبر. أمّا هي فتمتمت دامعة: «خلّيك ساكت». لم يحتمل أبو فاروق هذه الضربة تحت الحزام فحمل فنجان القهوة وتوجّه إلى الصالة ورفع صوت التلفاز عاليًا، تاركًا أم فاروق لدموعها والملوخية.

وصلت لطيفة على الغداء. دعتها أم فاروق، مساء أمس، لتناول الملوخية. وبمجرد أن جلست إلى الطاولة قبالة أبو فاروق ريثما تنتهي أم فاروق من تجهيز الطعام، أخرجت لطيفة جواز السفر الجديد وأعطته لأبو فاروق. فتحه أبو فاروق وتأمّله ثمّ أعاده إليها. «مع شمعدان» قالت لطيفة محاولة أن تستفزّ صمته. «كُلّو مع شمعدان» قال أبو فاروق بهدوء. التقت نظرتاهما، لحظة. أخفضا البصر. سرت كهرَباء في جسد أم فاروق التي كانت تروح وتجيء بين الغاز والفرن والثلاجة. لقد شعرت بهذه النظرة تلسع ظهرها كالسوط. إنّهما يحبّان بعضهما بعضًا. ما يزالان عاشقين. قالت أم فاروق وغالبت دمعة كادت تطفر وهي تصبّ الملوخية في الصحون. أحسّت بمرجل يشتعل غضبًا في أحشائها. ها هو مرعي القويّ الجلمود يذوب قبالة لطيفة التي – رغم عمرها – ما زالت جميلة حدّ القهر. في لحظة رغبت بأن تستدير وتصرخ بها: «لشو رجعتي؟ ها؟ شو إلك هون؟!» لكنها بدلًا من ذلك استدارت وسألت بجِدّيّة خارقة:

«بتحبي الملوخية مع حامض ولا مع ملح الليمون؟»

لو أنّها لا تحبّه – حتّى الآن – لما عادت. لو أنّها لم تعُد تحبّه لما بقيت عزباء حتّى الآن، كانت ستكون جَدّة مثلها، مع أبناء وأحفاد وعائلة كبيرة تمنعها من التفكير حتّى في ذراعَيْ أبو فاروق. لطيفة ما زالت كعادتها تحبّ الملوخية «غْماس». تقطّع الخبز قطعًا صغيرة وتغمّسها بالحساء الأخضر الجذّاب وتأكل بصمت. وكذا أبو فاروق. هل كانا يأكلان الملوخية معًا في السّر؟ هل كانت تصنعها له؟ يجب أن تعرف، الآن.

«يعني كلّ شِي مع شمعدان عندكو؟» سألت لطيفة وهي تُغمّس الخبز بالملوخية.

«كلّ شي» – ردّ أبو فاروق واستمرّ يأكل بصمت.

«لو عارفه ما رجعت. حكولنا فلسطين تحرّرت.»

لم يُجبها أحد. لم يرغب أبو فاروق وأم فاروق في خوض هذا الجدال، الآن. ثمّ أطرقت لطيفة في صحنها وأكلت بصمت.

لكنّهما ما زالا مخطوبين حتّى الآن – فكّرت أم فاروق، لحظةً، وفُجعت بهذه الفكرة. رفعت رأسها وتوقفت عن التقاط نباتات العلت الخضراء في الأرض الوعرية الشاسعة. نظرت إلى لطيفة التي كانت تقطف بعض الزعرور عن شجرة يتيمة بجانب جدار حجريّ مترهّل. أصرّت لطيفة أن تأتي إلى أرض والدها في القرية المهجّرة وأن تقطف الزعرور كما كانت تفعل وهي صبية عاشقة. تقطف الزعرور لحبيبها. الآن، اكتملت الصورة: إنّها تقطف الزعرور لأبو فاروق... خطيبها، كما كانت تفعل قبل سبعين عامًا.

نظرت إلى البعيد حيث ركن فاروق سيارته، وكان يمشي إلى جانب ابنته وابنه اللذين أتيا مع الجَدّة أم فاروق وصديقتها إلى الأرض المتروكة. رغبت بأن تصرخ: «يا فاروق! خدني من هون!» لكنها كعادتها لم تفعل، بل اقتربت من لطيفة وفي حضنها كومة من العلت الأخضر. أرادت أن تخبرها بالفكرة التي خطرت ببالها، تَوًّا. لطيفة رحلت إلى بيروت وظلّت هناك، ومرعي تزوّجها بعد أن تسلّل بعض أهل القرية – وهي ومرعي من بينهم – عائدين إلى بيوتهم. ومن وقتها، لم يُفتح الموضوع. ما زالت خطيبته على سنة الله ورسوله. إنّها تعرف ذلك بالتأكيد. وإلّا، فلماذا عادت إذا لم تكن ترغب بأن يظهر الشمعدان على جواز سفرها؟

«شوفي»، قالت لطيفة وهي تمدّ يدها وفيه جواز سفرها الجديد. التقطت أم فاروق الجواز وفتحته. كان مقصوصًا في عدّة مواقع منه. «قصيت الشمعدانات» قالت لطيفة بفخر. «الله يشحرك يا لطيفة، خربتي الباسبور!» ابتسمت لطيفة بخبث وكبرياء، ثمّ أخذت الجواز من يد أم فاروق ودحشته في عبّها وعادت لقطف الزعرور.

«لمين عم تحوشي زعرور؟» سألت أم فاروق فجأة، ثمّ ارتعبت خوفًا من سؤالها، فانحنت فورًا وبدأت تقطف العلت من الأرض. كأنّها ترفض أن تسمع الجواب. لكنّ

لطيفة لم تُجِب. بعد هُنَيْهَة توقّفت عن قطف الزعرور، وتوجّهت ماشية بهدوء إلى سيارة فاروق. من بعيد رأتها أم فاروق تُخرج الزعرور من حضنها وتعطي فاروقًا والحفيدين. ثمّ ضحكوا ثلاثتهم من بعيد، في اللحظة نفسها بالضبط، التي انهمرت فيها دموع أم فاروق على خدّيْها، ووجدت نفسها تتذكّر بلا سيطرة أو رغبة ضحكات النساء على النبع وهنّ يتحدّثنَ عن أزواجهنّ يطقطقون عظامهنّ في الليل.

في الليل خرجت أم فاروق من الحَمّام وهي تلفّ نفسها بمنشفتها الكبيرة المفضلة. ستة وثمانون عامًا يا أم فاروق، ستة وثمانون — فكّرت وهي تقف قبالة المرآة. أبو فاروق نائم منذ وقت طويل. يشخر بهدوء نسبيّ. تحبّه. خجلت من الفكرة.

تمعّنت شعرها الأبيض المَشوب ببعض الحنّاء البرتقاليّ في خصل منه. عيناها غارقتان في محجريهما و... نظرت أم فاروق إلى زوجها النائم بحذر ثمّ أزالت المنشفة عن جسدها ببطء وتردّد. كانت تترقب كأنها تنتظر كارثة. تأمّلت صدرها الميت وبطنها المتدلي ووركيها المليئين بالأوردة والشرايين الزرقاء. ستة وثمانون عامًا يا أم فاروق ولم يطقطق عظامك أحدٌ. شعرت برعشة غريبة تطغى على جسدها وهي تفكّر في تلك الفكرة الصادمة. أعادت لفّ جسدها بالمنشفة ثمّ فتحت الخزانة وبحثت عن قميص نومها الزهريّ.

خرجت أم فاروق إلى الشرفة. جلست إلى الطاولة البلاستيكية وأخرجت من عبّها بحذر بالغ علبة السجائر. أشعلت لنفسها سيجارة ومجّت بحُبٍّ. للحظة تراءى لها خيال شخص يقترب من الشرفة فلعنت النظر وسوءَه. لكنه خيال قريب. تسارعت دقّات قلبها. يجب أن تصيح، الآن. لا بدّ أنّ هذا الدخيل سيجفل ويهرب. إنّها لطيفة.

«لطيفة؟» سألت أم فاروق بذعر.

«أهلين يختي.. عم بتمَشّى، مش جايبلي نوم.»

جلست لطيفة إلى جانب أم فاروق ومدّت يدها إلى علبة السجائر وأشعلت سيجارة، ودخّنت كما تفعل مُدخّنة محترفة.

«متزكري؟ في العلّيّة؟»

«إلّا متزكري»، أجابت أم فاروق وابتسمت لتلك الذكرى الجميلة؛ حين كانت هي ولطيفة تسرقان بعض التَّبْغ العربيّ والأوراق البيضاء وتتسلّلان إلى العلّيّة في بيت لطيفة وتدخّنان مقلّدتيْن الرجال الكبار. كان هذا سرّهما الكبير، إذ لو أنّ أحدًا في القرية عرف أنّهما تدخّنان لانتهيتا عانسيْن بالتأكيد. أم فاروق — على الأقلّ — نجت من هذا المصير.

«كلّ شي تغيّر يا بدرية. كيف عايشين هالعيشة؟»

«أحسن من غيرها يختي..»

«مش عارفه ليش رجعت.»

ثمّ صمتتا.

دخّنت المرأتان ببطء ولذّة. كان القمر نصف ممتلئ والنسمة عليلة ولم يصلهما – من مرّة إلى أخرى – إلّا صدى فراقيع بعيدة في تعليلة سعيدة. السيجارة تصبح هي الحدث بين شخصين يدخّنان بصمت. موت التَّبْغ البطيء الأحمر كرمال الدخان الأبيض المتصاعد من الفم والأنف، هو ملحمة صامتة تبوح بكلّ ما لا يُقال. كانت أم فاروق قد حسمت أمرها وأصرّت أنّها عندما تنهي السيجارة ستسأل لطيفة ما إذا كانت لا تزال تحبّه. يجب أن تسألها.

ثمّ قالت لطيفة:

«كيفو مرعي؟.. مبسوط؟»

أيتام

دانيئله كرمي

عن العبريّة: الطيّب غنايم

كان يومًا رماديًّا على الجبل. نَمَت بنايةُ المَصَحّة النفسيّة الموجودة على القمّة، من بين أجمة صنوبر امتدّ على التلال المجاورة.

في المصحّة الدكتور ريڤق، طبيب شابّ متخصّص، قام بتنظيف نظّارتيه رفيعتيَ الإطار واتّصَلَ بكبير الأطبّاء النفسانيّين، الذي جَلَسَ في الطابق العلويّ:

«ألو، د. ڤايس، صباح الخير، يتكلّم ريـڤق.»

«صباح الخير.»

«أخبروني أنّ بعثة مكوّنة من ثلاثة أفراد موجودة على البوّابة، وصلوا، تَوًّا، ويطلبون الدخول. هل تعلم شيئًا عن الأمر؟»

«ليس بعثة. مهندس معماريّ لبنانيّ، شيء من هذا القبيل. يريد أن يرى المباني القديمة، بصحبة اثنين.»

«هل ستأتي للقائهم؟» — سأل ريـڤق، آملا.

«عمليًّا، أنا غارق في الكتابة هنا.»

تخيَّلَ ريـڤق ڤايس يلوي شفتيه من تحت شاربيه. ذَكَرَ: «يقول البوّاب إنّ امرأة ترافقهم أبرَزَت له بطاقة صِحافيّة.»

«صِحافيّة أُخرى؟» تنهّد ڤايس. يبدو، هذه المرّة، أنّ راحة كبير الأطبّاء قد تقلقلت. «ماذا يريدون منّا، بحقّ السّماء؟ أوكي، قمت بجولة برفقتهم، لكن راقبهم عن كثب. وأخبرني ما إذا كانت هناك مفاجآت.»

على البوّابة شَاهَدَ مُسِنًّا طويل القامة يرتدي سترة فضفاضة جلديّة سوداء. إلى جانبه وَقَفَ مسنّ قصير القامة مع ذؤابة بيضاء يحمل مزودًا على كتفيه. الصّحافيّة، امرأة شابّة، لبست حذاء كعب وارتسمت على وجهها ابتسامة عريضة. صافح ثلاثتهم ريـڤ، الذي قال في سرّه: إنّ الطّويل لا بدّ هو المعماريّ، وإنّ قصير القامة صافَحَ مصافحة أشجع من اللّازم.

حينما مَرّ معهم بجانب غرفة الطعام، خَرَجَت الممرّضة سڤتلانا ودعتهم جميعًا للدخول والضيافة. كان في الداخل طاولة طويلة مغطّاة بمفرش أبيض عليه قطع برتقال، كعك، وإناء قهوة. في الوقت الذي سكبت فيه سڤتلانا المشروب، في الفناجين البيضاء، خَرَجَ ريـڤ إلى الممرّ لتبادل حديث مع د. ڤايس عَبْرَ الهاتف.

«سڤتلانا حضّرت لهم تضييفًا، دكتور. برأيي، هذه مفاجأة جيّدة، لذلك أُعْلِمُكَ بالأمر.»

«أيّ تضييف؟!» غَضِبَ ڤايس. «ماذا تظنّهم، متبرّعين من كندا؟»

«... لقد باشروا الأكل والشرب، دكتور.»

«جيّد، فليشربوا، فليأكلوا. لكن، انتبه يا ريـڤ: اختَصِر الجولة قَدْرَ الإمكان. وطلب آخر: لئلّا يتجوّل مرضى بين الأرجل...»

جَلَسَ ريـڤ على مبعدة ما من ثلاثتهم وكان ينظر إليهم بينما كانوا يرتشفون القهوة. أكلت المرأة من البرتقال، فقط. طويل القامة تمعّن الحيطان، بعد ذلك حدّق في السّقف باهتمام. قصير القامة أمسك بالفنجان بأصابعه السميكة، وأطلق نظرات نحو الباب بين الفينة والأخرى، كأنّ أحدهم على وشك الدخول في أيّ لحظة.

أطلّت مريضتان. ليئا وسيـچي غيرالمنفصلتين؛ لأنّ الممرّضة كانت موجودة في الغرفة، وتطلّب الأمر ردًّا فوريًّا من ريـڤ. قرّر أن يختصر قَدْرَ استطاعته: «رجاءً!» قال بصوت عالٍ للبنتين وأشار نحوهما بإصبعه. سَحَبَت سيـچي ليئا نحو الممرّ.

الشيء الأوّل الذي رآه ريـڤ، حينما خَرَجَ مع الضيوف، كانت ليئا وسيـچي جالستين على درابزين من وراء حوض الورد، تضحكان بينهما. ليس بعيدًا عنهما تمشّى نوحي «الطيّار»، بزيّ عسكريّ ذي ياقة فرو زرقاء، ما أسماه «فلايينغ جاكيت».

اتّصل ريـڤ مرّة أخرى: «ماذا مع نُوحِي، دكتور؟ ألا توجد فعّاليّة ما في الساعة القريبة؟ لست متأكدًا ممّا إذا كان سيرافقنا، أن يكون الأمر لصالحنا...» سعل ڤايس: «لماذا لا يقفلون على هذا الإنسان، تبًّا؟!» «انتبهت أنّ الجولات تُحَسِّنُ من حالته في نهاية المطاف.» سمح ريـڤ لنفسه بطرح رأيه. «لكن في هذه الحالة، لربّما من المفضّل أن يكون الضيوف بدونه.» قال ڤايس الذي نَفَد صبرُه: «اسمع، ريـڤ، أقوم، الآن، بتلخيص مقالة ولا أستطيع –»

بما أنّ الثلاثة قد أحاطوا المبنى، أنهى ريــچف المكالمة وسارع في أعقابهم. على مبعدة ما كان مبنًى من طابقين، ذو بوّابات حجريّة كبيرة وشبابيك مزركشة أطلّت على شرفة طويلة. كان هذا قسم المراهقين. توقّع ريــچف أن يتوقّف المعماريّ عند هذا المبنى المميّز، لكن الأخير توقّف بالذّات وظهره نحو المبنى وصار يرقب عن بعد أشجار الصنوبر على السفح، التي تَرَاءت كقطيع غنم أخضر منفوش يتسلّق الجبل.

ليئا وسيــچــي اللتان تركتا قسم المراهقين منذ فترة وجيزة، وانتقلتا إلى قسم البالغين، مشتا متثاقلتين في أعقاب نوحي باتّجاه ريــچف وضيوفه.

«تعالَي نلحق بالطيّار!» — أغرت سيــچــي ليئا، «إذا قام بالانطلاق فسيكون لنا قليل من الأكشن!»

«هيه، نُوحِي!» نَادَت ونوحي توقّف للحظة، «ألن تطير اليوم؟» ضحكت ليئا لنوحي ولوّحت له بجديلتها. تمعّنهما حين اقترابهما إليه. «في الأمس، فقط، عُدْتُ من تحليق تجسّس في مصر» قال بلهجة صارمة. كانت عينه تنغرس في من يكلّمه، مانحةً إيّاه منظر نسر. العين الثانية نَظَرَت في اتّجاه آخر.

«ماذا عملت هناك، بالأحرى؟» اجتهدت سيــچــي في محو الابتسامة عن وجهها.

«جمعت معلومات. نحاولُ أن نعطّل العدوّ.»

مسكت ليئا بذراع سيــچــي، تخوّفت من أن تكون قريبة كثيرًا من نوحي. «إلى أين التحليق القادم؟» — استجوبته سيــچــي.

لكن نوحي رأى الضيوف يبتعدون واتّجه راكضًا وراءَهم. «لن ينفجر، يبدو لي»، خاب أمل ليئا. هَدَّأت سيــچــي من روعها: «انتظري، الرجل عبارة عن قنبلة موقوتة! لا أسماءَ في ملفّه للوالدين ولا لشيء.» وسَحَبَت ليئا في أعقاب نوحي.

سأل ريــچف نفسه لماذا لا يهتمّ الضيوف بمبنى البالغين، المعماريّ، أساسًا. كان هذا المبنى الأكثر خصوصيّة بالتصميم، على مسطّح الجبل. فوجئ عندما رآهم قادمين بسرعة باتّجاه بيت العلاج الكهرَبائيّ.

رغم تخوّفاته، قرّر في سرّه أن يحاول منع نفسه من إزعاج الدكتور ڤايس في هذه اللحظة. كان بإمكانه تخيّل ڤايس مصعوقًا على الهاتف؛ لأنّه قبل شهرين قد قام بزيارة هذا البيت بالذّات، صِحافيّ، قام بعدها بالتّحذير في الصِّحافة من الحيطان المتعفّنة رطوبةً في الغرف التي يعملون فيها بالكهرَباء.

«لماذا إلى هناك؟» — سأل ريــچف، بحذر، المعماريّ، بالإنــچليزيّة. توقّفوا إلى جانب باب الحديد الذي كُتِبَ عليه «الدخول مسموح بإذن، فقط». قصير القامة هو الذي أَجَابَ، بعبريّة لبقة: «هناك كانت مساكننا، مسكن عادل ومسكني. اسمي شريف. سَكَنَّا هناك مع باقي الأولاد...» حينما قال «عادل» أشارَ إلى المعماريّ. «أردنا إلقاء نظرة، فقط،

على المبنى، من الداخل.»

لم يفهم ريچف: «متى كنتم هنا؟»

«قبل أكثر من ستّين عامًا» — أجاب قصير القامة وأخفض نظراته.

تردّد ريچف: هل عليه الاتّصال بڤايس، فورًا. وربّما من المفضّل كسب الوقت واستيضاح تفاصيل أكثر. «أليست هذه بجولة معماريّين؟» — سأل شريفًا.

في اللحظة ذاتها، اخترق نوحي الباحة التي وقف فيها ريچف والآخرون، ذراعاه مشدودتان إلى الجوانب، وهو «يطير» بين الناس. يُسْمِعُ صوت مروَحَة. «نوحي، نوحي! رجاءً!» — صرخ ريچف وحاول إيقافه. «فررررررررر... فرررررررررر» تلوّى نوحي بينهم وكاد يصطدم بالمعماريّ. سيچي وليئا ضَحِكَتا بصوت عالٍ من وراء الشّجيرات.

للحظة، فَقَد ريچف صوابه. مسك نوحي من ذراعه، بينما هو يعلم أنّه على خطأ. بدأ نوحي بزعزعة رأسه المحلوق كحيوان جريح، الأمر الذي سبّب ليد ريچف السقوط مرّة واحدة. ربّما رأى نوحي هذا كنوع من إشارة ضعف؛ لأنّه قرّب رأسه إلى ريچف بحدّة وقال بصوت مبحوح داخل أذنه: «أيها القائد، أوقف الاشتباك مع العدوّ.»

تردّد ريچف في ما يفعل، شدهت عيناه أمام شريف. «هذا جيّد، سيكون بخير.» — قال شريف، انتقل إلى الإنچليزيّة لكي لا يفهم نوحي: «آي ماي سلف هاڤ أ غراندسن. أ بيت مجنون.»

«طفل في الخامسة من عمره»، واصَلَ بالعبريّة، «ذكيّ جدًّا، صار يلعب بأرقام من ستّ خانات.» — غَمَزَ نوحي.

نوحي، يا للعجب، أصغى له إصغاءً تامًّا.

قالت سيچي لليئا بين الشّجيرات: «أوف، لماذا أوقفوه؟ فقد بَاشَرَ التحليق!». بينما فكّر ريچف في قرارة نفسه: «اجتزتُ هذا الإعصار. يجب عليّ، الآن، أن أمنع الكارثة القادمة. كان من الصعب عليه أن يركّز. شيء ما في خلفيّة دماغه، أزعجه. ابتعد عدّة خطوات وقرّر أن ينادي أحد الممرّضين العموميّين بواسطة جهاز البيفر. سأل نفسه ما إذا كان ممرّض واحد بمقدوره أن يتدبّر أمره مع نوحي في هذه الحالة. لمزيد من الضمان، استدعى ممرضين. لكن، بينما هو يسحب جهاز البيفر من حزامه، سمع — عن مبعدة — رنين جرس الاستراحة واستنتجَ أنّ الممرّضين غير مركّزين، ثانيةً.

رآه شريف متردّدًا فتقدّم إليه: «هل توجد مشكلة في الدخول إلى المبنى؟» تحسّس ريچف البيفر ولم يعلم ما يفعل به: «يجب أن أفحص ما إذا كان بالإمكان التجوال هناك، الآن. لربّما نتقدّم نحو تلك المِنطقة؟» أشار نحو مبانٍ كانت متناثرة في مساحة على مبعدة ما.

ارتسمت ابتسامة شاحبة على وجه شريف. لمعت عيناه حرجًا. مَرَّرَ أصابعه السميكة

فـي ذؤابته البيضاء الـتي عادت وانتصبت مـن عـلى جبينه الـواسع. نَظَرَ إلى المعماريّ وإلى الصِّحافيّة. نظر إليه. ونوحي كان يتجوّل بين الأشخاص رافعًا ذقنه.

شعر ريـﭬف بأنّ أعصابه آخذة في التعب: «عَمَّ تبحثون؟» – طلب أن يعرف. تبادل شريف نظرة أخرى مع عادل، الذي أخرج كرّاسة صغيرة من الجيب الداخليّ لسترته السوداء. فتحها على الصفحة الوسطى، وعَرَضَ على الدكتور ريـﭬف صورة لوح مستطيل مصنوع من الحجر المقدسيّ المنحوت، مغروس على أرض وسط عدّة أشجار صنوبر. قَرَّبَ عدسة مُكَبِّرَة. رأى عبرها ريـﭬف سطرًا منحوتًا بالعبريّة، وتحته سطر بالعربيّة، على اللوح.

قَرَأ: «مستشفى أ. كان حتّى عام 1948 عزبة زراعيّة للأطفال اليتامى الذين قُتِلَ آباؤهم في الثورة العربيّة (الفِلَسطينيّة) الكبرى». تذكَّرَ أنَّه رأى الحَجَرَ الكبير هذا في المحيط القريب، حينما وَصَلَ للعمل هنا. كان ذلك في مكان ما في إحدى الأجمات، المغطّاة أرضها بأوراق الصنوبر الإبريّة التي اسوَدَّت. رآها ونسي.

في الساعة ذاتها كان نوحي يدفع برأسه الحليق بين رؤوس الأشخاص، يشتمّ ويصغي لكلّ كلمة. أشار ريـﭬف إلى شريف أن يقترب منه، وهمس في أذنه، على مبعدة من الآخرين: «يجدر ألّا يعلم «الطيّار» من أنتم...».

هزّ شريف رأسه أدبًا. لم يَبدُ لريـﭬف أنّ الرجل يفهم شيئًا في حالات مثل حالة نوحي. حدّث ريـﭬف نفسه: لا تتشتّت، الآن. افحص النبض طيلة الوقت. ربط، مجدّدًا، البيفر إلى الحزام وتوجّه إلى شريف: «المعماريّ قال للبوّاب إنّه لبنانيّ. هل كان ذلك كذبًا؟..»

التفَّ نوحي حولَ ريـﭬف وشريف في حلقات. كان شريف يتكلّم، وريـﭬف يشدّه كلّ مرّة إلى الوراء، يبعده عن مدى سماع نوحي. «كنّا في الثانيةعشرة،» – حدّث شريف، «قال المعلّمون إنّ اليهود لن يبقونا هنا. وأنا وعادل وأبو سها،» – أشار نحو الصِّحافيّة، «هربنا مع معلّمينا. أنا وصلتُ إلى مِنطقة نابلس. هناك بقيتُ. عادل وصل، بالحظّ، إلى أعمامه في لبنان. هو أكثر واحد تدبَّرَ أُموره – أرسلوه للتعلّم. وأبو سها وَصَلَ – في النهاية – إلى كندا.»

كان نوحي، الآن، فوق شريف. انحنى فوقه حتّى بدا وكأنّ رأسه ينبت من الذّؤابة البيضاء. توقّف ريـﭬف عن التنفّس.

«لماذا جئتم؟» – تحدّث نوحي باختصار، على أهبة الاستعداد للتناطح. فقام ريـﭬف بسحب شريف من كمّه بحركة حادّةٍ، ليبعده. «أحذّرك،» – ريـﭬف أطلق باتّجاه نوحي، «أنا جادٌّ جدًّا!»

«سأفسّر له،» – قال شريف لريـﭬف، «يطلب تفسيرًا، لذا سأشرح: قالوا إنّهم يعيدون أُناسًا إلى فِلَسطين، صحيح؟ لذلك فقد فكّرنا في القدوم لرؤية المكان الذي

ترعرعنا فيه. هذا كلّ ما في الأمر.»

حكّ نوحي رأسه المحلوق بوحشيّة. تشنّج مؤقّت سبّب لكتفيه الارتعاش لثوانٍ معدودات. حينما هَدَأَ جسده. سأله شريف: «لماذا حلقوا رأسك؟»

تدحرجت عين نوحي ذهابًا وإيابًا. ظنّ ريچڤ أنّها على وشك أن تُقْتَلَعَ من حجرها. «أنا من حَلَقت لنفسي.» — قال الشابّ. «أنا أيضًا يتيم». وعادت كتفه ترتجف.

«أرسلي — من فضلك — مرّضَين إلى محيط إي.سي.تي.» — قال ريچڤ لسقتلانا عبر الهاتف. شبه هامس. عندما نظر قُبالته رأى عين نوحي ترتكز فيه. لكن بلمح البصر اختفى الشابّ عن الأنظار كأن لم يَكُنْ. نَظَرَ ريچڤ باتّجاه الشجيرات ورأى ليئا وسيچي تضحكان هناك. لكن نوحي لم يكن برفقتهما.

حاول التفكير بسرعة: ذاك. قد اختفى. الآن. يجب عليّ التقليل من الأضرار. إلى حين أستطيع استشارة الدكتور ڤايس. بعد ذلك تذكّر: إذا كان الضوء الأحمر غير مضاء في الخارج. فتلك إشارة إلى أنّه لا يوجد أيّ علاجات كهرَبائيّة. الآن. «تفضّلوا» — قال لشريف. «ادخلوا البيت. يُمكنكم التجوال وإمعان النظر كما تريدون.»

بينما هو جالس ينتظر في الخارج. فوجئ برجله اليمنى ترتعش. هل تخدّرت بعد أن لم يتحرّك من مكانه مدّة ما. أم أنّ شيئًا ما قد حَصَلَ له؟ مَرَّت نصف ساعة. والضيوف لم يخرجوا من البيت. عن مبعدة. رأى الممرّض الذي بعثته سڤتلانا.

«طلبت ممرّضَين.» — تذمّر ريچڤ قائلا: «كلّ من هنا نائم اليوم. أم ماذا؟»

«إلى أيّ اتّجاه هَرَبَ المَريض؟» — سأل الممرّض.

كل التوتّر الذي تراكَمَ في ريچڤ أُطْلِقَ على الممرّض: «قُلْ لي إلى أيّ اتّجاه تهبّ الريح أقُلْ لَكَ إلى أين هَرَبَ!»

حينما رأى الضيوف الثلاثة يخرجون من البيت. استوعبَ ريچڤ أنّه جَلَسَ في الخارج مدّة غير قصيرة. بدون أن يفعلَ شيئًا. كان باستطاعته أن يستغلّ الفرصة وأن يبعث بتقرير لڤايس عن هُويّة الضيوف. رغم عدم وثوقه من صحّة هذا العمل. حاول أن يتركّز في أفكاره: فَكِّر بوضوح: حاول أن تُخَمِّن ماذا كان سيفعل ڤايس في حالة مثل هذه. هذا لا يعني أنّه اعتَمَدَ على ڤايس في كلّ الشؤون. على سبيل المثال. في قضيّة نوحي ومرضى آخرين. كان ڤايس محافظًا إلى حدّ بعيد.

لم يستطِع ريچڤ أن يخلص في قلبه إلى شيء. لكنّه قامَ من مَكانِ مقعدهِ وخَطَا نحو الضيوف. قبل أن يصوغ لنفسه الأمور. انطلقت منه كلمات خَرَجَت بنبرة ثاقبة تجاه شريف: «كيف لي أن أعرف أنّكم تدّعون الحقيقة. وأنّكم كنتم قد سكنتم هنا. ذات مرّة؟»

جلسوا على المقعد. شريف وعادل والصِّحافيّة. بجانب بيت العلاج بالكهرَباء. ترجَمَ

شريف لهم أقوال ريـچف، بينما كانوا يَتَحَدَّثون فيما بينهم، ويتبادلون المشورة. عادل هو الذي عَثَرَ على منفذ. هو الذي وَجَدَ فكرة كيفيّة إثبات سكناهم هنا، في هذا المكان، في طفولتهم. ترجَمَ شريف الأقوال: «نحن نتذكّر أين كان النّبع. إذا كان مقبولًا عليكَ، فسنأخذك إلى هناك، الآن.»

الرّجلان قادَا المسير. سارا بثقةٍ كبيرة، رغم سنّهما. صَعَدَ ريـچف في أعقابهما سيْرًا على رجله الضعيفة. تشجّع حينما اكتَشَفَ أنّ المرأةَ، أيضًا، تجد صعوبةً في المسير على حذائها الكعب، متعثّرَةً بين روابي الأرض. هنا وهناك برز رأسا سيچي وليئا من بين الشجيرات الشوكيّة.

بَدَأَ مطر خفيف بالهطول، صارت الحبيبات الصغيرة متمازجةً ككتلة واحدة من الماء، ترتعش، تبدو معلّقةً في الأعلى، مثل غيمة منفوخة.

مرّوا بجانب ركن الحيوانات، الذي بدا خاليًا على الإطلاق. رُمِّمَت غالبيّة الأقفاص المهدّمة على مرّ السنين، ومؤخّرًا تحوّلت إلى مخزن للمَصحّة. من بين الشجيرات قفزت، فجأة، إوزّة. ليئا أمسكت بيد سيچي وصَرَخت. حاولت الاثنتان أن تجدا مخبأً بين الضيوف الثلاثة، فالتصقتا بهم ونزلتا معهم السبيل. سيچي حثّتهم على السرعة: «زيدوا من سرعتكم، هذه الإوزّة تنقر في المؤخّرة!»

ضرب شريف بيد مقبوضة كتف عادل وانفجر كلاهما بالضحك. «لماذا تضحكان؟» — سألت سها. «أبوك كان سيَفهم،» — قال شريف بالعربيّة: «إن لم تكن هذه الإوزّة هي حفيدة الإوزّة التي كانت لنا في العزبة، فسأقدّم رأسي هدية.»

قال لها عادل: «وفق أعصاب تلك الإوزّة، فقد علمنا كلّ شيء سيجري في البلاد».

على مبعدة ما من الخلف، إلى جانب المغسلة، تعطّل ريـچف لحظة أمام متطوّعة شابّة علّقت ملاءات على حبل. «هل أنت جديدة هنا؟» — سأل بتردّد. نَظَرَت إليه بصمت. «أنا الطبيب المتدرّب.» — عادَ ريـچف يتحدّث بحزم أكبر. «هل تعلمين من هو «الطيّار»؟. أومأت برأسها. لسبب ما، شكّ ريـچف في كونها تفهم العبريّة. رغم ذلك، قال: «إذا رأيته، شاب طويل ونحيف ببذلة عسكريّة زرقاء، يمكنك الاتّصال بمحطّة الممرّضين وإعلامهم.» بعد ذلك، رأى أنّ الضيوف قد اجتازوه وابتعدوا. بدأ بالركض.

سرعان ما رأى ريـچف الوادي في الأسفل، تحت رجليه. نَظَرَ صوب كلّ الجهات، ولم يجد أيّ أحد. صمت أطبق على الجبل. بَدَأَ بالتّزلّج في المنحدر، لكن نظّاراته كانت مصدر إزعاج. أزالها ووقف جانبًا، وفرك جانبي أنفه بإصبعين. نتيجة الركض شَعَرَ بألَم حادٍّ في الرجل. سَأَلَ نفسه ما إذا كانت ركبته هي نقطة ضعفه، وحينها خرقت زمزمةٌ حادّة الصمتَ.

كان د. ڤايس على الخطّ: «اسمع، ريـچف. عثرت على الفكرة، هل تعلم من هؤلاء الأشخاص؟» اتّكأ ريـچف للحظة على صخرة وتحسّس ركبته وصَمَتَ. «هؤلاء

فِلَسطينيّون، بسيطة جدًّا، قد تحدث هنا سابقة خطيرة...» – قايس بشّره في أذنه. مرّة واحدة، جمّع ريچڤ ذاته واستقام.

واصل صوت الدكتور بالجرش، لكنه صعد من الأسفل، من الأرض؛ لأنّ جهاز الهاتف سقط أرضًا. انحنى ريچڤ ورفَعَه. أدّت الانحناءَة إلى اتّضاح الألم في ركبته. شَدّ رجله وبَحَثَ بعينيه عن آثار الضيوف، لكنّه لم يَرَ شيئًا أمامه. ظنّ أنّ ضبابًا باشَر الانتشار بين الجبال، لكنّه، حينها، اكتشَفَ أنّ نظّاراته ما تزال بيده، وضعها على عينيه، فغاب الضباب.

عَرَجَ بسرعة، محاولًا تجاهل رجله، حتّى وَصَلَ حافة التلّة. هناك، في مكان ما تحتها، عند النقطة المنخفضة من التلّة، كان يجلس كلٌّ من شريف، عادل، وسها، وإلى جانبهم ليئا وسيچي يا للعجب، نوحي، أيضًا، جلس بينهم، وكان جميعهم يجرفون التربة الرطبة بالأصابع الرقيقة، ويصنعون أكوامًا من التراب. كانت البنتان تحفران قناة مع عادل وكانتا تثرثران مع شريف.

كانت ساعة ظهيرة. تأرجحت الشمس الشتائيّة على غصن عالٍ وداعبت رؤوس الناس. قرّب ريچڤ أذنيه إلى الهاتف واستوعب أصواتًا من غرفة قايس. لم يعلم ما إذا كان قايس نفسه ما يزال يسمع. قال، «بشأن ما قلت، د. قايس، كلّ هذا صار من الماضي...» وأطفَأ الجهاز.

ريح خفيفة حرّكت قمم الصنوبر المحيط، وريچڤ سمع حفيف الورق الإبريّ الذي يقطع الهواء وينتشر في الجبال. ليئا حدّثت شريف: «أكثر ما رغبت به كان الانتقال إلى سكن محميّ. لذلك استأجروا لي واحدةً كهذه، قبل نصف سنة. وتسلّمت مفتاحًا خاصًّا بي وحدي!»

«وماذا فعلت؟» – سيچي تدخّلت، «أخرجت كلّ الأثاث إلى الباحة وهدمت الشبابيك وداست على الزجاج. حينها، أعادوها إلى هنا.»

سادَ صمتٌ خفيف.

قال شريف، بعد هُنَيْهة، كمن يتحدّث إلى نفسه: «نام جاري، دائمًا، على مفتاح بيت جدّه في يافا، تحت الوسادة. ففي حال خروجنا من المخيّم بشكل فجائيّ في الليل، لن يُضطرّ إلى البدء بالبحث.»

في أعلى التلّة، هناك في مكان ما، بين العشب الطويل وحزم الأقحوان، أطلّت الإوزّة بين الفينة والأُخرى.

اتّكأ نوحي على مرفقيه مفتوح الرجلين، دَاعَبَ التراب الذي تكوّم على بطنه وقال لشريف: «علمت – منذ البداية – من أنتم. بإمكان يتيم أن يشخّص يتيمًا على الفور.»

من بعيد، سمع ريجف رنين نهاية استراحة الظهيرة. من فوقه نادى غراب من إحدى القِمَم. سَأَلَ شريفًا: «إذًا، أين نبعكم؟»

«لقد سُدَّ.» – أجاب المسنّ، «لكنّنا نجلس عليه. اُنظر مساحة التراب الرطب هنا، من هنا إلى هنا. هذا ما يغطّي النبع، الآن. اُنظر حتّى النبات الكثيف هنا حوله، إنّه أكثر اخضرارًا، أيضًا.»

«إذًا، ما الفكرة؟» – استجوَبَ ريجف، «أن تعودوا إلى بيت الأيتام وأن تخرجوا المرضى النفسانيّين من هنا؟»

نهض شريف عن التراب ونظّف بنطاله. أشار نحو الجبل القريب: «أترى بداية التعمير هناك؟»

«ما هذا؟»

«هناك يبنون العزبة الزراعيّة خاصّتنا.»

«من يبنيها؟» – سأل ريجف.

«نحن، بأيدينا. لم نقُم عبثًا بالعمل لديكم في التعمير طيلة حياتنا.» ضحك المسنّ.

وقال عادل للبنات: «ناو يو دِغ فروم هِير، آند آي وِل دِغ فروم ذَ أَذَر سايد أُف ذَتانِل، أند وي وِل مِيت.»

بدأت الإوزّة، فجأةً، بالركض هناك في مكان ما فوقهم. قفزت بعد عدّة خطوات، قفزة عالية، محاولة الطيران، بينما تصدر أصوات صراخ مخنوق كصوت طائر مذبوح. بين المسنّين مرّت نظرة خاطفة، مدّ عادل يده لسُبها واستلّها بسرعة من التراب.

«سنخرج من هنا، عَبْرَ الوادي.» – قال شريف، وكان الثلاثة قد انزلقوا وكادوا يسقطون في المنحدر الترابيّ.

حينما ظهَر من الأعالي حارسان مسلّحان، يظهران من بين العشب الطويل، لم يعُد الضيوف في مرمى النظر. قفز نوحي من التراب واجتاز عدّة حفر. خلال ثوانٍ، هو، أيضًا، اختفى عن مرمى النظر.

كلّ ساعات ما بعد الظهيرة، قامت طواقم المصَحّة بالبحث عن نوحي. امتلأت باحة المصَحّة بالجيبات وبسيّارات الشرطة. ممرّضون وممرّضات، خَرَجوا مترجّلين وبالسيّارات، شرطيّون مع كلاب قصّ أثر، جميعهم قاموا بالتفتيش في أجمات الصنوبر المحيطة.

عَبْرَ شبّاك غرفة الأكل، رأى ريجف سيجي وليئا تجلسان إلى جانب إحدى الطاولات التي كانت مجهّزة لوجبة العشاء. توقّفتا عن الضحك هُنَيْهَة، وتعابير هدوء ارتسمت على وجهيهما. لم يستطِع قول ماذا حصل لهما بالضبط. لوهلة فكّر في قرارة نفسه أنّ اللّعب بالتراب لربّما مفضّل على غرفة العلاج الوظيفيّ المكتظّة. سقتلانا أطلعته

أنّ منسوب السكّر لدى د. ڤايس ارتفع بشكل حادّ ومقلق وهو يخضع للعلاج في غرفة الممرّضات.

حين حَلَّ الظلام، ولولت الريح. طواقم التفتيش وفصيل الشرطيّين ومختصّو الكلاب، جلسوا مرهقين في غرفة الأكل واحتسوا الشاي الذي وزّعته الممرّضات.

ظهر نوحي بعد منتصف الليل. الـ«فلايينغ جاكيت» كان مقفلًا حتّى الرقبة. عينه المتجوّلة كانت حمراء، لكنّه لم يهزّ رأسه. ريـچڤ، الذي حرص على أن تحتفظ له الممرّضة بوجبة عشاء، خبّأه عن باقي الأطبّاء وأجلسه في المطبخ لكي يأكل.

«أين اختفيت؟» — صرخ في وجهه.

«ذهبت إلى الجبل الثاني. يبنون هناك قرية بأيديهم.» — قال.

استغرب ريـچڤ: «ألهذا الأمر أزعجت كلّ المصَحّة؟!»

«ليس لأجل هذا.» — ضحك نوحي. عينه التي هدأت داعبت ريـچڤ بنظرة صافية: «وددت لقاء المزيد من الأيتام.»

אוצר בביסאן

כפי שקרה, כפי שסופר לי, וכפי שיקרה

צבי בן-דור בנית

גם עשרים וארבע שנים מאוחר יותר, והיא כבר אישה שילדה ילדים שנקראו על שם סביהם בעברית, עדיין זכרה בושרה את יום בוא הנכבה לעירם ההיא באביב 1949.

ככה היו אז מספרים העיראקים על הנכבה בלילות עם הזקנות והילדים על הדשא מתחת לעץ הנמוך שניטע בקדמת כל אחד מבתי הקבע שבנתה הממשלה אחרי שהגיעו המרוקאים. אותו אביב של תש"ט ערב פסח היה, ושלושה חיילים שברחו מצבא המתנדבים העיראקי שנלחם בפלסטין דפקו על דלת ביתו של אבו לטיף ממש כשהתחיל הסדר. הם היו מכפר סמוך לעיר מוסול, היא נינווה שבצפון עיראק, שחצו את המדבר הסורי שנשפך לצפון עיראק ובאו אליה לעת ערב. מחלת אלצ'ול, השכונה הנושקת אל המג'אל, המדבר, היתה אחת משתי שכונות היהודים בעיר ואליה הגיעו החיילים שעלו ממנה כמו שלושה מלאכים. כיוון שירד הלילה ביקשו לעשות אותו במוסול לפני שימשיכו לכפרם בבוקר. וכך קרה שממש בזמן שקראו המסובים בבית אבו לטיף את "הא לחמא" והזמינו את כל הרעבים לאכול את הפסח, נשמעה נקישה על הדלת ונכנסו החיילים. אבו לטיף, הגבר הנדיב ובעל הבית שאסף אל ביתו את המגורשת זריפה, את כלתה האלמנה סלחה ואת ילדיה הצעירים בושרה, יוסף ונורי, קם ופתח והושיב את החיילים לשולחן. אחרי שאכלו ואחרי ששרו "ואחד ג'ידי ואחד ג'ידי אילי שתרא לי אבּוּי פי עבאסתין", ביקשו היהודים המארחים מאורחיהם הלא-קרואים לספר להם על הארץ, על המלחמה, ועל פלסטין. שניים מן החיילים, נמוכים ועגומי מבט, שתקו. השלישי, גבוה, שצלקת לבנה

טרייה חרצה את מצחו הכהה ושניכר בו שהיה מנהיגם, פתח וסיפר. קרוב לשנה נלחמו. נשמעו לקריאת הממשלה העיראקית להתנדב ולהגן על פלסטין ומצאו עצמם אבודים במהומה הערבית שהתייצבה אל מול היהודים שם. הכי התרשמו מן היהודיות, בהירות שיער וחשופות. "איך נלחמו בנו" קרא הגבוה, איך נלחמו. משגברה המהומה החליטו לברוח ממנה ולחזור לעיראק. ערקו צפונה לכיוון טבריה ומזרחה לכיוון שפך נהר הירדן ומשם אל המדבר הסורי. אחרי שעה ארוכה של סיפורים על גבורתם ותלאותיהם נשתתק לפתע הגבוה. "לאכן רג'עתום וואריצ'כום מסח'ם", הנה חזרתם ופניכם מפוחמות מבושה, החציפה איליו בושרה פנים. יתומה בת עשר היתה ובלי גבר בבית הרשתה לעצמה להתחצף מדי פעם למבוגרים. החייל הגבוה הסתכל בה וחייך בלי לומר מילה. אבו לטיף ביקש להסות אותה אבל הגבוה רק הסתכל, צלקתו מחווירה ומתעקלת במרכז מצחו השחור מורה על החיוך שמתחתיה. פתאום נעגם עוד והפטיר: "הובסו הערבים". עוד מעט תסתיים המלחמה, ו"עוד רבים באים אחרינו". לא חיילים, הדגיש החייל. אלא אנשים, הרבה אנשים. שסבלו, כמו הגדי של חד גדיא, מתגרת ידה של המלחמה והם מגורשים מארצם. את שארית הערב עשו כולם נבוכים. היהודים שלא ידעו מה לעשות בנצחון היהודי הרחוק, והחיילים שלא כך ציפו לחזור לביתם. בבוקר נעלמו החיילים ואבו לטיף ובניו הלכו לבית הכנסת.

חודשיים אחר כך הם באמת באו. פלסטינים שחצו בשיירה את המדבר הסורי עד עיראק משך שבועות ארוכים ונכנסו למחוז העיר מוסול. לא הרבה היו, אבל גם לא מעט. "למעלה מאלף אלפיים" היו אומרים שנים אחר כך, כשהיו יושבים מתחת לעץ הנמוך ומספרים בבוא הפלסטינים למוסול. העיריה שיכנה אותם בבית החולים לחולים במחלות מידבקות "ח'זרג' אלעזל" שבנו פעם הצרפתים ונסגר בימי מלחמת העולם. חלקם נכנסו לחדרי בית החולים עצמו ומרביתם השתכנו ברחבתו הענקית בתוך אוהלים ישנים שהשאיר הצבא הבריטי באיזור אחרי שעזב, שֹבע מלחמות עיראקיות, והלך להתחבא סביב הבירה בגדאד.

הם היו מביסאן. "מכאן", כמו שהיו אומרים שנים אחרי זה כשהיו יושבים מתחת לעץ הנמוך. בני עיירה כפרית, בירת העמק המוריק שבפאתי המדבר מצפון לבקעת הירדן ומדרום לטבריה. עיר מן הראשונות שיישב האדם הקדמון, שאלפי שנים לא פסקה בה תנועת בני האדם עד שנעקרו ממנה בניה הפלסטינים. עיר שהרומאים אהבו במיוחד, שבנו בה תיאטראות ומרחצאות ובתי זונות ובתי מידות. עיר שהיה בה אמפיתיאטרון על מעין המים החמים, הסח'נה, שהטריבונות שלו ירדו עד לקו המים כדי שהצופים יוכלו לשכשך רגליהם בזמן שצפו בהצגות. עיר ששכשוך המעיינות הרבים הסובבים אותה היה

מרגיע את יושביה עד שהוקמו ועזבו אותה ונדדו במדבר עד שהגיעו למוסול.

עוד לפני שהגיעו הביסאנים למוסול כבר ידעו כולם מה קרה בפלסטין. בכל עיראק נפוצו שמועות וסיפורים מפי חיילים חוזרים ומן העיתונות על מה שקרה. אבל רק כשהגיעו הביסאנים הבינו כולם בעיר מה היה פשרה של אותה שתיקה ששתקו החייל הגבוה ושני חבריו הנמוכים אותו לילה לפני שבישרו שיבואו. כשיצאו בני פלסטין לרחובות העיר העיראקית הצפונית בפעם הראשונה התעטפו כל בני המקום ־ מוסלמים, נוצרים ויהודים ־ באותה מבוכה שעטפה את בית אבו לטיף באותו ליל סדר שלא יישכח. מורגלים היו בתנועת בני אדם בעיר שעברו בה רבים, שהיתה בירתה של אימפריה גדולה שכבר מזמן לא ישבו בה שישים ריבוא בני אדם אבל עדיין היתה אותה עיר גדולה לאלוהים שחס עליה אז בימי יונה הנביא ולא הפך אותה כפי שהבטיח ברגע של זעם. אבל בפליטים לא היו בני העיר מורגלים. ובודאי לא בפליטים שנשאו בדממת הרחוב את חרפת התבוסה ואת קלון העקירה. כשהיו הולכים הפלסטינים ומקבצים נדבות ברחוב המוליך אל המסגד הגדול, היה כל אחד מתבייש ומסתגר. אפילו המינרט הגדול הנטוי, סמל העיר, שהיה נושא לבדיחות אינספור מצד הבדווים, הטורקמנים, והכורדים הפוקדים אותה, היה נראה עכשיו כאילו הוא נוטה מתוך עצב על עלבון הפלסטינים ועליבותם.

כך גם היה כשהיו שומעים אותם דופקים בדלתות. "אינתו אליאהוד", אתם היהודים, היתה נשפכת העגה הפלסטינית מפיהם, קלה הרבה יותר אך מהירה יותר מן ההיגוי המוסולי האיטי והמתון שהיה משותף לכל בני העיר. "ענדכום רחם", יש לכם רחמים, היה מפגיע המבוא לבקשת הנדבה. והיד היתה מושטת מתוך הבית אוחזת בסל ואיתו קצת קמח, קצת פירות, לחם, ותערוזים גדולים ועבים שהובאו מן הנהר ביום אתמול ולא נמצא מי שיאכל אותם. לפעמים היו נותנים פילס אחד או אפילו שניים. וכך היה כמה חודשים.

אף פעם לא התרגלה מוסול לפליטים שבאו בתוכה אבל גם לא דחתה אותם. בשכונת היהודים שהיתה סמוכה למחנה הארעי מצאו הפליטים מקום מיוחד. אולי בשל אחוות המיעוטים שבינם, העקורים, ליהודים. ואולי בשל הגעגועים. לאחד הגברים הביסאנים היתה קופסת ראינוע עם שיקופיות של צילומים ישנים מפלסטין שצילמו נוסעים אירופים. היה עובר איתה כשהיא משתלשלת מצווארו כל יום ברחובות היהודים כשהוא צועק "סורת פלסטין" ומייד היו נקבצים סביבו ילדי היהודים. במחיר פילס אחד היה הילד נותן עינו בחריר הקופסא והביסאני היה מוליך את השיקופיות: "האדי אלקודס, האדי יאפא, האדא בחר טבאריה, האדא אל אקצא, האדא ח'יט אל בוראק". כך היה מכריז בשקט באוזני הילד המביט בחריר. הנה ירושלים, הנה יפו, הנה הכנרת, הנה מסגד אל

אקצא, הנה הכותל. היה מסתובב מעגל השיקופיות לאט לאט עד שהיתה מגיעה התמונה האחרונה "בזונה קעדה סוב אל אקצא", חתולה יושבת ליד מסגד אל אקצא, היה מכריז הפליט בשקט את הכותרת של התמונה ועינו של המתבונן היתה ניתקת מן הקופסא. אחר כך היו הילדים רצים לבית אמם ומבקשים פילס נוסף כדי לראות עוד פעם את בית אלמקדס, את הכנרת, את ההרים, את ירושלים. אף פעם לא ראו כך את ארץ ישראל והנה עכשיו היא נתונה בתוך קופסא כבדה משתלשלת מצווארו של פליט פלסטיני. ולא היו יודעים שמשא הזכרונות שהוא נושא כבד יותר מן הקופסא התלויה לו בצווארו. ועוד לא היו יודעים שעוד מעט גם יתגעגעו הם למוסול ונופיה כמו שהוא מתגעגע לביסאן ועיינותיה.

בימי בית שאן שאחר כך, כשהיו מתישבים תחת העץ להיזכר, היתה סלחה מספרת איך הגיעה הפליטה אום ח'אדר לחצר ביתן של הנשים לבקש תרופה בעבור נכדה התינוק שקדח בחום ואיך רצו לקרוא לזריפה מן הנהר שתציל אותו. זריפה זו לא היה כמוה לתרופות ולא היה מי שהכיר את הפליטות כמוה. שלושים שנים קודם גם היא היתה פליטה. בשל קללה שהטילה אמה על בית בעלה נאלצה להתגרש ממנו ולעזוב את בנה צבי כשעוד היה תינוק. השיאו אותה לעבדאללה הזקן וילדה לו ארבעה ולדות מתים בזה אחר זה עד שגירש אותה כי חשב שהקללה דבקה גם בה. אז עזבה את העיר אל המדבר וחיה בקרב הבדווים כמה שנים לפני שחזרה אחרי מלחמת העולם הראשונה. אז כבר גדל צבי ונישא לאחת משתי האחיות חילאווי שנשלחו מבגדאד להינשא לבני המקום וכיוון שכמעט מייד נפטר, נכנסה לביתו וניהלה את חיי כלתה הילדה האלמנה סלחה ואת שלושת הילדים שנולדו להם, בושרה, יוסף ונורי. לפני הבוקר היתה יורדת אל הנהר וקונה את הדגים הראשונים שנדוגו, צולה אותם ומוכרת לגברים השבים מתפילות הבוקר בבית הכנסת והמסגד. בצהריים היתה שבה לבית כלתה האלמנה ויושבת בחצר לרפא את בני העיר בלחשים ותרופות שלמדה מן הבדווים בשנות המדבר.

אותו יום הצילו את התינוק החולה מביסאן בתה חזק שרקחו מפרחי חרצית וישבו לשמור עליו כל אותו הלילה עד שנרדם במיטה של יוסף ונורי. מאז היתה אום ח'אדר מגיעה כל יום לשבת עם זריפה בחצר ובזמן שהילדים היו משחקים היו השתיים יושבות ומדברות. אז כבר הבינו שלא יחזרו. ח'אדר ושאר הגברים הפליטים נסעו לחפש עבודה באיזור וחלקם הרחיקו עד בגדאד ואפילו דרומה לכווית שעדיין היתה בידי האנגלים ולמפרץ ולא ברור מתי יחזרו. ועוד לפני שהיה גורלם ברור דיו כבר נחרץ גורלם של כולם לעזוב. את הפלסטינים יפנו למחנה גדול בבגדאד, שם יקל על הממשלה העיראקית לפקח עליהם. ואת היהודים יגרשו לפלסטין. "תמיד ידעתי שכך יקרה", היתה אום ח'אדר

אומרת לזריפה באחת מאותן אנחות, שמבכות ידידות שכפה הזמן, שרק נובטת וכבר נגזר עליה למות. "כל היהודים הולכים לפלסטין ופלסטין נהפכת". כך היתה אומרת, ובוכה על ביסאן, ועל מעיינותיה שחוצים אותה, ועל הדקלים, ועל האדמה הטובה שלה, ועל העמק הירוק והבתים מאבן הבזלת השחורה שעזבו אותם ככה בחיפזון ולא יכלו לשוב אליהם. בוכה, ומראֶה שכונת היהודים המתרוקנת במהירות רק מגביר את הדמעות. ואז היתה מתעשתת ופונה לזריפה בשם בנה המת: "אום צבי, אנתו נאס טייבין, אנשים טובים אתם. כשתלכו לפלסטין, תלכו לביסאן, אין כמוה בכל פלסטין, עזבנו אותה את בתיה שלמים, ואת שדותיה מוריקים". בשבוע האחרון שלהם בעיראק באה להיפרד ושוב חזרה וסיפרה על ביסאן, ממש מפצירה בהם שילכו לגור בה ושישבו בביתה, כאילו שרק מישיבת יהודי מוסול בביסאן ינוחמו עקוריה הפלסטינים שנשארים מאחור בעיראק. "ביסאן כמו מוסול", היתה אומרת להם, ומתארת אותה שוב ושוב, ביסאן כמו מוסול. תלכו ותראו, את הכל השארנו שם, את אדמותינו וכספנו וזהבנו. ביסאן כמו מוסול, חמה וירוקה, ותמריה טובים.

ביסאן כמו מוסול, היו כל יושבי הבית יושבים סביב אום ח'אדר ומשננים לעצמם. ולא היה איש יודע מה באמת יקרה, ולא היה איש יודע אם באמת יעזבו. והיה ברור שיותר משאום ח'אדר רוצה שהם ישבו בביתה, היא מספרת להם על ביסאן כך כי כך מצאה לה שוב דרך לעטוף את הזכרונות שלה עצמה. שיותר משהיא רוצה שהם ילכו לשם, היא רוצה לשוב לשם. לכן לא שאלו שאלות, כדי לא לשים עצמם כמו דיירים לעתיד וכדי לא להתערב במעשה הזכרון. רק פעם אחת, כשכבר ברור היה שבאה העת לעזוב, התפרצה סלחה לשטף דבריה של אום ח'אדר: "תגידי, יש שאט, יש נהר, בביסאן?" "כן!" היתה התשובה הנלהבת. ואום חאדר סיפרה להם על הסח'נה ועל מושבי האבן היורדים אל תוך המים וכבר אפשר היה לשמוע את שמחת הביסאנים בזמן שהיו משכשכים רגליהם במעין. "אני לביסאן לא אלך". רשפה סלחה. "יש לי שלושה יתומים ושני הבנים, כשהולכים לשחות כאן בנהר, אני פוחדת עליהם".

ככה חתכה. ולא יאומן אבל ככה קרה. חודשיים אחר כך, כשנתיים אחרי שהגיעו שלושת החיילים העיראקים למוסול, מצאו את עצמם המוסולים היהודים חתוכים לרבעים. רבע אחד בירושלים, רבע אחד בטירת הכרמל, רבע אחד בטבריה, ורבע אחד בביסאן. כשהגיעו לשער עליה פנתה סלחה עם חמותה ועם שלושת ילדיה אחרי אבו לטיף למעברה בירושלים. סמוחה, האחות הקטנה לבית חילאווי, הלכה לביסאן. רבים הלכו לביסאן, ולא היה ברור אם הלכו בשל הסיפורים ששמעו או בשל הממשלה, או בשל האלמנה ח'רדוגה, המנהיגה שקמה להם במעברה, שהיתה הראשונה עם ארבעת בניה

לצאת מן האוהלים וללכת לבית שאן.

בשביל המוסולים הביתשאנים היתה העיר החדשה הווה ומציאות. בשנת 1956 באו אליה המרוקאים. אז הרסו את הבתים הפלסטינים שהיו בלב העיירה וחילקו את אדמותיה לקיבוצי הסביבה. את הביתשאנים החדשים חילקו כפועלים בין הקיבוצים שלקחו גם את הסח׳נה וקראו לה ״גן השלושה״. בשביל המוסולים הירושלמים היתה ביתשאן עבר וזכרונות. כיוון שלא חיו בה, היתה המחוז אליו התנקזו גם זכרונות מוסול. כמה שנים אחרי שהגיעו לירושלים, כשהיה קשה מאוד לסלחה לגדל את שלושת הילדים מדמי עבודות הדוחק והנקיון, קמה חמותה זריפה ונסעה פתאום לבית שאן. עד היום לא יודעים אם באמת נסעה לשם לחפש אוצר פלסטיני ביסאני שסוד מקומו הופקד באוזניה עוד במוסול. אבל אחרי שלושה שבועות שבה לירושלים בידיים ריקות וסיפרה שח׳רדוגה בנתה בתים נאים לכל אחד מארבעת בניה. מאז התחילו לספר במוסול שבירושלים על האוצר הפלסטיני שהיה או לא היה ונמצא או לא נמצא בביתשאן. וכך נתלפת ונתקבע בדמיונם של המוסולים הירושלמים זכר ביסאן, מקום האוצר, עם המציאות של ביתשאן, העיר החדשה.

אחרי שישים ושבע התחילו הירושלמים לבוא בקביעות כל קיץ לביתשאן. היו חוצים באוטובוס איטי את בקעת הירדן והולכים לבקר את קרוביהם הביתשאנים. כל הקיץ כולו היו עושים שם. וסלחה וסמוחה וכל הנשים היו נוסעות לג׳נין הסמוכה, הכבושה, לקנות בדים, ו״לנשום קצת אויר״, אויר ערבי. והילדים המוסולים שנולדו בביתשאן היו לוקחים איתם את הילדים המוסולים שנולדו בירושלים לראות את העיר הישנה, את הבתים מן האבן השחורה, את העיר הרומית שפועלים בני ביתשאן חפרו אותה בפקודת ארכיאולוגים מתל אביב. ואת הסח׳נה, שלא ״שאט״ של ממש היתה, אלא רק שלוש בריכות מדורגות שלכדו את המיים החמימים שנזלו מבריכה לבריכה, מזמינים את הילדים לשחות. כל יום בשבוע היו הולכים, גם בימי שישי שבהם היו גם ילדים מג׳נין באים לשחות במי הבריכות ולשבת על המדרגות היורדות אל המים.

וכל ערב, אחרי ששבו הפועלים מן העבודה ובית הכנסת, ואחרי ששבו הילדים משיטוטיהם, היו מתיישבים האורחים מירושלים עם מארחיהם הביתשאנים. וכשכל המשפחה היתה מאוחדת תחת העץ כמו בימים שלפני העקירה מעיראק היו נזכרים ומשיחים במוסול. איך היו הדקלים שם כמו הדקלים שכאן, ואיך היו המים שם כמו המים שכאן. ואז היה מגיע הרגע שבו היו מחציפים האורחים הירושלמים ושואלים את מארחיהם: היה או לא היה אוצר? מה מצאו המוסולים הביתשאנים כשבאו לביסאן? בכל בית בשכונת המוסולים הביתשאנים התגלגל סיפור על השכן דווקא, שמצא ארגז קבור

באדמה, שקיק קבוע בקיר. ומן הכסף היו עוברים לספר בבני האדם. וכך היו הביסאנים צפים פתאום מן הנשיה וכל בני מוסול הישובים תחת העץ הנמוך היו נזכרים בהם ומספרים איך באו הפלסטינים לעירם העיראקית באותו קיץ ארור של 1949. ואז היו מספרים איך הפך בית החולים למחנה פליטים. אז היתה בושרה מספרת לילדיה את המעשה בשלושת החיילים. אז היתה מספרת סלחה לנכדיה למה לא באו לגור בביסאן ולמה נמנעה מהם הסח'נה האהובה. "בגלל השאט עליו סיפרה אום חאדר, רצתה לשמח אותי והבהילה אותי". אז גם היו שומעים כולם את המעשה במכונת הראינוע עם התמונות והיו מחקים את קול הפליט מכריז בשקט על התמונה האחרונה "בזונה קעדה סוב אל אקצא". והיו כולם מפליגים, בני מוסול שמביתשאן ומירושלים כאחד, בסיפורים שסיפרו להם הפלסטינים על ביסאן שלהם באותם ימים רחוקים. וכך היו שבים הפלסטינים לביסאן כל קיץ, שיבה שבזכרון, עם בוא הירושלמים לביתשאן.

ובאותם לילות תחת העץ הנמוך לא היה אחד שלא היה שואל את עצמו בסופו של כל ערב: "איפה הם היום?" איפה התינוק שכמעט מת, איפה ח'אדר, ואיפה אום ח'אדר. ואיפה ילדיהם שנולדו להם בגלות. וככה היו שואלים כל שנה שנים רבות בלי הפסקה עד שיום אחד התחילו לשאול בקול רם וברעם מתגבר ומתגלגל שהרעיד את כל הארץ והרעיש את הממשלה וערער את יסודות המדינה. ונבקע כל האיזור מן הרעש וניתקן העולם והחלה שיבת הפלסטינים לארץ. ושיבת הביסאנים לביסאן.

מחציתם באו מבגדאד אחרי ששהו שנים רבות בארצות המפרץ. אלה היו הראשונים לשוב. אחרים באו ממחנות פליטים בסוריה ובירדן וחלק קטן באו אחר כך מארצות המערב. לא הרבה, אבל גם לא מעט. חמישה-עשר אלף נפש. והפעם לא היו שלושה חיילים שבישרו את בוא הביסאנים לביתשאן ולא היה בית חולים למחלות מידבקות שקלט אותם. ממשלת המדינה החדשה בנתה שלוש שכונות גדולות חדשות בשדות שפינו הקיבוצים שמסביב לביתשאן. את החורבות שבלב העיירה הישנה שיקמו ושיכנו בהן את מועצת העיר המאוחדת ואת בית המשפט. את בתי האבן השחורים שנשארו בכביש המוליך לטבריה ניקו והניחו. הם שנשארו שלמים והיה מי שקיווה שישיבו לבעליהם שישבו בהם פעם ממש.

הנקלטים קלטו גם את הקולטים. כסף רב זרם לעיר. למה להתבייש. כבישים שנסללו בין הים התיכון לאסיה עברו בעיר וחיברו אותה לארצות שמעבר לנהר הירדן. חמש שנים אחרי האיחוד והשיבה אפשר היה לסוע מחיפה לטהראן דרך הבשן. את הירדן חצו הנוסעים בביסאן ועצרו לשהות בה, שמלונות רבים החלו להבנות בה. רופא עשיר שבא מארצות המערב הקים בעיר עצמה בית חולים גדול ובכספים שנתקבלו מן האו"ם

בנו ארבעה בתי ספר חדשים. בתחילה למדו בהם השבים מסוריה ומבגדאד ואחר כך גם הירדנים. שנים מספר אחר כך כבר לימדו בהם בשתי השפות וילדים יהודים ומוסלמים בוגרי הכיתות הראשונות בגני הילדים המשותפים מילאו את הכיתות הנמוכות. בבית החולים כבר מזמן הבריאו אלה לצד אלה. עשר שנים אחר כך, ייסדו יהודי מוסולי ירושלמי ביתשאני וסופרת דגולה מג'נין שנישאה לביסאני חוזר את "מכללת הסח'נה לתרבויות העולם" ששמה שונה אחר כך ל"מכללת הסח'נה לתרבות העולם" שיצא לה שם גדול לא רק בשל תלמידיה ומוריה אלא גם בשל המלומדים שבאו להתארח בה ולשוטט בין שלוש הבריכות המדורגות עם התלמידים. מכל מקום באיזור באו אליה, מעמאן, ומתל אביב, וחיפה, מנצרת, מדמשק, ואומרים שגם מביירות. כמה שנים מאוחר יותר כבר נבחר בנה של הסופרת הדגולה לראש העיר הפלסטיני הראשון מאז השיבה.

סמוחה שבאה מבגדאד למוסול וממוסול לביסאן נפטרה בביתשאן הרבה לפני השיבה. אבל נכדיה ונכדי סלחה אחותה שבאה מבגדאד למוסול ומשם לירושלים לא שכחו את אום ח'אדר. הירושלמים היו באים עתה הרבה פחות לביסאן, אבל כשהיו באים היו מתישבים מתחת לעץ הנמוך והיו מגלגלים שיחה ומעלים זכרונות. מדי פעם היה מצטרף אליהם אחד השכנים מן הפלסטינים השבים שעברו לגור בשכונה והיה מספר על עיראק ועל מוסול שלהם שאותה לא ממש הכיר אבל זכר מסיפורים על ראשית ימי הפליטות. ובסוף כל ערב כזה לא היה אחד מן הקשישים שלא היה שואל את עצמו בשקט איפה משפחת אום ח'אדר? האם ודאי נפטרה ונקברה בגלות, אבל איפה ח'אדר, ואם גם הוא לא חי, איפה התינוק שכמעט מת. ביסאנים שבים שנשאלו לא ידעו לספר. אמרו שהמשפחה נבלעה במפרץ, או שנעלמה בכווית אחרי המלחמה של 1991. איש לא ידע. כשעשו את המפקד הראשון, בפקודת הממשלה החדשה, לראות אילו משפחות שבו, התברר שלא כל המשפחות שבו ומשפחתה של אום ח'אדר היתה בין הלא-שבים. באותה שנה התאספו כמה מן הנכדים של סמוחה וסלחה, מביסאן/ביתשאן וירושלים, ועתרו לעירייה להפוך את בתי האבן השחורים בדרך המוליכה לטבריה ל"בית זכרון" למשפחה ולכל מי שנעלם ולא שב. "זכרונות ביסאן מפי אום ח'אדר שנישאו במוסול וזכרון דבריה שנישא כל קיץ בבית שאן עיצבו את חיינו", נאם אחד הנכדים, "וזכרון מוסול מעולם לא ניתק מזכרון ביסאן". כשזכרנו את עיר אבותינו, כרכנו את זכרה עם זכרונות הפליטים הפלסטינים שבאו אליה. וכיוון שכך לא שכחנו מעולם את הפליטים, זכינו לחיות בדור הזה ולראותם בשיבתם.

יתומים

דניאלה כרמי

היה יום סתיו אפור על ההר. בנין בית החולים הפסיכיאטרי שעל הפסגה צמח מתוך חורש אורנים שהתפשט על פני הגבעות סביב.

בבית החולים, ד"ר רגב, רופא מתמחה צעיר, ניקה את משקפיו דקי המסגרת וטלפן אל הפסיכיאטר הבכיר שישב קומה מעליו:

"הלו ד"ר וייס, בוקר טוב, מדבר רגב."

"בוקר טוב."

"מהשער מודיעים לי על משלחת של שלושה שהגיעו עכשיו ומבקשים להיכנס. ידוע לך משהו?"

"לא משלחת. אדריכל לבנוני, משהו כזה. הוא רוצה לראות את המבנים הישנים, עם עוד שניים."

"תבוא לפגוש אותם?" רגב שאל בתקווה.

"זהו, שאני שקוע מאוד בכתיבה כאן."

רגב דמיין את וייס מעקם את שפתיו מתחת לשפמו. הוא ציין: "השוער אומר שיש ביניהם אשה שהציגה תעודת עיתונאי."

"עוד עיתונאית?" נאנק וייס. נראה היה שהפעם נטרדה מנוחתו של הרופא הבכיר. "מה הם רוצים מאתנו, לעזאזל? אוקיי, סייר איתם אבל שים עליהם עין מקרוב. ותודיע לי אם יש הפתעות."

בשער רגב ראה זקן גבוה לבוש בלייזר עור שחור. לידו עמד זקן נמוך עם בלורית לבנה ועל כתפיו תרמיל. העיתונאית, אשה צעירה, היתה בנעלי עקב וחייכה חיוך רחב. שלושתם לחצו את ידו ורגב אמר בלבו שהגבוה הוא בוודאי האדריכל ושלנמוך היתה לחיצת יד אמיצה מדי.

כשעבר איתם על פני חדר האוכל, יצאה האחות סווטלנה והזמינה את כולם להיכנס ולהתכבד. בפנים היה שולחן ארוך מכוסה מפה לבנה ועליו פלחי תפוזים, עוגיות, וקנקן קפה. בשעה שסווטלנה מזגה להם שתייה, לתוך הספלים הלבנים, רגב יצא למסדרון להחליף מילה עם ד"ר וייס בטלפון.

"סווטלנה הכינה להם כיבוד, דוקטור. בעיניי זאת הפתעה טובה, אז אני מדווח." "מה פתאום כיבוד?!" וייס התעצבן, "מה היא חושבת, שאלה תורמים מקנדה?"

"...הם כבר שותים ואוכלים, דוקטור".

"טוב, שישתו, שיאכלו. רק שים לב, רגב: תקצר את הסיור כמה שאפשר. ועוד בקשה: שלא יסתובבו להם חולים בין הרגליים..."

רגב התיישב במרחק-מה מהשלושה והיה מביט בהם כשלגמו מהקפה. האשה אכלה רק מהתפוזים. הגבוה התבונן בקירות, אחר כך סקר את התקרה בעניין. הנמוך החזיק בידית הספל באצבעות עבות וירה מבטים אל הדלת מדי פעם, כאילו מישהו עומד להיכנס בכל רגע.

שתי חולות אכן הציצו. לאה וסיגי הבלתי-נפרדות. כיוון שהאחות הייתה נוכחת בחדר, ונדרשה מרגב תגובה מיידית, הוא החליט להיות הכי קצר שאפשר: "בבקשה!" קרא בקול אל הבנות וזקף לעומתן אצבע. סיגי מייד משכה את לאה בחזרה למסדרון.

הדבר הראשון שרגב ראה כשיצא עם האורחים היה את לאה וסיגי ישובות על מעקה מאחורי ערוגת הוורדים ומצחקקות בינן לבין עצמן. לא רחוק מהן התהלך לו נוחי "הטייס", בבטלדרס עם צווארון פרווה כחול, מה שהוא קרא "פליינג ג'קט".

רגב שוב חייג: "מה עם נוחי, דוקטור? אין לו איזה פעילות בשעה הזאת? אני לא בטוח שאם הוא יתלווה אלינו זה יהיה לטובת העניין..." וייס השתעל: "למה לא סוגרים את הבן אדם, קיבינימט?!" "שמתי לב שטיולים מיטיבים אתו בסופו של יום," רגב הרשה לעצמו לחוות דעה, "רק שבמקרה הזה אולי עדיף לאורחים בלעדיו." וייס איבד את סבלנותו: "תשמע, רגב, אני מסכם כאן מאמר ואני ככה לא יכול—"

כיוון שהשלושה כבר הקיפו את הבניין, רגב ניתק את השיחה ומיהר בעקבותיהם. במרחק-מה היה מבנה קומתיים עם שערי אבן גדולים וחלונות מקושתים שפנו אל מרפסת ארוכה. זו היתה מחלקת המתבגרים. רגב ציפה שהאדריכל יתעכב על המבנה

המיוחד, אלא שזה נעמד דווקא בגבו אל הבניין והיה סוקר מרחוק את האורנים במורד שנראו כמו עדר כבשים ירוקות-צמריריות שמטפסות על ההר.

לאה וסיגי, שלא מזמן עזבו את המתבגרים ועברו למחלקת בוגרים, השתרכו אחרי נוחי לכיוון רגב והאורחים שלו.

"בואי נשיג את הטייס!" סיגי פיתתה את לאה, "אם הוא יתפרץ יהיה לנו קצת אקשן!"

"הי, נוחי!" היא קראה ונוחי עצר לרגע, "אין לך טיסה היום?" לאה צחקקה ונפנפה לנוחי בצמה שלה. הוא התבונן בהן כשקרבו אליו. "רק אתמול חזרתי מטיסת ריגול במצרים," אמר בטון חמור. עינו האחת היתה ננעצת במי שדיבר אליו ומשווה לו מראה של נץ. העין השנייה הסתכלה בכיוון אחר.

"מה עשית שם, כאילו?" סיגי התאמצה למחוק את החיוך מעל פניה. "אספתי מודיעין. אנחנו מנסים לנטרל את האויב."

לאה נאחזה בזרועה של סיגי. היא חששה להיות קרובה כל כך אל נוחי. "לאן הטיסה הבאה?" סיגי חקרה.

אבל נוחי ראה את האורחים מתרחקים ופנה לרוץ אחריהם. "הוא לא יתפרץ, נראה לי," לאה התאכזבה. סיגי הרגיעה אותה: "חכי, האיש פצצת זמן! בתיק שלו אין שמות ההורים וכלום." והיא גררה את לאה בעקבות נוחי.

רגב שאל את עצמו מדוע האורחים לא מגלים עניין בבניין המתבגרים, בעיקר האדריכל. זה היה הבניין הכי מסוגנן על ההר. הוא הופתע כשראה אותם מתקדמים במהירות לעבר ביתן הטיפול בחשמל.

למרות חששותיו, הוא גמר בלבו לנסות להימנע מלהפריע לד"ר וייס ברגע זה. יכול היה לדמיין לעצמו את וייס מתחלחל בטלפון, כי חודשיים לפני כן ביקר דווקא בביתן הזה עיתונאי שאחר-כך התריע בתקשורת על הקירות הטחובים מרטיבות בחדרים שבהם מתעסקים בחשמל.

"למה לשָם?" רגב שאל את האדריכל בזהירות, באנגלית. הם עמדו ליד דלת הברזל שעליה היה שלט: "הכניסה באישור בלבד". הנמוך הוא שהשיב, בעברית רהוטה: "שם היו המגורים שלנו, של עאדל ושלי. לי קוראים שָׁרִיף. גרנו שם עם שאר הילדים..." כשאמר "עאדל" הוא הצביע על האדריכל. "רצינו רק לראות את הבניין מבפנים."

רגב לא הבין: "מתי הייתם כאן?"

"לפני ששים וכמה שנים," השיב הנמוך והשפיל את מבטו.

רגב התלבט: האם להתקשר מיד לווייס? ואולי עדיף להרוויח זמן ולברר יותר פרטים. "זה לא סיור של אדריכלים?" שאל את שריף.

באותו רגע פרץ נוחי אל הרחבה שבה ניצבו רגב והאורחים, זרועותיו היו מתוחות לצדדים והוא "טס" בין האנשים, משמיע קול של פרופלור. "נוחי, נוחי! אני מבקש!" הזדעק רגב וניסה לחסום אותו. "פררר... פררררר. פררר..." התפתל נוחי ביניהם ועוד רגע היה מתנגש באדריכל. סיגי ולאה צחקו בקול מאחורי שיח.

לרגע איבד רגב את שיקול הדעת. הוא תפס את נוחי בזרועו, בעודו אוחז בו ידע שעשה טעות. נוחי התחיל לטלטל את ראשו המגולח כמו חיה פצועה, דבר שגרם לידו של רגב להישמט בבת אחת. נוחי אולי ראה בזה סימן לחולשה כי הוא קרב את ראשו אל רגב בחדות וסינן בקול צרוד לתוך אזנו: "קודקוד, נתק מגע עם האויב."

רגב התלבט מה לעשות, עיניו נפערו מול שריף. "זה בסדר, הוא יהיה בסדר," אמר שריף, הוא עבר לאנגלית כדי שנוחי לא יבין: "אַיי מַייסֶלְף הֶב אַ גְרַנדסָאן. אֶ בִּיט מַז'נוּן."

"ילד בן חמש", המשיך בעברית, "מאוד אינטליגנט, כבר משחק במספרים של שש ספרות," קרץ לנוחי.

נוחי, למרבה הפלא, הקשיב לו רוב קשב.

בין השיחים סיגי אמרה ללאה: "אוף, למה עצרו אותו? הוא כבר התחיל להמריא!" ורגב חשב לעצמו: את ההוריקן הזה עברתי. חייב עכשיו להשתדל ולמנוע את הדיזאסטר הבא. היה לו קשה להתרכז. משהו באחורי המוח הטריד אותו. הוא התרחק כמה צעדים והחליט לקרוא לאחד האחים הכלליים באמצעות הביפר. הוא שאל את עצמו אם אח אחד יסתדר עם נוחי במצב הזה. ליתר ביטחון הוא יזמין שניים. אבל בעודו מנתק את הביפר מהחגורה, שמע מרחוק את הצלצול ליציאה להפסקה והסיק מכך שהאחים שוב לא מרוכזים.

שריף ראה אותו מתלבט וניגש אליו: "יש בעיה להיכנס לבניין?" רגב מישש את הביפר ולא ידע מה לעשות בו: "אני צריך לבדוק אם אפשר לסייר שם עכשיו. אולי נתקדם לאזור ההוא?" הוא הצביע על מבנים שהיו פזורים בשטח במרחק מה.

לשריף היה חיוך חיוור. עיניו נצצו במבוכה. הוא העביר את אצבעותיו העבות בבלורית הלבנה ששבה והזדקרה מעל למצח הרחב. הוא הביט באדריכל ובעיתונאית. הם הביטו בו. ונוחי היה מטייל בין האנשים וזוקף לעומתם סנטר.

רגב הרגיש שעצביו מתרופפים: "מה אתם מחפשים?" בקש לדעת. שריף החליף עוד מבט עם עאדל וזה הוציא חוברת קטנה מהכיס הפנימי של הבלייזר השחור. הוא פתח אותה בעמוד האמצעי והראה לד"ר רגב תצלום של לוח מלבני מאבן ירושלמית מסותתת, נטוע באדמה בין כמה עצי אורן. הוא קרב זכוכית מגדלת. מבעדה רגב ראה שורה חרוטה בעברית, ותחתיה שורה בערבית, על גבי הלוח.

הוא קרא: "בית החולים א. היה עד 1948 חווה חקלאית ליתומים שהוריהם נהרגו במרד הערבי (פלסטיני) הגדול". הוא זכר שראה את האבן הזאת בסביבה, כשהגיע לעבוד כאן. זה היה אי שם באחת החורשות שאדמתן מכוסה מחטי אורן שהשחימו. ראה ושכח.

באותה שעה היה נוחי דוחף את ראשו המגולח אל בין ראשי האנשים, מרחרח ומקשיב לכל מילה. רגב סימן לשריף שיקרב אליו ולחש באזנו במרחק מה מהאחרים: "לא כדאי ש'הטייס' יידע מי אתם..."

שריף הנהן כמתוך נימוס. לא נראה היה לרגב שהאיש מבין משהו במקרים כמו נוחי. רגב אמר לעצמו: אל תתפזר עכשיו. בדוק את הדופק כל הזמן. הוא חיבר בחזרה את הביפר לחגורה ופנה אל שריף: "האדריכל אמר לשוער שהוא לבנוני. זה היה שקר?..."

נוחי סבב סביב רגב ושריף במעגלים. שריף היה מדבר, ורגב היה מושך אותו לאחור בכל פעם, מרחיק אותו מטווח השמיעה של נוחי. "היינו בני שתים-עשרה," שריף סיפר, "המורים אמרו לנו שהיהודים לא ישאירו אותנו כאן. אני ועאדל והאבא של סוהא," הוא הצביע על העיתונאית, "ברחנו עם המורים שלנו. אני הגעתי עד סביבות נאבּלֻס. שמה נשארתי. עאדל הגיע במזל לדודים שלו בלבנון. הוא הכי הסתדר - שלחו אותו ללמוד. והאבא של סוהא, הוא הגיע בסוף עד קנדה."

נוחי היה עכשיו מעל שריף. הוא גחן אליו עד כדי כך שנראה היה כאילו ראשו צומח מתוך הבלורית הלבנה של האיש. רגב הפסיק לנשום.

"למה באתם?" נוחי סינן. מוכן לנגיחה. רגב משך ממנו את שריף בשרוול בתנועה חדה. "אני מזהיר אותך," רגב ירה לעבר נוחי, "אני רציני מאוד!"

"אני אסביר לו," שריף אמר לרגב, "הוא מבקש הסבר אז אני אסביר: אמרו שמחזירים אנשים לפלסטין, כן? אז חשבנו לבוא לראות את המקום ששם גדלנו, זה הכול."

נוחי גירד בפראות בראשו המגולח. עווית רגעית גרמה לכתפיו לפרכס כמה שניות. כשנרגע גופו, שריף שאל אותו: "למה גילחו לך את הראש?"

העין של נוחי התגלגלה הלוך ושוב. לרגב נדמַה היה שהיא עומדת להיעקר מתוך ארובת העין. "זה אני גילחתי," הבחור אמר, "גם אני יתום." וכתפיו שבו לפרכס.

"תשלחי בבקשה שני אחים לסביבות האי.סי.טי." רגב אמר לסווטלנה בטלפון, כמעט בלחישה. כשהביט נכחו ראה את העין של נוחי מתמקדת בו, אך כהרף עין נעלם הבחור מהנוף כלא היה. רגב הביט לכיוון השיחים וראה את לאה וסיגי צוחקות שם, אך נוחי לא נראה בחברתן.

הוא ניסה לחשוב במהירות: ההוא נעלם לי. עכשיו אני צריך למזער נזקים איתם, עד שאני אוכל להתייעץ עם וייס. אחר-כך נזכר: אם האור האדום לא דולק בחוץ, סימן שאין

שם טיפולי חשמל עכשיו. "בבקשה, אמר לשריף, תיכנסו לביתן. אתם יכולים לסייר ולהסתכל כמה שתרצו."

בעודו יושב ומחכה בחוץ רגב הופתע לגלות שרגלו הימנית רועדת. האם היא נרדמה לאחר שלא זע על מושבו זמן מה, או שקרה לה משהו? חלפה כבר כחצי שעה והאורחים עדיין לא יצאו מהביתן. ממרחק מה הבחין באח שסווטלנה שלחה.

"ביקשתי שני אחים," רגב רטן, "כולם רדומים פה היום או מה?"

"לאיזה כיוון החולה ברח?" שאל האח.

כל המתח שהצטבר ברגב יצא על האח: "תגיד לי לאיזה כיוון נושבת הרוח ואני אגיד לך לאן הוא ברח!"

כשראה את שלושת האורחים יוצאים מהביתן, רגב קלט שישב שם בחוץ שעה ארוכה ולא עשה דבר. הוא יכול היה לנצל את ההזדמנות ולדווח לווייס על זהותם של האורחים. אם כי לא היה בטוח שזה הדבר הנכון לעשות. הוא ניסה לחדד את מוחו: תחשוב בבהירות: נסה לנחש מה וייס היה עושה במקרה כזה. לא שהוא סמך על וייס בכל עניין. למשל בעניין של נוחי וחולים כמוהו, וייס היה שמרן גדול.

רגב לא הצליח לסכם בלבו דבר, אבל קם ממקום מושבו וצעד לעומת האורחים. לפני שהספיק לנסח לעצמו את הדברים, פרצו מתוכו מלים שנֶהֶגו בקול נוקב לעברו של שריף: "מאין לי לדעת שאתם אומרים אמת ושגרתם פה פעם?"

הם התיישבו על הספסל, שריף ועאדל והעיתונאית, ליד ביתן הטיפול בחשמל. שריף תרגם להם את הדברים של רגב, והם היו משוחחים ביניהם ומטכסים עצה. עאדל הוא זה שמצא מוצא. הוא זה שעלה על הרעיון איך הם יוכיחו עכשיו שגרו כאן, במקום הזה, בילדותם. שריף תרגם את הדברים: "אנחנו זוכרים איפה היה המעיין. אם מקובל עליך, ניקח אותך לשם עכשיו."

שני הגברים הובילו. הם הלכו בביטחון רב, למרות גילם. רגב צעד בעקבותיהם על הרגל החלשה. הוא התעודד כשגילה שהאשה גם היא מתקשה על נעלי העקבים, ומקרטעת בין תלוליות האדמה. פה ושם התבלטו הראשים של סיגי ולאה מעל לשיחים דוקרניים. גשם דק החל לרדת והטיפות הזעירות התמזגו לגוש מים רוטט שנראה תלוי מעל כמו ענן נפוח.

הם עברו על פני פינת החי שנראתה ריקה לגמרי. מרבית הכלובים ההרוסים שופצו במשך השנים ולאחרונה נהפכו למחסן הבגדים של בית החולים. מתוך השיחים זינקה לפתע אווזה ולאה תפסה את היד של סיגי וצווחה. השתיים ניסו למצוא מקלט בין שלושת האורחים ונצמדו אליהם וירדו אתם במורד. סיגי זירזה אותם: "תגבירו מהירות, האווזה

הזאת מנקרת בתחת!"

שריף הדף ביד מאוגרפת את כתפו של עאדל ושניהם צחקו בקול. "מה אתם צוחקים?" סוהא שאלה. "אבא שלך היה מבין," אמר לה שריף בערבית: "אם זאת לא הנינה של הנינה של האווזה שהיתה לנו כאן בחווה החקלאית, אני נותן במתנה את הראש שלי." ועאדל אמר לה: "אנחנו לפי העצבים של האווזה ההיא ידענו כל דבר שהולך לקרות בארץ."

במרחק-מה מאחור, ליד המכבסה, רגב התעכב לרגע מול מתנדבת צעירה שתלתה סדינים על חבל. "את חדשה כאן?" שאל בהיסוס. היא הביטה בו שותקת. "אני הרופא המתמחה," חזר רגב ביתר תקיפות, "את יודעת מי זה 'הטייס'?" היא הנהנה. משום מה רגב לא היה בטוח שהיא מבינה עברית, בכל זאת אמר: "אם תראי אותו, בחור גבוה ורזה בבטלדרס כחול, את יכולה לצלצל לתחנת האחים ולהודיע?" אחר-כך ראה שהאורחים כבר עקפו אותו והתרחקו. הוא החל לרוץ.

עד מהרה ראה רגב את הוואדי למטה, לרגליו. הוא הביט לכל הכיוונים ולא מצא נפש חיה. דממה ירדה על ההר. הוא התחיל לגלוש במדרון אבל המשקפיים הפריעו לו. הוא הסיר אותם ונעצר ושפשף את צדי האף בשתי אצבעות. בעקבות הריצה הוא חש כאב ברגל. הוא שאל את עצמו אם הברך היא מקום התורפה ואז הפר את הדממה זמזום חד. ד"ר וייס היה על הקו: "תקשיב, רגב. נפל לי האסימון. אתה קולט מי האנשים?" רגב נשען לרגע על סלע ומישש את הברך ושתק. "אלה פלסטינים, פשוט מאוד, עלול להיות פה תקדים מסוכן..." וייס ניבא לתוך אוזנו. בבת אחת רגב אסף את עצמו והתיישר.

הקול של הדוקטור המשיך לנסר אבל הוא עלה מלמטה, מהאדמה, כי מכשיר הטלפון נשמט ארצה. רגב התכופף והרים אותו. הכיפוף גרם לכאב ברגלו להתחדד. הוא מתח את הרגל וחיפש בעיניו אחר עקבות של האורחים, אך לא ראה דבר לפניו. עלה בדעתו שערפל החל להתפשט בין ההרים, אבל אז גילה שהמשקפיים עדיין בידו והוא הרכיב אותם על העיניים והערפל נעלם.

הוא צלע במהירות, מנסה להתעלם מהרגל, עד שהגיע לשפת תל. אי שם תחתיו, על המפלס הנמוך של התל, היו ישובים שריף, עאדל וסוהא ולצדם לאה וסיגי. למרבה הפלא גם נוחי ישב ביניהם, וכולם היו גורפים חול לח באצבעות רכות ועורמים ערימות בחול. שתי הבנות היו חופרות תעלה עם עאדל והיו מפטפטות עם שריף.

היתה שעת צהריים. השמש החורפית התנדנדה על ענף גבוה וליטפה את ראשי האנשים. רגב קירב את הטלפון אל אוזנו וקלט קולות מחדרו של וייס. הוא לא ידע אם וייס עצמו עדיין מאזין. הוא אמר: "בעניין מה שאמרת, ד"ר וייס, כל זה כבר שייך לעבר..." וכיבה את המכשיר.

רוח קלה נענעה את צמרות האורנים סביב ורגב שמע את אוושת המחטים חותכת את האוויר ומתפשטת אל ההרים. לאה סיפרה לשריף: "הכי רציתי לעבור לדירה מוגנת. אז שכרו לי אחת כזאתי, לפני חצי שנה. וקבלתי מפתח רק שלי!"

"ומה היא עשתה?" סיגי התערבה, "הוציאה את כל הרהיטים לחצר ואת החלונות עקרה ודרכה על הזכוכיות. אז החזירו אותה לכאן."

היתה שתיקה קלה.

שריף אמר, כעבור זמן מה, כמו שח לעצמו: "שכן שלי יָשַן תמיד עם המפתח של בית סבו ביפו, תחת הכרית. שאם במקרה נצא מהמחנה באופן פתאומי בלילה, הוא לא יצטרך להתחיל לחפש."

במעלה התל אי-שם, בין עשבים גבוהים ואגודות של חרציות, הציצה האווזה מדי פעם. נוחי, נשען על מרפקיו פשוק רגליים, ליטף את החול שנערם על בטנו ואמר לשריף: "ידעתי מהתחלה מה אַתם. יתום ישר מזהה יתום."

מרחוק רגב שמע את הצלצול של סוף הפסקת הצהריים. מעליו קרא עורב מאחת הצמרות. הוא שאל את שריף: "אז איפה המעיין שלכם?"

"נִסתם", השיב הזקן, "אבל אנחנו יושבים עליו. תראה את השטח של החול הרטוב פה, מכאן לכאן. זה מה שמכסה עכשיו את המעיין. תראה אפילו איך הצמחייה צפופה כאן סביב וירוקה יותר."

"אז מה הרעיון?" רגב חקר, "שתחזרו לבית היתומים ותוציאו מכאן את נפגעי הנפש?"

שריף התרומם מן החול וניקה את מכנסיו. הוא הצביע על ההר הקרוב: "אתה רואה שם את התחלות הבנייה?"

"מה זה?"

"שם בונים את החווה החקלאית שלנו".

"מי בונה?" רגב שאל.

"אנחנו, בידיים שלנו. לא סתם עבדנו אצלכם בבניין כל החיים," הזקן צחק.

ועאדל אמר לַבנות: "נָאו יו דיג פרום היר, אנד איי ויל דיג פרום זה אָזֶר סַייד אוף זֶה טַאנל, אֶנד וִוי וִויל מִיט".

האווזה החלה פתאום לרוץ אי-שם מעליהם. היא דילגה כל כמה צעדים לגובה וניסתה לעוף כשהיא משמיעה צווחות נשנקות של עוף שחוט. בין שני הזקנים עבר מבט חטוף ועאדל הושיט יד לסוהא ושלף אותה במהירות מתוך החול.

"אנחנו נצא מכאן, דרך הוואדי," אמר שריף, וכבר היו השלושה גולשים וכמעט מפילים את עצמם במורד החולי.

כשהופיעו אי שם מלמעלה שני מאבטחים חמושים, בוקעים בינות לעשבים הגבוהים, האורחים כבר לא נראו. נוחי זינק מהחול כמו קפיץ ודילג מעל כמה בורות. תוך שניות גם הוא נעלם מן העין.

כל שעות אחר הצהרים חיפשו צוותים של בית החולים את נוחי. חצר המוסד נמלאה ג׳יפים וניידות משטרה. אחים ואחיות יצאו ברגל וברכב ושוטרים עם כלבי גישוש סרקו את חורשות האורנים סביב.

מבעד לחלון של חדר האוכל רגב ראה את סיגי ולאה יושבות ליד אחד השולחנות שכבר היו ערוכים לארוחת הערב. הן הפסיקו לצחקק לרגע והבעה שלווה היתה על פניהן. הוא לא ידע לומר מה בדיוק עבר עליהן. לרגע חשב לעצמו שמשחקי חול עדיפים אולי על חדר הריפוי בעיסוק הצפוף. סווטלנה דיווחה לו שאצל ד״ר וייס עלה הסוכר בבת-אחת בצורה מדאיגה והוא מטופל עכשיו בחדר האחיות.

כשהלילה ירד יללה הרוח. הצוותים של המחפשים ופלוגת השוטרים והכלבנים ישבו תשושים בחדר האוכל ושתו תה שחילקו להם האחיות.

נוחי הופיע אחר חצות. ה״פליינג ג׳קט״ היה רכוס עד לצוואר. עינו המתרוצצת היתה אדומה, אבל הוא לא טלטל את הראש. רגב, שדאג שהאחות תשמור לו ארוחת ערב, הסתיר אותו מיתר הרופאים והושיב אותו לאכול במטבח.

״איפה נעלמת?!״ גער בו.

״הלכתי להר השני. הם בונים שם כפר בידיים שלהם,״ אמר לו.

רגב תהה: ״בשביל זה הקפצת את כל הבית חולים?!״

״לא בשביל זה,״ נוחי צחק. עינו שהתרככה ליטפה את רגב במבט צלול: ״רציתי לפגוש עוד יתומים.״

הגברית

אסראא כלש

מערבית: ברוריה הורביץ

"הם לא יוכלו להכיל את מלוא הדעת על אודותיו, כי אם רק את אשר ירצה. כסאו חובק שמיים וארץ, ועל נקלה יגונן עליהם. הוא העליון הנשגב."

"לא כדאי שהיא תאמר את סורת אלפאתחה או סורת אלפתח או סורת אלנצר? זה הגיוני שהדודה שלנו יודעת בעל-פה רק את פסוק הכסא?"

"הדודה שלנו יודעת בעל-פה הרבה יותר פסוקים מאיתנו, אבל היא בחרה בפסוק שיכול לעזור לה לשמור על שפיות דעתה. אני אלך לזרז את אבא. תישארי אתה כדי שלא תלך לאיבוד."

תלך לאיבוד?!

לא רציתי שילך וישאיר את שתינו במעמד הזה שמזכיר את תחיית המתים. ראיתי את אבי מרחוק עומד מול המיקרופון של הבי.בי.סי. כאשר הגענו למבואות הכפר שמענו בחור צעיר קורא לעיתונאי ואומר לו: "זה ראש האגודה. תשאל אותו מה שאתה רוצה."

לא היתה זו הפעם הראשונה. לפני יותר מעשרים שנה דיבר אבי באותו ערוץ על הכפר שלנו. באותה עת הוא ביקש מסוכנות הסעד אישור בכתב שיתיר לו לדבר לתקשורת, שכן חוקי ארגון "הומניטרי" זה אינם מתירים זאת לפקידיו. ענו לו: תדבר, אבל לא יותר מדי.

היום הוא לא זקוק לאישור ואינו חייב לשים לב אם הוא מאריך או מקצר בדיבור. לא מפני שיצא לגמלאות מכל האומות המאוחדות, אלא מפני שסוף-סוף שב לכפרו שממנו גורש.

אין ספק שהיום אבי רוצה להאריך בדיבור, שהרי הוא, הפליט השב, מכהן כראש אגודת הצדקה של תושבי זרעין שנוסדה במחנה הפליטים ג'נין. במחנה זה גרים רוב פליטי הכפר ההרוס הנמצא במרחק אחד-עשר קילומטרים בלבד מהפחונים שבהם הם חיים. אבי, אף הוא מדור הנכבה, עומד בראש האגודה מזה קרוב לעשרים שנה. הוא אדם משכיל ועד יציאתו לגמלאות שימש כמורה בבית ספר. לא פעם שמעתי אותו אומר: יצאתי מזרעין בגיל שתים עשרה. אמנם הייתי ילד, אבל בהחלט מודע למה שקורה.

מוסא ואני לא האמנו שהציונים נעקרו מאדמתנו. לא האמנו ששבנו אל גן העדן הדמיוני-מציאותי שלנו כפי שהורגלנו לחשוב מאז ילדותנו. שבנו... שיבה... השיבה... שָב... ישוב... שוב פלסטיני לאדמתך... אתה מתבקש לשוב עכשיו... אח, כמה מענגת מלה זו! אח, איזה הנאה ועינוי, איזו עייפות!

אמרתי לעצמי אתמול: אני עומדת לשוב לכפר שאני לא מכירה. שמעתי עליו מפי אבי סיפורים ופרטים רבים, קראתי עליו, ראיתי את תמונותיו המופלאות, התאהבתי בו. אמרתי לעצמי: אכן זהו כפר יפה ומן הסתם תמיד ירוק, שהרי "זרעין" פירושה חקלאות. גרו בו תושבים מלומדים ומשכילים רבים, ביניהם סופרים, עיתונאים, אמנים, פוליטיקאים, פקידים וגם חקלאים. ומדוע שתושביו לא יהיו מלומדים? הלוא לפני הנכבה היה בו בית ספר שהגיעו אליו תלמידים גם מכפרי הסביבה – נוּריס, מַזַאר וקוּמְיַה.

כאשר קרב מועד פגישתי אתו חששתי ולא ידעתי מדוע. שאלתי את מוסא כמה פעמים לפני בואנו: אתה מאמין? ובכל פעם ענה לי: לא יודע. אבל בעצם למה לא, אם היהודים נעקרו מאדמתם?

עכשיו, בעמדנו על אדמתנו, אנחנו נאלצים להאמין, אבל קשה לנו לחשוב על הצעד הבא של מפגש עם עיתונאי זה, הצעד שאבינו סיפר לנו עליו. האם בן השבעים שיצא מכפרו לפני עשרות שנים יוכל לזהות את בית משפחתו, את קברי אבותיו ואת מקום המסגד? עוד לפני שנראו באופק סימני השיבה גמר אומר בלבו לבקר בשלושת האתרים האלה בזרעין.

חשבנו על הדבר, אך לא ייחסנו לו חשיבות רבה, שהרי הרגשות והזכרונות משתלטים עכשיו על דברי המבוגרים ועל מעשיהם. זרעין נמנה עם הכפרים שנהרסו אחרי הנכבה, והמבקר בו רואה רק תלי חורבות שספק אם תושביו יזהו אותם. בשל המלה "ספק" העזתי לשאול את אבי: "אבא, איך תוכל לזהות את הבית שלך, זאת אומרת את הבית שלנו? בוא נהיה מציאותיים."

"טוב, את כמובן יודעת מי זה ז'בוטינסקי, נכון?" שאל בבטחה. אבי השתמש במלה "כמובן" והביט בעיניי כששאל אותי, בוגרת החוג להסטוריה שטרם מצאה עבודה עד

שכמעט שכחה את ההסטוריה של עצמה ואת תאריך הולדתה.

"בוודאי," עניתי, מקווה בסתר ליבי שלא ישאל אותי הרבה שאלות.

"כאשר ז'בוטינסקי הגיע מאוקראינה הוא רצה להפיח רוח לאומית ציונית בקרב הצעירים היהודים, ולכן הקים ארגון בשם בית"ר."

הוא בטח יתחיל עכשיו את הדברים שלו בשאלה "מה?" מהו ארגון בית"ר? תהיתי לעצמי.

"למה? את יודעת למה? כי מצודת בית"ר הייתה המעוז היהודי האחרון בזמן המרד שלהם ברומאים שכבשו את ארצנו לפני הספירה כמו שכבשו אותה היהודים בשנת 1948, הגם שהם, אני מתכוון ליהודים, גרו בפלסטין כמו עמים אחרים." אחר-כך נתן בי מבט נוקב ושאל: "ז'בוטינסקי ביקש להנציח את מצודת בית"ר, שהייתה קיימת עוד לפני הספירה, ואני אאבד את דרכי בזרעין, גברת סראר?"

התעוררתי משרעפיי לקולות הצופים, הרמקולים, צפירות המכוניות והאוטובוסים, רצי המרתון הבאים מרחוב נצרת וקולות השרים שירי מולדת. שאלתי את עצמי: למה אני כל כך מבולבלת? למה אני לא שרה ורוקדת או בוכה כמו האחרים?

הסתכלתי לימיני, והנה דודתי. איך שכחתי אותה! לא ההמולה המטורפת שלפניי היא זו שהעירה אותי, אלא הבכי של דודתי. הסתכלתי לעבר אבי וראיתי את מוסא מתבונן בי. הוא הצביע על הטלפון הנייד שלו, והבנתי ששלח לי מסרון. קראתי: הדודה שלך שקועה במחשבות על הארץ, ואבא שלך לא מוכן להפסיק לדבר עליה. בואי נשאיר אותם עם הזכרונות וננסה אנחנו להבין את המציאות. הסתכלתי שוב על דודתי ועניתי למוסא: אני מוכנה להישבע לך באלוהים שהדודה שלך חושבת עכשיו על יוסף ולא על הארץ.

יוסף אלעומרי, הבן הבכור של דודתי, נהרג בכפר סנדלה בשנת 1957 בתקרית מפורסמת. קורבנותיה היו תלמידים מבית הספר של הכפר. הם נהרגו מפצצה שהניח בדרכם האויב הציוני. תקרית זו הייתה המכה השנייה שניחתה על הצעירה אשר עזבה לפני הנכבה את בית הוריה בזרעין בעקבות נישואיה ועברה להתגורר בכפר שבמקרה לא ננטש על-ידי תושביו ובמקרה לא נהרסו בתיו וקבריו. היא זכתה לראות עד כה את כפר הולדתה רק פעם או פעמיים כי נמנתה, במקרה כמובן, עם "ערביי ישראל" המחזיקים בתעודת זהות "ישראלית".

"דודה, לא התעייפת מהישיבה על הסלע? דודה, את שומעת אותי?"

"אני שומעת אותך, יקירתי, אבל את לא רואה את האנשים? אם רק יכלו לעוף היו בטח עפים. בגלל זה אני לא שומעת טוב. את לא מתכוונת לקום ולהצטרף לרוקדים? אבא שלך לא יגיד כלום." מן הסתם רצתה להרחיק את עצבונה ממחשבותיי ולהגיד

לי שמהיום והלאה אין יותר מקום לבכי ולעצב, ואולי רצתה להוכיח ליוסוף שלאחר עשרות שנים הדם שלו החזיר את זרעין.

"איפה אבא שלך?" שאלה בקוצר רוח, "עוד מדבר? שילכו הערבים והזרים האלה לחפש להם מישהו אחר שיספר להם על זרעין ויעזבו את האח שלי במנוחה. אנחנו רוצים ללכת עכשיו לבית שלנו."

"את יודעת איפה הבית שלכם, זאת אומרת הבית שלנו?"

"ברוכה הבאה, חאג'ה. את בוודאי מהדור הראשון, דור הנכבה. תספרי לי בבקשה מה את מרגישה ברגעים אלה," אמר עיתונאי חטטן מבלי לבקש רשות.

עניתי לו אף אני מבלי לבקש רשות: "אין לעיתונאים משהו טוב יותר לשאול עליו מתיאור רגשות? לְמה אתה מצפה? שתבכה לך כדי שהמאמר שלך יהיה טוב?"

כאן התערבה עֲדֶן, בת שכנינו במחנה, ואמרה: "סראה, תירגעי, זה עיתונאי. שמחה ובכי ותודה לאלוהים – לאלה מצפים מכל הפלסטינים היום."

דודתי לא שתקה כפי שציפיתי, אלא הרימה קולה בצהלולים ובשירה:

הֵי הוֹ

פצחי בשירה, כלנית

הֵי הוֹ

צא במחול, לחם הטבון

הֵי הוֹ

עם קטיף הזיתים והתאנים

הֵי הוֹ

חזרנו לזרעין.

קולולולולו...

אני ועֲדֶן הצטרפנו לצהלולים כמו נשים רבות אחרות מסביבנו וגם גברים. לא היה לי מושג איך השמעתי צהלולים, איך הזלתי דמעות, איך חיבקתי את דודתי שניגבה את דמעותיה בקצה שרוולה ואמרה: "טוב שחזרנו, טוב שראיתי את זרעין, טוב שהחיים לא נגמרו במהירות לאחר מותךָ, בני, טוב..."

"טוב, חאג'ה, מה את מתכוונת לעשות עכשיו?"

"אני רוצה ללכת לבית של אבא שלי. לאן אני כבר יכולה ללכת?"

"בסדר, ואיך אתם חושבים לבנות את הכפר שלכם?"

"מה, הוא לא הכפר שלךָ גם כן?"

הייתה זו הפעם הראשונה שצחקתי מאז שהגעתי. תשובתה של דודתי לעיתונאי מצאה חן בעיניי.

"בטח. פלסטין וכל הארצות הערביות הן שלנו."

"יפה. שמעת את הפתגם שאומר: 'מי שיזרע בזרעין לא יתאכזב'?"

"לא."

"זה כמו שאומרים 'שאלוהים יאכזב אותך'. עכשיו הבנת?"

באותו רגע הגיעו אבי ומוסא. כל האנשים שעמדו סביבנו צחקו. גם העיתונאי. הוא ביקש לראיין את אבי, אבל אבי סירב והתנצל באומרו כי הדקות האלה הן קודש לו ולדודתי. העיתונאי החטטן לא ויתר והלך בעקבות אבינו לעשות היכרות עם הכפר, הכפר שלנו. הצטרפו אליו גברים ונשים מבוגרים וצעירים, שרבים מהם הלכו אחרי אבי כמי שהולך אחרי גורלו. הם קיוו שאדון עבד אלג'באר, המורה הגמלאי, ראש האגודה של כפרם והדובר מטעמם יראה לכל אחד מהם את ביתו, את אדמתו, ואולי את המקום שבו קשר פעם את חמורו.

נשארתי לעמוד במקומי. העדפתי להתבונן במחזה מרחוק. לא דאגתי עוד והייתי מאושרת. מאוחר יותר, כך חשבתי, אלך לביתנו, שאבי ודודתי בוודאי יודעים היכן מקומו, אפקוד את קברי אבותינו וגם אתפלל במסגד. מוסא היה ראשון ההולכים. אחי חולם להחזיר את זרעין לקדמותו כפי שהשאירוֹ אבינו. לפני בואנו הוא חקר היטב את האתר של זרעין, כי רצה לתכנן ולעצב כפר הנושא את ריחות העבר עם יפי ההווה, חלום של כפר, חלום של זרעין, החלום הגדול ביותר של אחי המהנדס.

שאלתי את עצמי לא פעם: מה היה אם הייתי גם אני מהנדסת? למה אני חייבת להיות מורה? ־ אם נתעלם מהעובדה שאני עדיין לא עובדת ושׁשמי נכלל ברשימת המובטלים. למעשה לא אהבתי הנדסה. אהבתי את החופש, החופש לבחור את האוניברסיטה, את ההתמחות ואת העבודה שלי.

לאחר שסיימתי את לימודי התיכון לא היו לי הרבה אפשרויות בחירה. מוסא היה אז סטודנט להנדסה בשנה השלישית, ואבי לא יכול היה להרשות לעצמו לממן לשנינו לימודים באוניברסיטה. לכן נרשמתי לסמינר למורות השייך לסוכנות הסעד והתעסוקה ברמאללה. למדתי שם ארבע שנים וחוויתי על בשרי את משמעות המלה "פליטה" יותר משחוויתי אותה אי פעם במחנה ובטבח של 2002. היה עליי לראות את הדגל של אונר"א מתנוסס בכל פינות הסמינר כאומר: כאן מדינת האומות המאוחדות. כמה מחברותיי התמימות הודו על כך לאלוהים בהיותן בטוחות שהאויב לא יוכל להפציץ את הסמינר

או לתקוף אותו, יהיו הנסיבות אשר יהיו, כי דגל אונר"א מגן עלינו. לפיכך הייתי חייבת להיות אסירת תודה לצבע הכחול יותר מלכל דבר אחר. לא כי הוא צבע הים, השמיים או הטוהר, אלא כי הוא צבע המדינה שאליה אני שייכת בין חומות הסמינר.

נאלצתי להתגורר בפנימייה לבנות שבנייניה ישנים וקירותיהם אפורים. כל בניין מכיל עשרים חדרים או פחות שבהם גרות שלוש מאות סטודנטיות-פליטות. בכל חדר שש-עשרה מיטות קומתיים – ארבע מיטות בצד ימין וארבע בצד שמאל. שש-עשרה "בנות אדם", פליטות מג'נין עד רפיח, גרות בחדר אחד עם מזוודותיהן, תכונותיהן, מנהגיהן, בריאותן ומחלתן והתמחותן האקדמית. שלוש-מאות סטודנטיות בכל בניין ושש-עשרה בכל חדר שותפות בכול, בין היתר בחדרי הרחצה הגדולים. את נתקלת בהן מיד עם צאתך מהחדר ורואה שם את הפליטות מחפשות שרותים נקיים לעשות את צרכיהן, כלי מתאים לכבס את בגדיהן ומקום פנוי לשטוף את גופן מהלחות הגבוהה. דלתות הבניין נסגרות בשעה תשע בערב, ואחר-כך אינך יכולה לשאוף אוויר אלא דרך החלון, שכאשר את משקיפה ממנו את רואה קודם כל את דגלי אונר"א ובהמשך את רמאללה. את גרה בקמפוס שהוא כל חייך – מקום לימודייך, מקום מגורייך, מקום התעסקותך בתחביבייך, מקום בילוי זמנך הפנוי ומקום בכייך עד כדי תמרורים.

במקום הכחול ההוא אינך יכולה להתלונן על כלום, כי את בסך הכל פליטה שלא מעריכה את החסד שניתן לך. אומרים לך: את אוכלת ושותה וישנה על חשבון הסוכנות ולבסוף את מעזה להתלונן?! תתביישי לך!... ועוד לומדת על חשבונם... את כמו שאומרים "אוכל ושינה והדיפלומה מוכנה"...

החוק שלהם מתיר לך לצאת פעמיים בשבוע, בכל פעם למשך שעתיים בלבד. כאשר מתחשק לך לשאוף אוויר צח עלייך להפקיד בידיהם את כרטיס הסטודנט הכחול שלך שמאפשר לך לצאת מהסמינר ולהיכנס אליו. אם את מאחרת לשוב, נלקח ממך כרטיס הסטודנט באופן זמני, ועל כן את, הפליטה, מנועה מלצאת בפעם הבאה. כרטיס הסטודנט שלנו היה בדיוק כמו כרטיס המזון. בסוף השבוע מרשים לך לבלות חופשה עם בני משפחתך בתנאי שתרשמי את שם המקום שאליו את נוסעת ותחתמי את שמך, כאילו את מתכוונת לנסוע לוונצואלה...

שאלתי את עצמי – אילו היינו נשארים בארץ ולא היינו יוצאים מזרעין, האם גם אז הייתי עוברת את אותן תלאות? מעניין למה שאלה זו לא עלתה בדעתי לפני כן.

מישהו הניח את ידו על כתפי.

"מוסא!"

"לאן עפת? לחיפה?" שאל בערמומיותו החיננית.

"למה עזבת אותם וחזרת?"

"שכחתי את התכניות של הכפר במכונית. תתארי לעצמך ־ כמה אנשים הפסיקו לשיר ולרקוד, והם רוצים לראות עכשיו את התכניות ההנדסיות שאני מציע לכפר כאילו עוד רגע יצמיחו כנפיים ויעופו מכאן. דרך אגב, בין יתר הדברים שתכננתי ־ בית הספר יהיה הדבר הראשון שייבנה. תהיה לך עבודה בכפר שלך, גברת סראר."

מוסא אכן צדק. עפתי בדמיוני לחיפה, ליתר דיוק לאלמנסי, כפרו של מוחמד שנסע לראות אותו היום כמוני. במשך כל השבוע שעבר דיברתי עם מוסא על הערים ההיסטוריות של פלסטין ועל הכפרים שנשוב אליהם, והוא חזר ואמר לי: "למולדת ריבון שמגן עליה ותושבים שדרשו אותה וקיבלו אותה. יש ערים וכפרים שלא נהרסו כמו אחרים, ותושביהם עושים כמיטב יכולתם להוכיח את השתייכותם אליהם באבניהם ובאדמתם. לעומתם אנחנו צריכים קודם כול להציב את האבנים האלו. מוטלת עלינו אחריות גדולה כלפי זרעין, סראר."

אתמול חזר מוסא על אותם דברים עם תוספת קלה: "אל תדאגי לחיפה. היא יודעת להסתדר לבד, אחותי."

במשך כל שנות נעוריי לא באתי במבוכה כמו באותם רגעים. אני, בת השלושים שחיכתה לאהובה עשר שנים עד שיצא מהכלא, הייתי נבוכה יותר מֵעַדֶן שהצהירה אתמול בפני בני משפחתה על כוונתה להתחתן עם בן דודה בנצרת, ולא היתה עוד כל משמעות לפחד של הוריה ממגוריה בנֵכָּר.

לפתע שאל אותי מישהו: "איפה מוסא?"

היה זה ת'אאֶר, אחיה של עַדֶן. משראה את מוסא מתקרב אלינו לא המשיך לדבר איתי, אלא פנה אליו ואמר: "לא תאמינו מה קרה. רבים ניסו לתקוע את היתדות של האוהלים באדמה אבל לא הצליחו. איך אתה מסביר את זה, מוסא?"

"אני משוכנע שהבעיה היא ביתד או באדמה."

"לא, הבעיה היא בזה שמקים את האוהל. אתה יודע? אחרי שהלכת מישהו הציע שבית המוח'תאר יהיה המבנה הראשון שייבנה בזרעין."

"אתם באמת חושבים שהמבוגרים יריבו ביניהם על המבנה הראשון שייבנה כאן? נראה לכם שמי שחיכה כל השנים לחזור לאדמה שלו יריב עם האח או השכן שלו על דבר כזה?" שאלתי.

"אל תדאגי, סראר, יהיו רק חילוקי דעות קלים," השיב מוסא והוסיף: "תשמעו, הורינו וסבינו שהתאספו כאן חולמים לשוב ולבנות את זרעין בדיוק כפי שהיה בעבר. על כך הם כולם מסכימים. אנחנו נעזור להם להגשים את החלום, ולאחר מכן נהפוך את

הכפר לגן עדן עלי אדמות. גם זאת עובדה שאין עליה מחלוקת. הפחד שלהם הוא מכך שהם יתעוררו מהחלום הזה ויחזרו למחנה. תסביך שמונה עשר הימים, אותם שאחריהם הבטיחו להם צבאות ערב להחזיר אותם לארצם, עדיין מהדהד בזכרונם, והם לא מאמינים שישיגו יותר מזה. הם מפחדים מבגידה אפשרית או ממוות מאוחר שהגיע זמנו."

"לכן הם לא ירשו לרשות כלשהי לכפות עליהם דבר, אפילו לא את צורת הכפר שלהם או את צורת דלתות בתיהם."

"אתם יודעים?" אמר ת'אאִר, "בזמן שאנחנו רוקדים או בוכים יש מי שמפחד מאויב רעול פנים, מעדתיות קרובה או רחוקה, מפלגנות, ממוקשים שהשאיר האויב לפני שהסתלק, מגורמי המימון הערביים ובה במידה הזרים ומתנאי אותו מימון. האם אי פעם הגורל האיר לנו פנים? האם מהיום והלאה נשיר למדינות התורמות: 'לעתים תקרביני ולעתים תעזביני אך לעולם לא תשכחיני' עד שתהיה לנו מדינה בפועל?"

"יש לי רעיון!"

זהו המשפט הידוע של מוסא, ובאמת היה לו רעיון מטורף.

קרה דבר לא צפוי: האדמה דחתה את האוהל. כן, זרעין מסרב שיוקם עליו אוהל כלשהו, ולו רק בכדי לישון בו ולחסות בצלו. ולכן אבן הפינה הראשונה שתונח על אדמתו תהיה זו של מסגד הכפר שייבנה מחדש. אכן רעיון גאוני, מוסא!

תושבי הכפר אמנם הסכימו פה אחד להצעתו, אך היו חלוקים ביניהם על מקום המסגד. לאבי הייתה השערה הגיונית לגבי מיקומו שחלק אותה עם דודתי, אולם נשים וגברים מבוגרים ממשפחות אחרות הצביעו על מקומות אחרים. גבר ממשפחת אלחאג' אבראהים אמר שהמסגד היה כאן, ואילו גבר אחר ממשפחת אבו עטיה אמר שהיה שם. זקנה ממשפחת אבו סריה שבקושי רואה הצביעה בבטחה על מקום נוסף, וגבר ממשפחת אלשבלי סיפר שתרם חלקת אדמה מרכוש אבותיו לבניית המסגד במקום בית המוח'תאר שהיה שייך למשפחתם לפני הנכבה.

לפתע צעק מוסא כמו ילד קטן: "נזכרתי!" ופנה לאבי: "לא סיפרת לנו פעם שהקבר של זריפה אלבדר נמצא ליד סלע גדול בקרבת המסגד?"

רחש נשמע בקהל הנאספים, ומלה אחת נאמרה בפי כול: "הגברית..."

הגברית, או בשמה זריפה אלבדר, הייתה אחת הנשים החזקות בזרעין. בזמן המרידות שפרצו נגד המנדט הבריטי הייתה עוברת לסוריה יחד עם הגברים כדי להביא משם נשק, ואחר-כך מחביאה אותו בביתה. היא כונתה "הגברית" כי נלחמה כמו הגברים, וכאשה שותפה למאבק לא הייתה מוכנה להסתפק בהכנת האוכל עבורם, בטיפול בילדיהם

ובשמירה על הבית בהעדרם.

מאז העלה מוסא את הרעיון שלו בדבר מיקומו של המסגד נרגעו האנשים ושככה סערת הרוחות. חודש לפני כן אמר לי שכאשר נשוב אל אדמותינו בפועל, נהיה זקוקים בתחילה לנס, למעין אגדה, עד שנקלוט את שיבתנו, במיוחד המבוגרים שבינינו. לרגע לא היה לי ספק שלהט אותו יום הפיח בליבו של מוסא אגדה מציאותית שגרמה לכולם ללהג ביניהם, ואף כי לא ניתן היה להבין את דבריהם, נראה היה שהיא מצאה חן בעיניהם. סימנים של שביעות רצון ניכרו גם בפני נכדיה של זריפה אלבַּדר.

אבי חצה את הגשר, כמוהו עשינו אני, ת'אאִר ועַדַן. בשתפו פעולה עם מוסא אמר: "כן, כן, נכון, איך שכחתי את זה?" צחקנו ארבעתנו על הדרך שבה התבטא אבי. הוא אישר את האגדה בכישרון רב, כי הבין שהיא המפלט היחיד באותה תחיית מתים אפשרית.

לפתע צעק אחד הזקנים: "אני בטוח שהסלע שעליו עומדת הילדה הזאת הוא הקבר של הגברית."

"אני?! אני עומדת על קבר? הקבר של הגברית?" הפכתי להיות בדיוק כמו אבי.

משהנהן אבי לאשר את דבריו לא חיכו עוד תושבי הכפר והניעו אף הם את ראשיהם כאילו עוד לפני כן הסכימו על כך שיסכימו תמיד.

"דרך אגב..." אמר מוסא ושפשף את אפו. שיערתי שהוא עומד לומר משהו חשוב. "...את יודעת שלכל מקום בפלסטין יש אגדה? שמעתי לפני זמן קצר ברדיו שתושבי אלמנסי גילו שגם לכפר שלהם יש גברית ושהיא מתנגדת שיבנו משהו על אדמת הכפר לפני שאחד מבחוריו הטובים יתארס עם היפה שבנשות זרעין..."

לפני שהגבתי על דבריו החביבים הוא החל לקרוא במלוא גרונו: "איפה אבן הפינה? הרימו את קולכם בשירים ועודדו את הרוקדים!"

בשמחה וצהלה

עיני אל הגברית פנתה,

זריפה אלבַּדר עמדי ואספר לך

את היפה בבנות זרעין אראה לך.

הערת המתרגמת:

הפסוק מהקוראן בתחילת הסיפור, מתוך סורת אלבקרה, מובא מתוך תרגום הקוראן של אורי רובין, אוניברסיטת תל אביב, ההוצאה לאור 2005.

إضاءة مكان

يهودا شنهاف – شهرباني
عن العبريّة: الطيّب غنايم

نصّ **إضاءة مكان** هو مجموعة من مقاطع نثريّة كتبها أربعة أدباء فِلَسطينيين، قمت بترجمتها إلى العبريّة وإدماجها لتشكّل مزيجًا واحدًا. قمت باستعارة المقاطع من كتاب سلمان ناطور **ذاكرة**؛ ومن قصّة للأطفال لتوفيق فيّاض **حيفا والنورس**؛ ومن قصّة سميرة عزّام **خبز الفداء**؛ ومن قصّة محمود الريماوي **الشوق إلى الأرض الطيّبة**.

جميع المقاطع تمّ إخراجها من سياقها الأصليّ. ألصقتُ فقْرةً بفقْرةٍ، قمتُ بالجمع بين راوٍ وراوية، ألصقتُ الترحيل بالعودة، خلطتُ الوقت بالوقت، المكان استُبْدِلَ بمكانٍ آخر. بين الفقْرات وفي المضمون قمتُ بإدماج مقاطع ارتباط تحت عُنوان **إضاءة مكان**. على غرارها، تُحيل كلّ فقْرة وفقْرة – على طول النصّ – إلى الأصل الذي أُخذت منه الفقْرة. لا ينطوي هذا على احترام الأصل فقط، وإنّما على التشديد على الاعتباطيّة، التعسّفيّة، والمفارقة التاريخيّة في عمليّة الرَّتق.

اذًا، ما هو الخيط الّذي يرتق الحكاية؟ مِن المُغري القول إنّه: حيفا.

حيفا السفلى وحيفا العليا. لكن قبل أيّ شيء، هناك مسألة الزمن. ليس المقصود الزمن العاديّ وإنّما الزمن الذي توقّف. انتظار عقيم يستنفد نفسه. زمن دائريّ يبدأ فيه كلّ شيء من البداية. زمن تحوّل إلى مرجِع. زمن بلا تاريخ. أليس هذا هو صميم أسطورة العودة الأبديّة؟

ذاكرة

بين حيفا الأمس وحيفا اليوم درج من حجر. الماضي من تحت والحاضر من فوق. بحرها يتراجع وقممها تفقد خضرتها يومًا بعد يوم. أصبحت مدينة شاحبة مشحونة بدخان المصانع وزعيق البواخر في الميناء.

يستيقظ مع طلوع الشمس.. يترك البيت.. ويمشي في شوارع حيفا: "ي.ل. بيرتس، هنڤيئيم، مندلي موخِر سْفَريم، أبراهام أڤينو، سارة إمّنو". أسماء لا تثبت على لسانه. وشوارع لا تثبت عليها قدماه..

يبحث عن مقعد في حديقة.. تتساقط خرزات المسبحة واحدة فوق الأخرى. يقلبها فترقص على أنامله.

إضاءة مكان

منذ عودته، أكثر من التفكير في سوء حظّه. شعر بضيقٍ كبير. في البداية كانت نشوة، ثمّ تبدّلت إلى خوف. بعدها إلى لا- مبالاة. في النّهاية أصيب باكتئاب لم يشعر بمثله من قبل.

حتّى في أيّام وَحدته الطويلة في بيروت، لم تواسِه حقيقة كونه من بين المئات القليلة، معظمهم من المسنّين، الّذين تمّ السماح لهم بالعودة إلى مدينة حيفا. مع العودة ضاع الحُلم. قضى معظم ساعاته في النوم، أو في الأفكار السوداء على مقعد في الحديقة العموميّة.

حتّى إنّه تفكّر كثيرًا في سوء حظّ صديقه، الشاعر الوطنيّ أبي سلمى. أمضى أبو سلمى معظم حياته في المنفى، يحلم بالعَودة إلى حيفا. كالكثيرين، أبو سلمى، أيضًا، لم يحظَ بتحقيق حلمه. توفّي في أمريكا ودُفن مع حلمه في دمشق.

أبو سلمى

التقيتُ أبا سلمى قبل ثلاثين عامًا في حيّ الأشرفيّة في بيروت. كان ذلك قبل بضعة أشهر من وفاته. أراني أبو سلمى مفتاح البيت في شارع البساتين. حمل المفتاح معه في كلّ مكان. بعد وفاته ورث ابنه سعيد المفتاح.

تحدّثنا عن حيفا وبكينا. عرف أبو سلمى نسج الأساطير والادّثار بها. وجهه الذي ينضح بالمنفى أبدى اقتناعًا عميقًا.

ذاكرة

ومن خلال تجاعيد وجهه تستطيع أن تعرف أنّ تاريخ نموّه تمامًا، مثل الحلقات على جذع شجرة الزيتون.. فالخط الأول الذي يمتدّ من أعلى حنكه حتّى طرف

حاجبيه يكوّن عام الثورة الأوّل.. وهو يشبه الشقّ السوريّ الإفريقيّ.. ومنه تكوّن البحر الميّت.. ونهر الأردن.. والخط الثاني الذي تقوّس على أسفل جبهته تكوّن عام القحط.. والخط الثالث المتعرّج فوق الخط الثاني تبلور عام التشريد.. وهو يحتوي على عشرين "طعجة".. وأمّا الخط البارز، وهو الذي يمتد من "النيع" الأيمن حتى "النيع" الأيسر.. ويختفي فوق الذقن.. فهو خط الاحتلال.. وليس من قبيل التهريج أن يصبح أبو محمد خارطة لتاريخ فِلَسطين.. فأبو محمد واحد كبقية أهل فِلَسطين.

مع مفتاح وديوان شعريّ

هذا الشاعر العجوز الذي ألقي إلى مصيره لم يتوقف عن الحُلم بالعودة إلى بيته. أجاد وصف البيت بتفاصيله الدقيقة، حجرًا حجرًا. تحدّث عن الدرج وعن غرفة ابنه سعيد وعن الحديقة.

تذكّر ذلك اليوم الأسود، عندما رأى عشرات السفن تحمل النّاس على متنها، وتجمهر أهل مدينته على السور وفي مِنطقة الميناء يستطلعون..

كانوا على علم بالمعارك التي تدور في حيفا. في حين ادّعت أنّها لن تتخلّى عن المدينة إلّا بعد انتهاء فترة الانتداب بشهور، ولكنّها، فَجأةً، أعلنت اضطرارها إلى إخلاء المدينة.وانصبّ الهول من الكرمل على العرب الذين يعيشون في السفوح، ومهّدت السلطة لحالة ذعر بحرب إشاعات فتحت معها الميناء، وأطلقت سفنها تحمل كلّ راغب في رحيل، فتكدّسوا فيها والنار تلفظ هولها عليهم من الجبل..

كانت مدافعهم تقصف المدينة من عمارة البرج، هرب اليهود إلى مِنطقة الهدار.. وظلّ العرب تحت القصف المركّز، وصرير المدافع. وسمعوا نداءات تقول لهم: اِبقَوا في بيوتكم ولا تغادروا الوطن! لكن المدينة الحالمة أفزعتها "بومباية" (قنبلة) سقطت على المحطة، وأخرى على الساعة التي كانت "تشبه ساعة لندن"، وأخرى بهيئة برميل معبّأ بالبارود دحرجوه على الدرج النازل إلى وادي النسناس وأخرى.. وأخرى.. وأخذ جيش الهچاناه ينظّف الأحياء العربية من أهاليها. كان الإنـچليز يدخلون البيوت ويسألوننا: بعدكم قاعدين؟ اليهود راح يدبحوكم إزا بقيتم في بيوتكم! احملوا أغراضكم وياللّه عالببور..

أبو سلمى بكى وهو يحكي، وبكينا نحن على بكائه.

وهالبحر صار يجيب ناس ويقذف ناس، ''ولانشات'' دار أبو زيد تحمل هالعرب..
لوين؟ لمينا عكا لوين؟ لمينا بيروت.. لوين؟ لمينا صيدا..
''خرجت مع مفتاح وقصائدي. وقعت قصائدي في البحر وظلّ المفتاح؛ لأنّني ربطته بخاصرتي''..

فكيف يكون المفتاح حين يحمله شاعر غادر البيت حاملًا مفتاحه وديوان شعر، وشُحن على ظهر قارب في البحر،''أقلع'' به من حيفا إلى عكا، ثمّ إلى بيروت وإلى.. وإلى.. إلى أن التقينا في صوفيا.

في عام النكبة فُقدت عشرات ألوف المفاتيح، منها ما ظلّ في الأبواب المشرعة ومنها ما وقع على الطريق الوعرية أو في البحر، إذا لم يُربط بالخاصرة.

ولماذا يجمعها الناس وقد حُطّمت أبوابها أو أحرِقت؟

صار المفتاح أغنية وأسطورة، ولماذا لا نحيك الأساطير حول مفاتيحنا الضائعة أو تلك التي ظلّت في الأبواب تنتظر عودة أهلها فأكلها الصدأ، وقد صدّقوا أنّهم عائدون بعد أيام، فتوالت الأيام والأسابيع والشهور والسنوات، وما عادوا.

في تلك الأعوام حلموا أحلامًا ونسجوا الأساطير. مثل أسطورة حيفا والنورس. جميعنا عرفناها. صغارنا وكبارنا. من الشام شِمالاً حتّى البحرين جنوبًا.

الأسطورة كتبها توفيق فيّاض. عندما قصّها معلّم العربيّة علينا، لم يقُل لنا شيئًا عن الكاتب. من جانبنا لم نسأل شيئًا. التقيته بعدها بأعوام طويلة في دمشق، مع إطلاق سراحه في صفقة الأسرى. عمل توفيق موظّفًا في الجمرك في ميناء حيفا قبل أن يُحكم عليه بالسجن والطّرد من إسرائيل بتهمة مسّ أمن الدولة. بعد الطرد تنقّل بين مصر ولبنان وسورية. عندما تحدّثنا عن توفيق، تدثّر أبو سلمى بالأسطورة وحكاها كلمة كلمة وعيناه تدمعان. دمعت عيناي، أيضًا.

حيفا بنت صغيرة سمراء، تعيش مع والديها في بيت من التنك على شاطئ البحر في بيروت. وحيفا لا تحبّ بيتها كثيرًا؛ لأنّه يصير حارًّا جدًّا عندما تطلع الشمس في الصيف. وفي الشتاء يسيل الماء من شقوق السقف، وتكاد تقتلعه الرياح الباردة. لكنّ حيفا كانت، دائمًا، سعيدة؛ لأنّها تحبّ البحر كثيرًا، وتحبّ تلك الطيور الجميلة البيضاء، التي ترفرف في الفضاء دائمًا، وتحوم فوق قارب جدّها العجوز حين يذهب في البحر بعيدًا، وتدلّه على الشاطئ. وحيفا تحبّ جدّها كثيرًا؛ لأنّه يقول لكلّ الأطفال، دائمًا: ''حيفا جميلة''. ويأخذها في القارب معه، ويجري فوق الموج. ذات يوم رأته يحمل الشّباك ويتّجه نحو القارب. سبقته وجلست في القارب كعادتها،

لكنّه أخذها بين ذراعيه هذه المرّة، وأنزلها ثمّ قال: "اليوم لا تذهبين معي يا حيفا".
قالت حيفا: "لماذا ياجدّي؟"
قال الجدّ: "لأنّي سأذهب بعيدًا جدًّا هذا اليوم."

وعندما صعد إلى القارب قال: "هناك حيفا ثانية خلف البحر، جميلة مثلك، وتنتظرني دائمًا، حين أعود سوف أحدّثك عنها كثيرًا". ثمّ دفع القارب بيديه القويّتين إلى الماء، وراح يبتعد شيئًا فشيئًا، بينما وقفت حيفا على الشاطئ حزينة.

عندما اختفى القارب خلف الأمواج جلست حيفا على الرمل، وراحت تبكي.

سمع نورسٌ أبيضُ كان يرفرفُ فوق الموج بكاء حيفا من بعيد، أسرع الطائر إليها وراح يحوم حولها، ويصفّق بجناحيه.

"لماذا أنت حزينة هكذا يا حيفا؟" — قال الطائر وارتفع ثانية.

رفعت حيفا رأسها ونظرت إلى النورس وهي تمسح دمعها. وحين اقترب منها مرّةً أخرى قالت: "لأنّ جدّي يحبّ بنتًا غيري اسمها حيفا، وقد تركني وذهب إليها".

ضحك النورس كثيرًا، وصفّق بجناحيه فوق رأسها.

غضبت حيفا وقالت: "لماذا تسخر منّي أيّها النورس؟"

"لأنّ حيفا الأخرى ليست بنتًا يا حيفا، إنّها مدينة هناك، خلف البحر، جميلة مثلك، وأنا أحبّها، أيضًا."— أجاب النورس.

وقفت حيفا غاضبة وقالت: "إنّك تكذب أيّها النورس، إنّها بنت صغيرة ويحبّها جدّي أكثر منّي".

قال النورس: "أنا لا أكذب يا حيفا.. حيفا التي يحبّها جدّك هي المدينة التي وُلد فيها وترعرع عندما كان طفلًا مثلك، ولذلك سمّاك على اسمها؛ لأنّه يحبّك كثيرًا."
صفّق النورس بجناحيه عدّة مرّات فوق رأس حيفا، وارتفع في الفضاء. مدّت حيفا ذراعيها وقالت: "لا تتركني أيّها النورس، أريد أن أسألك سؤالًا آخر".

"أنا ذاهب كي أرى حيفا من فوق البحر مع جدّك، وعندما أعود سوف أحدّثك عنها كثيرًا"، قال الطير وابتعد.

ابتسمت حيفا، وراحت تلوّح للنورس بيديها الصغيرتين. وعندما اختفى خلف الموج، جلست حيفا على الرمل، وراحت تنتظر جدّها حتّى يعود.

وحين مالت الشمس إلى المغيب، وتعلّقت فوق البحر مثل برتقالة، كانت حيفا لا تزال تجلس على الشاطئ منتظرة جدّها، وتحلم بحيفا الثانية.

كنتُ في العاشرة من عمري عندما سمعتُ الحكاية أوّل مرّة، واعتراني القلق. تساءلتُ ما كان مصير الجدّ المسنّ الذي أبحر في قارب صغير في قلب البحر الكبير. هل أخذ معه المفتاح؟ تساءلتُ، أيضًا، ما كان مصير الفتاة حيفا. هل ظلّت وحيدة على شاطئ بحر بيروت، تنتظر عودة النورس؟ عندما كبرنا قليلًا، شرح لنا معلّم اللغة العربية الفرق بين المشبّه والمشبّه به. قال أبو سلمى، شاعرنا الوطنيّ، في ذلك اللقاء، إنّها أسطورة حول أبديّة العودة. إنّ قوّة المشبّه به تكمن في أنّه يظلّ، دائمًا، مشبّهًا به. ماذا كان سيقول أبو سلمى عن هذه العودة الخجلة؟ فقدنا الوطن في المرّة الأولى. والآن، فقدناه مرّة ثانية. في البداية ضاعت فِلَسطين. ثمّ ضاع الحُلم.

البيت

حيفا لم تُمسح من خريطة هذا الوطن. لكن معالمها تتغيّر وتتبدّل. حيفا عتيقة وحيفا جديدة.. واحدة نعرفها نحن، وواحدة لا يعرفها إلّا أولئك الذين تمرّ في ذاكرتهم أيام البوابة الشرقية وسوق الشوام وبندر التجار والقشلي.

ذهبت إلى حنّا نقّارة، صديق أبي سلمى، وطلبت منه أن يأخذني إلى البيت..

وقْع خُطانا على السلّم الخشبيّ لم يوقظ أهل البيت..

انتظرنا أن يفتح أحد بابًا ويقول: تفضّلوا !

كنّا كمَن يتحرّك في كهف مهجور.

"هذه غرفة النوم"..

وضرب حنّا بكفّه على جدار اهتزّ هزّات خفيفة واختفى رجع الصدى، وفي عينيه علقت دمعتان.. إمّا السقوط على أرضية "الكوريدور" الخشبية وإما البقاء في عناق طويل مع الرموش الذابلة.

طرقنا الباب.. لم يُسمع صوت.

"ربّما هي مهجورة"

طرقنا مرّة أخرى.

"من هناك"؟

ردّت علينا امرأة كأنّنا أيقظناها من سُبات عميق.

لم نعرف كيف نعرّف عن أنفسنا، ولو عرَفنا لأثَرنا خوفها في مدينة عندما يطرق غريب وصل بلا موعد على أبواب منازلها، فإمّا أن يكون حراميًّا وإمّا أن يكون شرطيًّا، وكلاهما يثير أشدّ أحاسيس الخوف.

والآن، ظهرت مسألة اللّاجئين. لعلّه لاجئ يطرق الباب مطالِبًا ببيته.

أشباحٌ تحوم في البلدان. قالوا إنّهم سيبدأون بخمسين ألفًا في العام الأوّل،

لكن سرعان ما حلّت الفوضى في البلاد. أصحاب مفاتيح يجوبون الشوارع والسكّان ينغلقون على أنفسهم في بيوتهم. الشرطة تطوف في الطرقات باحثة عن عرب يخرقون قواعد العودة. هذا ما عرَفناه من الإشاعة. قلت لحنّا إنّ المسألة عبارة عن عملية غش كبيرة. إنّهم باعونا برخيص. انتشرت الإشاعات السيئة بين شفاعمرو، وسخنين، والبعنة، وحتى مخيّم جنين، وبيروت، وسورية والخليج.

فتحت السيّدة الباب، فَجأةً.

"سلام عليك أيّتها السيّدة"

وجوم..

"هل تسكنين هنا منذ زمن بعيد؟ منذ عام 1948؟"

عجوز في الستينيّات وقفت خلف بابها المشقوق وحدّقت بنا مرتبكة حيرى، ونحن ألقينا بنظراتنا إلى باطن الغرفة.

"أسكن هنا منذ عام 1949."

أشار حنّا إلى الغرفة الواسعة وقال، هذا هو الصالون.. كان يستقبلنا هنا.. وسألنا السيّدة:

"هل تعرفين من كان يسكن الدار قبل مجيئك؟"

فأجابت السيّدة:

"لا أعرف! عائلة بولونية.. قبلها سكنت عائلة ألمانية"..

قال حنّا نقّارة :

"هذا البيت لقريب لي توفّي قبل شهر..نزح عنه قبل 32 عامًا"..

سألت السيّدة:

"هل هو عربيّ؟"

امرأة عجوز قدمت من رومانيا عندما كان صاحب هذا البيت يحمل المفتاح وقصائده ويركب قاربًا أبحر به بمحاذاة الشاطئ من حيفا، إلى عكا، إلى طرابلس..

"هل تعلمين أنّ صاحب هذا البيت هوشاعر فِلَسطينيّ كبير توفّي قبل شهر؟

هل تعلمين أنّه ظلّ يحتفظ بمفتاح البيت على أمل العودة؟"

حرّكت رأسها كأنّها تقول:

مسكين هذا الشاعر!

ثمّ واصلت:

"البيت قديم وقد طلبت من البلدية أن تعطيني بيتًا آخر، ولكن لا يوجد فلوس.. أسكن في غرفة واحدة، هنا مطبخ وهنا حمّام وهنا غرفة مسدودة بالباطون.. سدّتها البلدية، إنّها تدلف، جدرانها مشقّقة وشبابيكها محطّمة"..

مدّ حنّا يده وصافح السيّدة العجوز..

الدمعة التي تراخت على الرموش الذابلة انقسمت وتساقطت على خدّه..

عدنا إلى السلّم الخشبيّ.. والكوريدور.. وخرجنا من المدخل.. هناك بيت فوزي بندر.. كان وكيل شركة تأمين.. وهذا بيت زكي التميمي.. وهذا لحسين عبدالصمد.. وهذا للدجاني وهذا للعنبتاوي، وهناك نصّار الفرمشاني.. وهذا بيت المحامي عيسى هزو..

هل حملوا مفاتيح بيوتهم التي بنيت من حجر، وما زالت قائمة حتى اليوم؟

الخيمة

عند شروق الشمس سافرت جنوبًا بسيارة حنّا نقّارة. سافرت لزيارة أبي العبد، صديق والدي منذ زمن الإنـچليز. ما زال يجلس منذ شهور، ينتظر في المخيّم المعبر الذي أقاموه في خطّ التماس. كان المخيّم محاطًا بالشرطيّين والشرطيّات بالقلنسوات الخضراء. كان الحرّ لا يُطاق. في كلّ مكان كان تحفُّز، وحام الذباب فوق بقايا الطعام. لم يعرف أحد إلى أين سيقومون بتوزيعهم ومتى. معظمهم جلسوا في خيم مؤقتة، والقليلون ممّن كانوا سعيدي الحظّ حصلوا على بيوت متنقّلة قديمة. وعدت وكالة الغوث التابعة إلى الأمم المتحدة بإمدادهم بألف بيت متنقّل جديد في غضون ثلاثة أشهر. قالت الإشاعات أنّ اليابان اقترحت نموذجًا جديدًا لبيت رخيص ومن السهل بناؤه. الأخبار في الراديو لم تكن محدَّثة. خطوتُ بين الخيم المكتظّة والمتّسخة باتجاه خيمة أبي العبد.

نزع أبو العبد كوفيّته وعقاله عن رأسه الأشيب، وألقى بهما بجانبه على البطانيّة المتّسخة. أطلق تنهيدة عميقة، فقد كان الحرّ لا يُطاق وليس يجرؤ على خلع ثياب الوكالة عن جسده النحيل؛ لأنّ الخيمة تفتقر إلى باب، وقُبالتهم بنات وحريم. فكّ أزرار حذائه الضخم وطوّح به إلى الزاوية، ثمّ مدّد رجليه بإعياء

بالغ، ووضع تحت رأسه معطفًا عتيقًا كوّمه كيفما اتّفق. واعتمد على راحة يده المتشقّقة الجافّة، في محاولة لا غنًى عنها للرّاحة من تعب الساعات العشر التي أنفقها في أعمال البناء في الجبل المجاور.

أمّ العبد كانت عند جيرانهم في الخيمة المحاذية، تتحدّث مع جاراتها عن انقطاع الماء الدائم، المغشوش، والعمر الذي مضى منه أكثر ممّا بقي. ابنته خديجة – قليلة الحظّ – تتعلّم في مشغل للخياطة. أمّا حسن، الشابّ اليافع ابن العشرين عامًا، فقد كان، وقتها، يشرب الشاي ويدخّن، وينتصر وينهزم في لعبة الورق.

عندما رآني أبو العبد، انتصب على قدميه الثقيلتين واحتضنني طويلا. يبدو على الرجل المسنّ أنّه عانى من مشقّات كثيرة. في الحرب الأولى أقام، صدفةً، في بيت دجن وطُرد مع باقي السكّان إلى مخيّم اللّاجئين النويعمة بالقرب من أريحا. في الحرب الثانية اجتُثّ من مخيّم اللّاجئين النويعمة إلى مخيّم الصويلح. هناك كان كلّ عالمه. الآن، نقلوهم إلى هذا المخيّم الغريب. ابنه عبد لم يأتِ معهم؛ فقد تمّ تعريفه كممنوع من العودة.

قال: يا عمّي، نقلونا من مخيّم إلى مخيّم. الخيمة المهترئة نفسها، الطعام العديم الطعم نفسه، والمياه العكرة. الانتظار الطويل نفسه، لكن بدون الجماعة وبدون عبد. طلب أبو العبد أن ينام طول الوقت. اضطجع في خيمته في المعبرة وفكّر في حيفا والنورس والجدّ المسنّ.

ذات مرّة، أيضًا، نحن حُملنا على ظهور الأحلام. ربّما من الأفضل أن نُدفن مع الحُلم. كان الكاتب توفيق فيّاض، ذات مرّة، سجينًا أمنيًّا، ولهذا كان "ممنوعًا من العودة". الشاعر الوطنيّ أبو سلمى مات. وجدّ حيفا؟ من يعلم؟ هل أخذ معه المفتاح؟ أبو سلمى قال لي إنّ قوّة المشبّه به تكمن في أنّه يظلّ، دائمًا، مشبّهًابه.

أشعلت أمّ العبد وابور الكاز. طلبت أن أساعدها في تعبئة أكوام الاستمارات التي كانت على الطاولة المتداعية. كانت الاستمارات باللغة العربية، لكن استعصى عليهم فهم محتواها. الحمد لله، لم يطلبوا مستندات أخرى. خمسة تواقيع شهود، فقط. خرجنا نبحث عنهم في شفاعمرو وسخنين والناصرة. لو أردنا أن نعثر على شهود آخرين، لكان علينا الوصول إلى بيروت، والعراق، والخليج. صناعة التواقيع ازدهرت. عجّت البلاد بوسطاء أذكياء ومحامين نشيطين. في مواقع الإنترنت بالعربية ظهرت قوائم الأشخاص وفق الأماكن.

ذهبنا إلى المكتب. شرحنا لهم معاني أسمائنا: العبلاني هو القادم من عبلين. الطمراوي هو القادم من طمرة. القباطي هو القادم من قباطيا. لكنّهم أصرّوا على خمسة شهود. قمت بتهدئة أبي العبد وأمّ العبد. تقول الإشاعة أنّ المسنّين لن تكون لديهم مشكلة. قد يسمحون لهم بالسكن في اللد أو الرملة.

عُدت أدراجي إلى الشِّمال. في مداخل حيفا استقبلتني نسمات البحر ورائحة الملح. تذكّرت سعيد بطل كنفاني الذي عاد بسيارته الفيات الرمادية إلى حيفا، وفي مداخلها استمتع هو الآخر برائحة البحر.

مهداة بمحبّة إلى رواد خوري، غديّ خوري، الذي سمعت منه، أوّل مرّة، عن حيفا والنورس. مهداة بمحبّة إلى حفيدتي إيلَه روم، التي طلبت منّي أن أحكي القصّة في حضانة الأطفال. مهداة بمحبّة، أيضًا، إلى كلٍّ من راز روم، إيتاي إلياڤ، ومايكي چروس.

كَنْزٌ في بيسان
كَما جَرى، كما رُوِيَ لي، وكما سيجري

تسـڤـي بن دور – بنيت

عن العبريّة : الطيّب غنايم

حتّى بعد أربعة وعشرين عامًا، وقد صارت امرأة أنجبت أولادًا، سمّوهم بالعبريّة على اسم أجدادهم، ما تزال بشرى تذكر يوم النكبة في بلدتهم، تلك، في ربيع عام 1949.

هكذا كان العراقيّون يتحدّثون عن النكبة، في لياليهم، مع المسنّات على النجيل الأخضر، تحت شجرة منخفضة غُرِسَت في مدخل كلّ واحد من البيوت الثابتة التي بَنَتْها الحكومة، بعد وصول اليهود المغاربة. في ذات الربيع من عام 1949، ليلة قبل عيد الفصح اليهوديّ، ثلاثة جنود فرّوا من جيش المتطوّعين العراقيّ الذي قاتَل في فِلَسطين، قَرَعوا باب بيت أبي لطيف، بالضبط مع بداية عشاء العيد (ليل هسيدر). كانوا من قرية مجاورة لمدينة الموصل، نينوى الواقعة شِمالَ العراق، اجتازوا الصحراء السوريّة الممتدة نحو شِمال العراق، ووصلوا إليها ساعة المساء. محلّة الجول، الحيّ الملاصِق للمجال، للصحراء، كانت إحدى حارَتَي اليهود في المدينة، حيث وصلها الجنود الذين دخلوها كثلاثة ملائكة. ولأنّ الليل قد حلَّ، فقد قرّروا المكوث في الموصِل قبل أن يُوَاصِلوا مشوارهم نحو قريتهم، في صباح الغد. وهكذا حَصَل، ففي الوقت الذي قرأ فيه المشتركون – في بيت أبي لطيف – مقطع ''ها لحما'' (هذا الخُبز) ودعوا كلّ الجائعين للمشاركة في مائدة الفصح اليهوديّ، سمعوا طرقةً على الباب، ليدخل الجنود. أبو لطيف، الرجل الكريم وصاحب البيت الذي استضاف في بيته زريفة المطلّقة، وكنّتها الأرملة – صالحة، وأبناءها اليافعين – بشرى ويوسف ونوري، قام وفتح الباب وأَجْلَسَ الجنود حول المائدة. بعد أن أكلوا وغنّوا ''واحد جِدي واحد جِدي إلي، اشترى لي أبوي بعباستين''، طلب اليهود المُضيفون من زوّارهم

غيرالمدعوّين أن يحكوا لهم عن البلاد، عن الحرب، وعن فِلَسطين. اثنان من الجنود، قصيرا القامة، موحشا النظرات، لاذا بالصمت. الثالث، طويل القامة، قسمت جبينه الداكن ندبة حديثة، ويبدو عليه أنّه كان قائدهم، شَرَعَ في الحديث وقَصَّ. استمرّوا في القتال ما يقارب السنة. لبّوا نداء الحكومة العراقيّة للتطوّع والدفاع عن فِلَسطين، ليجدوا أنفسهم ضالّين في الاضطراب العربيّ الذي مَثُلَ أمام اليهود، هناك. أكثر ما أعجبهم كُنَّ اليهوديّات، بيضاوات وشبه عاريات. "يا لقتالهم لنا"، قال طويل القامة، يا لقتالهم. حينما ازدادت الفوضى، قَرَّروا أن يلوذوا بالفِرار وأن يعودوا إلى العراق. ارتدُّوا عن الجيش، نحو الشِّمال، صَوْبَ طبريّة، وشرقًا باتّجاه مَصَبّ نهر الأردن، ومن هناك نحو الصحراء السوريّة. بعد وقت طويل من الحكايا عن بطولاتهم وضائقاتهم، التزَم طويل القامة الصمت بشكل فجائيّ. "لكن رجعتم ووجهكم مسَخَّم"، ها قد عدتم ووجوهكم مسَخَّمة من العار، توجهت إليهم بشرى بصلافة. هي يتيمة في العاشرة من عمرها، بدون رجل في البيت، سمحت لنفسها بأن تكون وَقِحَةً تجاه البالغين، أحيانًا. نظر الجنديّ طويل القامة إليها وابتسم بدون أن ينبَس ببنت شفة. حاول أبو لطيف أن يسكتها، لكن طويل القامة نظر فقط، ندبته تزداد شحوبًا والتواءً في منتصف جبينه الأسود، وتشير إلى الابتسامة أسفَلها. فجأةً، تَكَدَّر أكثر وتَحَدَّث على مضض: "هُزم العرب". بعد قليل ستنتهي الحرب، و"المزيد من الجُموع ستلحقنا". ليس من الجنود، شَدَّدَ الجنديّ على الأمر، بل أناس، الكثير من الناس، الذين عانَوا، مثل الجَدْي في "واحد جدِي"، يشتدّ عراك الحرب، ويُطرَدون من بلادهم. أمضى جميعهم باقي المساء مرتبكين. اليهود الذين لم يعلموا ماذا يفعلون بالنصر اليهوديّ البعيد، والجنود الذين لم يتوقّعوا العودة إلى بيوتهم. في الصباح اختفى الجنود، وذهب أبو لطيف وأبناؤه إلى الكنيس.

بعد شهرين، قد جاءوا بالفعل. قافلة فِلَسطينيّين اجتازوا الصحراء السوريّة حتّى العراق، طيلَةَ أسابيع طويلة، ليدخلوا إقليم مدينة الموصل. لم يكن هناك الكثير منهم، لكن في الآن نفسه، لم يكونوا قلائل. "أكثر من ألفٍ أو ألفين" كانوا يردّدون بعد ذلك بعدّة سنوات، حينما جلسوا تحت الشجرة القصيرة وتحدّثوا عن قدوم الفِلَسطينيّين إلى الموصل. أسكنتهم البلديّة في مستشفى الأمراض المُعْدِيَة "خزرج العزل" الذي بناه الفرنسيّون قديمًا، وتمّ إغلاقه أيّام الحرب العالميّة. دخل قسم منهم إلى غُرَف المستشفى ذاتها، وغالبيّتهم أقاموا في الباحة الضخمة للمستشفى، داخلَ خِيَم قديمةٍ خلّفها الجيش البريطانيّ في المِنطقة بعد رحيله، شبعًا من الحروب العراقيّة، واختبأ من حول العاصمة بغداد.

كانوا من بيسان. "من هنا"، كما كانوا يقولون سنوات بعدها عندما جلسوا تحت الشجرة القميئة. كانوا من بلدة ريفية، عاصمة السهل المخضرّ في ضواحي الصحراء

شِمال غور الأردن وجنوب طبريّة. من المدن الأولى التي استوطن فيها الإنسان القديم، لم تتوقف حركة البشر فيها لآلاف السنين حتى تمّ اقتلاع أبنائها الفِلَسطينيين منها. مدينة أحبّها الرومان بشكل خاصّ، حيث أقاموا فيها المسارح والحمّامات وبيوت الدعارة والقصور. مدينة اشتملت على مدرّج رومانيّ فوق نبع مياه دافئة، السخنة، نزلت منابره حتّى خط المياه؛ ليتمكّن المشاهدون من تحريك أقدامهم في الماء في أثناء مشاهدتهم العروض المسرحيّة. مدينة كان تحريك الينابيع الكثيرة التي تحيط بها مصدر راحة سكّانها، إلى أن تمّ طردهم فتركوها وتنقّلوا في الصحراء حتى وصلوا الموصل.

قبل وصول البيسانيين إلى الموصل كان الجميع يعرفون ما حدث في فِلَسطين. ذاعت في أرجاء العراق الشائعات والقصص من الجنود العائدين ومن الصِّحافة حول ما حدث. لكن مع مجيء البيسانيين، فقط، فهم جميع من كانوا في المدينة معنى صمت الجنديّ الطويل وصديقيه قصيرَي القامة في تلك الليلة، قبل أن يعلنوا قدومهم. عندما خرج أبناء فِلَسطين إلى شوارع المدينة العراقية الشِّمالية في المرّة الأولى، التفّ جميع أبناء المكان، مسلمين ومسيحيّين ويهودَ، بالحَيرة نفسها التي غشَت بيت أبي لطيف في ليلة العيد تلك التي لا تنسى. كانوا معتادين على حركة الناس في المدينة التي مرّ منها الكثيرون، التي كانت عاصمة إمبراطورية عظيمة، ومن فترة طويلة لم يسكن فيها ستّ مائة ألف شخص، لكنّها كانت لا تزال المدينة العظيمة لله الذي حماها أيام النبيّ يونُس، ولم يدّمرها كما وعد في لحظة غضب. لكن أهل المدينة لم يكونوا معتادين على اللّاجئين. وبالتأكيد، ليس اللّاجئين الذين حملوا في صمت الشارع عار الهزيمة ووصمة التهجير. عندما كان الفِلَسطينيّون يمشون ويتوسّلون الصدقات في الشارع المؤدّي إلى المسجد الكبير، كان كلّ واحد منهم يخجل من نفسه، ويتقوقع داخل نفسه. حتّى المئذنة الكبيرة المائلة، رمز المدينة، والتي كانت موضوع عدد لا يُحصى من نكات البدو والتركمان والأكراد، الذين يحلّون فيها، تبدو، الآن، كما لو أنّها تميل حزنًا على إهانة الفِلَسطينيين وبؤسهم.

كان الحال نفسه عندما كانوا يسمعونهم يطرقون على الأبواب. «إنتو اليهود»، وقد اندلقت اللهجة الفِلَسطينية من أفواههم بسهولة أكبر، ولكن أسرع من النطق الموصليّ البطيء والمعتدل، والذي كان مشتركًا لجميع من كانوا في المدينة. «عندكم رحم»، لديكم رحمة، كانت مقدّمة طلب الصدقة. وكانت تمتدّ اليد من المنزل حاملة سلّة وفيها بعض الطحين، بعض الفاكهة، والخبز، والخيار التعروزيّ الكبير السميك، الذي تمّ إحضاره من النهر أمس، ولم يكن هناك أحد ليأكله. في بعض الأحيان كانوا يعطون فلسًا واحدًا وحتّى اثنين. وهكذا كانت الحال لبضعة أشهر.

لم تتعوّدِ الموصل على اللّاجئين الذين جاءوا إليها، ولكنّها لم ترفضهم كذلك. في

حتّى اليهود الذي كان بجوار المخيّم المؤقت، وجد اللّاجئون مكانًا خاصًّا. ربّما لسبب أخوة الأقلية بينهم، بين المهجّرين واليهود. وربّما لسبب الحنين. كان لأحد البيسانيين صندوق عرض سينمائيّ مع شرائح صور قديمة من فِلَسطين التقطها أوروبيون. كان يمرّ به يوميًّا وهو يتدلّى من رقبته في شوارع اليهود وهو يصرخ: «صورة فِلَسطين». وعلى الفور كان يتجمهر من حوله أولاد اليهود. لقاء فلس واحد كان الولد يدخل عينه من عدسة الصندوق، وكان البيسانيّ يحرّك الشرائح: «هادي القدس، هادي يافا، هادا بحر طبريّة، هادا الأقصى، هادا حيط البراق». هكذا كان يعلن بصمت في أذنيَ الولد الذي ينظر من العدسة. كان يدير عجلة الشرائح بتؤدة إلى أن تصل الصورة الأخيرة «بزونة قاعدة صوب الأقصى» – قطة تجلس بجانب المسجد الأقصى. كان اللّاجئ يعلن بصمت عُنوان الصورة وعينه، الناظر، كانت تنفصل عن الصندوق. بعدها كان الأولاد يركضون باتّجاه بيوت أمّهاتهم ويطلبون فلسًا آخرَ ليشاهدوا مرّة أخرى بيت المقدس، وبحيرة طبريّة، والجبال، والقدس. لم يرَوا في حياتهم أرض إسرائيل، وها هي، الآن، تظهر في صندوق ثقيل يتدلّى من رقبة لاجئ فِلَسطينيّ. ولم يعرفوا أنّ عبء الذكريات الذي يحمله أثقل من الصندوق المعلّق في رقبته. لم يعرفوا، أيضًا، أنّهم قريبًا سيشتاقون إلى الموصل ومناظرها، كما اشتاق هو إلى بيسان وينابيعها.

أيام بيت شان اللّاحقة، عندما كانوا يجلسون تحت الشجرة ليتذكّروا، كانت صالحة تروي كيف وصلت اللّاجئة أمّ خضرإلى باحة بيت النساء؛ لتطلب الدواء لحفيدها الطفل الذي أصابته الحمّى، وكيف أرادوا مناداة زريفة من النهر لتنقذه. لم يكن مثيل لزريفة في الأدوية ولم تكن من عرفت اللجوء مثلها. قبل ذلك بثلاثين عامًا كانت هي الأخرى لاجئة. لسبب لعنة حلّت على بيت زوجها بفعل والدتها، اضطُرّت إلى الطلاق منه وترك ابنها تسڤي وهو ما يزال طفلا. زوّجوها بعبد الله العجوز، وأنجبت له أربعة أطفال ماتوا واحدًا تلو الآخر، إلى أن طلّقها معتقدًا أنّ اللعنة حلّت عليها هي، أيضًا. ثمّ تركت المدينة ورحلت إلى الصحراء وعاشت بين البدو عدّة سنوات قبل أن تعود بعد الحرب العالمية الأولى. عندها كان تسڤي قد كبر وتزوّج بإحدى أخوات حيلاوي، اللّاتي أرسِلن من بغداد للزواج بأبناء المكان؛ ولأنّه كان قد مات على الفور، تقريبًا، دخلت بيته وأدارت حياة كنّتها الأرملة، صالحة، والأولاد الثلاثة الذين وُلِدوا لهما، بشرى ويوسف ونوري. قبل طلوع الصباح كانت تنزل صوب النهر وتشتري الأسماك الأولى التي تمّ اصطيادها، تشويها وتبيعها للرجال العائدين من صلاة الفجر في الكنيس والمسجد. في ساعات الظهر كانت تعود إلى بيت كنّتها الأرملة وتجلس في الباحة لعلاج أبناء البلدة بالهمس والأدوية التي تلقّتها عن البدو في سنوات الصحراء.

في ذلك اليوم أنقذوا الطفل المريض من بيسان بالشّاي الثقيل الذي استحضروه من

زهر الأقحوان، وجلسوا يحرسونه طَوال تلك الليلة، حتّى غفا في سرير يوسف ونوري. منذ أن كانت أمّ خضر تأتي كلّ يوم لتجلس مع زريفة في باحة البيت، وفي الوقت الذي كان يلعب فيه الأولاد كانت كلتاهما تجلسان وتتحدّثان. حينها كانتا قد فهمتا أنّهم لن يعودوا. سافر خضر وباقي الرجال للبحث عن عمل في المنطقة وجزء منهم وصلوا إلى بغداد، وحتّى إلى الكويت جنوبًا، التي كانت لا تزال في أيدي الإنـجليز، والخليج، ولم يكن واضحًا متى سيعودون. وقبل أن يتّضح مصيرهم كان قد حُسم مصير الجميع بالرحيل. سيتمّ إخلاء الفِلَسطينيين إلى مخيّم كبير في بغداد، حيث سيكون من السهل على الحكومة العراقية الإشراف عليهم. وسيُطرد اليهود إلى فِلَسطين. «عرفت، دائمًا، أنّ هذا ما سيحصل»، كانت أمّ خضر تقول لزريفة في إحدى تنهيداتها، التي تتباكى على الصداقة التي فرضها الزمن، والتي ما إن نبتت حتّى كُتِبَ عليها الموت. «كلّ اليهود سيرحلون إلى فِلَسطين وفِلَسطين ستنقلب رأسًا على عقب». هذا ما كانت تقوله، وتبكي على بيسان، وعلى ينابيعها التي تقطعها، وعلى نخيلها، وأرضها الطيبة، وسهلها الأخضر وبيوتها من حجر البازلت الأسود، التي تركوها في عجلة ولم يتمكّنوا من العودة إليها. تبكي، ومشهد حيّ اليهود الذي يتمّ تفريغه بسرعة يزيد من دموعها، فقط. ثمّ كانت تضبط نفسها وتتّجه إلى زريفة باسم ابنها المتوفّى: «أمّ تسـقـي، إنتو ناس طيبين. عندما ترحلون إلى فِلَسطين، اذهبوا إلى بيسان، لا نظير لها في كلّ فِلَسطين، تركناها وتركنا بيوتها كما هي، وحقولها مخضرة». في الأسبوع الأخير لهم في العراق جاءت لتودّع وعاودت الحديث عن بيسان، وتلحّ عليهم بالذهاب للسكن فيها وفي بيتها، كأنّ سكن يهود الموصل في بيسان هو، فقط، ما سيعزّي مجتثّيها الفِلَسطينيين الذين ظلّوا في الخلف، في العراق.

«بيسان كالموصل»، كانت تقول لهم، وتصفها مرّة تلو الأخرى، بيسان كالموصل. اِذهبوا وشاهدوا، تركنا كلّ شيء هناك، أراضينا ومالنا وذهبنا. بيسان كالموصل، دافئة وخضراء، وتمرها طيّب.

بيسان كالموصل، كان كلّ سكان البيت يجلسون من حول أمّ خضر ويردّدون لأنفسهم. لم يكن هناك شخص يعلم ما سيحدث، ولم يكن شخص يعلم أن كانوا سيغادرون، فعلا. وكان من الواضح أنّه أكثر من رغبتها بأن يمكثوا في بيتها، تحدّثهم هكذا عن بيسان؛ لأنّها هكذا وجدت، مجدّدًا، سبيلًا لتغليف ذكرياتها الخاصّة، فرغم رغبتها بعودتهم إلى هناك، هي تريد العودة إلى هناك. لهذا لم يطرحوا الأسئلة؛ حتّى لا يرسموا أنفسهم كسكان مستقبليين، وحتّى لا يتدخّلوا في عمليّة الذاكرة. مرّة واحدة فقط، عندما كان من الواضح أنّه حان وقت الرحيل، قطعت صالحة سيل كلام أمّ خضر: «اِسمعي، يوجد شطّ، يوجد نهر، في بيسان؟» «نعم!» كان جوابها المتلهف. وحكت لهم أمّ خضر عن

السخنة ومقاعد الحجر التي تصل تحت المياه، وكان ممكنًا سماع فرحة البيسانيين وهم يحرّكون أقدامهم في النبع. «أنا لن أذهب إلى بيسان». توهّجت صالحة. «لي ثلاثة أيتام وابنان، عندما يذهبون للسباحة هنا في النهر، أخاف عليهم».

هكذا حسمت الأمر. لا يُصَدَّق، ولكن هكذا حدث. بعدها بشهرين، بعد ما يقارب العامين من وصول الجنود العراقيين الثلاثة إلى الموصل، وجد الموصليّون اليهود أنفسهم موزّعين إلى أرباع. ربع في القدس، ربع في طيرة الكرمل، ربع في طبريّة، وربع في بيسان. حينما وصلوا مخيّم «بوّابة الهجرة»، توّجهت صالحة وحماتها وأبناؤها الثلاثة، وراء أبي لطيف، نحو مخيّم المعبر في القدس. سموحة، الأخت الصغيرة لعائلة حيلاوي، توجّهت إلى بيسان. توجّه الكثير نحو بيسان، ولم يكن واضحًا ما إذا ذهبوا لسبب القصص التي سمعوها أم لسبب لدى الحكومة، أو لسبب الأرملة خردوجة، الزعيمة التي برزت في المخيّم، والتي كانت أوّل شخص مع أربعة أبنائها تخرج من الخيمة وترحل إلى بيت شان.

بالنسبة إلى الموصليين من بيت شان، كانت المدينة الجديدة حاضرًا وواقعًا. عام 1956 قدم إليها المغاربة. هدموا المنازل الفِلَسطينية التي كانت وسط البلدة، ووزّعوا أراضيها على كيبوتسات المِنطقة. السكان الجدد من بيت شان تمّ توزيعهم كعمّال بين الكيبوتسات التي استحوذت،أيضًا، على السخنة وأطلقت عليها «چان هشلوشاه».

بالنسبة إلى الموصليين المقدسيّين، شكّلت بيت شان لهم الماضي والذكريات؛ لأنّهم لم يعيشوا فيها، كانت هي الإقليم الذي صرفت فيه ذكريات الموصل. بعد قدومهم بسنوات إلى القدس، عندما كان من الصعب على صالحة أن تربّي أطفالها الثلاثة من أجرة الأعمال المتدنية والتنظيف، سافرت حماتها، زريفة، فجأة إلى بيت شان. إلى اليوم، لا يعرف أحد ما إذا كانت، فعلًا، ذهبت إلى هناك للبحث عن كنز فِلَسطينيّ بيسانيّ عرفت مكانه السرّيّ وهي بعدُ في الموصل. ولكن بعد ثلاثة أسابيع عادت إلى القدس بخفّي حُنين، وحكت أنّ خردوجة شيّدت منازل جميلة لكلٍّ من أبنائها الأربعة. منذ ذلك الوقت بدأ يحكي الناس في الموصل عن الكنز الفِلَسطينيّ في القدس، الذي تمّ العثور عليه أو لم يتمّ العثور عليه، والموجود أو غير الموجود في بيت شان. وهكذا ارتسم في مخيلة الموصليين المقدسيين ذكر بيسان، مكان الكنز، مع واقع بيت شان، المدينة الجديدة.

بعد عام سبعة وستين بدأ المقدسيّون بالقدوم بانتظام إلى بيت شان كلّ صيف. كانوا يقطعون غور الأردنّ في حافلة بطيئة، ويذهبون لزيارة أقاربهم في بيت شان. كانوا يقضون كلّ الصيف هناك. صالحة وسموحة وكلّ النساء كنّ يسافرن إلى جنين القريبة، المحتلة، لشراء الأقمشة، «وشمّ الهواء»، هواء عربيّ. وكان الأطفال الموصليون مواليد بيت شان، يأخذون معهم الأطفال الموصليين مواليد القدس؛ لرؤية المدينة القديمة، والبيوت المشيّدة من الحجر الأسود، المدينة الرومانية التي بناها العمال من أبناء بيت شان بأمر

علماء الآثار من تل- أبيب. والسخنة، التي لم يكن فيها «شطٍّ» بالمعنى الدقيق للكلمة، وإنّما ثلاث برك مدرجة أحاطت المياه الدافئة التي جرت من بركة إلى بركة، داعية الأطفال للسباحة. كانوا يذهبون كلّ يوم من أيام الأسبوع، وحتى أيام الجمعة؛ حيث كان يأتي إلى هناك أطفال من جنين للسباحة في مياه البرك والجلوس على الدرجات التي كانت تنزل إلى داخل المياه.

كلّ مساء، بعد عودة العمال من العمل والكنيس، وبعد عودة الأطفال من جّوالهم، كان الضيوف من القدس يجلسون مع مضيّفيهم البيت – شانيّين. وعندما يجتمع أفراد الأسرة تحت الشجرة مثل الأيام التي سبقت النزوح من العراق، كانوا يستذكرون ويتوقون إلى الموصل. كيف كانت أشجار النخيل هناك مثل أشجار النخيل هنا، وكيف كانت المياه هناك مثل المياه هنا. ثمّ تحين اللحظة التي يتجرّأ فيها المقدسيون على سؤال مضيّفيهم:هل كان كنز أم لا؟ ماذا وجد الموصليون البيت – شانيّون عندما قدموا إلى بيسان؟ في كلّ بيت في حيّ الموصليين البيت – شانيّين تناقلوا حكاية الجار، تحديدًا، الذي وجد صندوقًا مدفونًا في الأرض، كيس صغير مثبّت في الحائط. ومن الحديث عن المال كانوا ينتقلون إلى الحديث عن الناس. وهكذا كان البيسانيون يطلعون فجأة من النسيان، وكان جميع أبناء الموصل الجالسين تحت الشجرة القميئة يتذكرونهم ويروون كيف جاء الفِلَسطينيون إلى مدينتهم العراقية في ذلك الصيف اللعين عام 1949. ثمّ كانوا يروون كيف تحوّل المستشفى إلى مخيّم لاجئين. عندها كانت بشرى تحكي لأطفالها حكاية الجنود الثلاثة. عندها كانت صالحة تحكي لأحفادها لماذا لم يأتوا للسكن في بيسان ولماذا حُرموا من السخنة العزيزة. «لسبب الشطّ الذي تحدّثت عنه أمّ خضر، أرادت أن تسعدني ولكنّها أخافتني.» ثمّ كانوا جميعًا يستمعون إلى حكاية آلة الصور المتحركة، وكانوا يقلّدون صوت اللّاجئ وهو يعلن بهدوء عن آخرصورة «بزونة قاعدة صوب الأقصى.» وكان جميعهم يبحرون، أبناءالموصل من بيت شان ومن القدس على حدّ سواء، في القصص التي رواها الفِلَسطينيون حول بيسان في تلك الأيام الخوالي. وهكذا كان يعود الفِلَسطينيون إلى بيسان كلّ صيف، عودة في الذاكرة، مع مجيء المقدسيين إلى بيت شان.

في تلك الليالي تحت الشجرة القميئة لم يكن شخص لم يسألن فسه في نهاية كلّ ليلة: «أين هم اليوم؟» أين الطفل الذي كاد يموت، أين خضر، وأين أمّ خضر. وأين أطفالهم الذين ولدوا في المنفى. وهكذا كانوا يسألون كلّ عام لعدّة سنوات بدون انقطاع، حتّى جاء يوم سألوا فيه بصوت عالٍ وبهدير يتعالى ويكبر هزّ البلاد والحكومة وقوّض أسس الدولة. وانشقت المِنطقة كلّها من الضوضاء، وانفصل العالم، وبدأت عودة الفِلَسطينيين إلى البلاد. وعودة البيسانيين إلى بيسان.

نصفهم قدموا من بغداد بعد أن مكثوا سنوات عديدة في دول الخليج. كان هؤلاء أوّل

العائدين. بعدهم قدم آخرون من مخيّمات اللّاجئين في سورية والأردن، وجاء جزء صغير في وقت لاحق من الدول الغربية. لم يكونوا كثيرين، ولكن لم يكن عددهم قليلا. خمسة – عشرة ألف شخص. وهذه المرّة لم يكن هناك ثلاثة جنود بشروا بمجيء البيسانيين إلى بيت شان، ولم يكن هناك مستشفًى للأمراض المُعْدِيَة استقبلهم. قامت حكومة الدولة الجديدة ببناء ثلاثة أحياء كبيرة جديدة في الحقول التي أخلتها الكيبوتسات المحيطة ببيت شان. تمّ ترميم الأنقاض التي كانت وسط البلدة القديمة وإعادة إيواء مجلس المدينة الموّحدة والمحكمة فيها. بيوت الحجر السوداء التي ظلّت على الطريق المؤدّي إلى طبريّة تمّ تنظيفها وتركها. ظلّت على حالها، وهناك من كانوا يأملون إعادتها إلى أصحابها الذين سكنوا فيها، مرّة، بشكل فعليّ.

قام المستَوعَبون باستيعاب المستوعِبين، أيضًا. تدفّقت الأموال إلى المدينة. لِمَ الخجل. الطرق التي شُقّت بين البحر الأبيض المتوسط وآسيا، مرّت عبر المدينة ووصلتها بالبلاد التي كانت موجودة في الجانب الآخر من نهر الأردن. بعد خمس سنوات من التوحيد والعودة، كان من الممكن السفر من حيفا إلى طهران عبرالشام. قطع المسافرون نهر الأردن في بيسان ونزلوا فيها، حيث بدأ تشييد العديد من الفنادق فيها. أنشأ طبيب ثريّ عائد من الدول الغربية مستشفًى كبيرًا في المدينة، وبالأموال التي وردت من الأمم المتحدة بنوا أربع مدارس جديدة. في البداية درس فيها العائدون من سورية وبغداد، ولاحقًا، أيضًا، الأردنيون. وبعد بضع سنوات درّسوا فيها بكلتا اللغتين، حيث امتلأت الصفوف الدنيا بخرّيجي الصفوف الأُولى من حضانات الأطفال المشتركة، من أطفال يهود ومسلمين. في المستشفى تعافوا جنبًا إلى جنب منذ زمن. بعد مرور عشر سنوات، أسّس يهوديّ موصليّ مقدسيّ بيتشانيّ وكاتبة مشهورة من جنين، تزوّجت ببيسانيّ عائد، «كلّيّة السخنة للثقافات العالمية»؛ ثمّ سمّيت، بعدها، «كلّيّة السخنة للثقافة العالمية»، والتي ذاع صيتها ليس بفضل الطلاب والمعلمين، فقط، ولكن، أيضًا، بفضل العلماء الذين جاءوا لزيارتها والتجول بين بركها الثلاث المدرجة مع الطلاب. جاءوها من كلّ مكان في المِنطقة، من عمّان وتل - أبيب وحيفا والناصرة ودمشق، ويقولون من بيروت، أيضًا. بعد بضع سنوات، تمّ انتخاب نجل الكاتبة المشهورة ليكون أوّل رئيس بلدية فِلَسطينيّ للمدينة منذ العودة.

سموحة التي قدمت من بغداد إلى الموصل ومن الموصل إلى بيسان توفّيت في بيت شان قبل وقت طويل من العودة. لكن أحفادها وأحفاد صالحة أختها، التي قدمت من بغداد إلى الموصل ومن الموصل إلى القدس، لم ينسوا أمّ خضر. صار المقدسيون، الآن، يزورون بيسان مرّات أقلّ بكثير، ولكن عندما كانوا يأتون كانوا يجلسون تحت الشجرة القميئة وكانوا يدردشون ويتذكرون. أحيانًا، كان ينضمّ إليهم أحد الجيران الفِلَسطينيين العائدين الذين سكنوا في الحي، وكان يحكي عن العراق وعن الموصل خاصّتهم التي لم

يكن يعرفها حقًّا، ولكن كان يتذكّرها من قصص أيام اللجوء الأولى. وعند نهاية كلّ مساء كهذا لم يكن مسنّ بينهم لم يتساءل بصمت أين عائلة أمّ خضر؟ الأمّ ماتت، بالتأكيد، ودُفنت في المنفى، لكن أين خضر،وإذا كان هو الآخر مات فأين الطفل الذي كاد يموت. البيسانيون العائدون الذين سُئِلوا حاروا جوابًا. قالوا إنّ العائلة اختفت في الخليج أو اختفت في الكويت بعد حرب عام 1991. لم يعرف شخص شيئًا. لمّا قاموا بالمسح الأوّل، بأمر الحكومة الجديدة، ليروا أيّ العائلات عادت، اتّضح أنّه لم تعُد كلّ العائلات، وكانت عائلة أمّ خضر من بين الذين لم يعودوا. في العام نفسه تجمّع بعض أحفاد سموحة وصالحة، من بيسان – بيت شان والقدس، ورفعوا التماسًا للبلدية لتحويل البيوت الحجرية السوداء على طول الطريق المؤدّي إلى طبريّة، إلى «منزل تذكاريّ» للعائلة ولجميع أولئك الذين اختفو أو لم يعودوا. «ذكريات بيسان من أمّ خضر التي تعالت في الموصل، وذكرياتها التي تتعالى كلّ صيف في بيت شان، بلورَت حياتنا»، قال أحد أحفادها خاطبًا، «وذكريات الموصل لم تنقطع، قطّ، عن ذكريات بيسان». حينما تذكّرنا مدينة آبائنا، ربطنا ذكراها بذكريات اللّاجئين الفِلَسطينيين الذين عادوا إليها. وبما أنّنا لم ننسَ اللّاجئين قطّ، فقد حظينا بالعيش في هذا الزمان ورؤيتهم عائدين.

دار أبونا

حسام عثمان

يدخل صالح وشوكت الطريق رقم واحد. يخرجان من حدود مدينة القدس متجهَين إلى يافا. صالح الذي زار يافا مرّتين في العام 1986 ومرّة أخرى في عام 1991، يلاحظ التغيّر الكبير الذي طرأ على المِنطقة. يتلفّت في مقعده يمينًا ويسارًا وما زال يلاحظ أثر الاحتلال موجودًا في اللّافتات على الطريق، والأنصاب التذكارية المترامية فوق تلال القرى المهجّرة، الطرق التي شقّت السهول وقطعتها، وغيرها وغيرها من الملامح.

صالح وشوكت وُلدا في مخيم قريب من مدينة رام الله، مخيم الجلزون، الأول بعد النكبة بعشر سنوات، والثاني يصغره بعامين، يتحدّثان عن حلم أصبح حقيقة، لم يصبح بعد، لكن الطريق من رام الله إلى يافا خالية من أيّ حواجز. لا جنود يحرسون ولا دوريّات تجول في الطرقات، يستذكران معًا كيف كانت الطريق إلى القدس زمن الاحتلال، الحواجز والجدران، التصاريح الأمنية ومواعيد الحواجز. وتقطع المركبة الطريق مرورًا بحدود اللد، تترامى على يسرة الشارع، يمسك صالح على ما بقي من كواشين* لأملاكهم المنزوعة في يافا، يشدّ عليها بين يديه ويبتسم.

تحطّ بهما المركبة في دوّار الساعة بيافا، ينظر شوكت إلى البحر ويغمض عينيه وتبدأ الدموع تنهمر، يمسك أخاه صالحًا من كتفه ويخاطبه: "لو كان والدي على قيد الحياة، لو أنّ موته تأخّر عامين آخرين".

"هل ترى هذا يا صالح؟ هنا كان يبيع جدّي على بسطة النسيج، كان يأخذ ما تنسجه جدّتي على النُّول ليبيعه هنا".

ينظر الأخوان حولهما، يريدان الوصول إلى مقرّ البلدية، أو أيّ مكان حيث يمكنهما البدء بعملية استعادة الأملاك التي كانت مسجّلة باسم جدّهما في دائرة أملاك فِلَسطين قبل الاحتلال.

لكن مهلًا، المدينة ما زالت تحتفظ ببعض سكّانها الشقر، اليهود. يتساءل صالح في قرارة نفسه: هؤلاء جيراننا؟ أم هؤلاء من يسكنون بيت جدّي الآن، أم هم الذين أعطتهم دولة الاحتلال قطعة أرض ليقيموا عليها بيوتًا لهم؟ لا يجد أيّ إجابات، لكنّ قلقًا اعتلاه، لا ينفكّ يفكّر في هذا الأمر طَوال الوقت.

يقف شوكت ويستفسر من عامل في مطعم عربيّ عن مكان البلدية، أين يذهب، أو إذا كان لعامل المطعم أيّ علم بما سيحدث لهما وكيف سيجدان أملاكهما المنهوبة.

يرشدهما عامل المطعم إلى مكان يجدان فيه ضالّتهما، إنّه مركز البريد. يمشي الأخوان مسرعَين إلى هناك، عامل المطعم قال لهما بأنّ المركز يغلق في الثانية عشرة ظهرًا تمامًا، والساعة، الآن، هي الثانية عشرة تمامًا بتوقيت برج ساعة يافا.

يصل صالح وشوكت إلى المكان، مركز البريد في يافا. يدخل الأخوان مسرعَين نحو الاستقبال سائلَين عمّا يبحثان عنه، يرشدهما الموظف إلى المكتب المخصّص لذلك، يصعد صالح وشوكت الدرج وهما يمسكان بيديهما الحافة، يتلقّفانها كلما دارت بهما الدرجات نحو طبقة أخرى. يقف الأخوان أمام المكتب، إنّه هو، المكتب رقم 201، هنا مفتاح الخريطة التي تقود إلى البيت الكبير، بيت العائلة وكلّ ما تركه جدّهم هنا في يافا.

يدخل صالح وشوكت المكتب، تبدو الصدمة واضحة على وجهَي الأخوين، هؤلاء من سيرشدُنَنا إلى أملاكنا؟ في ذاتهما يتحدّثان بالكلام نفسه، المكتب الذي يضم ثلاث نساء "شقراوات" وامرأة واحدة ذات ملامح شرقية، عربية، سمرتها يافاوية بحتة، قليل من الطُّمأنينة يسيل على جبهتيهما، الآن.

يتقدّم صالح نحوَها:

- مرحبًا.
- أهلا.
- لقد جئت بناءً على إعلان نشر عن استرداد أملاك المهجّرين الفِلَسطينيّين عام 1948، أنا ومعي أخي، نحن الورثة الوحيدون لجدّنا صاحب هذه الأملاك.

يمدّ صالح يده التي تمسك ظرفًا ورقيًّا يحوي كلّ ما تمكّن من حفظه من الكواشين.

- من يافا؟ تسأل الموظفة.
- نعم، أنا من هنا، أنا وأخي من عائلة ياسين. يجيب صالح.
- حسنًا، الوقت تأخّر، نحن نقوم بإغلاق الملفّات الآن، أرجو منكما العودة غدًا باكرًا.
- نحن قدمنا من رام الله وسيكون من الصعب علينا المبيت هنا، أو حتى العودة إلى رام

اللّه والمجيء غدًا صباحًا. يتحدّث صالح إلى الموظفة محاولًا استجداء عطفها.

- حسنًا، سأقوم بتحضير أوراقكما، لكن لن نبحث اليوم عن العقارات. سأحضّر الملفّ فقط. هل هذا جيّد بالنسبة إليكما؟ أتركا أرقام هاتف وسأتصل بكما في حال أصبح الملفّ كاملًا جاهزًا.

- حسنًا، جيّد جدًّا. يقول صالح والابتسامة العريضة تأكل خدّيه حتى أذنيه.

يخرج الأخوان من المكتب بسعادةٍ عارمة.

يسأل شوكت: ماذا بعد؟

- لا أدري، هي قالت بأنّها ستّتصل.

- كان يجب علينا أن نسأل كم من الوقت سيستغرق الأمر.

- اسمعني جيّدًا، بما أنّهم، الآن، يحضّرون الملفّ فهذا خير لنا، بقي أن نرى ما سيكون عليه شكل البيت، والفِناء الصغير، والزّقاق، يا اللّه! كم تمنّيت أن يكون والدي حيًّا حتى اللحظة.

- حسنًا، الآن سنعود إلى رام الله، ولنظلّ على أمل أنّهم سيتّصلون بنا، قريبًا.

يغادر الأخوان مبنى البريد باتّجاه البحر، يغزلان في الطرق القديمة والأزقّة خيوط المستقبل القادم، هنا لا مخيمات، سنقول وداعًا للبيوت المكدّسة كعلب السردين في رفوف دكّان أبو شحادة، لن نسمّى – من الآن فصاعدًا – لاجئين، واللون الأزرق الوحيد الذي سيبقى هو لون البحر، لا عيادات وكالة ولا مدارس وكالة ولا لجان مخيم، هنا سيكون الوطن، هنا سينتهي الحلم وتبدأ الحقيقة.

يبحث صالح عن الحافلة التي تذهب إلى القدس. رام الله – يافا، مستغربًا يحدّق في ما كُتب على إحدى الحافلات، يتمتم: سبحان مغيّر الأحوال، مبتسمًا يسير في اتّجاه الحافلة ويصعد، يجلس بجانب النافذة مجاورًا للحلم، وشوكت يركّز رأسه على الكرسيّ ويغمض عينيه، وتذهب الحافلة في رحلة العودة إلى المخيم.

على التلال الممتدة والمجاورة لطريق العودة تنغرس المستوطنات العنصرية، يتساءل صالح في ذاته ماذا سيحلّ بهذه البيوت وقاطنيها؟ هل سيرحلون من حيث عادوا كمن ذهب من قبلهم؟ هل سيصبحون لاجئين وستعرف هذه المستوطنات باسم "مخيمات اليهود" فيما بعد؟ هل ستدفع الأمم المتحدة أجرة 99 عامًا لأصحاب هذه الأرض من الفِلَسطينيّين؟

كلّ هذه الأسئلة وقفت عالقة في ذهن صالح تنتظر الإجابة، لكن هذا النوع من الإجابات يحتاج إلى الانتظار طويلًا، أيّامًا، شهورًا، ولربّما أعوامًا.

يصل الأخوان إلى المخيم، يستقبلهما أهل البيت بالابتسامة والفرح، يلتقي صالح ابنته سعادَ، صُغراهم التي لَطالما تمنّى قدومها. صالح أب لثمانية أولاد، وسعاد هي الأنثى

الوحيدة بينهم، تقبّله ويحملها على كتفه ويدخل البيت محمّلًا برطوبة البحر ورائحة المكان الذي قدم منه. تجلس أمينة، زوجته، إلى جانبه على طاولة الطعام. تهمس بالقرب منه: ماذا جرى معكما؟

- لا شيء. أخذوا الأوراق وقالوا بأنّهم سيتّصلون بنا في حال وجدوا أيّ عقار لنقوم بالكشف عنه معهم.

- كيف الأوضاع في يافا؟

- الجوّ رائع والمكان شهيّ وممتع.

- ما زال بعضهم هناك؟

- الكثير الكثير منهم، بمن فيهم العاملون في قسم التحصيل والاسترجاع.

- ماذا؟ سيسرقون الكواشين يا صالح ثمّ سيقولون لك ليس لك شيء.

- لا يا أمينة. هناك فتاة عربية يافاوية كانت معهم. دعينا ننتظر ونرى ما سيحصل.

مرّ أسبوعان منذ تقديم الطلب. لم يتّصل أحد. شوكت يهاتف صالحًا:

- صالح! هل هاتفك أحدهم؟

- لا، ليس بعد.

- ما الأمر؟

- سأذهب غدًا إلى هناك لأستوضح عن المعاملة.

- حسنًا.

في صباح اليوم التالي، يودّع صالح الأهل ويستقلّ الحافلة الذاهبة إلى يافا. ويبدأ التفكير في ما قالته زوجته أمينة عن إمكانية سرقة الأوراق وضياعها. عندئذٍ لن يتمكّن صالح من استرجاع أيّ شيء. يفكّر صالح في أنّ كلّ الاتفاقيات التي عقدت وأبرمت مع دولة الاحتلال، آنذاك، قد انتُهكت وبُطِل العمل بها. فما العمل لو أنّ كلّ ما جمع من كواشين للأملاك المنهوبة تمّ إتلافه؟ ثمّ يستذكر وجه الموظفة اليافاوية فيعطيه القليل من الأمل. تخترق الحافلة المدن والقرى الفِلَسطينية. يسأل نفسه: كيف تركنا هذه البلاد؟ ماذا قالوا للذين سكنوا هنا إبّان الحرب؟ هل قالوا لهم بأنّهم يفرمون الناس ويقدّمون لحمهم للكلاب ووحوش الليل؟ ما الذي – يا تُرى – أخاف الناس عام 1948 ليتركوا كلّ هذه الدنيا هنا، ويرحلوا إلى مخيمات؟

يصل صالح إلى يافا. يعرف، الآن، الطريق إلى مركَز البريد. يصل إلى هناك ويقف أمام المكتب رقم 201. يبلع ريقه ويهمّ بالدخول.

تقع أنظاره على الموظفات في المكتب. ليست الوجوه نفسها التي قابلها من قبل. إنّهنّ غير النساء في المرّة الماضية. ثلاث نساء شقراوات جُدد. وحتى اليافاوية، هذه المرة، متغيّرة. شعرها قصير، أكثر سمرة، توحي بأنّها من البدو. يتقدّم صالح ويستفسر:

- مرحبًا.

- أهلا.

- أنا صالح ياسين جئت قبل أسبوعين. تقدّمت بطلب حصر أملاك. أنا أسكن في رام الله.

- حسنًا. لم يتّصل بك أحد؟

- لا. لم يتّصل بي أو بأخي أيّ شخص.

- حسنًا. هلّا تنتظر قليلًا. لو سمحت؟

- حسنًا.

ينظر صالح في وجوه من في الغرفة. أبو رشيد. أبو رشيد! أبو رشيد؟ يتقدّم من الكرسيّ:

- أبو رشيد!

- هَلا صالح.

- كيف الحال؟

- أنا بخير. وأنت؟

- بخير. والحمد لله! قل لي ماذا تفعل هنا؟

- لقد تبيّنت أمر أملاك جدّي هنا. وأنا أنتظر. الآن. أن يقوم المعنيّون بحلّ المشكلة.

- مشكلة؟ ماذا حصل؟

- هناك عائلة يهودية تقول إنّها تسكن المبنى منذ عام 1951 وهم يملكونه بعقد من حكومة الاحتلال. ويقولون. أيضًا. بأنّهم هم من رمّوا البيت واعتنوا به.

- حسنًا. ماذا قال لك المسؤولون؟

- قالوا بأنّ عليّ الانتظار لبحث القضية قانونيًّا.

صالح وشوكت ياسين. تنادي الموظفة. يقف صالح رافعًا يده ويتقدّم نحو المكتب.

- نعم سيّدتي. أنا صالح وشوكت في البيت.

- أنت تنوب عنه؟ لديك وكالة؟

- لا. لكن ماذا عساها تلزمني الوكالة؟

- لقد وجدنا أملاكًا تعود إلى جدّك المذكور اسمه في الكوشان. سنقوم. الآن. بأخذك إلى المكان لمعاينته. لكن لن تتسلّم شيئًا بدون وجود أخيك شوكت.

- حسنًا. فلنذهب للمعاينة. الآن.

- اِنتظر خارج المركَز. ستأتي سيارة بيضاء تقلّك إلى هناك. في داخلها شخص يدعى حاييم. هو من سيدلّك على قطعة أرض وبيت صغير.

- حسنًا. أنا في الخارج.

قطعة أرض وبيت قديم؟ يحدّث صالح نفسه. حسنًا. أنا أو شوكت سنأخذ البيت. والآخر سيأخذ قطعة الأرض. سنقوم بعمل قرعة. أو نتفاهم على القسمة فيما بيننا.

على ما أظنّ، البيت سيكون مرمّمًا وجديدًا. مرمّم وجديد؟ هل سيكون فيه سكان؟ يا الله! سأقوم برفع قضية إخلاء مثل أبو رشيد؟ ثمّ من هذا حاييم الذي سيقوم بإرشادي؟ هل يعرف هذا الشخص المِنطقة؟ كلًّا باسم صاحبها؟

تقف السيارة أمام المركَز، يصيح حاييم من داخل السيارة:

- أنت سالح؟

- نعم أنا.

- تعال يلّا بدنا نروخ، في عنّا كتير شغل، يلّا خبيبي.

- حسنًا، أنا قادم.

يجلس صالح بجانب حاييم في السيارة التي تنطلق إلى داخل الحيّ القديم في يافا.

- أين تسكن، الآن؟

- في رام الله.

- الحمد للّه! أنت، الآن، ترجع إلى يافا.

- هل أنت سعيد بأنّني أرجع إلى يافا؟

- نعم، أنا وغيري الكثير من الإسرائيليّين وقفنا إلى جانب الفِلَسطينيّين، لقد قمنا بإثبات ملكيّة العديد من الأملاك في زمن الدولة الإسرائيلية، نحن نؤمن بفكرة التحرر، وأنّ ما جاء إلى فِلَسطين هو احتلال، وقد نجحنا معًا، نحن وأنتم، في إسقاط فكرة الصّهيونية والدولة اليهودية والاحتلال، وإعلان أنّ فِلَسطين دولة مستقلة بحدودها الجغرافية على ما كانت عليه قبل العام 1948، وأنّها دولة تتّسع للجميع من كلّ الديانات والطوائف.

- صحيح. فِلَسطين للجميع، أرض الله المقدّسة للجميع.

شيء من الراحة يصيب صالحًا، يرجع إلى صور موظفات مركَز البريد الشقراوات في ذهنه، ويحاول تحويل صورة الخوف منهنّ إلى صورة تدفّق الأمل في وجوههنّ.

يتوقّف حاييم على شارع فرعيّ وينزل من السيارة، ويصطحب صالحًا إلى داخل زَقاق قديم، يذهب بهما إلى يافا القديمة.

يقف حاييم بالقرب من چاليري فنّيّ، ويبدأ المشي وهو يقلّب صفحات ملفّ كبير فيه العديد من الأوراق.

- هذا هو بيتكم يا صالح.

- ماذا؟ هذا بيت؟

- نعم. أقصد هذا الحانوت والبيت الذي فوقه. هذا كان ملك جدّك، سلامة صالح ياسين، بُني عام 1936. وهذا الكوشان وهذا رقم البيت، 12.

- يا رجل! هذا معرض فنّيّ.

- نعم، أعرف، لكنّه في السابق كان بيتًا تسكنه عائلة مهاجرة من بولندا، وفي عام

2000 اشتراه رجل أعمال وحوّله إلى معرِض فنّيّ. هذه الحارة كلّها تضمّ كلّ المعارض الفنّيّة في يافا.
- كنت أتوقّع... غير هذا.
- هل تتوقّع أن يُترك بيت بهذا الجمال بلا أصحاب؟
- لا، ولكن ليس تحويله إلى معرِض فنّيّ.
- أنت محظوظ. هناك بيوت سُوّيت بالأرض وأقاموا عليها مراكزَ تجارية، وأخرى قاموا بتعديلها لتصبح مطاعمَ. لن نستطيع الدخول، الآن؛ لأنّ المعرِض مغلق، لكنّني سأثبت هذا الإخطار بوجوب مراجعة المركَز.
- حسنًا، هل سيستغرق وقتًا طويلًا لاسترجاعه؟
- آمل ذلك، في الحقيقة آمل ألّا يكون صاحب هذا البيت من أتباع الصِّهيونية.
- ماذا سيحصل عندها؟
- سيطالب بتعويض عمّا قام به من ترميم ومحافظة على البيت.
- لكنه لم يدفع الأجرة.
- بل اشتراه من الحكومة.
يُخرج صالح من جيبه هاتفه المحمول ويبدأ بتصوير "الجاليري"، بيت جدّه، ثمّ يلحق بحاييم إلى السيارة من جديد؛ ليأخذه إلى الأرض التي عثروا على ملكيّتها، سابقًا.
في الطريق يسأل صالح السؤال الذي أثار دهشته عندما رأى المستوطنات:
- هل سيبقى اليهود هنا؟
- هذا كلّه يعود إلى الفِلَسطينيّين. هم من سيقرّر. إذا قرّروا عدم بقائهم فسيكون، حينَها، على كلّ عائلة الرجوع إلى البلاد التي قدمت منها، أصلا.
يصمت صالح طويلًا ولا يفكّر في شيء، يبحث في الطرقات عن شيء لا يعلمه، هناك شيء ضائع، ربّما هُويّة البلاد، التي ما زالت بحاجة إلى الكثير لاسترجاعها.
يصل حاييم طريقًا رئيسًا خارج المدينة، يوقف السيارة وينزل منها، يفتح الصندوق ويأخذ عُدّة مِساحة، وبينما هو يقوم بِمساحة الأراضي، يقف صالح متكئًا على السيارة، يشعل سيجارة وينفث دخانها في وجه النسيم القادم من البحر، ويبتسم طويلا.
- صالح!
- نعم.
- لقد وجدت أرضك.
- هل أنت جادّ؟
- نعم، ها هي، تبدأ من عند تلك الشجرة الكبيرة تقريبًا، بمسافة 56 مترًا عرضًا، وتمتدّ إلى أن تصل هنا، إلى الشارع، يقطعها الشارع، وتنتهي عند حافة الطريق الأخرى. نصف

الأرض امتدّ عليها الشارع.

- هل تقصد أنّ الشارع صادر نصف الأرض، تقريبًا؟

- نعم. لسوء الحظ.

- سوء الحظ؟ البيت أصبح معرِضًا والأرض أصبحت شارعًا؟ ماذا سأستفيد من كلّ هذا؟

يطبق الصمت على صالح ويزحف الحزن على وجهه وتترقرق الدموع في عينيه. حتى حلم العودة الذي أراده لم يكن مكتملا. راح يوزّع الألم بين المدينتين، رام الله ويافا، كيف سيخبرهم أنّ مالك البيت لربّما يطلب تعويضًا للخروج أو تمديد العقد لمدّة 99 عامًا؟ وأنّ الأرض أصبح نصفها في الشارع، والنصف الآخر غير مسموح البناءُ ولا الزراعة فيه؛ نظرًا إلى قربه من الشارع العامّ؟ مسح دموعه وعضّ كفّه ألمًا. ربّت حاييم على كتفه ودعاه إلى ركوب السيارة.

في الطريق، أخبره حاييم عن أسرة تملك دونمات من الأراضي في أكثر مواقع القدس حيوية، قامت الحكومة باستثمار الأرض وبنت عليها مجمّعًا تجاريًّا استثماريًّا ضخمًا جدًّا، وغيرها من يملكون بيوتًا مجاورةً للبحر في حيفا، تمّ هدمها وضمّها إلى رصيف الميناء.

يعود صالح برفقة حاييم إلى مركَز البريد، ويوقّع هناك على الأوراق ويكتب شهادته، بأنّه تمكّن من رؤية الأملاك ومقارنة الدفاتر بما وجدوه في الواقع. وتبقّى، الآن، مجيء شوكت لتتمّ عملية نقل الملكية الرسمية.

لا يجد صالح طعمًا للذة الأشياء في طريق عودته، يدخل المخيم، يتحسّس جدرانه كأنّه يمرّ بهذا الزّقاق أوّلَ مرّة، ويحدّث نفسه: أنت، فقط، من سيبقى هنا، حتى لو رحلنا فلن يسكنك أحد، لا أدري، هل أعود هناك أم أبقى هنا؟ هنا ولدت ونشأت و ترعرعت، هنا كلّ الناس أهلي وكلّهم أصدقائي، هناك كلّهم أهل وأصدقاء وأنا الغريب، ابن البلاد الغريب.

يجلس في الغرفة ويسند رأسه إلى الجدار ويأخذه التفكير إلى طريقين، الأولى: لن أعود إلى يافا، سأتقاسم عائد البيت المؤجّر بيني وبين أخي شوكت؛ فتكاليف الدعوة القضائية لإخراج المستأجر من البيت باهظة ولا أملك منها شيئًا. منذ العام 1970 بدأ عقد الإيجار، ولو حصل أن امتد العقد 99 عامًا فهذا يعني أنّ العقد سينتهي بعد 47 عامًا آخر. والثانية: أنْ أذهب هناك وأبدأ من الصفر، لكن كيف سأنقل أعمالي وعائلتي إلى مكان ليس لي فيه أيّ ماضٍ أو تاريخ، كيف سأبدأ من جديد؟

يحسّ كأنّ الدروب سدّت في وجهه، وكم تمنّى أنّ الذي حصل لم يكن أصلًا، العودة شيء صعب جدًّا، يواجه، الآن، صالح حقيقة التغيير الجغرافيّ والديموغرافيّ، وما سيواجهه صالح سيكون في مواجهة كلّ اللّاجئين الذين ينوون العودة، فهناك من هدمت بيوتهم واستغلّت أراضيهم، ومنهم من تشبه قصّتهم قصة صالح، 65 عامًا فتكت بحلم العودة إلى البيت الذي خُلِعَ بابه، والمفتاح الذي يملكه اللّاجئون لا ينفع، الآن.

يُبقي رأسه مسنودًا ويغرق بقيلولته التي تقوده إلى عالم من الفوضى. الآن، لا يدرك شيئًا ويحسّ بأنّه يعيش حلمًا، لكن هذا الحلم يولّد ألمًا كبيرًا في صدره وعقله وفي كلّ مكانٍ من جسده، ماذا سيفعل صالح؟ ما الذي سيفي بالغرض ليكون حلم العودة سلسًا وجميلًا كما كان يظنّ. لقد طالت فترة التهجير، أحسّ بعض اللّاجئين بالمدن المضيفة كأنّها أوطانهم، لم يعد للوطن الأصل وجود، كانوا قد فقدوا الأمل في العودة ولم يعدّوا العُدّة للرجوع. الخيام أصبحت غرفًا من الحديد وأغطية نايلون، ثمّ تطوّرت لتصبح وحدات سكنية، والآن عمارات مؤلفة من طوابق.

اللّاجئون، اليوم، يملكون أعمالًا وتجارة ومؤسسات، لم يعودوا حمّالين وبائعي خضرة وتجّارين. لقد تدرّجوا في السلم الوظيفيّ، موظفين، مديرين، ووزراء، أحيانًا.

نعم، يحبّون العودة، لكن لو كانت مدّة التهجير أقصر فلربّما كانت العودة أجمل، ومع وجود الآخرين الذين استمتعوا بما وجدوه من بيوت وأملاك بالمجّان، يبقون كغصّة في حلوق البعض، ينتهي حلم صالح وشوكت. ومن حسن الحظّ أنّ والدهما لم يكن على قيد الحياة؛ فمن المؤكّد أنّ الهمّ كان سيقتله لو عرف ما آلت إليه الحال.

נצטרך מכונות אחרות בשביל לעצור את הזמן

מתי שמואלוף

זה אימייל ראשון ואחרון שאני כותב לך מבגדד. את מאמינה? אני לא מאמין. אימייל ראשון מבגדד. עיר הולדת אמי, סבתי, סבי. והאמת, היתה לי די נסיעה מחורבנת. הייתי תקוע בעמאן במשך חצי יום. חשבתי אם לספר לך או לא, אבל אני חייב: אז תדעי שחזרתי לעשן. מה לעשות?! נראה אותך תקועה בנמל תעופה, שעות על גבי שעות. אני בטוח שאת מבינה שאנחנו צריכים להיפרד. אבל קודם אני רוצה לספר לך על סאלם. הוא הפושע שנתן לי את הסיגריה. את תפגשי אותו בטח בתל אביב. נתתי לו את הטלפון שלך. הוא עובר לבית שהוריו הבריטים קנו לו ביפו. כנראה לא במקרה, הוא חוזר לשם ואני חוזר לפה. כלומר, אני לא יודע כמה זמן אשאר כאן. אבל נראה. אני רוצה להמשיך אחר כך למשהד, באיראן, או קודם לחַלַב ומשם למשהד. תלוי כמה כסף יישאר לי. סאלם הוא חצי בריטי, חצי פלסטיני. אמרתי כבר שהוא מלונדון. מצחיק, הוא גם כותב כמוני, רגע לפני פרסום רומן ראשון. הוא פסימי לגבי החזרה שלנו, היהודים-הערבים למשרק ולמגרב. אבל הוא חושב שכדאי לנסות, אבל אולי בצדק הוא טוען שאי-אפשר להאמין שבזמן הקרוב נראה את השינוי המיוחל. אני אופטימי יותר, כי כל זרע שנזרע בתוך האדמה יכול להוביל אותנו לתרבות אחרת. והכל, כמו שאני תמיד אומר לך, מתחיל בתרבות. אנחנו צריכים להיפרד. את כבר יודעת את זה. זה מה שאת אמרת לאורך כל הדרך. ועכשיו אני מבין את זה. אני לא מתגעגע אליך. כלומר אני כן מתגעגע אליך, אבל לא במובן של אהבה, אלא מתוך הרגל וחיבה לעצות שלך. אין מישהי שהכירה אותי

יותר טוב ממך. אני מסכים עם הפרידה ומצטער שהטרדתי אותך כל כך הרבה. בשביל זה כתבתי שזה אימייל אחרון, כי את ביקשת שלא אצור אתך קשר בשום צורה. אני גם מצטער, כשאני חושב על זה, שנתתי את הטלפון שלך לסאלם. אבל הוא בטוח לא יטריד אותך. רק ירצה שאולי תראי לו קצת את התרבות הצעירה, את יודעת, קחי אותו לסיבוב ברים בקסבה, הודנא ולחפלה. האמת, אולי הוא סתם היה מנומס. את יודעת איך זה אנשים בשדה תעופה, ועוד במטוסים. מדברים יותר מדי ואין להם כלום מאחורי הדיבורים. פשוט מדברים, אולי כדי להסיר את החרדה ואולי משהו נפתח כשהחיה האנושית עוזבת את האדמה ומתקרבת לשמיים.

הבטתי בסיפור הקצרצר הזה ולא אהבתי אותו. חשבתי שאולי צריך להכניס מכונת זמן כדי שיאמינו. רציתי להמשיך לכתוב, אבל לא היה לי מושג איך ממשיכים כזה סיפור, ולאן אפשר לקחת אותו. הסתכלתי החוצה, מחלון הדירה השכורה שלי בקומה השלישית, ברחוב משה דיין 48 בחולון. ראיתי ילדים רבים. מישהו צלצל בדלת. קמתי מהכיסא והלכתי לפתוח. השכנה היתה שם, בדלת. אמרתי לה בואי, כנסי. שמחתי שהיא ירדה לקפה, לבקר. גם בגלל שסוף-סוף יכולתי לקום מהמחשב - אני לא מצליח להמשיך לדמיין - וגם בגלל שזה לא מיני בינינו, ביני ובינה, ואני יכול לדבר איתה כמו עם אחות.

"מה זאת אומרת," עשיתי לה, "אשֵמה? איך היא, הקרבן האומלל של הנסיבות המצערות, יכולה בכלל להיות אשמה במשהו?"

"אתה חייב לקלוט: איזו אמא לא רואה שהילד שלה חוטף מכות קבוע, ומתגרה בילדים אחרים, עם בדיחות שלא הצחיקו אף אחד? יעני, אם הטיפש הזה יודע שהפועל שוב הפסידה, הוא יורד על השוער שחטף שלישיה כמו זונה שמקבלת זין משולש. אם הוא שומע שהזמר הכי אהוב במדינה נתפס מוצץ לאיזה נער בתחנה המרכזית החדשה, אז הוא יורד עליהם שהוא אוכל בתחת. איזה מין אמא לא קולטת דבר כזה?"

"אז את מתכוונת שהיא הייתה צריכה להשאיר אותו בבית," עשיתי לה.

"אולי," עשתה לי.

היא הלכה לעבודה במשמרות שלה ואני חזרתי למחשב, אבל היד המשיכה להתנגד. קראתי ספרים על בגדה, אוננתי, חיפשתי אתרים של יהודי בגדה, או כאלה שחיפשו כמוני מידע על בגדה, ולא ידעתי איך ממשיכים. ניסיתי להכניס את הגיבור שלי למכונת זמן, שילך לפני הקמת המדינה וישכנע את סבו לנסוע ללונדון ולא להישאר במזרח התיכון המקולל. אבל התחלתי להסתבך עם הזמנים. וזה לא אני לכתוב פרק עיראקי בחזרה

לעתיד.

בהתחלה, עם השכנה, עוד היינו משחקים בכאילו. היא הייתה שואלת אותי אם יש לי את הספר על אפריקה, או על הסטונס. אחר כך פשוט עליתי, או שהיא ירדה. כעסתי על עצמי ששברתי את האיסור שקבעתי לעצמי קודם לכן. אבל זה היה גדול מאיתנו.

"אתה זוכר את השכנה ההיא," עשתה לי. הנהנתי.

"השכנה הזאתי מסכנה, על הפנים, שחבל על הזמן, לא ראו אותה בבית הכנסת, לא ראו אותה בחדר כושר. לדעתי בהכל אשם הבעל המעפן שלה."

"ממש חוק מרפי."

"מה אתה מתכוון, מרפי?"

"שמי שרע לו בחיים, אז כל החיים מתחרבנים לו הכי גרוע," ניסיתי להסביר לה.

"כן, אפשר לומר." היא שתתה בעדינות את הקפה.

"אז הוא בעצם עצבן את הילדים בשכונה, שידקרו אותו, רק כדי להשיג את תשומת הלב שלה, יעני שתרד ותפריד, והוא ירגיש שיש לו אמא, משמעות בחיים, את מבינה? זה הכל מטפורי וזה ממשי וזה באותו הזמן מתרחש וזה חרא על החיים שלנו."

חזרתי למטה לכתוב. חשבתי כמה הספרות משמינה אותי. אבל נחלצתי מתוך המחשבות האלו כשנזכרתי שהיא דיברה על הבעל שאשם בהכל. ורציתי לדעת למה היא התכוונה. כי בהתחלה זה נראה כמו שכתבו על זה במקומון "נרצח בשל ויכוח בין ילדים". ואז היא הביאה לי את הנתון הזה, שהאשה לא באמת הקשיבה לילה, ולא הלכה לבית כנסת, כי כנראה משהו הציק לה והיה משהו עם הבעל שהיא אמרה שהוא מעפן. לא יכולתי ללכת אליה עד שתחזור מהמשמרת הארוכה של הלילה בנתב"ג, שם היא עבדה בדיוטי פרי. חזרתי לשולחן הכתיבה, ובתכלס די קינאתי בגיבור.

חבל שלא התחתנתי אתך כשהצעת לי. אבל לא היה לי אומץ. רציתי את הזמן להתרכז בספר השני. ובכלל ראיתי איך החברות שלנו פוגעת בקריירה שלי. ואני רוצה למות כשמיציתי את עצמי. ואיכשהו כל הסיפור הזה של סקס, אהבה, אינטימיות, לא מתאים לי. כלומר, היה לי טוב איתך, אבל טוב לי יותר עם הכתיבה. סאלם הבין אותי כשדיברנו כל הזמן ההוא כשעצרנו את הזמן וגלגלנו סיגריות בשדה התעופה של עמאן ע"ש מלכ חוסין וגלגלנו סיגריה. אבל הוא נשוי עם ילד ולא רוצה למות לבד. אני לא מפחד. כלומר אני כן. אבל אני אומר לעצמי שאני לא. סאלם רוצה להתחתן באופן סימבולי עוד פעם עם חברה שלו, מעל הבית שהיה של ההורים שלו ברחוב יפת 232. אז היא תגיע אחריו לשם והם יעשו את זה. הוא מתכוון לגור ביפו ואז להשכיר את הדירה ולחזור ללונדון. מדהים

שיש לו כסף לקנות דירה ולי אין כסף אפילו להתחיל במשכנתא. אבל ככה זה המצב של הסופרים בלונדון. זה אחרת לגמרי, כשהמדינה תומכת בתרבות. סאלם אומר שאני מג׳נון. אבל לא כמו המשוגע בעברית. אלא שאני טְרוּף-לב. יעני ג׳אן זה לב. לפחות ככה אני זוכר מהשיחה שלנו. אז השגעון מתחיל בלב ולא במקרה. כלומר יש לי לב. את בטח מגחכת. אבל תגחכי כמה שאת רוצה ואז תגידי לי שאת לא פוגעת בי. אני מכיר אותך. את כל השגיונות הקטנים. למעשה, אני לא בטוח שאת קוראת את המכתב הזה. אולי את כבר מתה ואני לא יודע. לא. בטח מישהו היה שולח לי סמס. או שאולי שלחו סמס וזה לא הגיע אלי לטלפון בגלל המערכת הטלפונית העיראקית. אבל בטח הייתי מקבל אימייל. עכשיו אני לא אומר את זה כדי להרוג אותך חס וחלילה. את יודעת, זה רק חלק מתודעת המוות שלי. אני חייב כל הזמן לחשוב מה היה קורה אם האנשים הכי קרובים אלי ימותו. זה מי שאני. זה מה אני. אוהב לחשוב על זה. את בטח חיה והכל טוב. אולי אפילו הכרת בחור חדש, והוא בטח יהיה חכם ממני, ויילך אתך לכל הכנסים שלך.

תראי, זה המכתב האחרון, אז אני מתחנן שבחיים לא תגידי לי אם הלכת עם אחרים. אני בטוח שהשמועות יגיעו אלי מאחרים, כי ככה זה עובד בעיר המזדיינת הזאת. ואז הלב שלי יישרף. או שיתעלם. כי בחיאת רבק אנחנו כבר רחוקים. הרי לא אמרת לי כלום וזה שורף לי את הלב. אבל זה יעבור. כי היינו חייבים להיפרד. סאלם אמר שהוא ישמח להכיר אותך. אני מקווה שבאמת תכירו אחד את השני. כי כשאחזור הוא יהיה חבר שלי. מקווה שהוא עדיין יהיה. סיפרתי לו שהוא שבר את החצי שנה שהפסקתי לעשן. אגב, קנינו בקבוק ויסקי גראנטס ושתינו את כל הבקבוק שם, בפאקינג שדה תעופה. אז עכשיו את בטח לא מרוצה. כי את יודעת שאסור לי. אבל הייתי חייב לחגוג איתו. מתי לאחרונה ביקרתי בעמאן בדרך לבגדד?! פאקינג בגדד. אני לא מאמין. אני לא מתכוון לשתות יותר. **וגם לא לשלוח אליך את האימייל.** *כי בשביל מה אני כותב אותו? הרי בטוח שלא תעני לי. ואני גם ככה שותה עוד ולא רוצה שתראי אותי במצב הזה (בוכה, דמעות על הסמרטפון המזדיין הזה). ובטח בין השורות היית מרגישה שאני שותה ואני מכיר בדיוק את המבט, הבוז האקדמי שתלבשי מולי. את האכזבה ואת העצבים ואת הזעם והשנאה. לא. אני לא יכול לסבול את זה. סאלם שתה יותר ממני. רק שתדעי. הוא לא כמוני שותה כל החיים שלו כל יום, למרות שהוא מלונדון, כי הוא עורך דין. אבל תדעי שהוא היה די מכור לקוק בתקופה שבה הוא למד עריכת דין. אז מי אני שיחליט שהוא הפסיק. לכי תדעי, אולי הוא המשיך. אבל בתל אביב הוא יחפש קונקשנים. אבל אל תגידי לו שאת יודעת. תני לו את המבט של הפרופסורית. אבל הוא בטח יפנה דרך החברים שלו. אז מה אני מזיין לך ולי את המוח. כואב לי מאד שאנחנו נפרדים. סיפרתי הכול לסאלם:*

איך כל היחסי מין שלנו הפכו לאפורים; איך את התמכרת להתקדמות הפרופסיונאלית שלך וקפצת מכנס לכנס; איך הפכתי א-מיני מולך ושנאת אותי, כי טענת שעקרתי ממך את הסקסיות; איך איבדנו את כל הקסם הזה שחיבר בינינו ולאן הוא חמק, הבנזונה. וואלק, אני שובר את המוח שלי ומנסה להבין לאן הכול זרם. 'סס-אמממק. בטח לא לים של אהבה. כל הבולשיט הרומנטי שהאכילו אותנו. לא. אני לא מבין את זה. בדיוק היום ראיתי בפייס שיריב חגג עשר שנות נישואים. הייתי אצלו לפני שנסעתי כדי להסביר לו איך להחליף אותי במערכת החדשה שהטמעתי ברשתות. אבל את אמרת לי משפט כל כך נכון, שאי אפשר לדעת: "אל תשווה בין הסלון למיטה." טוב, אבל מה אני מזיין את המוח כשאני בבגדד? אני חייב לצאת החוצה. חייב לראות את פוג אלנחל. לטעום מכל המאכלים והסיפורים. אני מתכוון ללמוד כמה שאני יכול, אני אקח כל מה שייתנו לי. האמת שאני שומר על עצמי ולא מציג את עצמי כיהודי בכל מקום, כי לכי תדעי איפה אלה שמתנגדים לכל זה מתחבאים. אבל אני פה וזה מגניב. ואת שם, וזה חרא. כי היינו צריכים איכשהו ללמוד להגיע לפשרה, ולא הצלחנו. אבל סאלם מתכוון לפגוש אותך ולהביא לך מכתב אחר שכתבתי לך, מכתב אהבה אמיתי. אני יודע שנמאס לך ממתנות, אבל הוא עזר לי לבחור לך בגדים תחתונים והוא יביא לך אותם. לפחות אני מקווה, כי היינו כל כך שיכורים כשהלכנו לקנות. את יודעת איך אני נראה כשאני שיכור. רק רוצה לישון ולא להתעסק בכל דבר שמצריך שימוש במוח שלי. הוא היה כל כך חמוד, כאילו היו לו בדיחות על היהודים. כל דבר שהתחרבש לנו הוא האשים את היהודים. ואני האשמתי את האשכנזים והוא למד ממני מהר מאד את הטרמינולוגיה וחיקה אותי. רבק. זאת הבדיחה שלי. כאילו, הבנאדם חיקה את הבדיחה שלי. ככה אני תמיד עושה לך. מחקה את הבדיחה שלך. אבל הכול מן אללה. שלחתי תמונות לסבתא שלי והיא מאד התרגשה. למרות שהיא כבר מתה. אני יודע שהיא התרגשה. התכוונתי בלב שלי ושלחתי את התמונות מהמוח. שיגרתי אותן. על הזין שלי כל הטכנולוגיה. כי הגעגועים הם הכוח הכי גדול ביקום וכך היה עם סבתא שלי. אני מתגעגע אליה. היא מפרקת לי את הגוף ובגדד שלה עכשיו בתוך היד שלי ואני מאמין בלב שלם שבגדד שלי עכשיו בתוך היד שלה. סאלם הוא כמוני דור רביעי של גלות. אבל הוא יותר מפחד ממני. שמע דברים רעים עלינו ובצדק. אבל מי אני שירגיע אותו. אמרתי לו את האמת. יהיה חרא. כמו שלי יהיה חרא. וניקח סיכון. אבל שווה להתנסות בהרפתקאות. אחרת אין טעם לחיים, לכתיבה. וכבר היום כתבתי איזה מחזור שירה. למרות שהבטחתי לעצמי לא לכתוב את החרא הפואטי הזה. אבל אני לא הצלחתי לעמוד אל מול הצרעות האלו שרצו לעקוץ אותי, ונתתי להן להפוך לדבורים עם דבש של מילים. אוי לא. אני שוב מתחיל להיות פטתי.

פאוטי. פואטי. אוי, זה הכי גרוע. מתחילים לבוא לי שגיאות כתיב. זה אומר ששתיתי יותר מד והשרידים שליידיים רפויות מדי. הבאתי איתי אם את שואלת איך. קניתי בדיוטי פרי. אני אחזור אליך ואלך לאלכוהליסטים אנונימיים ואני אגמל ואת ואני נחזור אני בטוח. רק לא בטוח לאן.

השכנה ירדה לבקש סוכר, אבל סימנתי לה לשתות איתי קפה. היא התחילה להוריד את הבגדים ולא אמרה מלה. הוצאתי את הטלפון והראיתי לה את התמונה של הבחורה החדשה שפגשתי וביקשתי שתבין אותי. היא הסתובבה, מרגישה מושפלת, נחותה ונשאבת לכל רגשי הנחיתות של זאתי שאין לה זוגיות וכאילו מביטה בזה שיש לו זוגיות. אבל טרקתי את הדלת ולא נתתי לה ללכת. הנחתי גוש ג׳רס שמנוני ושחור על השולחן.

״אנחנו נעשן ואז אני הולכת ולא חוזרת, יעני אין לי כוח לזה.״

״אני רק מנסה.״

״לא, לא-תודה.״

״תגידי מה קרה עם הבעל של השכנה, אני מחכה כבר מאתמול לשמוע ממך.״

״שמעתי שלפני כל מה-שקרה, היא התלוננה למשטרה וסילקו אותו בצו הרחקה מהבית שלה. אבל אומרים שהוא גם פוצץ לה את הפנים, אבל אי-אפשר לראות, כי אמא שלה המסכנה מביאה את האוכל ומנקה לה את הבית והיא לא יוצאת מהחדר של הבן שלה ולא רוצה לדבר.״

״אז מה יש פה לבדוק? חוק מרפי מזדיין,״ עשיתי לה.

״עיוני, בעלה הוא קצין במג״ב, הוא חזר משירות ארוך במחסום קלנדיה.״

״אוי ויי,״ דיברתי כמו הזקנים בבית כנסת האשכנזי שסבא שלי היה לוקח אותי, כי היו מתפללים מהר יותר, ״אוי ויי ברוך, אוי ויי זמיר, איזה ברוך.״

זנב הג׳ויינט קבר את הבוקר שלנו בדמיונות. היא פתחה את המנעול בדלת ולא חזרה יותר. הספר שלי הצליח, והזמינו אותי לשהות של שלושה חודשים בסדנת הכתיבה של אוניברסיטת איווה באמריקה. אז סגרתי את כל ענייני, נתתי לאמא שלי לשלם את הביטוח הלאומי ושכחתי מהדירה בחולון. אבל הילד המת הזה לא נתן לי לשכוח ממנו.

אני הילד שנרצח בשכונה. אני מסוגל לדבר. אני לא יודע מי שומע אותי. אני הילד המעצבן. זה שכל השכונה שנאה. אני זה שהביא עצבים לכולם. אבל את החיוך שלי הם לא הצליחו לקבור. גם כשהם שפכו את דמי לחצר הבטון עם המלבנים המלאים והשבורים במעגל שחיקה צורה של פרח מפגר. החיוך שלי הוא הסמל שלי. ואני מאד גאה בו. כי אי-אפשר היה לקחת אותו ממני. גם המכות רצח שהם נתנו לי כשאמרתי

להם שזמר השנה מקבל בתחת, אחרי שהוא נתפס מוצץ לילד בתחנה המרכזית החדשה. נכון, כל הגוף שלי כאב מאה, ובכיתי, ורציתי שיפסיקו, ולא הפסקתי לקרוא לאמא שלי. אבל היא בכלל לא היה אכפת לה ממני. בגלל שאבא הרביץ לה. בגלל שזרקו על אבא קוביית בטון בשטחים. "הערבים הרעים," ככה המורה אומרת לנו. אבל זה לא הערבים, זה הילדים בשכונה שרעים אלי. הם מזיינים אחד את השני ורוצים שגם אני אזדיין עם כולם. ככה הם עשו לשיקו. ואמא שלו לקחה אותו מהשכונה. אז אני ירדתי עליהם רצח. כיסחתי אותם בבדיחות שלי. שימותו כולם. אם הייתי יכול הייתי מרעיל אותם. וחותך להם את הגוף, כמו שעשיתי במחשב. הייתי מניח את כל החלקים של הגופות שלהם בפחי אשפה שונים ברחבי השכונה. ואם היו באים מהמשטרה אלי, הייתי מספר סיפורים, כי זה אני יודע הכי טוב בבית ספר. וקיבלתי מאה ונשלחתי לתחרות סיפורים קצרים של כל בתי הספר באזור ולקחתי מקום שלישי. אבל זאתי שזכתה בתחרות במקום ראשון, היא בת-זונה. באמת אמא שלה זונה. כולם מזיינים אותה בתחת. אז היא סיפרה על אמא שלה וזכתה. ואמא שלי בכלל לא מזדיינת עם אבא שלי. ההפך. הם לא יושנים ביחד. היא על הספה והוא על המיטה. כשהוא בא בכלל מהצבא. ואמא אומרת שיש לו איזו פקידה בצבא. והוא אמר שלא. אבל אמא אומרת שזה לא נכון. ואני יודע שאמא שלי צודקת. כי אמא תמיד אומרת את האמת וזה מה שהיא לימדה אותי. אני משקר לילדים בשכונה רק כי הם לא ראויים לאמת שלי. הם מניאקים ומרביצים לי. ועכשיו אני מת. אני יודע שאני מת. כי המתים יודעים שהם מתים. וכל מה שהיה בחוש השישי או בסרטי אימה אחרים זה שקר אחד גדול. המתים ישר יודעים שהם מתים. ועכשיו אני לא מנסה להפוך את הילדים המכוערים של השכונה לילדים טובים. שיילכו להזדיין. הם וכל החרא שהפילו עלי. מישהו אפילו חרבן עלי אחרי כבר שדקרו אותי. זה לא משנה השמות שלהם. שיילכו להזדיין. מחא איסמהם. זאת הסיבה שלא תמצאו את השם שלהם במה שאספר לכם. מי שלא תהיו. עכשיו אני רוצה שאמא שלי תשמע אותי בפעם האחרונה. אני חייב שהיא תדע שאהבתי אותה. ושאני יודע שהיא אהבה אותי ושתעזוב את אבא, או שהוא יעזוב את הצבא, כמו שהיא ביקשה ממנו. אני חייב שתדע שזה לא יגמר בטוב. כי אבא מג'נון לגמרי. אפשר לראות את זה בעיניים שלו. זה לא אותו אבא שלקח אותי לגן החיות בחיפה, כשנסענו לבקר את סבתא בנווה דוד. ועברנו ליד הבית קברות והוא בכה כי שמה היה קבור חבר שלו מהצבא.

אמא מחבקת אותי, כי הוא הרג אותה. הוא האשים אותה בכל מה שקרה. אבל אמא לא מוכנה לדבר אתי. היא רק מעבירה את הידיים שלה בשיער שלי. היא רק מחבקת אותי חזק. רק אלהים יודע איך היא הגיעה ישר לזרועותיי. אמא שלי אומרת תמיד את

האמת, תמיד. ואולי היא רכבה על מרכבה של אמת כדי לחבק אותי. אני שמח שאבא הרג אותה. 'סס-אממק. אני יודע מה הוא עשה לה. רק אני יודע. מה יש לה חוץ ממני. מה יש לי חוץ ממנה. כלום. אין לנו כלום. זאת המשפחה שלנו. אמא לא יודעת איפה סבא וסבתא שלה. אבא אומר שהיא מחטופי תימן. אבל אני רק רוצה להתעורר מהחלום הרע. לא מגיע לאמא למות. לא מגיע. זאת האמת. בהתחלה חשבתי ההפך. אבל אני רוצה שאמא תחיה עוד. ושתקרא לי מלמטה. ואני אעלה. אבל אין יותר למעלה ולמטה. אולי אבא לא הרג אותה והיא הרגה את עצמה. כי נראה לי שיש לה סימנים על הידיים. אבל זה אולי בדמיון שלי, כי אני לא רואה טוב. גם כשהייתי בחיים, אז היו לי משקפיים הכי עבים בכתה וכולם היו קוראים לי עוואר. אבל אני לא עוואר, אני אוהב לקרוא. אלהים למה נתת להם לרצוח אותי?

ואמא שלי לא מתה. אני סתם דמיינתי אותה. היא שמה למטה מבשלת לי את האוכל שאני אוהב ושׂמה לי בחדר, וצועקת כל בוקר שאני אעלה הביתה, אבל אני לא עולה והיונים המחורבנות אוכלות את האוכל שהיא משאירה לי על החלון. והוא מלא בחרא של יונים ואחר כך כל היום אמא מנקה את החדר וסוגרת את החלון. ובוכה, ורואה סדרות בטלוויזיה ונזכרת בימים שישבנו שלושתנו ופיצחנו פיסטוק חלבי. אבא, אני לא בודק מה אתה עושה, כי הכול בגללך. הלכת לצבא לשעות נוספות ולא הבאת לי מתנות כמו כל בנאדם נורמלי. לא אהבתי את המפות האלו שתלית לי בחדר, שנאתי את הפנסים, את הקפצונים. רק אמא היתה קונה לי ספרים, וחסכה כסף לקוסמטיקאית ולא עשתה שפם וגבות. ואתה עשית שפם גדול וסידרת גבות עם הזונה שלך בצבא. אבל לא קיבלתי ממך ספרים נכונים. קנית לי את הארי פוטר, כשקראתי אותו כבר בכיתה. אף פעם לא ירדת למטה והרבצת לילדים. אם אני הייתי אבא שלי, הייתי יורה בהם אחד אחד. והייתי מחכה לבן שלי שיבקר אותי בבית סוהר. והייתי גאה באבא שלי. אבל אתה אבא טיפש, מפגר, מטוטמם. תראה מה נשאר מאיתנו. אני מת. אמא מתה עוד בחייה. ואתה, למי אכפת ממך? בטח לא לי ולא לאמא.

אלהים תן לי יום אחד, שעה אחת, דקה אחת, שנייה אחת, רגע אחד עם אמא שלי. אני מתחנן, משתחווה, מתפלל, ואני אפתח לך את התחת שלי, ואני אתן לך את מיתרי הקול שלי, ואת כל מה שנשאר לי. קח הכול. אבא שבמרומים, קח הכול, תן לי את אמא שלי. תן לי עוד רגע איתה. אני משתרלל, מתרקד, מתנגן, מתפשט, משתגע כאן. לא יכול יותר. חייב לשמוע את הקול שלה. להביט עוד רגע בפנים שלה. אלהים, אתה בכלל זוכר אותי? אני הילד שרצחו בשכונה. אני זה שכולם שנאו אותי. אני זה שלא הספקתי להכיר ילדה אחרת. אני זה שלא למדתי מזיינים את הכוסשלאמא שלהם. אני זה שלא הספיק

לכתוב את הסיפור על מכונת הזמן. אלהים, אתה בכלל קיים? אתה מקשיב לי? אם אתה שומע, אז תן לי סימן. ואם אתה לא יכול לתת לי את אמא אז לפחות תדאג שיזרקו איזה בטון על אבא, שימחצו לו את הראש הגדול הזה והגוף הגוצי. הגמד הזה שנתן לי להיות הילד הכי נמוך בכיתה. קח ממנו את הכול. כל מה שהוא רצה וירצה. את האשה שאתה הוא החליף את אמא. את המכונית שקנה בכסף שנתנו לו בצבא, אחרי שחתם קבע. קח ממנו את הכסף ששם במשכנתא ותמחק לו אותו בהימורים. מצדי שיתמכר לווינר וישכח מכל המשפחה שלנו. שלאמא לא יהיה כסף והיא תחזור לגור אצל השכנה, כמו אז לפני שהם הכירו. אלהים תעשה משהו קטן בשבילי. אני הילד שרצחו בשכונה. זה אני שהדם שלו מדבר אליך מתוך הפרח המגעיל שבחצר, אני זה שמתחבא בין הבטון. אני הילד המסכן שכולם דרכו לו על הפרצוף ומישהו אפילו שלשל על הגופה שלו. ולאף אחד לא היה אכפת כי נשיא ארה"ב בדיוק באותו זמן הגיע לארץ. באמת. תמעך את אבא כמו רובוטריק. באמת.

כל אחד מהילדים האלו שדרכו עליי עוד ימותו. אני ארדוף כל אחד מהם.

רציתי להמשיך לכתוב ולהבין את הילד הזה שאמלל את נפשי, בכל מלה שעזבה את פיו, אבל היד שלי התנגדה. אולי בגלל הגלות הזאת שבתוכה אני מתבוסס. כן, דווקא כשאני בעצמי גולה, ולא רוצה לטוס בחזרה – דווקא שם מרגיש זרות עצומה. שם אני גולה, פה אני גולה, והסיפור גולה, וזאת גלות בתוך גלות בתוך גלות. ואיכשהו אני עדיין מבקש להמשיך להישאר בתוך אותו פצע שהוליד אותי לחיים חסרי מולדת. אבל האמת שזה הכל כי איבדתי עניין בסקס וגיליתי שהמולדת היחידה שלי הכתיבה. כך מצאתי את עצמי חוזר למייל של הבחור הזה שתקוע בבגדד, דווקא באמצע אמריקה, כשאני לגמרי לבד, מהלך בתוך שפה זרה, ועושה חשבון נפש על כל החיים שעזבתי ופוחד פחד מוות מהיום שבו תסתיים השהות.

אני שולח לך אימייל, ולא מצפה שתחזירי תשובה או אפילו תקראי. ובכל זאת המייל נשלח, אולי כי אני כל כך רגיל לדבר איתך ולא מעכל את מה שלא ניתן לעיכול. בגדד ענקית. בכל רחוב אני רואה כל כך הרבה אנשים, אין כזה דבר בתל אביב. הלכתי כבר לרובע היהוד ברחוב טטראן, זכרתי מה סבא שלי אמר: "אבא ואמא שלך, יא אבני, ששה בנים, ארבע בנות. לאבא קראו סאלח אלנגר, לאמא קראו ראשל, אם אלביר. אבל לא נשאר הרבה, חוץ מבית הכנסת של מסעודה שם טוב, איפה שהסִיונים זרקו פצצות. אימח אסמו שלמה הלל." ואת יודעת שאני פחות אוהב להתפלל בציבור. אבל נכנסתי והתפללתי כמה מלים שזכרתי ובירכתי בעברית. אני אומר נכנסתי, אבל התכוונתי שעמדתי סמוך לדלת

הכניסה שהיתה בכלל נעולה. הוצאתי כיפה ושמתי על הראש. השומר ראה את זה ונתן לי לעבור. זאת הכיפה הלבנה שאבא שלי היה תמיד שומר בתוך האוטו, למקרה שיזמינו אותו להלוויה. אני חושב שזאת תודעת המוות של הדור הקודם. אבל את לא רוצה לשמוע אותי, ובטח שנאת שהייתי מורבידי ואני מבין אותך. איכשהו הפכתי לסטוקר: רדפתי אחריך במשך החודשיים האחרונים, הלכתי לכל מקום שבו חברות שלך הסתובבו, בדקתי את הפייסבוק שלך דרך דפים של חברים, אחרי שחסמת אותי, ראיתי מה צייצת גם דרך יוזרים של חברים בטוויטר. זה פשוט היום לדעת מה את חושבת, אבל לא יכולתי לקבל ממך מלה בפרטי, באישי. וההורים שלך אפילו התעלמו ממני. ואגב, די חשבתי שאמא שלך תמיד אהבה אותי. אבא שלך, אני מבין, הוא החבר הכי טוב שלך. אבל אמא שלך, בחיאת רבק. אז הלכתי לפגוש אותה בעבודה שלה בצפון תל אביב והיא דיברה על כמה קשה לך, ובכיתי מולה והיא חיבקה אותי ובקשה שלא אפנה אלייך יותר וכיבדתי אותה. ובשביל זה נסעתי, לאוורר את המוח שלי. אבל אני לא בטוח שהתאווררתי. כלומר, זה היום ראשון בבגדד. מזל שחסכתי קצת כסף בשנתיים האחרונות, שאפשר לי להיות במטוס הראשון שיצא מנמל התעופה על שם, נו, ההוא. את יודעת שאני שונא את ההוא. אז בוא לא נאמר את שמו עוד פעם, שלא תדבק אלינו הקללה. אני מתחנן שלא תסלחי לי, שתמשיכי להתעלם ממני, כי דווקא הכוח הזה שאת מפעילה מולי הוא שנותן לי אחיזה. אני הולך ונוגע בבנים ובבנות של אותם אנשים שחיו לצד סבי וסבתי ובכל זאת משהו כל כך רקוב בתוכי. אני לא בטוח שאת מבינה, כי גם אני למען האמת לא מבין. אני חייב לצאת החוצה כי הצטרפתי לשייט על החידקל. את מאמינה? אבל אל מי אני מדבר בכלל? אני בטוח שפשוט לחצת על דליט. אני אומלל. טוב, די עם הרחמים העצמיים. די, אני לא מדבר איתך יותר. אני שונא אותך. מקווה שאת מבינה.

הלוויה מאוחרת

אמל אקעיק
מאנגלית: עמי אשר

לא הכרתי את בָּהאר בַּדֶר באופן אישי. היא נפטרה בשנת 1956, עשרים שנה לפני שנולדתי. מה חבל! לו היה מזדמן לנו להיפגש, השאלה הראשונה שהייתי שואלת היתה לפשר שמה הפרטי בערבית. האם הוא טורקי במקור? האם קראו לה הוריה על שם שפעת המעיינות בכפר הולדתה אלכּאבְּרי? או שמא מדובר בווריאציה על שם העצם הערבי "תדהמה"? האם לעגו לה הילדים בשכונה כיוון ששמה מאוית בדיוק כמו המלה "תבלין"? האם לעגו לה אחיה וכינוה "מתומבלת" כל אימת שרבו איתה?

אני מחפשת רמזים לפתרון החידה ששמה בהאר בכתבה שאני קוראת הבוקר בעיתון באינטרנט. אני מחפשת הבעות בפניה העגולים, בתמונה בשחור-לבן. אולי תוויה העזים יואילו לחשוף מעט פרטים על שמה. הבזק המצלמה מוחזר ממצחה. עיניה אינן מישירות מבט אל העדשה וגם לא אליי, הצופה בה. הן פוזלות ימינה, כאילו עוקבות בקפידה אחר המלים שמקיפות את תצלום דיוקנה, לוודא שהעתון מגולל את סיפורה אמת. אני מקטינה את התמונה, להרחיב את שדה הראיה. בהאר נראית עתה גבוהה וגמלונית. היא לבושה בגד שחור ורחב שמכסה את כל גופה. בד לבן מפוספס מבצבץ תחת רעלתה. זו נראית כמו ניקאב טורקי. אינני בטוחה אם השתמשה בו לכיסוי פניה גם מחוץ לעין המצלמה. קצת מעל לברכיה, היא מחזיקה דף לבן ועליו בכתיב ערבי מטושטש כתוב: "זו צוואתי: קברוני בפלסטין". בכתובית שלרגליה נכתב: "מאלבום התמונות של משפחת בדר: בהאר בדר עם צוואתה זמן קצר לפני מותה במחנה הפליטים עין אלחִלְוֶה, לבנון, 1956".

יובל שנים ויותר לאחר מותה, אחת מנינותיה של בהאר, דוחא, מפיצה בעתוני פלסטין (גם בעברית) את משאלתה להיקבר בארץ. "עזרו לנו להשיב את סבתא!", היא מפצירה בקוראים בכותרת מעובה. דוחא היא בת עשרים פלוס. היא שמעה סיפורים על גירושה של בהאר, הסבתא רבתא שלה, מפי סבתה הינד, ניצולת נכבה. הינד היתה בת גילה של דוחא כשעזבה את כאברי בתחילת אפריל 1948 ועברה לגור עם דודתה בדירה קטנה על חוף ימה של עכא. דוחא מעולם לא שמעה את המשפחה מדברת על הסיבה לכך שהינד הופרדה ממשפחתה באותה השנה הנוראה, אף שביקור בחורבות הכפר ביום השנה להריסתו במאי הפך למסורת משפחתית. במהלך כל ביקור כזה - "ביקורת מעיינות", כפי שהינד היתה מכנה זאת - היתה דוחא שומעת את סבתה מתארת בפרוטרוט את אורח החיים בכאברי, ומספרת כיצד מעולם לא התגברה על כך שלא שבה והתאחדה עם בני משפחתה לאחר עקירתם הכפויה ללבנון. את סיפוריה היתה מסיימת בקינה: "לבה של בהאר היה נשבר אם היתה רואה איך היהודים ייבשו את המעיינות. אולי עדיף שמתה משברון לב בגולה!" חודש לאחר מותה של הינד, החליטה דוחא לפרסם את צוואת בהאר בעתונות המקומית. "לפחות הסבתות שלי יוכלו להתאחד מחדש במותן", היא מספרת לעתונאים המסקרים את סיפורה.

הנחתי את העתון כדי ללגום את שארית הדלק של הבוקר. בהאר עודה לוטשת עיניה אל סיפורה שמפי דוחא על הדף. אני שבה ומביטה בכותרת עבת האותיות תוך לגימה אחרונה מהקפה השחור שהתקרר בכוסית השקופה. כעת משתקפת בעדה תמונתה של בהאר. אני רואה את עיניה מביטות בי הישר עכשיו, כאילו קוראת היא את מחשבותיי ועומדת להשיב לשאלותיי: "אבל העיתונאי לא שאל את דוחא מה את חושבת על היוזמה שלה לכבד את משאלתך אחרי כל כך הרבה שנים! מה את רוצה לעשות בהאר?"

מעברה השני של הזכוכית אני רואה את פיה של בהאר נפער. אני מדמיינת את תשובתה החריפה: "תעזבי כבר את הכוס הדפוקה הזאת! תחזירי אותי הביתה, אפילו בארגז. יאללה, תחפרי את הקבר שלי. אם את לא מוצאת טוריה, מצדי תחפרי בידיים. לא נורא אם יתלכלכו לך האצבעות. תעשי ערימה מהעצמות שלי. אם צריך תפרקי את השלד שלי אם את לא מצליחה להכניס את כולי לתוך הארגז או הקופסא או מה שלא תביאי כדי לסחוב אותי משם. אין לך מה לפחד מהגולגולת שלי, אני לא איעלב אם תסתכלי עליי ישר בעיניים. הפה שלי פתוח בגלל שאני מחייכת. אני נורא מאושרת! אני גם מאד מודה לך שנסעת כל הדרך מפלסטין כדי להגשים את המשאלה שלי. אני מודה לדוחא על זה שלא שכחה מה שביקשתי. תמיד ידעתי שהינד שלי תגדל את הילדים שלה כמו שצריך. אני שמחה שהם לא היו צריכים לסבול איתנו במחנה פליטים. מזל שהיא נשארה

בעכא כדי לעזור לדודה הזקנה שלה בחנות התפירה. את עדיין יושבת? תזיזי את התחת! אין זמן!" שפתיה של בהאר מתנועעות בשצף שעה שידיה מתקנות את הרעלה, ואז היא נעמדת ולוקחת את הכסא אתה, משאירה את דיוקן צלליתה מאחור.

"זה לא כל כך פשוט!", אני מנסה להסביר לה במטבח, בישבה על הכסא הגבוה ובהביטה בי שוטפת את הכלים שנשארו מארוחת הערב. היא נותנת לשמלתה לגעת ברצפה ונראית משוחררת יותר עכשיו, כאילו אינה נדרשת עוד לדגמן למצלמה. "הם יירו בנו בגבול!", אני רועמת, בנסיון להזכיר לה את מציאות השנים שחלפו מאז קפא הזמן בדמותה השחורה-לבנה. "מי הם בכלל?!", משיבה בהאר אש, "הבחורים האלה בחאקי שכיוונו אלינו רובים בבית שלנו וסילקו אותנו מהכפר שלנו, כשהם צועקים 'רוח עלא לובנאן' בערבית משובשת. אהה? מי הם בכלל? או הזרים שספרו אותנו כמו בהמות כשחצינו את הגבול?! את יכולה מצדי להגיד לילדים בחאקי לכוון לשמיים ולירות באוויר כדי לחגוג את השיבה שלי, ולומר לזרים בגבול לספור שוב. תגידי להם שיכינו הרבה דפים, בגלל שאני לא היחידה שתחזור!"

"כמה פוליטיקה על הבוקר! את מדברת בכזאת התלהבות, כמו בחג עצמאות!", אני עונה לעיניה השחורות הנחושות. בהאר מתעלמת מההערה שלי וממשיכה לתכנן את מסע שיבתה. "אל תלכי באותה דרך שגירשו אותנו. אני רוצה שתיהני מהבריזה. תסעי מעין אלחלווה מערבה לחוף צידון, ותמשיכי דרומה עד שתגיעי לעכא. אני מאד אהנה מהנסיעה הזאת חזרה הביתה, לשמוע את כל הסיפורים שיש לים לספר לי. אל תצפצפי ואל תעשי רעש כשנתקרב לשערי העיר. אני לא אוהבת הרבה בלגן! אני גם אהיה מותשת מהנסיעה ולא יהיה לי כוח להתעסק בלזהות את כל קרובי המשפחה המורחבת של הינד. אני רק רוצה לראות את הילדים והנכדים שלה. אני גם רוצה שתקחי אותי לבקר בקבר שלה".

"אבל חשבתי שאת רוצה להיקבר לצדה!", אני צועקת. "לא, זה מה *שדוחא* רוצה", מנידה בהאר בראשה לשלילה. "אני רוצה להיקבר בכאברי ליד אחד המעיינות. אני יודעת שהם התייבשו כבר, כמו שדיה של אם שאיבדה את תינוקה. אבל אני רוצה לנוח שם, כדי ששוב אוכל לשמוע את הים. בלילות, הייתי נרדמת לקול הגלים ורוח הים היתה נושבת צפון-מזרחה אל בתינו על גבעות הכפר. אפילו שהוא לא רחוק ממחנה הפליטים, הים בלבנון כבר לא מספר לי סיפורים, כאילו השתתקו כל גליו".

"ומה עם המפתח? דוחא אמרה שלמשפחה שלך יש עדיין את המפתח לבית בכאברי," אני ממהרת לשאול כדי להסוות את המאמץ שאני עושה למנוע מידי לגעת בפניה, כדי

לבדוק אם היא באמת שם. "אל תדאגי בעניין המפתח! הוא במקום בטוח, עמוק בתוך הכרית שלי. דחפתי אותו שמה כדי שאני אוכל לזכור את הבית שלי כל לילה לפני שאני הולכת לישון. אני גם חשבתי שמילוי הכותנה יגן עליו מחלודה. גם הקפדתי לא לבכות על הכרית. אז המפתח עדיין במצב טוב, תודה ששאלת. דוחא יכולה להשאיר אותו בכרית. אם היא תקשיב טוב, הוא יספר לה סיפורים טובים לפני השינה".

בהאר פוסעת אל הדלת. אני שואלת אותה אם מתחשקת לה ארוחת בוקר לפני שנזוז. היא מסתובבת אלי ומביטה בי בתדהמה. בפעם הראשונה מאז עלתה בסערה מהתמונה, נרגעים פניה ומעלים חיוך נדיב. בלשונה החריפה היא עוקצת: "מסכנה שלי! הראש שלך לא עובד הבוקר. המתים לא אוכלים! ואנחנו כבר מאחרים להלוויה שלי!"

בבית

עדי שׂורק

אולי זו חלמתי: שָׁבָה החולה

"שפכתְ את החולה", השבר הסורי אפריקני

אבות ישורון, 1973

כשהתיישבתי לכתוב סיפור שיתרחש אחרי השיבה, אחזו אותי כאב בטן, פחד, לחץ ואיזה עול, כאילו מסוכן לנסות ולחשוב. לאחר התייעצות עם חברה נזכרתי שאפשר לדמיין. וברגע שלפני הצלילה אמרתי לעצמי, יאללה, תארי לעצמך שיהיה כמו שאת חולמת.

עכשיו, כשהארץ זרועה בתי ספר דו-לשוניים, כשהצבא השכיר מכיל אחוזים שווים של אוכלוסיה חילונית ודתית, ערבית ויהודית, וכשהאותות הראשונים של כוחות התרפיה שאליהם הופנו 30% מתקציב הבטחון מתחילים לתת סימניהם, אני מביטה בזה בסוג של גיחוך רווי הקלה. מתוך חוקי הדיור הציבורי שהתקבלו, ומתוך התמיכה האירופית והפן-ערבית המאסיבית ליצירת מערך אזרחי מפותח הכולל, בין השאר, לימודים גבוהים חינם ויום חופשי בשבוע לכלל המשק - המיועד להשתלמויות בתחומים שונים - מתרחשים שינויים נוספים. רבים ממי שנהוג היה לכנות "בני עדות המזרח", למשל, הצליחו להשיג פערים כבירים שהלכו והועמקו קודם. קשה לדעת אם התמורה מתרחשת בשל החופש הכלכלי שנוצר או בשל העובדה שהערבית הוכרה כחלק מן המקום הזה באופן עמוק ושוב חשים ברחובות, בבתי הקולנוע, במוסדות תרבות, במסדרונות בנייני משרדים, בבריכות ובחופי הים את מגעה, את ריחותיה.

עכשיו שעת אחר צהריים. לפני זמן מה חזרתי עם נועם ועם חברו אמיר מבית הספר. עברנו ברחוב ערפאת שחבר לקפלן ופנינו לרחוב ג'והָרָה קַעְוַאר שזלג אל הרחוב שלנו, ז'קלין

כהנוב. התברכתי לגור ברחוב שקרוי על שמה של סופרת. נועם ואמיר סיימו את ה"זמן מסך" שלהם ועברו אל חדר הילדים. עתה הם מתדיינים על חלוקת כספי משחק המונופול ואני חצי משתאה חצי גאה בכך שנועם יודע לחלק בעצמו ולא קורא לי כדי לארגן את תחילת המשחק. את רוב המלים שהם אומרים בערבית-עברית ולהפך אני כבר מבינה, לאחר שניצלתי את הזכות לאולפן ערבית. אני מבינה יותר ממה שאני יכולה לדבר, תמיד זה כך עם שפות חדשות. לילדים הרבה יותר קל ללמוד ולשוחח, נדמה לי שהם פחות חוששים לטעות. כדי לא להרגיש לחלוטין מחוץ לתמונה, וגם מתוך הערכה עניינית של מצב הרעב, אני מגיעה לחדר עם קעריות גדושות תפוחים חתוכים ומניחה לידם. תמיד מרגיע אותי לראות אותם משחקים במשחקים שגם אני שחקתי כילדה. יושבים על השטיח, ממששים לוח קרטון וקוביות, משתמשים במשחק ממשי. אני מלטפת אותם. את נועם קצת יותר וקצת יותר בטבעיות מאשר את אמיר, אבל גם כלפיו אני כבר מרגישה קרבה שמאפשרת ליטוף קטן של חיבה לא פולשת.

יש את הרגע שבו הגוף והראש נאותים לקפיצה. זה גוף וראש כי האחד חייב להסתכן להתמכר להתארגן והשני לדמיין את התנועה. הרגע שבו הרגליים עוזבות את הקרקע, דוחפות למעלה, נפרדות מרצפת גרנוליט רטובה, תחילה כלפי מעלה, אחר כך בקימור הבטן ובכובד ראש כלפי מטה, הקודקוד וחגורת הכתפיים מובילים, שרירי הבטן תומכים, לא להתיישר מהפחד, לא לתת למים להרביץ בבטן הרכה, להאמין שהגולגולת מספיק חזקה כדי להתעמת עם המעבר בין אוויר לבריכה.

אני מתיישבת אל השולחן אל המחשב סמוך לרחוב הסמוך לחלון הגדול ואל השקט הלפעמים מקפיא של כתיבה. אמנם מדובר בכתיבה פונקציונלית, מעין מחקרית, ולא בפרוזה פיוטית שמנחשת את עצמה ממילה למילה, שנאחזת במצלול כמגלשה מפה לשם, אבל זו עדיין כתיבה לא פשוטה והיכולת להכנס אליה אינה מובנת מאליה. למרות זאת אני מנסה לעבוד קצת בזמן שנועם כאן ואפילו עם חבר. אמנם אני לא מתיימרת לכתוב פסקה חדשה – זה קשה מדי כשהילדים בסביבה – אבל כן לקרוא ולסמן מקומות שיש לעבוד עליהם ולשלוח לאמל כדי שתגיד מה היא חושבת. זה די חדש, שאני יכולה להתפנות קצת לענייניי בזמן שנועם בסביבה. הוא גדל והולך, מה שהבטיחו קורה, שהזמן שב לאט לאט לידיים.

אני מחזירה לאמל את התחקיר שהכנו עם תיקונים. היא בערבית ואני בעברית ושתינו בנסיון ליצור טקסט משותף על החולה, שיחליף את חוברת ההסברה הקיימת. זו המשימה-בהתנדבות-לקידום-תהליך-השיבה שלקחתי על עצמי לחודשים הקרובים (על כל אחד להתנדב למשימה שקשורה בתחום העבודה או העניין שלו ואפשר גם

להציע משימות). הפִסקה שעליה אני עובדת עכשיו מספרת על רחל ומחמוד, זוג מעורב שחי עד שנת 48 בכפר בְּיִסַּמוּן, ליד העיירה אלח׳אלסה שליד החולה. הם התמחו בטיפול בצמחים.

אי-שקט עולה מחדר הילדים, עכשיו הם רבים, לא מסכימים ביחס לאחד מחוקי המונופול וצועקים אחד על השני. תוך שניות המצב מתדרדר באופן שלא צפיתי, בדרך כלל הם מסתדרים כל כך טוב. אמיר נפגע ומבקש לחזור הביתה. הוא הולך לקראת התיק שלו כדי להוציא את הטלפון הסלולרי ולהתקשר לאמו. אני קשובה. אני קשובה כמו כלב עם אזניים זקורות אבל עוצרת בעד עצמי מלהתערב. לאחרונה אני עוצרת את עצמי ככל האפשר מלהתערב בין נועם ובין אחותו, בינו לבין החברים שלו. אמנם יותר פשוט להתערב אבל שמתי לב שאז הפתרון פחות חזק, פחות מחזיק, ומאז ששמתי לב לכך אני משתדלת לעצור את עצמי מלהתערב אם המצב לא מתדרדר מדי. הפעם אני צריכה להחזיק את עצמי קצת יותר כדי להצליח לעצור. קיומם של הפליטים בינינו - אמיר הגיע לפני שנתיים מלבנון - מכמיר את הלב ואולי בשל כך קשה לי יותר שלא לעשות מעשה. אני מזדהה וגם קצת מרחמת על ההגירה הזו לארץ חדשה, לתנאים טובים אמנם, אבל בכל זאת זרים ורוויי קונפליקטים. ילדים חווים מעברים כאלה באופן שנחרת לנצח. את הריחות, את ההגעה לכיתה בפעם הראשונה, את הילדה שלידה יושבים, את הסנדוויץ׳ שלה עם קוטג׳ בלחם רך שקצת מגעיל אותו, את תנועת ידה השמוטה מעט של המורה המדברת עברית ואת החיוך שנוטה מעט שמאלה של המורה המדבר ערבית. אני רואה בעיניו את הקושי אבל גם את היכולת להשתלב ואני לא רוצה להיות רכה מדי ומתוך כך להתערב ואז למנוע מהם להגיע לפתרון משל עצמם.

פתאום שניהם בוכים - בכי משונה, הרי הם כבר די גדולים, בני שבע וחצי, מה פתאום הם בוכים כך זה על זה, לא צועקים, לא מרביצים, בוכים בקולי קולות, כפרץ אנרגיה שממצע בין פגיעה לכעס. בטני מתכווצת. מקשיבה. לפתע, באותה פתאומיות שבה התחילו, נפסק הבכי. נועם לא רוצה שאמיר ילך הביתה, הוא מוותר אבל גם משיג משהו לעצמו - במהירות הם מסכמים במילים מושפרצות, נמרחות, דוקרות, נואשות, מוותרות, שאמיר יקבל את הנדל״ן שרצה לקנות למרות שלנועם יש כבר נכס באותו הצבע - ונועם יקבל תור נוסף, כפשרה. הבטן שלי מנסה להשיג את הרוגע באותה המהירות שבה הם חוזרים לחדר כחברים-הכי-טובים, אבל לשרירים יש זמן משלהם בנוגע לחזרה.

ואז, לרגע, אני מרחפת. זה ריחוף שמצריך מיקוד, כזה שלא נענה לתשוקה לקער את הגב ולפרוש כנפיים ולמתוח צוואר כלפי מעלה כאילו התחפשתי לפרפר או לפיית יער.

כזה מחושב ומאומץ, שדורש דיוק. אבל לרגע זערורי ניתן לשהות באוויר ולדעת שיש את התשוקה הזו לקער ולפרוש ולמתוח כלפי מעלה ואז לנשום אותה פנימה, כהשראה, ולכוון את הראש מטה, אל הצלול התכול.

אמל ואני שוקדות על לימוד צדדים פלסטיניים של התמונה ועל האפשרות להפכם לחלק בנרטיב. כדי לשמור על הממד התיירותי המפתה של האיזור, שהפך לאתר-טיול-אקולוגי-מרתק-לכל-המשפחה בשנים האחרונות, אנחנו מתמקדות באלמנטים המאחדים - האופן שבו התמודדו התושבים עם קשיי המגורים, כיצד הכירו את צמחי המקום ופעלו בשטחי הביצה בגבורה. בחיפושנו מצאנו שכבר בשנות ה-30 של המאה הקודמת, לצד אלה שדרשו לייבש את הביצות, פעלו באזור אנשים שוודאי היו מכונים כיום "פעילים אקולוגיים", ערבים ויהודים, שהבינו שייבוש הביצות באופן כה דרסטי יגרום לדלדול הדגה ולשינוי בעייתי של המערכת הטבעית של האזור. אחד מהם הוא אברהם שלוס ואחת מהם היא נדא אלע'וארנה. הם קיימו פגישות וניסו להשפיע על אופן המחשבה, אבל כידוע זה לא עלה בידם.

אמל למדה פילוסופיה, היא גרה בנצרת ואת שתינו מעניינת האפשרות של בניה משותפת של סיפור. מצאתי אותה בעזרת רשימה קהילתית ותיקה שניתן להביע דרכה משאלות ובקשות משונות כמו למצוא שותפה-לכתיבת-חוברת-הסבר-תיירותית-על-החולה-מפרספקטיבה-משולבת-ערבית-יהודית-ולהפך. היא יצרה איתי קשר מיד. נרגשת גם היא. בנסיעה השניה שלנו לשם - בעזרת זקנים שנותרו בסביבה וענו לשאלותינו בשמחה של אנשים שכבר אין להם מה להפסיד וגם לא ממה לפחד (למרות שהפחד שנחרש בשכבות של שלטון כפוי עדיין חרוש בפניהם) - מצאנו מידע על רחל ומחמוד. מחמוד למד מאביו ומסבו ריפוי בצמחי האזור ורחל, שלמדה ממנו, היתה ידועה ביכולות הריפוי ובתעוזה שלה, שהצילו עשרות תינוקות בעמק בזכות התרופות שרקחה מעלי הפטל ומסרפדים.

בזמן שאֻם זאהיה סיפרה לנו עליהם לראשונה, אמל קרנה מאושר. גם אני. שנים שאני מדברת על ריפוי מקומי. טוב שיש רפואה סינית והומאופתיה גרמנית אבל מה עם המקום הזה? על העלים שבו על הקוצים שבו על השורשים? הרבה יותר זול, הרבה יותר מקרב, הרבה יותר מקומי. בין שאר הדברים, אנחנו מגלות את הסיפור על השמלות שנתפרו במיוחד בעבור רחל ומחמוד ונשאו רקמות מיוחדות, עם אותות שסימנו את מעמדם הרפואי הרם. אשה אחת מיסוד המעלה, גם שם ביקרנו, סיפרה שרחל, יהודיה שהגיעה מפולין, טיפלה גם בתינוקות של הקיבוצים והמושבים היהודים. מעולם לא הפרידה בין לאומים. ונשות יסוד המעלה גמלו לה בריבות משמש ופטל שהיו מביאות

אליה בתום הקיץ, לחגיגה מעורבת מוצאים, רק של נשים, ליד מדורה כחולה. "אוי, אלה היו ימים מיוחדים," היא סיכמה. "הכל טאטאו מתחת השטיח ב-48, גם את הדברים היפים," אמרה וחזרה לשקוע בשרעפים שמהם חילצנו אותה לכמה דקות יקרות. תוך כדי העבודה אני מופתעת לגלות באיזו קלות מושלוֹת מעלי שנים של תשוקה שגויה שהונחלה בשירים ובסיפורים ובתחושת גאווה על חלוצים וקדחות וייבוש. שירים וסיפורים שחשבתי שיהיה לי קשה להביט בהם נפרדים ממני, ניתקים כמו נשל שסיים את תפקידו על גופי, שכבר גדל ממידותיו הצרות. עכשיו הנשל יחזור לאדמה וידשן אותה לצמחים, ממלמלת סיפור ערש ישן ששכחו לספר לי, שיגדלו ויאכילו חיות ויזריעו, ושעליהם אוכל לשכב בזרועות פתוחות ובראש מופנה אל השמיים ולחוש את הקרקע תחת הגוף ואת ריח העשב הטוב ואת הפרופורציות הנעימות של הקיום. את העדויות על ההרס שאנחנו שומעות במקביל מן הזקנות ומן הזקנים אנחנו מקליטות ורושמות – תיעוד יקר בעבור מי שיעמידו את "מוזיאון הסיפורים" שמתוכנן לקום. שתינו אוהבות את התוכנית הארכיטקטונית שלו – כמה עשרות מסדרונות משוקעים באדמה, שבכל אחד מהם מתואר סיפור בניה או נישול של הארץ, שמובילים אל חדר עגול שקוף מופז אור מלא כוכים קטנים ובו דמיונות סליחות זעם תשורות שירים וגם חדר רך למשפטי פיוס ומנוחה. מלבד את החדר השקוף המופז, אני אוהבת במיוחד את העובדה שהמוזיאון אינו מחולק רק לשני נרטיבים, ושהמבנה לוקח בחשבון אפשרות צמיחה במרחב באופן של התפצלות עתידית, לקבוצות נוספות שיכירו בעברן.

יש להודות שמעולם לא הצלחתי לקפוץ ראש. כשאני חושבת על כך קשה לי לדעת האם בגלל שרירי בטן חלשים או בגלל עצמאות היתר שלי והמעברים התכופים של הורי ממקום למקום וזה שנתנו לי לגדול קצת פרא, שלא התאפשר לי ללמוד דברים במסודר ולעמוד בתובענות של תרגול מתמשך. או אולי משום שלא האמנתי שאפשר, כלומר שאפשר לי. בפעמים המעטות שניסיתי, שיכורה משמש ותכול שמים ומכנרת המביטה תחת ההר כמו ערסל מהפנט שמבטיח להיות שם תמיד, ודאִי יותר מכל דבר אחר, חטפתי חבטות בבטן וחזרתי מובסת אל הגדה, אל חיוך לא-אכפת-לי-אפילו-שכואב ואל קפיצות נר נועזות ומספקות מהמקפצה הכי הכי גבוהה.

בחדר הילדים שלוות משובה. מדהים לאילו פסגות של עימות הם יכולים להגיע ואז לשקוט כך, לשחק באידיליה עוד סיבוב או שניים במונופול, שהם עדיין לא מספיק גדולים כדי להבין איך לשחק בו ואז לחתום את המשחק בהצהרה שבעצם, כמו שאחד מהם אמר קודם, לא כל כך כדאי לשחק בזה ועדיף לסובב את הביי-בְּלייד. הם מתארגנים לקרב בין שני סביבוני-רובוט בעלי כוחות פלאיים, סופגים לחלופין בצהלות ובאכזבה

כשלונות ונצחונות ההולכים ובאים.

בזמן שאני עומדת לצרף את הטקסט שעליו עבדתי כקובץ דוא"ל ולשלוח לאמל, נזכרתי בנסיעה האחרונה שלנו צפונה. אני הגעתי לנצרת באוטובוס והצטרפתי אליה לנסיעה במכונית. בדרך השיער שלה החום בתספורת קארה התנופף ברוח ועיניה צחקו. אני עדיין לא מכירה אותה מספיק טוב כדי להבין מתי הצחוק מחביא עצב או התמודדות עם יותר מדי רוח או סתם מקרין שמחה. אני מקווה שנישאר חברות גם אחרי שהמשימה שלנו תסתיים ואז, לאט לאט, כבר אוכל לזהות. קשה להתחבר בגיל שלנו, באין-זמן שלנו. בחשדנות של הגיל, באנינותו. והרי עכשיו לוקח כמה שנים לצבור אמון, להבין שחוסר מפגש אינו בשל חוסר רצון אלא בשל חוסר זמן ובשל טיפול בכל כך הרבה שדות מקבילים ושמה שיש, מעט, אותו צריך לנצור. גם לה יש שני ילדים. שני בנים. ולא מתכוונת לשקוט עד שתיוולד לה בת, היא מכריזה צוחקת. בדרך לחולה דיברנו על בת משפחה שלה שחזרה לאלח'אלסה-קריית שמונה. היא קיבלה דירת שותפות שמותאמת לגילה עם עוד כמה בחורות שחזרו מלבנון. עדיין אינה מעוניינת לממש את הזכאות ללימודים חינם. קודם קצת לחיות, היא אומרת. אמל חוששת לה שלא תדע לשמור על עצמה, היא עובדת בבר של הגושרים וזה לא פשוט... כן, אני מהנהנת ובטני מתכווצת לנוכח צעירות בגיל עשרים שנמצאות כאן בלי ההורים שלהן שנשארו בלבנון או מתו בין כל הטלטלות והמלחמות שהיו עד שהגענו לזמן הזה. אני נזכרת בי בגיל הזה ומחבקת ולוחשת שלפחות מי שיכולה שתגדל בחום את הילדים שלה. שתתן להם רשת בטחון, לפעמים זה מה שאפשר. וזה מקרין גם לסביבה, אני מרגיעה את עצמי בפרקטיות אופטימית, נזכרת כיצד אמא של דפנה סרקה אותה כל יום לפני השינה ואני הבטתי בהן בשקיקה, מאמצת לתוכי את תנועתן. אולי גם לקרובה של אמל יש אמא-ליד כזו, אחת שניתן להביט בה וללמוד, לצבור כמו מטמון לזמן שניתן יהיה להשתמש בו.

מבלי ששמתי לב הזמן עבר והלך. השמש חזרה לעדינותה ואני נגשתי אל המטבח להכין לילדים ארוחת ערב, לפני שיתחילו להשאל מיני שאלות מוזרות בקול עצבני כגון, "למה רק אנחנו לא נוסעים לארץ רחוקה?" "מתי כבר נלך ללונה פארק?" ו"אפשר שוקולד?", כמובן. ברדיו תשדיר שירות - מיידעים על מחזור חדש של סדנת קדרות משותפת שעומדת להפתח בימים הקרובים. שוב מזכירים בנעימה קליטה שיש יום בשבוע שפנוי במיוחד לדברים מסוג זה. אחר כך שומעים את נעים ואת שלמה, עו"ד ורואה חשבון, שמספרים עד כמה נהנו. עד כמה הם מבסוטים מהמגע עם החומר, מחילוץ העצמות, מהחברות החדשה שנוצרה במהלך חודשי הסדנה. שניהם אומרים שלא דמיינו שיוכלו לעשות את זה סתם כך, באמצע החיים. אולי גם אני ארשם. כבר שנים שאני משתוקקת ללמוד

קדרות, לתת לידיים לעבד את החומר הרך, להתרכז בתנועת האבניים, לתת לחופש התנועה ולמסגרתה איזון מדייק ולהגיע אל צורה. עכשיו מכריזים שבסדנה הקרובה תהיה מנחה אורחת - האמנית נדא נאטור. זהו זה, אני נרשמת, החלטתי, הגיע הזמן לתת לראש קצת מרחבים אחרים.

הילדים מגיעים ואוכלים בשקיקה לחם, טחינה, ביצים קשות וירקות. אני מבשרת להם שאמא של אמיר תגיע תוך כמה דקות ושניהם משמיעים קולות אכזבה ורוטנים על הזמן שנגמר בלי שהספיקו כלום, כרגיל.

אמא של אמיר מגיעה ואנחנו מחייכות זו אל זו בלי הרבה מילים, שתינו עדיין קצת מתביישות. נועם אינו מגיע להיפרד; הוא מתכנס בעצמו, לפעמים נדמה לי שהוא חוזר אל הלבד שלו רגע לפני שמישהו אחר מכתיב זאת. לאחר שאני נפרדת לשלום מאמיר ומאמו גם אני לוקחת לעצמי כמה דקות התכנסות, מול המחשב, כמה דקות לפני המשך קו הייצור המשפחתי של הערב. אמבטיה לנועם ולאחותו הקטנה שחזרה מענייניה, צחצוח, סיפור, להפעיל את לוכד החלומות, להביא מים, לכסות בשלוש שמיכות, להעיף שמיכה מיותרת ממיטת הקטנה, לכבות אורות, להפעיל את הדיסק האהוב, נשיקות. התעוררויות של הקטנה. חיבוק. נשיקות. בכי. נזיפה. חיבוק. הרדמות.

בתיבת הדוא"ל כבר מחכה תשובה מאמל - היא שמחה לקבל את הקובץ, ותעבוד עליו מחר. הילד הקטן שוב חולה וגם לה מתחיל כאב ראש. אני שולחת בחזרה חיבוק כתוב ואת הזדהותי. כל כך לא פשוט עם כל העצירות ביניים הללו של מחלות וגדילות, כל כך חלק מהתנועה. אני שולחת בחזרה חיבוק כתוב ומרגיעה שזה לא דחוף, ברגע שתרגיש טוב, הכל בסדר. ומזכירה לה את התה שלימדה אותנו אֻם זאהיה - כפית גדושה כורכום, דבש וקינמון. זה מונע דלקות ומחמם, ואותי זה הציל לגמרי לפני שבועיים. אנחנו ניתקות, הודעות הדוא"ל נותרות מרחפות באוויר הרשת, קלות תנועה.

האם אצליח אי-פעם לקפוץ ראש? האם אהיה מוכנה לנסות שוב? עברו כמעט שלושים וחמש שנה מאז שניסיתי בפעם האחרונה והתחושה המוצלפת בבטן עדיין חרוטה בי. בקרוב יגיע הקיץ ואיתו בריכות וחופש וקצת זמן שאינו נתון לסידורים ולעבודות ולדברים חשובים. שם אמצא פינה שקטה, אבקש מידיד שיראה לי איך הוא עושה, ואנסה. האם אמנם אהיה מוכנה לעזוב את הקרקע ולסמוך על הבטן שתדע להתקמר? אנסה, אני כותבת וקצות אצבעותיי קצת כואבים. אנסה, אנסה. האם זו תהיה אמת המידה שלי לעתיד, קו פרשת מים פנימי, ביני לבין עצמי? צריך להזהר מקווי פרשת מים כה נחרצים, אני מרגיעה, זה לא דבר שנמדד באופן כל כך גורלי. תזכרי את זה, תזכרי.

الرَّجّاليّة

إسراء كلش

"... ولا يُحيطون بشيءٍ من علمه إلّا بما شاء، وسِعَ كرسيُّهُ السّماواتِ والأرض، ولا يؤودُهُ حفظُهما، وهو العليّ العظيم".

- مِشْ كان الأوْلى تِقرأ سورة الفاتحة أو الفَتح أو النّصر، معقول عمتي ما بتِحفظ غير آية الكرسي؟

- عمّتنا حافْظة قرآن أكتر منّا الاتنين، بَسّ هيّ اختارت الآية اللي ممكن تِحفظ عقلها من الجنون. رَح أروح أستعجل أبوي، ضلّي عندها لا تضيع.

- تضيع!

لم أرغب أن يذهبَ ويتركنا نحن الاثنتين في هذا المشهد الذي يُذكّر بيوم القيامة، بإمكاني رؤية والدي من بعيد، يقفُ أمام مايكروفون الـ"بي. بي. سي.". عندما وصلنا مشارف القرية، سمعْنا شابًّا ينادي على صِحافيّ: "هظاك هوّ رئيس الجمعية روح اسأله قد ما بدّك".

لم تكن المرّة الأولى، فلقد تحدّث والدي قبل أكثر من عشرين سنة إلى الإذاعة نفسها عن قريتنا، يومها طلب إذنًا خطّيًّا من وكالة الغوث يسمح لهُ بالحديث إلى الإعلام، فقوانين هذه المنظّمة "الإنسانيّة" لا تسمح لمِوَظّفيها بذلك. أجابوه: تحدّث ولكن لا تُسهب.

اليوم لَم يَحتَج إلى إذن، ولَم يكترث للإسهاب أو الاقتضاب؛ ليس لأنّه تقاعدَ من الأمم المتّحدة كلّها، بل لأنّه، أخيرًا، عاد إلى قريته التي تهجّر منها قبل النكبة.

بالتأكيد يودّ والدي الإسهاب اليوم، فهو اللاجئ العائد، وهو رئيس جمعيّة أهالي

زرعين الخيريّة، التي تأسست في مخيّم جنين، حيث يعيش معظم أهالي القرية المنكوبة، لاجئين عن مسقط رأسهم الذي لا يبعُد سوى أحد عشر كيلو مترًا عن صفائحهم التي يعيشون فيها، بقيَ والدي يرأسُ الجمعيّة قرابة عشرين عامًا، فهو أستاذ مدرسة ومثقّف، وهو من جيل النكبة أيضًا، كان يقول دائمًا: أنا طلعت من زرعين وعمري اتناشر سنة، كنتْ صبي بَسّ واعي.

لم نُصدّق، موسى وأنا، أنّ الصهاينة اقتُلعوا من أرضنا، لم نصدّق أنّنا عدنا إلى فردوسنا المتخيّل الحقيقيّ كما اعتدنا التفكير فيه منذ طفولتنا، عُدنا، عودة، العودة .. عاد، يعود، عُد أيّها الفِلَسطينيّ إلى أرضك، مطلوبٌ منك أن تعود الآن، يا ويلي ما أشهى هذه الكلمة! يا ويلي! أيُّ متعةٍ وعذاب، أيّ تَعَب!

قلتُ لنفسي البارحة: سأعودُ إلى قريةٍ لا أعرفها، سمعتُ من والدي قصصًا وتفاصيلَ كثيرة، قرأتُ عنها، رأيتُ صوَرها النادرة، عشقتُها، قلتُ: قرية جميلة، دائمة الخضرة لا شكّ، فزرعين تعني الزراعة والفلاحة، بالتأكيد كانت ستضمّ عددًا كبيرًا من المتعلّمين والمثقّفين؛ كتّاب، صِحافيّين، فنّانين، سياسيين، موظّفين، ومزارعين أيضًا، ولِمَ لا وفيها قبل النكبة مدرسة كانَ يأتيها الطلبة من نورس والمَزار وقُومْية؟

عندما اقترب موعد لقائي بها، خِفتُ، لا أدري. سألتُ موسى مِرارًا قبل مجيئنا: هل تُصدّق؟ كان يجيبُني، دومًا: بَعرفش، بَسّ ليش لأ إذا اليهود انقلعوا؟

نحن مضطرّان إلى التصديق الآن، نحن نقفُ على أرضنا، ولكن ما يصعب علينا التفكير فيه هو الخطوة التالية لهذا اللقاء الصِّحافيّ، الخطوة التي أخبرنا عنها والدنا؛ هل سيستطيع السّبعينيّ الذي خرج من قريته قبل كلّ تلك العقود أن يتعرّف البيتَ وقبورَ الأجداد ومكانَ المسجد، أيضًا؟ لقد قرّر زيارة المواقع الثلاثة في زرعين منذ لاحت ملامح العودة.

فكّرنا في الأمر، ثمّ لمْ نُولِه أهميّة، فالعواطف والذكريات تسيطرُ على أقوال الكبار وأفعالهم الآن؛ زرعين تُعدُّ من القرى المدمّرة بعد النكبة، والذاهبُ إليها لَن يرى فيها سوى أطلالٍ قد يعرفها أهلها، ومِن أجل هذا الحَرْف، من أجل (قد)، تجرّأتُ وسألت: بَسّ كيف ممكن تتعرّف على دارك يابا، بقصد دارنا؟ خلّينا واقعيين.

- طيّب، إنتِ عارفة، طبعًا، مين هوّ جابوتنسكي؟

سألني بثقة، واستخدم كلمة (طبعًا) وهو ينظر في عينيّ خرّيجة قسم التاريخ، التي لم تَجِد وظيفةً بَعد، حتّى كادت تنسى تاريخ ميلادها.

- أكيد.

آمل ألّا يكثرَ من الأسئلة. همستُ لنفسي.

- عندما جاء جابوتنسكي من أوكرانيا، أراد إحياء الروح الوطنية الصِّهيونية لدى الشبان

اليهود. فقام بتأسيس منظّمة اسمها "بيتار".

سيبدأ كلامه، الآن، بكلمة (ما). ما منظمة "بيتار" يا سِرار؟ سألتُ نفسي.

- لماذا؟ أتعلمين لماذا؟ لأنّ حصن "بيتار" كان آخر معاقل اليهود في أثناء ثورتهم على الرومان الذين احتلوا بلادنا قبل الميلاد. كما احتلّها اليهود عام 1948، مع أنهم - أقصد اليهود - سكنوا فِلَسطين كغيرهم من الأقوام.

ثمّ نظر إليّ بحدّة، وسألني:

هوِّ جوبوتنسكي بِدّه يخلّد "بيتار" اللي من قبل ميلاد سيّدنا المسيح، وأنا بِدّي أتوه عن زرعين يا سِت سِرار؟

أيقظني صوت الكشّافة والسمّاعات وزوامير السيارات والحافلات؛ والمارثون القادم من شارع الناصرة وصوت الأغاني الوطنية من سَرحاني. سألتُ نفسي: لِمَ أنا مضطربة إلى هذا الحدّ؟ لِمَ لا أغنّي وأرقص مثل الآخرين؟ أو لِمَ لا أبكي؟

نظرتُ إلى يميني، عمّتي! نسيتُ عمّتي! لَم يكُن الجنون الذي أمامي هو الذي أيقظني، كان ذلك بكاءَ عمّتي. ثمّ نظرتُ إلى حيث والدي. كانَ موسى ينظر إليّ وهو يشير إلى هاتفه المحمول. تنبّهتُ لهاتفي. كتبَ لي: "عمّتكِ سَرحانة في البلاد، وأبوكِ لا يريد الانتهاء من الحديث عنها. سنتركُ لهم الذكريات، ونحاولُ نحن استيعاب الواقع".

نظرتُ إلى عمّتي ثانيةً، وكتبتُ لموسى رسالةً قصيرةً: "أقسم بالله إنّه عمّتك بتفكّر في يوسف هسّا مش بالبلاد".

يوسف العُمري، أكبر أبناء عمّتي، الذي استشهدَ في قرية صَندَلة عام 1957 في واقعة مشهورة. كان ضحاياها طلّاب مدرسة القرية الذين قَضَوا في انفجار قنبلةٍ وضَعها العدوّ الصِّهيونيّ لهم في الطريق. كانت تلك الواقعة، هي الضربة الثانية للشابة التي غادرتْ بيت أهلها في زرعين عروسًا قبل النكبة، وعاشت في قرية لم يُهجَّر أهلها بالصدفة، ولم تهدّم بيوتها ومقابرها بالصدفة. ولم تَرَها سوى مرّة أو مرّتين قبل الآن؛ لأنّها كانت - بالصدفة – مواطنة من "عرب إسرائيل" الذين يمتلكون بطاقة هُويّة "إسرائيليّة".

- عمتي، مِش تعبانة من قعدِتك على هالصخرة؟ عمتي! سامعتيني؟

- سامعتك يا حبيبتي، بَسّ مإنت شايفة هالناس لو يصحّلهم يطيروا بيطيروا. عشان هيك مِشْ سامعة، وإنت ما تقومي ترقصي مع هاللي برقصوا؟ أبوكِ مِشْ رَح يقول إشي.

ربّما أرادت أن تُبعد تفكيري عن حزنها. ربّما تريد أن تقول إنّه لا مكان للبكاء والحُزن بعد اليوم، وربّما أرادت أن تُبرهن ليوسف أنّ دمه قد أعاد زرعين بعد تلك العقود.

وسَألَتْ بتأفّف: هوّ وينه أبوكِ بعده بحكي؟ يروحوا هالعرب والأجانب يشوفولهم حدا تاني غير أخوي يحكيلهم عن زرعين. إحنا هَسّع بدنا نروح على دارنا.

- إنت بتعرفي وين هيّ داركم .. دارنا؟

"مرحبا حجّة، لا شك إنتِ من الجيل الأوّل، جيل النكبة، بدّي تحكيلنا عن مشاعرك بهاللحظة". سأل صِحافيّ فضوليّ بدون استئذان. فأجبتُه أنا الأخرى بدون استئذان:
- أليسَ لدى الصِّحافيّين سؤال أفضل من وصف المشاعر؟ ماذا تتوقّع، أن تبكيَ لك كي يكون تقريرك الصِّحافيّ جيّدًا؟

تدخّلت عَدَن، ابنة جيراننا في المخيّم: سِرار، اهدئي، هاد صِحافي، الفرح والبكاء وشُكر الله، هو الأمر المتوقّع عند كلّ الفِلَسطينيين، اليوم.

لكنّ عمّتي لم تصمتْ كما توقّعتُ، بل زغردتْ بقوّة:

أويها

غنّي يا زهر الدّحنون

أويها

وارقص يا خبز الطابون

أويها

طاح الزيتون والتين

أويها

وارجعنا على زرعين

لولولوليش.

زغردتُ أنا وعدن، وزغردتْ نسوةٌ كثيرات حولنا ورجال، لم أعرف كيف زغردت، وكيف انهمرت دموعي، وكيف حضنتُ عمّتي التي كانت تمسح دموعها بطرف كُمّ ثوبها، وتقول: مَليح اللي رجعنا مَليح، مَليح اللي شفتْ زرعين مَليح، مَليح اللي ما انقضى العُمر بسرعة بعد موتّك يمّا مُليح.

- طب حجّة، شو ناوية تعملي هلأ؟
- بدّي أروح على دار أبوي، وين بدّي أروح يعني؟
- طيّب كيف ممكن تعمّروا قريتكم؟
- ليش هيّ مش قريتك إنتِ كمان وَلَك؟

كانت هذه المرّة الأولى التي أضحكُ فيها منذ وصولي، أعجبني ردّ عمّتي للصِّحافيّ.
- آه طبعًا، فِلَسطين وبلاد العرب كلّها بلادنا.
- مَليح، سمعتْ بالمَثل اللي بقول: "اللي يِزرع زرعين ما يخيب"؟
- لأ

- الله يخيّبك، طب هسّع فهمته؟

وصلَ والدي وموسى في تلك اللحظة، كان جميعُ الناس المتحلّقون حولنا يضحكون، الصِّحافيّ كان يضحك أيضًا، ثمّ طلبَ الحديث مع والدي، لكنّ أبي اعتذر، فهذه اللحظات مُلكٌ مقدّس لهُ ولعمّتي، لكنّ الصِّحافيّ الفضوليّ تابع خطوات أبينا نحو تعرُّف القرية، قريتنا، ولحق به رجالٌ ونساء، كبارٌ وصغارٌ، فكثيرون ممّن مَشَوا خلفه، كانوا كَمَن يمشي خلفَ قَدَره، كانوا يأملون من الأستاذ عبد الجبّار معلّم المدرسة المتقاعد ورئيس جمعيّة قريتهم والناطق باسمهم، أن يدلّ كلّ واحد منهم على بيته وأرضه وربّما مكان رباط حماره، الذي كان.

بقيتُ أنا في مكاني، كنتُ أفضّل تأمّل المشهد عن بُعد، لم يَعُد هناك قلق، كنتُ سعيدة، سأذهب إلى بيتنا الذي سيعرفُ والدي وعمّتي مكانه لا محالة، وسأزور قبور أجدادنا، وسأصلّي في المسجد أيضًا. موسى كان أوّل الذاهبين، أخي يحلُم أن يعيدَ زرعين كما تركها والدنا. قبل مجيئنا، كان قد درَس موقع زرعين جيّدًا، كان يريد تصميم قرية تحملُ رائحة الماضي ورونق الحاضر، القرية الحلم، زرعين الحلم، هو الحلم الأكبر لشقيقي المُهندس.

طالما سألتُ نفسي: لو كنتُ مهندسةً أنا الأخرى؟ لِمَ عَلَيّ أن أكون معلّمة – بغضّ النظر عن انتظاري في قائمة البِطالة؟ لم أكن أحبّ الهندسة على وجه التحديد، كنتُ أحبُّ الحرّيّة، حرّيّة اختيار جامعتي وتخصّصي ووظيفتي.

بعد أن أنهيتُ الثانوية العامّة، لم يَكُن أمامي خِيارات متعدّدة للدراسة، كان موسى طالب هندسة في السنة الثالثة، ولم يكن باستطاعة والدي تعليم اثنين في الجامعة، فالتحقتُ بدار المعلّمات التابعة لوكالة غوث وتشغيل اللاجئين في رام الله، درستُ فيها أربعَ سنواتٍ، وتذوّقتُ معنى كلمة (لاجئة) أكثر ممّا أذاقني إيّاه المخيّم، ومجزرة عام 2002، كانَ عليّ أن أرى علَم "الأونروا" يرفرفُ في زوايا المعهد كلّها، ويقول: هنا دولة الأمم المتّحدة.

بعضُ زميلاتي الساذجات كُنّ يحمدنَ الله على ذلك، فالعدوّ لن يستطيع قَصفَ معهدنا أو الاعتداء عليه تحتَ أيّة ظروف؛ لأنّ عَلَمَ "الأونروا" يحمينا! وبناءً عليه، كان عليّ أن أكون ممتنّة للّون الأزرق أكثر من أيّ شيء آخر، ليس لأنه لون البحر أو لون السماء أو لون النقاء، بل لأنه لون الدولة التي أنتمي إليها داخل أسوار هذا المعهد. كانَ عليّ أن أعيش في سكنٍ داخليّ للإناث، قديم البناء، رماديّ الجدران، تحوي كلّ عمارةٍ فيه عشرين غرفة أو أقلّ، مقسّمة على ثلاثمائة طالبة أو لاجئة لا فرق، في كلّ غرفة ستّة عشر سريراً بطابقين، أربعةُ أسرّة في الجانب الأيمن، ومثلها في الجانب الأيسر، ستّ عشرَة "بني آدمة" ستعيش في غرفة واحدة هي وحقائبها ومِزاجها وعاداتها وعافيتها ومرضها وتخصّصها الأكاديميّ،

مع غيرها من اللاجئات من جنين حتّى رَفح، ثلاثمِائة طالبة في كلّ عمارة وستّ عشرة في كلّ غرفة سيتشارَكن في كلّ الأشياء، التي من بينها دورات المياه الكبيرة التي تُواعِدُك بمجرّد خروجك من غرفتك، لتري اللاجئات وهنّ يبحثن عن حمّام نظيف لقضاء حاجتهنّ، ووعاء جيّد لغسل ملابسهنّ، ومكان فارغ للاستحمام من هذه الرطوبة المرتفعة جدًّا. سَتغلق العمارة أبوابها عليك في الساعة التاسعة مساءً، لن تستطيع التنفّس والحلم إلّا من خلال النافذة. وعندما ستُطل منها، سترى أعلام "الأونروا" أوّلًا، ثمّ سترى رام الله؛ لأنّك تسكن في حَرَم جامعيّ يحوي مكان دراستك ومكان سَكنك ومكان ممارسة هواياتك، ومكان قضاء وقت فَراغك، ومكان بكائك حتّى النحيب.

في ذلك المكان الأزرق، لن تشكوَ من شيء؛ لأنّك لن تكون سوى لاجئ لا يقدّر النعمة، سيقولون لك: "إنتِ ماكِل شارب نايم على حساب الوكالة وبتشكي؟ أخٍ مِنّك، ومِتعلِّم على حسابهم كمان، يعني أكْلٌ ونوم وتو دبلوم"!

وعندما تفكّر في التنفّس – والكلام موجّه إلى الإناث على وجه التحديد – سيسمحُ لك قانونهم بالخروج مرّتين أسبوعيًّا، لمدّة ساعتين، فقط. في كلّ مرّة، ستضعين بطاقتكِ الجامعية الزرقاء، التي تمكّنكِ من الخروج والدخول إلى المعهد، وإذا تأخّرتِ عن الموعد فسيأخذون بطاقتكِ مؤقّتًا، وبالتالي أنتِ محرومة من الخروج في المرّة المقبلة أيّتها اللاجئة، كانت بطاقاتنا الجامعية مثل بطاقة المُؤن، تمامًا.

وفي نهاية الأسبوع يُسمحُ لكِ بقضاء عطلة نهاية الأسبوع عند أهلك، مع تسجيل اسم المكان الذي ستذهبين إليه والتوقيع على ذلك، وكأنّك كنتِ تنوين الذهاب إلى ڤنزويلا!

فكّرت، لو أننا بقينا في البلاد، لو أننا لم نخرج من زرعين، هل كنتُ سأتذوّق ذاك العذاب؟ لِمَ لَمْ أسأل نفسي هذا السؤال مِنْ قَبْل؟

وَضع أحدهم يده على كتفي.

- موسى!

- وين طرتِ؟ لحيفا؟ .. سَأل بمكره الجميل.

- ليش تركتهم ورجعتُ؟

- نسيت مخططات البلد بالسيارة، تخيّلي بَعضهم تركوا الغُنا والدبكة، وبدهم يتفرّجوا على اقتراحاتي الهندسيّة لهالبلد كأنها بدها تطير، على فكرة من ضمن مخططاتي تكون المدرسة أوّل شيء رح ينبَنى، رَح تلاقي وظيفة في بلدك يا أستاذة سِرار.

نعم طرتُ إلى حيفا، إلى قرية المنسي تحديدًا، حيث ذهب محمّد، اليوم، ليرى قريته مثلي. كنتُ أحدّثُ موسى طَوال الأسبوع الماضي عن مُدن فِلَسطين التاريخيّة وقراها التي سنعود إليها، كان يقول لي، دائمًا: للوطن ربٌّ يحميه، وأهلٌ طالبوا به فنالوه، هنالك مدنٌ

وقرى لم تُهدّم كغيرها، وسيحاول أهلها تثبيت أنفسهم في حَجرها كما هو الحال في تُرابها. أمّا نحن، فعلينا إقامة ذلك الحَجر، لدينا مسؤولية كبيرة تجاه زرعين يا سِرار.

والبارحة أعاد لي موسى الكلمات نفسها مع إضافة بسيطة: "ما تقلقي على حيفا، بتعرف تدّبر حالها خيْتا".

خجلتُ كما لم أخجل في مراهقتي، خجلتُ أنا الثلاثينيّة التي انتظرتُ حبيبها عشرَ سنوات حتّى خرج من السجن. خجلتُ أكثر من عَدَن التي صرّحت لأهلها البارحة أنّها ستتزوّج بابن خالها في الناصرة. فلَم يعد هناكَ معنًى لخوف والديها من (غُربتها).

سألَني أحدهم على غفلة: وين موسى؟

نظرتُ إليه، إنّه ثائر شقيق عَدن، لم يستمر في الحديث معي، بل انتظرَ المُهَرول نحونا.

قال ثائر: مش رح تصدقوا، كتار حاولوا تثبيت وَتد الخِيم في الأرض لكن بدون فايدة. إيش تفسيرَك يا موسى؟

- أكيد الخلل في الوَتد أو في الأرض.

- لأ، الخلل في اللي بركّب بالخيمة، بتعرف إنّه بعد ما رحت صار الاقتراح إنه تكون دار المَختَرة أوّل مكان رح ينبنى في زرعين؟

- بتعتقدوا إنّه الشيء الأول اللي رح ينبنى هون بِفرق عند الكبار؟ اللي انتظر كل هالسنين عشان يرجع لأرضه رَح يختلف مع أخوه أو جاره على هيك إشي؟ .. سألت.

خلاف لطيف، قال موسى، وأضاف: اسمعوا، آباؤنا وأجدادنا المتجمّعون الآن، يحلمون في إعادة زرعين كما كانت طِبق الأصل، وهذا شيء متّفقٌ عليه وسنساعدهم على ذلك، وبعدها سنجعل من القرية جنّة الله على أرضه، وهذا أمرٌ مفروغٌ منه أيضًا، ما يَخشَونه أن يستيقظوا من هذا الحلم ويعودوا إلى المخيّم، عقدة الأيام الثمانية عشر التي وعَدَتهم الجيوش العربية أن تعيدهم بعدها إلى بلادهم ما تزال تطرق ناقوسها في ذاكرتهم، هُم لا يصدّقون ما يحصل أكثر منّا، هم خائفون من خيانة محتملة، من مَوتٍ مُؤجّل حانَ وقته.

- ولذلك لن يسمحوا لأيّ سلطة أن تفرض عليهم شيئًا، حتّى شكل قريتهم أو حتّى شكل أبواب بيوتهم.

سأل ثائر: أتعلمان؟ في الوقت الذي نرقصُ فيه أو نبكي، هناك من هو خائف من عدوّ مُقنّع: من طائفيّة قريبة أو بعيدة، من الفصائلية، من ألغام تركَها العدوّ قبل رحيله، من جهات التمويل العربية والأجنبيّة على حدّ سواء، ومن شروطٍ هذا التمويل، هل صَفَت لنا الدنيا مرّة واحدة؟ هل سَنغنّي بعد اليوم للدول المانحة "صَافيني مرّة، وجافيني مرّة، وما تنسانيش كِدة بالمرّة"، حتّى يصبح لنا دولة بالفعل؟

- لديّ فكرة!

هذه عبارة موسى المشهورة. بالتأكيد فكرة مجنونة!

لم يكُن الأمر متوقّعًا. الأرضُ ترفضُ الخيمة! نعم زرعين ترفضُ أن تُقام عليها أيّة خيمة، ولو كانت للنوم والاستظلال. وأوّل حجر أساسٍ سيوضع على أرضها هو حجر إعادة بناء مسجد القرية. بالتأكيد لن يختلف أحدٌ على هذا الاقتراح. فكرة عبقريّة يا مؤسى!

لكنّ أهل القرية اختلفوا مرّة أخرى على مكان المسجد. لدى والدي تخمينٌ منطقيّ تقاسَمهُ مع عمّتي حول مكانه. وهناك رجالٌ ونساءٌ كبار من عائلات أخرى خمّنوا أماكن أخرى. رجل من آل الحاج إبراهيم قال هُنا. وآخر من آل أبو عَطيّة قال إنّه هُنا. وعجوز بالكاد ترى من آل أبو سرّية أكّدت أنّه هناك. ورجل من آل الشّلبي تبرّع بقطعة أرضٍ من مُلك أجداده لبنائه. بَدَل دار المخترة التي كانت لعائلتهم قبل النكبة.

صاح موسى مثل طفل: تذكرت! وَوجّه كلامه لوالدي: ألم تُخبرنا مرّة أنّ قبر زريفة البدر موجود عند صخرةٍ كبيرةٍ قرب المسجد.

تناقل الجميع كلمة واحدة: الرَّجّاليِّة!

كانت الرَّجّاليَّة. أو زريفة البدر، إحدى نساء زرعين القديرات. كانت تذهب مع الرجال إبّان الثورات التي اندلعت ضدّ الانتداب البريطاني لتجلبَ السلاح من الشام. و تخبّئُه في بيتها. وقد لقّبولها بالرَّجّاليَّة؛ لأنّها كانت تناضلُ كالرّجال. ولا تكتفي بدورها المقاوم كامرأة. تطبخ لهم وترعى الأطفال وتحرس البيت في غيابهم.

لم يعُد الصَّخَب سيّد الموقف منذ أنْ فجّر موسى ما تذكّره أمامهم. قال لي قبل شهر من عودتنا. إنّنا إذا عُدنا إلى أرضنا. فعلًا. فسنكون بحاجة إلى معجزة في البداية. إلى شيء أشبه بالأسطورة. حتّى نستوعب عودتنا. خصوصًا الكبار منّا. لم أشكّ. لحظةً. أنّ حرارة هذا اليوم. فجّرتُ في قلب موسى أسطورةً حقيقيّة. جعلت الجميع يهذي بكلام غير مفهوم. وكأنّ الأمر قد راق لهم. وجعل علامات الرضا تلوح على وجوه أحفاد زريفة البَدر. أيضًا.

وقطع والدي الجِسر كما قطعتُه أنا وموسى وثائر وعَدَن. أيضًا. قال: أيوه أيوه صحيح. كيف نسيت أنا؟

ضحكَ أربعتنا من طريقة والدي في الكلام. لقد صدّق الأسطورة ببراعة. لقد أدرك ألّا منجى منها إلّا إليها. في هذه القيامة المُحتملة.

صاح أحد العجائز: أنا متأكّد أنّ الصخرة اللي واقفة عليها هذيك البنت. هي قبر الرَّجّاليَّة!

- أنا! أنا واقفة على قبر؟ قبر الرَّجّاليَّة؟

لقد أصبحتُ مثل أبي. تمامًا.

لَم ينتظر أهل القرية المزيد من الوقت عندما أومَأ والدي بالإيجاب. هزّ الجميع رؤوسهم.

كما لو كانوا قد اتّفقوا على أن يتّفقوا، دائمًا.

"بالمناسبة"... حكّ موسى أنفه، سيقول أمرًا مُهمًّا، إذًا:

- أتعلمين أنّ لكلّ مكانٍ في فِلَسطين أسطورة؟ سمعتُ - عبر المذياع، قبل قليل - أنّ أهالي المَنسي اكتشفوا أنّ لقريتهم رَجّاليَّة أيضًا، وهي ترفضُ تعمير شيء في أرض القرية، إلّا بعد خطبة أحد شبّانها المِلاح، لأجملِ نساء زرعين.

وقبلَ أن أردَّ عليه خفّة ظلّه، انطلقَ ينادي بأعلى صوته:

- وين حَجر الأساس؟ ارفعوا صوت هالأغاني وشجّعوا الدَّبّيكة..

وبالهنا يمّ الهنا يا هنيّة

والتَوت عيني ع الرَّجّاليّة

ويا زريفةِ البَدِر وقّفي تاقُلّك

ع احْلَى بنات زرعين والله لادلّك.

في البيت

عدي سوريك
عن العبريّة: الطيّب غنايم

ربّما حلمت بهذا: عادت الحُولة
«سَكَبْتِ الحولة»، **الشّقّ السّوريّ الإفريقيّ**،
أڤوت يشورون، 1973

حينما جلستُ لأكتبَ قصّة ستقعُ أحداثها بعد العودة، ألَمَّ بي وجع بطن، خوفٌ، ضغط، ونوعٌ من الثِّقَلِ، وكأنّه من الخطير أن تحاول التفكير. بعد استشارة صديقتي، تذكّرت أنّه من الممكن إعمال الخيال. وفي اللحظة السابقة للغوص قلتُ لنفسي، يلّا، تصوّري أن يصبح الأمر كما تحلمين.

الآن، بينما البلاد مزروعة بالمدارس الثنائيّة اللغة، بينما يحتوي الجيش الأجير على نسب متساوية من المجتمع العلمانيّ والمتديّن، العربيّ واليهوديّ، وبينما العلامات الأُولى لقوى العلاج، التي وُجِّهت إليها نسبة 30 % من ميزانيّة الأمن، بدأت تظهر، أنظُرُ إلى الأمر بنوع من الاستخفاف المُشْبَع بالفَرَج. من قوانين الإسكان العُموميّ التي سُنَّت، ومن نابع الدعم الأُوروبيّ والعروبيّ المكثّف، لخلق منظومة مدنيّة متطوّرة تشمل – ضمن ما تشمله – دراسات عليا مجّانيّة، ويومَ عطلة أسبوعيًّا، لجميع المرافق الاقتصاديّة – والمُعَدّ لاستكمالات في مجالات مختلفة – تُحدِث تغيّرات إضافيّة. كثير مِمَّن اعتادوا تسميتهم بـ«أبناء الجاليات الشرقيّة»، على سبيل المثال، نجحوا في جسر الفروقات الهائلة التي تعمَّقت في السابق. من الصعب أن نعلم ما إذا كان السبب وراء هذا التغيّر هو الحرّيّة الاقتصاديّة التي نَتَجَت، أم حقيقة الاعتراف باللغة العربيّة كجزء من هذا الحيّز، بشكل عميق، حيث مرّة أخرى يمكننا أن نستشعرَ ملمسها وروائحها في الشوارع، في دور السينما، في المؤسّسات الثقافيّة، في الممرّات داخلَ مباني المكاتب، في البِرك، وفي شواطئ البحر.

الآن ساعات العصر. قبل هُنَيْهَة عُدْتُ مع نوعَم ومع صديقه أمير، من المدرسة. مررنا بشارع عرفات، الذي ارتبط بشارع كاپلان، وتوجّهنا نحو شارع جوهرة قعوار الذي سال نحو شارعنا، جاكلين كهانوف. حَظِيتُ ببركة العيش في شارع على اسم أديبة. أنهى كلّ من نوعَم وأمير «وقت الشاشات» خاصّتهما، وانتقلا إلى غرفة الأولاد. الآن، هما يتناقشان في تقسيم أموال لعبة المونوپول، بينما أنا أتعجّب وأفتخر، في الوقت ذاته، من قدرة نوعَم على التقسيم وحدَه، ولا يناديني لكي أرتّب له بداية اللعبة. غالبيّة الكلمات التي يتحدّثانِها بالعربيّة – العبريّة، وبالعكس، صرت أفهمها، بعد أن استغللت حقّي في الانتساب إلى استوديو للعربيّة. أفهمُ أكثر ممّا أقدر على تحدّثه، دائمًا هكذا هو الأمر بالنسبة إلى اللّغات الجديدة. لدى الأولاد، أمر الدراسة والتحدّث أسهل بكثير، حيث إنّهم لا يخشون الوقوع في الأخطاء.

كيْلا أشعر بأنّني خارج الصورة بشكل كامل، ومن منطلق التقييم الموضوعيّ لحالة الجوع، أصِل الغرفة مع صحون مليئة بالتفّاح المقطّع، وأضعها إلى جانبهما. دائمًا، تُهَدِّئني رؤيتهما يلعبان الألعاب ذاتها التي لعبتُها في طفولتي. يجلسان على البساط، يتحسّسان لوحًا كرتونيًّا ومكعّبات، يستخدمان لعبة حقيقيّة. أُملِّسهما. أُملِّسُ نوعَم أكثر من أمير بقليل، وبتلقائيّة أكبر، لكنّني أشعر تجاهه، أيضًا، بقرب يُمَكِّنُني من مداعبته بمودّة غير مُخْتَرِقة.

ثمّةَ لحظة يكون فيها الجسد والرأس متوافقين للقفز. ويدور الحديث عن الجسد والرأس؛ لأنّ على أحدهما المخاطرة بإدمان التأهّب، والثاني بتخيّل الحركة. اللحظة التي تترك فيها الرِّجلان الأرضَ، تدفعان نحو الأعلى، تنفصلان عن أرض الغرانوليت الرطبة، بداية نحوَ الأعلى، بعدها وبانحناء البطن وبثقل الرأس نحو الأسفل، الهامة والكتفان يقودان، عضلات البطن تدعم، يجب عدم الاستقامة لسبب الخوف، يجب ألّا ندع المياه تضرب البطن الأملس، أن نؤمن بأنّ جمجمتنا قويّة بما فيه الكفاية لتجابه الانتقال من الهواء إلى البركة.

أجلس على الطاولة، أمام الكمبيوتر، بجوار الشارع المجاور للشبّاك الكبير وللصمت، الذي يتسبّب، أحيانًا، بتجميد الكتابة. حتّى لو دار الحديث عن كتابة وظيفيّة، شبه بحثيّة، غير نثريّة شاعريّة، تتقوّل ذاتها من كلمة إلى كلمة، تتشبّث بموسيقى تشكّل زحلوقة من هنا إلى هناك، لكنّها ما تزال كتابة غير بسيطة، والقدرة على دخولها غير مفهومة ضمنًا. رغم ذلك أحاولُ أن أعمل في الوقت الذي ينوجد فيه نوعَم هنا، حتّى مع صديق. رغم أنّني لا أدّعي كتابة فقرة جديدة – هذا صعب جدًّا حين ينوجد الأولاد في المحيط القريب – لكن نعم، أقرأ وأضع إشارات على أماكن يجب العمل عليها، وأرسلها لأمل لكي تخبرني برأيها. هذا أمر جديد، أنّني أستطيع التفرّغ لأموري قليلًا، في الوقت الذي ينوجد

فيه نوعَم في المحيط القريب. إنّه يكبر، ما وعدوا به يحدث. الوقت يعود رويدًا رويدًا.

أُعيدُ لأمل التحقيق الذي حضّرناه، مع التعديلات. هي بالعربيّة، وأنا بالعبريّة، وكلتانا نحاول إنشاء نصّ مشترك عن الحولة، ليحلّ بديلًا عن كرّاسة الدعاية الحاليّة. هذه هي مَهمّة تطوّعيّة لتطوير عمليّة العودة، التي أخذتها على عاتقي في الشهور القريبة (يجب على كلّ واحد التطوّع لمهمّة ترتبط في مجال عمله أو اهتمامه ويمكن، أيضًا، اقتراح مهمّات). الفقرة التي أعمل عليها الآن، تتحدّث عن راحيل ومحمود،زوجين من عرقين مختلفين، عاشا حتّى عام 1948 في بيسمون، إلى جانب بلدة الخالصة المجاورة للحولة. كانا مختصّين بالعلاج بالنّباتات.

أصوات غير هادئة تعلو من غرفة الأولاد. الآن هما يتخاصمان، غير متّفقين على أحد قوانين لعبة المونوپول، ويصرخان واحدًا على الآخر. خلال ثوانٍ، يتدهور الوضع إلى حالة لم أتوقّعها، هما – بشكل عامّ – يتدبّران أمورهما بشكل جيّد جدًّا. شعر أمير بالإهانة، ولذلك فهو يودّ العودة إلى بيته. يتّجه نحو حقيبته ليُخْرِجَ منها الهاتف النقّال والاتّصال بأُمّه. أنا مُتَيَقِّظة. مُتَيَقِّظَةٌ ككلب ذي أذنين منتصبتين، لكنّني أمنع نفسي من التدخّل. في الآونة الأخيرة أمنع نفسي، قدْر الإمكان، من التدخّل بين نوعَم وبين أُخته، وبينه وبين أصدقائه. رغم أنّ التدخّل أسهل، لكنّني انتبهتُ إلى أنّ الحلَّ حينها أقلّ فاعليّة، أقلّ تماسكًا، ومنذ أن انتبهتُ للأمر، أُحاولُ أن أُوقفَ نفسي عن التدخّل إذا لم يتدهور الوضع أكثر من اللازم. هذه المرّة، يجب عليّ التماسك أكثر قليلًا؛ لأنجح في كبح ذاتي. وجود الّلاجئين بيننا – وَصَلَ أمير قبل سنتين من لبنان – يُذيبُ القلب، وربّما لهذا السبب، من الصعب عليّ ألّا أقوم باتّخاذ خطوة. أتماهى وأشعر بالشفقة قليلًا، مع هذه الهجرة للبلاد الجديدة، التي تحمل ظروفًا أفضل، إلّا أنّها – رغم ذلك – ظروف غريبة ومشبعة بالصراعات. يمرّ الأولاد بهذه الانتقالات، بشكل يُحْفَرُ في ذاكرتهم إلى الأبد. الروائح، الوصول إلى الصفّ لأوّل مرّة، البنت التي يجلسون بجوارها، الساندويتش خاصّتها، المدهون بالجبنة على الخبز الطريّ – الذي يثير القرف في نفسه، حركة يَدِ المعلّمة المائلة، التي تتحدّث العبريّة، والابتسامة التي تنزاح نحو اليسار قليلًا على وجه المعلّم الذي يتحدّث العربيّة. أرى في عينيه الصعوبة، لكن، أيضًا، القدرة على الاندماج، وأنا لا أرغب بأن أكون ليّنةً أكثر من اللازم، فأتدخّل لأمنعَ بهذا منهما التوصّل إلى حلٍّ خاصّ بهما.

فجأةً، يبكي كلاهما بكاءً غريبًا، فكلاهما كبيران بما فيه الكفاية، في السابعة والنصف من العمر، فكيف يبكيان هكذا واحدًا على الآخر، لا يكيلان الضربات أحدهما للآخر، يبكيان بصوت عالٍ، مثل تدفّق طاقة يفصل بين الأذيّة وبين الغضب. يتقلّص بطني. أصغي. فجأة، وبالفجائيّة نفسها التي باشرا بها، توقّف البكاء. نوعَم لا يرغب بأن يعود أمير أدراجه، يتنازل، لكنّه، أيضًا، يحصل على شيء خاصّ به – سرعان ما يتّفقان بكلمات

تتقاذف، تمتدّ، تطعن، تيأس، تتنازل، حيث إنّ أميرًا سيأخذ العقارات التي رغب بشرائها، رغم أنّ نوعَم يمتلك عقّارًا باللون ذاته، ونوعَم سيحظى بدورة إضافيّة، كنوع من المساومة. يحاول بطني أن يحصل على الهدوء، بالسرعة نفسها التي يعودان بها إلى الغرفة كأفضل صديقين، لكن العضلات تملك وقتًا خاصًّا بها لكي تعود إلى حالها.

وحينها، لوهلة، أقوم بالتحليق. هذا تحليق يتطلّبُ تركيزًا، من النوع الذي لا يستجيب لشهوة تقعير الظهر وفرد الجناحين ومطّ الرقبة إلى أعلى، كأنّي تنكّرتُ إلى فراشة أو إلى جنّيّة غابة. تحليق دقيق، شاقّ؛ حيث يتطلّب إتقانًا. لكن لهُنَيْهة يمكن البقاء في الهواء ومعرفة كينونة هذه الشهوة للتقعير والفرد والمطّ إلى أعلى، ثمّ استنشاقها نحو الداخل، كالإلهام، وتوجيه الرأس إلى أسفل، إلى الصفاء الأزرق.

أنا وأمل ننكبّ على دراسة الجوانب الفِلَسطينية للصورة، وعلى إمكانية تحويلها إلى جزء من الرواية. للمحافظة على البُعد السياحيّ المغري للمِنطقة، والتي تحوّلت إلى موقع سياحيّ بيئيّ رائع لكلّ عائلة في الأعوام الأخيرة، نركّز على العناصر الموحّدة؛ الشكل الذي جابه فيه السكان صعوبات السكن، كيف تعرّفوا نباتات المكان، وعملوا في مساحات المستنقع بشكل بطوليّ. في بحثنا وجدنا أنّه منذ ثلاثينيّات القرن الماضي، إلى جانب من طالبوا بتجفيف المستنقعات، عمل في المِنطقة أشخاص كان سيُطلق عليهم، اليوم، بالتأكيد، «نشطاء بيئيّون»، عربًا ويهودَ. فهموا أنّ تجفيف المستنقعات إلى حدّ كبير سيؤدّي إلى تناقص في الصيد، وإلى تغيير إشكاليّ في النظام الطبيعيّ الخاصّ بالمِنطقة. أحدهم هو أبراهام شلوس، وأخرى هي ندى الغوارنة. عقدا لقاءات وحاولا التأثير على طريقة التفكير، لكن – كما هو معروف – لم تكن في أيديهم حيلة.

درست أمل الفلسفة، هي تسكن في الناصرة وما يهم كلتينا هو إمكانيّة بناء مشترك للحكاية. وجدتها بمساعدة قائمة مجتمعية قديمة يمكن – من خلالها – تمنّي رغبات وطلبات غريبة على شاكلة إيجاد شريكة لتأليف كرّاسة شرح سياحية عن الحولة، من رؤية مشتركة عربية يهودية، وبالعكس. اِتصلت بي على الفور. كانت منفعلة هي، أيضًا. في سفرنا الثاني إلى هناك – بمساعدة مسنّين ظلوا في المِنطقة وأجابوا عن أسئلتنا بسعادة أشخاص لم يتبقَّ لهم شيء يخسرونه، ولا شيء يخافونه (رغم أنّ الخوف الذي زُرع في طبقات سلطة مفروضة ما زال مزروعًا في وجوههم) – وجدنا معلومات عن راحيل ومحمود. تعلّم محمود من والده وجدّه العلاج بأعشاب المِنطقة؛ وراحيل، التي تعلّمت الصنعة منه، كانت معروفة بقدراتها على العلاج وبجرأتها، التي أنقذت عشرات الأطفال في الغور؛ بفضل الأدوية التي صنّعتها من ورق العلّيق والقرّاص.

في الوقت الذي حكت فيه أم زاهية لنا عنهم في المرة الأولى، تفتّحت أسارير أمل. وأنا، أيضًا. منذ سنوات وأنا أحكي عن العلاج المحلّيّ. وجود الطبّ الصينيّ والمعالجة المثليّة

الألمانيّة أمر جيّد. لكن ماذا عن هذا المكان؟ عن أوراقه وأشواكه وجذوره؟ هي أبخس ثمنًا، وأشدّ تقريبًا، وأكثر محلّيّة. من ضمن باقي الأمور، اكتشفنا حكاية الفساتين التي حيكت خصوصًا من أجل راحيل ومحمود، واشتملت على تطريزات خاصّة، مع علامات أشارت إلى مناصبهما الطبّيّة المرموقة. رَوت امرأة من مستوطنة يسود همعلاه، والتي قمنا، أيضًا، بزيارتها، أنّ راحيل، يهوديّة قادمة من بولندا، عالجت أطفال الكيبوتسات والمستوطنات اليهوديّة، لم تفرّق، يومًا، بين الشعوب. وقد كافأتها نساء يسود همعلاه بمربّى المشمش والتوت الشوكيّ، الذي كنّ يُحضِرنه إليها مع نهاية الصيف، لحفلة مختلطة القوميّات، تقتصر على النساء، بجانب مشعلة زرقاء. «أوه، كم كانت أيّامًا مميّزة»، أوجزت. «كلّ شيء كنّسوه تحت السجّادة في عام 48، حتى الأشياء الجميلة،» قالت وهي تغرق في الأفكار التي خلّصناها منها لدقائق معدودة ثمينة.

خلال العمل، أفاجأ باكتشاف السهولة التي تُسحَب بها عنّي سنوات شوق مغلوط فيه قد زُرع في الأغاني والحكايات وفي شعور الفخر بالطليعيّين والحمّى والتجفيف. أغانٍ وحكايات ظننت أنّه سيكون من الصعب عليّ أن أراها منفصلةً عنّي، منسلخة عنّي كالجلد الذي أنهى مَهَمّته عن جسدي؛ حيث كبر على مقاييسه الضيّقة. الآن، يعود الجلد إلى الأرض ويخصبها نباتاتٍ، أهذر حكاية مهد قديم نسوا أن يحكوها لي، ستكبر هذه النباتات وتُطعم الحيوانات وتلقح، وعليها يمكنني أن أرقد بذراعين مفتوحين ورأس إلى السماء، وألمس الأرض تحت الجسد ورائحة العشب الطيبة وَنسَب الوجود العذبة. الشهادات التي نسمعها في المقابل عن الدمار من المسنّات والمسنّين، نقوم بتسجيلها وتدوينها – توثيق ثمين لمن سيقيم «متحف الحكايات» المخطط. كلتانا نحب خطته المعمارية – عشرات الأروقة الغائرة في الأرض، حيث يصف كلّ رواق منها حكاية بناء أو نهب البلاد، والتي تقود إلى حجرة دائرية شفافة تشعّ نورًا، تعج بالقناطر الصغيرة وفيها خيالات، وعفوٌ، وغضب، وهبّات، وقصائد، وكذلك غرفة رقيقة لمحاكمات صلح وللراحة. عدا الحجرة الشفّافة التي تشعّ نورًا، أحبّ، بشكل خاصّ، حقيقة أنّ المتحف ليس موزّعًا بين روايتين، فقط، وأنّ المبنى يأخذ بالحسبان إمكانية النموّ والنشوء في الفضاء بشكل تفرّع مستقبليّ، إلى مجموعات أخرى يتمّ الاعتراف بماضيها هي،أيضًا.

يجب الاعتراف بأنّي لم أنجح في القفز قفزة رأسية في حياتي. عندما أفكّر في الموضوع يصعب عليّ معرفة ما إذا كان السبب هو ضعف عضلات البطن أم هو استقلاليّتي الزائدة والتنقّلات المتتالية لوالديّ من مكان إلى مكان، وسماحهما لي بالترعرع بشكل فوضويّ نوعًا ما. ما لم يُتِح لي تعلّم أشياء بشكل منظّم والإصرار على التمرّن المتواصل. أو لعلّ السبب يكمن في أنّي لم أُومن بأنّ الأمر ممكن. أقصد أنّه ممكن بالنسبة إليّ. في مرّاتي اليسيرة التي حاولت فيها – سكرى من الشمس ومن زرقة السماء ومن بحيرة

طبريّة التي تنظر أسفل الجبل مثل أرجوحة منوّمة تعد بأن تبقى هناك دائمًا. بشكل مؤكّد أكثر من أيّ شيء آخر – أصبتُ بضربات في البطن وعدت مهزومة إلى الضفة. إلى ابتسامة معناها لا – أكترث – رغم – أنّه – يؤلم. وإلى قفزات عموديّة جريئة وجيّدة من أعلى مِنصّة قفز.

في حجرة الأولاد سكينة لا يشوبها ضرر. مدهش حدّ المواجهات الذي يمكنهما أن يصلا إليه ثم يسكنان. يلعبان برعوية دورة أو دورتين في لعبة الاحتكار – «مونوپول». التي ما زالا صغيرين على فهم كيفيّة لعبها. ثمّ اختتام اللعب بالتصريح بأنّه. كما قال أحدهم في السابق. لا يجدر لعب هذه اللعبة. ومن الأفضل لفّ البي - بليد. ينتظمان للمعركة بين دوّامتين آليّتين خارقتي القوة. يمتصّان – بالتناوب. بالهتاف. والخيبة – إخفاقات وانتصارات قادمة.

في الوقت الذي كنت فيه على وشك إلحاق النصّ الذي اشتغلت عليه كملفّ بريد إلكترونيّ. وإرساله إلى أمل. تذكّرت الرحلة الأخيرة لنا إلى الشِّمال. وصلت إلى الناصرة في الباص. وانضممت إليها للسفر في السيارة. في الطريق تطاير شعرها البنّيّ بقصّته الكاري مع الريح. وضحكت عيناها. لا أزال لا أعرفها كفاية لأفهم متى تخبئ الضحكة حزنًا. أو متى تكون مواجهة مع ريح قوية. أو أنّها مجرّد سعادة. آمل أن نظلّ صديقتين حتّى بعد انتهاء مَهَمّتنا. وبعدئذٍ. بتؤدة. يُمكنني أن أميّز. من الصعب أن نصبح صديقتين في سنِّنا. في اللا- وقت خاصتنا. في شكوك سِنّنا. وفي رفعة ذوقه. والآن. سيتطلّب الأمر بضع سنين لكسب الثقة. لفهم أنّ عدم اللقاء ليس لسبب عدم الرغبة. وإنّما لسبب قلة الوقت ولسبب الاهتمام بحقول كثيرة أخرى بالتوازي. وأنّ هناك القليل ممّا يجب الاحتفاظ به. لها. أيضًا. طفلان. ابنان. لن يهدأ لها بال حتى تلد الأنثى. تصرّح ضاحكة. في الطريق إلى الحولة تحدّثنا عن قريبة لها عادت إلى الخالصة. كريات شمونه. تلقّت شقّة مشتركة تتلاءم مع سنّها هي وفتيات عُدن من لبنان. لا تزال غير معنيّة بممارسة استحقاقها للدراسة المجّانيّة. في البداية عليها أن تعيش قليلًا. تقول. تخشى أمل ألّا تعرف كيف تحافظ على نفسها. هي تعمل في بار هغوشريم. والأمر ليس هيّنًا... نعم. أهزّ رأسي موافقة وأنا أتألّم من حقيقة أنّ فتيات في سنّ العشرين موجودات هنا بلا أهاليهنّ. الذين بقُوا في لبنان أو ماتوا بين الكوارث والحروب التي وقعت. إلى أن وصلنا إلى هذا الزمان.

تذكّرت نفسي في هذه السنّ. فأحتضن وأهمس بأنّ من تستطيع. فعلى الأقلّ. لتربِّ أطفالها بحنان. ولتوفّر لهم شبكة أمان. أحيانًا هذا هو الممكن. وهذا ينعكس على المحيط. أهدّئ نفسي بعَمليّة تفاؤلية. أتذكّر كيف كانت أمّ دَفنَه تمشّط لها شعرها يوميًّا قبل النوم. وأنا أتأمّلهما بتلهّف. وأذوّت في داخلي حركتهما. ربّما لِقريبة أمل توجد أمّ كهذه بجانبها. يمكنها أن تنظر إليها وتتعلّم. تختزن مثل الكنز لوقت يمكنها أن تستعمله.

بدون أن أنتبه مرّ الوقت. عادت الشمس إلى رقّتها وتوجّهت أنا إلى المطبخ لأحضّر للأولاد وجبة العشاء، قبل أن يبدأوا بطرح أسئلة غريبة بصوت عصبيّ، مثل: "لِمَ نحن، فقط، لا نسافر إلى بلاد بعيدة؟"، "متى سنسافر إلى لونا پارك؟"، و"هل يمكن بعض الشوكولاطة؟"، بالطبع.

في الراديو إعلان للجمهور – يعلنون عن دورة جديدة لورشة فخّار مشتركة ستُفتح في الأيام القريبة. مرّة أخرى يذكّرون بنبرة قابلة للفهم، بأنّ هناك يومًا في الأسبوع مخصّصًا لهكذا أمور. بعدها نسمع نعيمًا وشلومو، محاميًا ومدقق حسابات، يتحدّثان عن مقدار متعتهما. كم استمتعا بملامسة المادّة، والتمرّن، والصداقة الجديدة التي نشأت طيلة شهور الورشة. كلاهما يقول إنّهما لم يتخيّلا القيام بذلك هكذا، في منتصف العمر. لعلّي أنا، أيضًا، أتسجّل. منذ سنوات وأنا أتلهّف لتعلّم الفخّار، أن أتيح ليديّ تشكيل المادّة الناعمة، التركيز في حركة الدولاب، السماح لحرّية الحركة وإطارها بالتوازن الدقيق والوصول إلى الشكل. الآن، يعلنون أنّه سيكون في الورشة القادمة مرشِدة زائرة هي الفنانة ندى ناطور. هذا هو، قرّرت أن أتسجّل، حان الوقت لأمنح الرأس بعض الفضاءات الأخرى.

يصل الأولاد ويأكلون بلهفة الخبز والطحينة والبيض المسلوق والخضرة. أبلّغهم أنّ والدة أمير ستصل بعد دقائق، وكلاهما يُطلقان أصوات خيبة ويتذمّران من الوقت الذي نفد بدون أن يفعلا شيئًا، كالعادة.

تصل والدة أمير وكلتانا تبتسم الواحدة للأخرى بدون التفوّه بكلمات كثيرة، كلتانا لا نزال خجولتين. لا يأتي نوعَم للوداع؛ ينزوي، يُهيّأ لي، أحيانًا، أنّه يعود إلى عزلته قبل أن يُملي عليه أحد ذلك بلحظات وجيزة. بعد أن أودّع أميرًا ووالدته أنزوي أنا نفسي للحظات، أمام الحاسوب، دقائق قبل مواصلة خطّ الإنتاج العائليّ للمساء. حمام لنوعَم ولأخته الصغرى التي انتهت من شؤونها، فرش الأسنان، حكاية، تشغيل صائد الأحلام، إحضار الماء، التغطية بثلاث بطّانيّات، استبعاد بطّانيّة زائدة عن سرير الصغيرة، إطفاء الضوء، تشغيل القرص المفضّل، قبلات، اِستفاقات الصغيرة. حضن. قُبَل. بكاء. توبيخ. حضن. إخلاد إلى النوم.

في صندوق البريد الإلكترونيّ تنتظرني إجابة من أمل – فرحَت لتلقّي الملفّ، وستعمل عليه غدًا. الطفل الصغير مرض مجدّدًا وسبّب لها صداعًا. أردّ عليها باحتضان خطّيّ وإبداء تعاطفي. الأمر ليس سهلًا مع هذه التشويشات في الأمراض والتربية، التي تقطع الأمور في منتصفها، والتي هي جزء من الحركة. أردّ عليها باحتضان خطّيّ وأهدّئها بأنّ الأمر ليس عاجلًا، متى ما شعرت بتحسّن فكلّ شيء سيكون على ما يرام. أذكّرها بالشاي الذي علّمتنا أمّ زاهية صنعه؛ ملعقة مليئة من الكركم والعسل والقرفة. هذا يمنع

الالتهابات ويبعث على الدّفء، أنقذني قبل أسبوعين. نقطع الاتّصال بالبريد الإلكترونيّ، تبقى رسائل البريد الإلكترونيّ محلّقة في فضاء الشبكة، خفيفة الحركة.

هل سأنجح، ذات مرّة، في القفز الرأسيّ للسباحة؟ هل سأكون مستعدّة للمحاولة مرّة أخرى؟ مرّ حوالي خمسة وثلاثين عامًا منذ محاولتي الأخيرة، وما زال شعور صفق البطن محفورًا داخلي. قريبًا سيأتي الصيف ومعه تأتي البِرَك والعطلة وبعض الوقت الذي لا يخضع لترتيبات ولأعمال ولأمور مهمّة. هناك سأجد ركنًا هادئًا، سأطلب من صديق أن يريني كيف فعلها، وسأحاول. هل حقًّا سأكون مستعدّة لمغادرة الأرض وأعوّل على بطني أن يعرف كيف يتكوّر؟ سأحاول، أكتب وأطراف أصابعي تؤلمني. سأحاول، سأحاول. هل سيكون ذلك معياريًّا للمستقبل، الحاجز المائيّ الداخليّ، بيني وبين نفسي؟ يجب الحذر من الحواجز المائيّة الحاسمة، أهدأ، لا يُقاس الأمر بهذا الشكل المصيريّ. تذكّري ذلك، تذكّري.

جنازة متأخّرة

أمل إقعيق

عن الإنجليزيّة : الطيّب غنايم

لم أكن أعرف باهار بدر شخصيًّا. توفّيت عام 1956، أي قبل ولادتي بعقدَين. الآن، يا لها من خسارة! لو كنّا نمتلك فرصة اللقاء، لكان أوّل ما سألتها عنه هو عن معنى اسمها الأوّل بالعربيّة. هل هو من أصل تركيّ؟ هل سمّاها والداها تيمّنًا بالينابيع الوافرة في قريتها الكابري؟ أم أنّه تنويع على الاسم العربيّ لتوصيف "العَجَب"؟ هل سخر منها الأطفال في حارتها؛ لأنّ اسمها يُلفَظ على شاكلة «باهار» بالعربيّة؟هل ناداها أشقّاؤها بالـ «مبهّرة»، على سبيل السخرية، متى دبّ بينهم شجار؟

أبحث عن إشارات لحلّ لغز اسم باهار في التقرير الذي أقرأه هذا الصباح في صحيفة إنترنتيّة. أبحث عن تعابيرفي وجهها الدائريّ في الصورة بالأبيض والأسود. لعلّ سحنتها الضارية يمكنها أن تكشف عن بعض التفاصيل حول اسمها!هناك فلاش على الجزء العلويّ من وجهها. عيناها لا تنظران مباشرةً إلى الكاميرا، أو إليّ أنا، متأمّلة الصورة. إنّهما تحدّقان يمينًا، كما لو أنّها تتابع النصّ الذي يؤطّر صورتها الشخصية بعناية، للتأكّد من أنّ الصحيفة تنقل حكايتها بدقّة. أقوم بتصغير الصورة (زووم أَوت). تظهر باهار طويلة القامة وضخمة. ترتدي ثوبًا أسودَ فضفاضًا يغطّي كلّ جسدها. قطعة قماش بيضاء مقلّمة تندرج تحت منديلها. يبدو كأنّه نقاب تركيّ. لستُ متأكّدة ممّا إذا كانت قد استخدمته لتغطّي وجهها قبل التقاط الصورة. أعلى ركبتيها بقليل، تمسك ورقة بيضاء عليها خربشات يدويّة باللغة العربية: "هذه هي وصيّتي: اِدفنوني في فِلَسطين". أقرأ التعليقات الموجودة تحت قدميها: من ألبوم عائلة بدر: تضع باهار بدر وصيّتها بإيجاز

قبل أن توافيها المنيّة في مخيّم اللّاجئين، عين الحلوة، في لبنان عام 1956.

بعد مضيّ أكثر من نصف قرن على وفاة باهار، تنشر إحدى بنات حفيداتها، ضحى، في الصحف الفِلَسطينية المحلية (مترجمة إلى العبرية،أيضًا) وصيّتها في أن تدفن في فِلَسطين. "ساعدونا على إعادة جدّتنا!" تتضرّع ضحى إلى القرّاء في العُنوان العريض. ضحى في أوائل العشرينيّات. سمعت قصصًا عن تهجير والدة جدّتها، باهار، من جدّتها، هند، من ناجي النكبة. كانت هند في عمر ضحى عندما تركت الكابري في أوائل نيسان 1948، لتعيش مع عمّتها في شقّة صغيرة على ساحل عكّا. لم تسمع ضحى عائلتها يومًا تتحدّث عن سبب انفصال هند عن عائلتها خلال تلك السنة المنكوبة، رغم أنّ زيارة أنقاض الكابري في الذكرى السنوية لتدميرها في أيار أصبحت تقليدًا عائليًّا.

خلال هذه الزيارات، أو "التفقّد على ينابيع المياه"، كما كانت هند تسمّيها، كانت ضحى تستمع إلى جدّتها وهي تروي تفاصيل الحياة، كيف بدت في الكابري وكيف أنّها لم تتغلّب، قطّ، على حقيقة أنّه لم يتمّ لمّ شملها مع عائلتها بعد إجبارهم على النزوح إلى لبنان. كانت تختم حكاياتها برثاء: "كان سينكسر قلب باهار لو رأت كيف قام اليهود بتجفيف الينابيع. لعلّه كان من الأفضل أنّها ماتت من حسرة المنفى!" بعد أن توفيت هند بشهر، قرّرت ضحى أن تنشر وصية باهار في الصحف المحلّية. "على الأقلّ، يُمكن لم شمل جدّتيّ في موتهما." – تقول للصِّحافيّة التي تنقل حكايتها.

أترك الصحيفة كي أنهي وقودي الصباحيّ. لا تزال باهار تحدّق في رواية ضحى لحكايتها. أتأمّل العُنوان العريض من جديد وأرتشف من القهوة العربيّة التي بردت في الفنجان الزجاجيّ الصغير. تنعكس صورة باهار عبر الجزء الفارغ من الفنجان. أستطيع رؤية عينيها تتأمّلانِني مباشرةً، كأنّها تقرأ أفكاري وتستعدّ للإجابة عن سؤالي: "لكنّ الصِّحافيّة لم تسأل ضحى عن ردّة فعلك على مجهودها لتلبية رغبتك، بعد كلّ هذه السنين! ماذا تريدين أن تفعلي يا باهار؟"

من الجانب الآخر للكأس الزجاجيّة، أستطيع أن أرى ثغر باهار ينفتح. أستطيع أن أتخيّلها تردّ، بعنف: "ضعي فنجان القهوة اللعين! خذيني إلى البيت، حتّى ولو في صندوق. اِحفري قبري بسرعة. إن لم تتمكّني من العثور على شوكة حفر، فاستخدمي يديك. لا يهمّني الوسخ على أصابعك. اِجمعي عظامي في حزمة. لا تقلقي إذا كان عليكِ تفكيك أيّ مفاصل لتدخليني في ذلك الشيء الذي تحملينني فيه. كما لا تقلقي إن تجنّبت النظر مباشرةً إلى جمجمتي. لن أشعر بسوء. فكّي ينحسر لأنّني سعيدة. أنا سعيدة جدًّا! كما أنّني ممتنّة لأنّك قطعت كلّ الطريق من فِلَسطين لتحقّقي أمنيتي. أنا شاكرة أنّ ضحى لم تنسَ أمنيتي. كنت أعرف، دائمًا،أنّ ابنتي، هندًا، ستربّي أطفالها بشكل جيّد. أنا مسرورة؛ لأنّه لم يكن عليها أن تعاني معنا في مخيّم للّاجئين. إنّه لأمر

جيّد أنّها بقيت في عكا لمساعدة خالتها المتقدّمة في العمر في مخيطتها. ألا تزالين جالسة؟ بربّك! علينا أن نمشي!'' تتحرّك شفتا باهار بسرعة يديها في تعديل منديلها، قبل أن تقف وتأخذ الكرسيّ معها تاركة وراءها پورتريهًا مع صورة ظلّيّة لخيالها.

''لكن المسألة ليست بهذه السهولة!'' – أحاول أن أشرح لباهار، وهي تجلس على كرسيّ عالٍ لها في المطبخ، تراقبني وأنا أنظّف الأطباق من الليلة الماضية. تدع فستانها يلامس الأرض، ويبدو أكثر طبيعية، كما لو أنّها شعرت بالارتياح من الوضعية التي في الصورة.

''سوف يُطلقون النار علينا عند الحدود!'' – أحاول أن أذكّرها بالواقع الذي جرى، منذ جمد الزمن في صورتها بالأبيض والأسود. ''من هم؟!!'' – تقول باهار محتجّة، ''هؤلاء الشباب والشابات باللون الأخضر الزيتونيّ الخاكي، الذين لوّحوا ببنادقهم نحونا في وطننا وأخرجونا من الكابري، وهم يصرخون بلغة عربية ركيكة، ''روخ على لبنان.'' أم هؤلاء الأجانب الّذين عدّوا الرؤوس ونحن نعبر إلى لبنان؟!

حسنًا، قولي لهؤلاء الذين يرتدون الأخضر الخاكي أن يوجّهوا بنادقهم إلى السماء ويطلقوا النار في الهواء؛ احتفالًا بعودتي، وقولي للأجانب على الحدود أن يقوموا بطريقة عدّ أخرى. قولي لهم أن يعدّوا ورقًا كثيرًا. أنا لست العائدة الوحيدة!''

''يا له من صباح سياسيّ! تتحدّثين بحماسة مهرجان تحرير!''– أقول لعينيّ باهار السوداويْن العازمتين. إنّها تتجاهل تعليقي وتواصل التخطيط لرحلة العودة. ''لا تتبعي مسار نزوحنا نفسه. أريدك أن تسلكي مسار النسيم. من عين الحلوة توجّهي غربًا إلى الساحل وواصلي القيادة جنوبًا حتّى تصلي إلى عكّا. سأستمتع برحلة الرجوع إلى الوطن، واللّحاق بركب كلّ الحكايات التي على البحر أن يرويها لي. لا تزمير أو ضوضاء عندما نقترب من أبواب عكّا. لا أحبّ الجمهرة ولا الهرج والمرج! كما أنّني سوف أكون متعبة من الرحلة الساحلية، ولن تكون لديّ طاقة للتعامل مع المشاحنات في تشخيص أسرة هند الموسّعة. أنا، فقط، أريد أن أرى أولادها وأحفادها. أنا، أيضا، أريد منك أن تأخذيني لزيارة قبرها.''

''ولكنّي ظننت أنّك ترغبين بأن تُدفني إلى جوارها؟!''– صحت. ''لا، كانت هذه أمنية ضحى''، تومئ باهار. أريد أن أدفن في الكابري بالقرب من أحد الينابيع. وأنا أعلم أنّها جافّة الآن، مثل ثديي أمّ فقدت وليدها. ولكنّي أريد أن أستريح هناك، لكي أتمكّن من الإصغاء إلى البحر مرّةً أخرى. في الليالي، كنت أنام على صوت الأمواج التي حملها النسيم من الشاطئ في اتّجاه الشّمال الشرقيّ نحو منزلنا على تلال الكابري. رغم أنّه لم يكن بعيدًا عن عين الحلوة، إلّا أنّ البحر في لبنان توقّف عن رواية الحكايات لي، كما لو أنّ موجات كاملة من البحر الأبيض المتوسط أصيبت بالخرس.''

"ماذا عن المفتاح؟ قالت ضحى أنّ أهلك لا يزال لديهم مفتاح لمنزلك في الكابري"— أطرح السؤال في عجلة من أمرنا؛ لإخفاء حقيقة أنّني كنت أقيّد يدي خوف أن تصل إلى وجه باهار؛ لاختبار ما إذا كانت حقيقية. "أوه، المفتاح! هو في مكان آمن، في مكان ما في حشو وسادتي. طويته هناك، حتى أتمكّن من تذكّر البيت كلّ ليلة قبل النوم. ظننتُ، أيضًا، أنّه بوجوده في حشو القطن سيُصان من الصدأ. تأكّدتُ حتّى من عدم البكاء على وسادتي. المفتاح لا يزال في حالة جيّدة. يمكن لضحى أن تحتفظ به في وسادة. إذا كانت تصغي بعناية، وسوف يروي لها المفتاح حكايات جيّدة ما قبل النوم!"

تمشي باهار نحو الباب. أسألها ما إذا كان بودّها تناول الإفطار قبل أن نغادر. تحوّل ظهرها إليّ وتنظر إليّ بدهشة. للمرّة الأولى منذ خروجها العاصف من الصورة، يرتاح وجهها ليكشف عن ابتسامة سخيّة. وبلسانها الحارّ المستفزّ، تقول مداعبةً: "يا بنيّتي المسكينة! أنت لا تفكّرين بشكل صحيح هذا الصباح. الموتى لا يأكلون! ونحن تأخّرنا عن جنازتي!"

מראה מקום

יהודה שנהב-שהרבני

מראה מקום הוא תצרף של קטעי פרוזה שנכתבו על ידי ארבעה סופרים פלסטינים, תורגמו על ידי לעברית ושולבו לכדי מחרוזת אחת. את הקטעים שאלתי מספרו של סלמאן נאטור **חייו ומותו של השייח' מחורץ הפנים**; מסיפור הילדים של תופיק פיאד **חיפא והשחף**; מסיפורה הקצר של סמירה עזאם **לחם הקורבן**; ומסיפורו הקצר של מחמוד אלרימאווי **הכיסופים אל האדמה הטובה**.

כל הקטעים הוצאו מהקשרם המקורי. פסקה הולחמה לפסקה, מְסַפֵּר הופגש עם מְסַפֶּרֶת, גירוש הוצמד לשיבה, זמן עורבב בזמן, מקום הוחלף במקום. בין הפסקאות ובתוכן שילבתי קטעי קישור תחת הכותרת **מראה מקום**. בדומה, כל פסקה ופסקה לאורך הטקסט מפנה לסיפור ממנו נלקחה. יש בכך לא רק כיבוד המקור, אלא גם הדגשת האקראיות, השרירותיות והאנכרוניזם שבמעשה ההטלאה.

אז מהו בכל זאת החוט שמטליא את העלילה? מפתה לומר: חיפא. חיפא של מטה וחיפה של מעלה. אולם לפני הכול יש את העניין עם הזמן. לא הזמן הרגיל אלא זה שעמד מלכת. המתנה עקרה המכלה את עצמה. זמן מעגלי שבו בכל רגע מתחיל הכל מהתחלה. זמן מחוץ להסטוריה שהפך למראה מקום. האין זה לב-לבה של האגדה על נצחיותה של השיבה?

מדרגות מאבנים מסותתות חוצצות בין חיפא של פעם וחיפה של היום. העבר שוכן למטה וההווה מתרחש למעלה. הים נסוג לאחור. הפסגות המוריקות שמסביב הולכות ומקריחות שנה אחרי שנה. חיפא הפכה לעיר חיוורת, אפופה בעשן סמיך של בתי החרושת, ומוטרדת מן הצפירות הממושכות של הספינות הנכנסות והיוצאות מן הנמל.

הוא מתעורר עם הנץ החמה ויוצא את הבית, משוטט לבדו ברחובות שלא הכיר: י. ל. פרץ, הנביאים, מנדלי מוכר ספרים, אברהם אבינו, שרה אמנו. שמות ומלים שלא היו שגורים בשפה הערבית. גם סוליות נעליו טרם הורגלו לחוצות חיפה החדשים.

הוא מתיישב בגינה על ספסל מעץ, מגלגל את חרוזי המסבחה ומהרהר. הוא מגלגל אותם במיומנות כה רבה, עד שנדמה שהם מרקדים בין אצבעותיו. אחר כך הוא מחזיק בשרוך שבקצה המחרוזת ומניח לחרוזים לגלוש למטה בזה אחר זה.

מאז ששב, היה מרבה לחשוב על ביש מזלו. הוא חש במועקה גדולה. בהתחלה הייתה אופוריה. היא התחלפה בפחד. אחר כך באדישות. לבסוף תקף אותו דכאון שכמותו לא הרגיש מעולם. גם לא בימי הבדידות הארוכים בביירות. לא ניחמה אותו העובדה שהוא נמנה על המאות הבודדים, רובם ישישים, שהורשו לשוב לחיפא. עם השיבה אבד החלום. הוא בילה את רוב שעות היום בשינה, או במחשבות שחורות על הספסל שבגינה הציבורית.

גם על ביש מזלו של ידידו, המשורר הלאומי אבו סלמא, הרבה לחשוב. את רוב חייו בילה אבו סלמא בגלות, חולם לשוב לחיפא. כמו רבים אחרים, גם אבו סלמא לא זכה להגשים את החלום. הוא נפטר באמריקה ונקבר עם חלומו בדמשק.

אבו סלמא

את אבו סלמא פגשתי לפני שלושים שנה ברובע אלאשרפייה בביירות. היה זה חודשים מספר לפני שהלך לעולמו. אבו סלמא הראה לי את מפתח הבית בשארע אלבסאתין, אותו נשא לכל מקום. אחרי מותו ירש בנו סעיד את המפתח.

דיברנו על חיפא ובכינו. אבו סלמא ידע לרקום אגדות ולהתעטף בהן. פניו למודי הגלות הביעו שכנוע עמוק.

חיין ומותו של השייח' מחוריץ הפנים

כמו הטבעות החרוטות על גזע עץ הזית, גוללו החריצים שעטרו את פניו את תולדות פלסטין. החריץ הראשון נמתח מלסתו העליונה עד קצה גבת העין והעיד על המרד הערבי הגדול. חריץ זה מזכיר את השבר הסורי-אפריקאי הנמתח לאורכם של ים המוות ונהר הירדן. החריץ השני, המתקמר מעל פלג מצחו התחתון, מסגיר את שנת היובש והבצורת. החריץ השלישי הוא חריץ הגירוש. הוא מתפתל מספר מילימטרים מעל לחריץ הבצורת ומקפל בתוכו עשרות קמטים קטנים נוספים. אולם הבולט מכולם הוא חריץ הכיבוש. זה נמתח מעל הסנטר, מדופן לחיו השמאלית עד דופן לחיו הימנית. משום כך לא תהא זו בגדר מליצה אם נאמר שפניו הפכו למפה של תולדות פלסטין.

עם מפתח ולקט שירים

המשורר הזקן הזה אשר נזרק לגורלו לא הפסיק לחלום על שיבה לביתו. הוא ידע לתאר את הבית לפרטי פרטים, אבן אחר אבן. הוא דיבר על המדרגות. אחר כך הוא דיבר על חדרו של בנו סעיד. ועל מצב החצר.

לחם הקורבן

הוא נזכר באותו יום שחור, עת ראה עשרות ספינות נושאות על סיפונן אנשים. תושבי העיר התקהלו סביב החומות במתחם הנמל כדי לצפות בהם. הם שמעו על הקרב אשר התחולל בעיר. הבריטים הודיעו שלא יעזבו אלא אחרי שתסתיים תקופת המנדט. אולם לפתע שינו את דעתם. פחד נפל על הערבים שגרו במורדות הכרמל. השלטונות ניהלו מלחמת שמועות ופתחו את הנמל. הם שילחו ספינות שנשאו על סיפונן את כל מי שחפץ היה לעזוב. אש מן ההר הפילה עליהם את חמתה.

חיין ומותו של השייח' מחוריץ הפנים

התותחים הפציצו את העיר מבניין אלבורג'. היהודים ברחו במעלה שכונת הדר והערבים נותרו בעיר התחתית תחת מעטה כבד של הפגזות. קולות התותחים רעמו כל העת. בין לבין הם שמעו קריאות לעברם:

"הישארו בבתיכם ואל תעזבו את המולדת!"

אולם קולות הנפץ החרידו את העיר החולמת הזאת. פצצה אחת נחתה על התחנה. אחרת על מגדל השעון שנראה כמו הביג-בן של לונדון. אחר כך התגלגלה חבית חומר נפץ במורד המדרגות אל תוך ואדי אלנְסְנאס. כוחות ההגנה התחילו לטהר את השכונות הערביות מתושביהן. האנגלים נכנסו אל הבתים ושאלו: "למה אתם מחכים? היהודים ישחטו אתכם אם תישארו בבתים. קחו מה שתוכלו וצאו אל הנמל."

אבו סלמא דיבר ובכה.

"הים הביא ופלט אנשים. הספינות של בני משפחת אבו זיד העמיסו כל אותו זמן ערבים על סיפונן. לאן? לנמל עכא. לאן? לנמל צידון. לאן? לנמל ביירות.

יצאתי מן הבית לכיוון הנמל עם מפתח בידי האחת ולקט שירים בידי השנייה. השירים נפלו ושקעו בים הגדול. נשארתי עם המפתח רק מפני שהיה חגור למותניי."

הוא שם פעמיו אל הנמל. בידו האחת המפתח ובשנייה לקט שירים. הוא עלה על גבי הספינה אשר תיקח אותו מחיפא לעכא. אחר כך תשיט אותו לביירות ולמקומות נוספים. איך נראה מפתח של משורר שעוזב את ביתו?

בשנת הגירוש נעלמו רבבות מפתחות. רבים נשארו נעוצים בדלתות הבתים הפעורות לרווחה. רבים אחרים אבדו בדרכים המאובקות או שקעו במצולות הים, אלא אם כן נחגרו קודם לכן למותניים.

לשם מה צריכים אנשים לשמור על מפתחות לדלתות שנעקרו מציריהן?

המפתחות יצרו חומרים לאגדות. אגדות הנרקמות סביב מפתחות אבודים. או סביב מפתחות אשר נטשו עצובים במנעולי הדלתות. אכולי חלודה הם ממתינים לשובם של הדיירים אשר האמינו שהם עוזבים רק לימים ספורים. אך הימים התארכו. תחילה הפכו לשבועות ואחר כך לחודשים ולשנים.

באותן שנים הם חלמו חלומות ורקמו אגדות. כמו האגדה על חיפא והשחף. כולנו הכרנו אותה מקטן עד גדול. מאלשאם בצפון עד אלבחרין בדרום. את האגדה הזאת רקם בעבורנו תופיק פיאד. כשהמורה לערבית סיפר לנו אותה, הוא לא אמר דבר על הסופר. אנחנו מצידנו לא שאלנו. פגשתי אותו שנים רבות אחר כך בדמשק, עם שחרורו בעסקת האסירים. תופיק עבד כפקיד בבית המכס בנמל

חיפא לפני שנשפט למאסר וגורש מישראל בעוון בפגיעה בביטחון המדינה. אחרי הגירוש הוא נדד בין מצרים, לבנון וסוריה. כשסיפרתי לאבו סלמא על הפגישה עם תופיק, הוא התעטף באגדה ודמע אותה מלה במלה. גם אני דמעתי.

חיפא הייתה ילדה קטנה ושחומת עור. היא התגוררה עם הוריה בפחון על שפת ימה של ביירות. חיפא לא אהבה כל כך את ביתה. בקיץ, כשעלתה השמש לשמים, היה הפחון מתחמם. בחורף טפטפו לתוכו מים מן הסדקים שבתקרה והרוח הקרה איימה לעקור אותו ממקומו.

עם כל זאת חיפא הייתה תמיד ילדה מאושרת. היא אהבה מאוד את הים ואת העופות הלבנים היפים אשר חגו תמיד שמעליו בשמיים. כאשר סבה הזקן שט הרחק אל תוך הים היו העופות נוהגים לרחף מעל סירתו ומתלווים אליו בחזרה אל החוף. חיפא אהבה מאוד את סבה שנהג לחזור ולומר כי "חיפא היא ילדה יפה". הוא גם נהג להשיט אותה איתו בסירתו מעל לגלים.

יום אחד ראתה חיפא את סבה נושא את רשת הדיג ועושה דרכו לעבר הסירה. היא הקדימה אותו והתיישבה בתוך הסירה כפי שנהגה לעשות תמיד. אולם בפעם הזאת הרים אותה סבה בזרועותיו והוריד אותה אל החוף. אחר כך הוא אמר: "היום לא תוכלי לבוא עמי, חיפא".

שאלה חיפא: "מדוע סבא"?

"משום שהיום אני עומד לשוט רחוק-רחוק" ענה הסב.

כאשר טיפס אל תוך הסירה הוא הוסיף: "שם, הרחק מעבר לים, נמצאת חיפא אחרת, יפה כמוך. היא ממתינה לי בכל עת. אספר לך עליה רבות כאשר אשוב ממסעי". אחר כך דחף בשתי ידיו החסונות את הסירה מן החוף אל המים והתרחק אט-אט. חיפא נותרה עומדת על החוף, עצובה.

כאשר נעלמה הסירה מאחורי הגלים התיישבה חיפא על החול ופרצה בבכי. מעליה ריחף שחף לבן ששמע מרחוק את בכייה. הוא מיהר לחוג מעליה כשהוא מכה בכנפיו.

"מדוע את עצובה כל כך, חיפא?" שאל בעל הכנף והתרומם בשנית.

הרימה חיפא את ראשה והתבוננה אל עבר השחף כשהיא מבקשת למחות את דמעותיה. כאשר שב והתקרב אליה ענתה: "משום שסבי אוהב ילדה אחרת מלבדי. גם שמה הוא חיפא. הוא השאיר אותי כאן ונסע אליה".

השחף פרץ בצחוק גדול והכה בכנפיו מעל לראשה.

חיפא רגזה ואמרה לו: "מדוע אתה לועג לי, שחף?"

"משום שחיפא האחרת אינה ילדה, חיפא. חיפא היא עיר שנמצאת שם מעבר לים. היא יפה כמוך. גם אני אוהב אותה."

נעמדה חיפא על רגליה ואמרה בכעס: "שחף, אתה משקר. חיפא היא ילדה קטנה וסבי אוהב אותה יותר ממני."

אמר השחף: "אינני משקר כלל וכלל, חיפא. אותה חיפא שאוהב סבך היא העיר שבה נולד וגדל כשהיה ילד קטן כמוך. הוא העניק לך את שמה משום שהוא אוהב אותך בכל מאודו."

הכה השחף מספר פעמים בכנפיו מעל לראשה של חיפא והתרומם לעבר השמיים.

הושיטה חיפא את זרועותיה ואמרה: "אל תיטוש אותי, שחף! אני רוצה לשאול אותך משהו."

"אני עוזב כדי להשקיף על חיפא מעל הים יחד עם סבך. כאשר אשוב משם אספר לך רבות אודותיה" אמר העוף והתרחק.

חיפא חייכה ונופפה לשחף לשלום בידיה הקטנות. כאשר נעלם מעבר לאופק התיישבה חיפא על החול, והמתינה לסבה שיחזור.

השמש נטתה לשקוע מעבר לים וצבעה אותו בצבע התפוז. חיפא הוסיפה לשבת על החוף, ממתינה לסבה וחולמת על חיפא השנייה.

בן עשר הייתי כששמעתי את הסיפור לראשונה ונמלאתי דאגה. תהיתי מה עלה בגורלו של סב ישיש ששט בסירה זעירה אל לב הים הכביר. האם לקח איתו את המפתח? תהיתי גם מה עלה בגורל הילדה חיפא. האם נשארה בודדה על חוף הים של ביירות, מחכה לשובו של השחף? כשקצת גדלנו, הסביר לנו המורה לערבית את ההבדל בין משל לנמשל. אבו סלמא, המשורר הלאומי שלנו, אמר באותה פגישה שזו אגדה על נצחיות השיבה. שכוחו של המשל בזה שתמיד נותר משל. מה היה אומר אבו סלמא על השיבה המבישה הזאת? איבדנו את המולדת בפעם הראשונה. עכשיו איבדנו אותה בשנית. קודם הלכה פלסטין. אחר כך נגוז החלום.

חיפא לא נמחקה ממפת המולדת. אולם היא השתנתה. יש את חיפה החדשה ואת חיפא העתיקה. אחת שבה מתקיים ההווה ואחת שקיימת רק בזיכרון. זאת עם השער המזרחי ושוק אלשוַּאם הסורי, ובנדר אלתג'אר ואלקשלי. כל המקומות הללו נעלמו.

הלכתי אל חנא נקארה, חברו של אבו סלמא שנשאר בחיפא כל השנים. ביקשתי ממנו שייקח אותי אל הבית של אבו סלמא בשארע אלבסאתין. כשהגענו, התנגשנו בסולם העץ שעמד בכניסה. הרעש החזק לא הטריד את יושבי הבית. "שם חדר השינה," הצביע ואמר. אחר כך הכה חנא בכף ידו על הגדר שהתנדנדה והטלטלה קלות. ההד נעלם. בעיניו נקוו שתי דמעות. אחת נותרה תלויה בקצות ריסיו ואילו השנייה צנחה לה על רצפת העץ של המסדרון.

נקשנו על הדלת. לא שמענו כל רחש. אולי הבית נטוש? נקשנו שוב. "מי שם?" נשמע קול אישה שדומה שהתעוררה מתרדמה עמוקה. לא ידענו איך להציג את עצמנו. לו רק היינו יודעים שכך נעלה את מפלס החרדה בעיר. הפחד מתעורר ממילא כשזר דופק על דלת הבית ללא הודעה מוקדמת. אולי זה גנב? אולי שוטר?

ועכשיו צץ ועלה כל העניין הזה עם הפליטים. אולי איזה פליט דופק על הדלת כדי לדרוש בחזרה את ביתו. רוחות רפאים מרחפות ביישובים. הם אמרו שיתחילו עם חמישים אלף בשנה הראשונה, אבל מהר מאוד השתרר תהו ברחבי הארץ. בעלי מפתחות מסתובבים ברחובות והתושבים מסתגרים מפניהם בבתיהם. המשטרה מסיירת בדרכים ומחפשת ערבים שמפרים את כללי השיבה. כך נודע לנו מפי השמועה. אמרתי לחנא שמדובר בתרמית אחת גדולה. שמכרו אותנו בנזיד עדשים. השמועות הרעות עברו במהירות בין שפאעמרו, סח'נין, ואלבענה עד למחנה ג'נין, ביירות, סוריה והמפרץ.

במפתיע פתחה האישה את הדלת.
"סלאם עליכֻּם גברת"
הגברת נאלמה דום. חנא דיבר איתה עברית:
"את גרה כאן הרבה זמן? מאז 48?

זקנה בשנות הששים לחייה עמדה מאחורי הדלת הסדוקה והביטה בנו נבוכה ופזורת נפש. כל אותה עת ניסינו להציץ פנימה.

"אני גרה פה מאז 49"

חנא הצביע על החדר גדול המידות ואמר: זה היה הסלון. כאן אבו סלמא נהג לקבל אותנו. שאלנו את הגברת: "את יודעת מי גר בבית הזה לפני שהגעתם?"

ענתה הגברת: "לא יודעת. משפחה פולניה. לפני זה משפחה מגרמניה."

אישה זקנה הגיעה מרומניה ונכנסה אל הבית. באותה עת סחב בעל הבית את המפתח ממנעול הדלת, לקח את לקט השירים ועלה על הספינה אשר עגנה בחוף ימה של חיפא. הוא שט לעבר עכא. ומשם לטְרָאבְּלוּס.

"בעל הבית הזה הוא משורר פלסטיני חשוב שנפטר לפני חודש. את יודעת שהוא המשיך להחזיק במפתח הבית בתקווה לשוב אליו?"

היא הנידה בראשה כמי שאומרת: מסכן המשורר הזה! אחר כך היא שאלה: "הוא ערבי?" ובלי להמתין לתשובה המשיכה:

"הבית כבר ישן. ביקשתי מהעירייה שיתנו לי בית אחר. אבל לא מצאו כסף. אני חיה בחדר אחד. כאן מטבח, וכאן מקלחת, וכאן חדר אטום בבטון. העירייה סגרה אותו. המים דולפים לתוכו, הקירות סדוקים והחלונות שבורים."

חנא הושיט ידו ולחץ את ידה של הגברת הזקנה. הדמעה שעוד הייתה תלויה על ריסי עיניו זלגה והרטיבה את לחיו.

חזרנו בדרך אל סולם העץ. המסדרון. יצאנו מבעד לדלת הכניסה. הסתכלנו סביב. שם נמצא הבית של פוזי בנדר. הוא היה סוכן ביטוח. וזה הבית של זכי אלתמימי. וזה של חסין עבד אלצמד. וזה של דג'אני וזה של ענבתאוי. ושם נצאר אלפרמשאני. וכאן ביתו של עורך הדין. בתי האבן שלהם עדיין עומדים על תלם. האם הם שמרו על המפתחות?

האוהל

עם הנץ החמה יצאתי דרומה במכונית של חנא נקארה לבקר את אבו אלעבד, חברו של אבי מימי האנגלים. מזה כמה חודשים הוא יושב וממתין במעברה שהקימו בקו התפר. היא היתה מוקפת בשוטרים ושוטרות עם כומתות ירוקות. החום היה בלתי נסבל. בכל מקום היתה תכונה וזבובים עופפו בין שאריות המזון. איש לא ידע לאן יפזרו אותם ומתי. רובם ישבו באוהלים זמניים, ובני

מזל מעטים זכו לקרוונים ישנים. סוכנות הסעד של האו"ם הבטיחה לספק אלף קרוונים חדשים תוך שלושה חודשים. השמועות אמרו שיפן הציעה דגם חדש של בית זול וקל להקמה. החדשות ברדיו לא היו מעודכנות. צעדתי בין האוהלים הצפופים והמלוכלכים לכיוון האוהל של אבו אלעבד.

הכיסופים אל האדמה הטובה

אבו אלעבד כבר פשט את הכּאפִּיָּה והעֲקאל מעל ראשו שאחזה בו השֵּׁיבה והניח אותם לצידו על השמיכה המזוהמת. החום היה בלתי נסבל והוא שיחרר מחזהו אנחה עמוקה. הוא לא יכול היה לפשוט מגופו הכחוש את בגדי סוכנות הסעד, שכן האוהל היה פרוץ לרוחות השמים ומולו היו בנות ונשים. הוא התיר את שרוכי נעליו המגושמות והשליך אותן אל קרן זווית. אחר כך פרש את רגליו מתוך לאות רבה ואיכשהו הניח מעיל ישן מתחת לגופו.

באותה עת שהתה אום אלעבד אצל השכנים שבאוהל הסמוך ודיברה איתם על ההפסקה הממושכת של זרם המים הדלוחים ועל חייה בכלל, אשר רובם כבר חלפו. בתו ח'דיג'ה בישת המזל לומדת בבית המלאכה לתפירה. לעומת זאת, חסן בנו הצעיר בן העשרים עישן, לגם תה ושיחק בקלפים.

מראה מקום

כאשר ראה אותי אבו אלעבד, הוא נעמד על רגליו הכבדות ואימץ אותי אליו ממושכות. ניכר שהאיש הישיש הזה ידע תלאות רבות. במלחמה הראשונה הוא ביקר לרגל עבודה בבית דג'אן וגורש יחד עם שאר התושבים אל מחנה הפליטים אלנֻוֵיעְמֶה שליד יריחו. במלחמה השנייה הוא נעקר ממחנה הפליטים אלנֻוֵיעְמֶה אל מחנה הפליטים סֻוֵילֶח. שם היה כל עולמו. עכשיו העבירו אותם אל המחנה המשונה הזה. בנו עבד לא הגיע איתם משום שהוגדר "מנוע שיבה". הוא אמר: יא עמי, הם העבירו אותנו ממחנה פליטים אחד לאחר. אותו אוהל מרופט, אותו אוכל סר טעם ואותם מים דלוחים. אותה המתנה ארוכה, רק בלי הג'מאעה ובלי עבד בנו הבכור. אבו אלעבד ביקש כל הזמן לישון. הוא שכב באוהלו וחשב על חיפא, השחף והסב הישיש.

פעם גם אנו נישאנו על כנפי חלומות. אולי עדיף היה להיקבר איתם. הסופר תופיק פיאד היה פעם אסיר בטחוני ולכן הוא מנוע שיבה. המשורר הלאומי אבו סלמא מת. וסבה של חיפא? מי יודע? האם לקח איתו את המפתח? אבו סלמא הרי אמר שכוחו של המשל בזה שתמיד נותר משל.

אום אלעבד הבעירה את הפרימוס. היא ביקשה שאעזור להם למלא את

ערימות הטפסים שעל השולחן הרעוע. הטפסים היו בערבית, אבל הם התקשו להבין את הכתוב בהם. תודה לאל, הם לא ביקשו עוד מסמכים. רק חמש חתימות של עדים. יצאנו לחפש אותם בשפאעמרו, בסח'נין ובאלנצרה. אילו היינו רוצים למצוא עדים נוספים, היה עלינו לכתת רגלינו עד ביירות, עיראק והמפרץ. תעשיית החתימות פרחה ושגשגה. הארץ התמלאה במתווכים ממולחים ועורכי דין זריזים. באתרי האינטרנט בערבית הופיעו רשימות של אנשים לפי יישובים.

הלכנו למשרד. הסברנו להם מה פירוש השמות שלנו: אלעיבלאני הוא מי שהגיע מאִעְבְּלין. אלטמראווי הוא מי שהגיע מכפר טמרה. אלקבאטי, מכפר קָבָּאטיה. אבל הם התעקשו על חמישה עדים. הרגעתי את אבו אלעבד ואת אום אל עבד. השמועה אומרת שלזקנים לא תהיה שום בעיה. אולי יתנו להם לגור באללד או באלרמלה.

עליתי בחזרה צפונה. במבואות חיפה קיבלו את פני משב הרוח של הים וריח המלח. נזכרתי בסעיד של כנפאני ששב במכונית הפיאט האפורה שלו לחיפא ובמבואותיה התבשם גם הוא מריח הים.

מוקדש באהבה לרוואד ח'ורי ולע'די ח'ורי ממנו שמעתי לראשונה על חיפא והשחף.
מוקדש באהבה לנכדתי אלה רום שביקשה ממני לספר את הסיפור בגן הילדים שלה.
מוקדש באהבה גם לרז רום, איתי אליאב ומייקי גרוס. (الى غدي خوري، رواد خوري، إيلا روم، راز روم، إيتاي الياف، مايكي جروس)

בית אבא

חסאם עת'מאן

מערבית: עידן בריר

סאלח ושָׁווּכַּת עלו על כביש 1, ויצאו מאלְקֻדס כשפניהם ליאפא. סאלח, שביקר ביאפא פעמיים, פעם אחת בשנת 1986 ופעם נוספת ב-1991, לא יכול היה שלא להבחין בשינוי הגדול שעבר על האזור. הוא התנודד בכסאו ימינה ושמאלה וראה כל העת את סימניו של הכיבוש נוכחים על השלטים בצדי הדרך, באנדרטאות הניצבות על חורבות הכפרים שגורשו, בדרכים המבתרות ומפלחות את המישורים ואת פני השטח האחרים.

סאלח ושווכת נולדו במחנה הפליטים ג'לזון, הקרוב לרמאללה. הראשון נולד עשר שנים לאחר הנכבה והשני, קטן ממנו בשנתיים. השניים דיברו על החלום שהפך למציאות. החלום עדיין לא הפך למציאות אמנם, אך הדרך מרמאללה ליאפא ריקה ממחסומים ואין בה חיילים השומרים עליה או ג'יפים המפטרלים בדרכים. הם נזכרו יחד איך נראתה הדרך לאלקודס בימי הכיבוש: מחסומים, גדרות, היתרים ביטחוניים ומחסומים מזדמנים. כאשר חלף האוטובוס בדרכו בסמוך לאללֹה, שנפרשׂה משמאל לדרך, לקח סלאח את מה שנותר מן הקושאנים, שטרי הקניין של הנכסים הפזורים ביאפא, אחז בהם בידו בחוזקה וחייך.

האוטובוס הוריד את השניים בככר השעון ביאפא. שווכת הביט בים, עצם את עיניו ודמעותיו החלו זולגות. אחיו, סאלח, אחז בכתפו ואמר לו: "אם רק היה אבא עדיין בחיים... אם רק היה מותו מתעכב בשנתיים נוספות..."

"אתה רואה את זה, סאלח? כאן עמד דוכן האריגים של סבא. הוא היה מביא את

האריגים שסבתא הייתה טווה בנול ומוכר אותם כאן."

האחים הביטו סביבם, מבקשים להגיע אל בניין העירייה או לכל מקום שבו יוכלו להתחיל בתהליך השבת הנכסים שהיו רשומים על שם סבם בלשכת רישום המקרקעין של פלסטין לפני הכיבוש.

רגע אחד. העיר עודה מכילה כמה מתושביה בהירי השיער, היהודים. סאלח תהה במעמקי נפשו: האלה הם שכנינו? האלה אותם אלה הדרים כעת בבית של סבי? האלה מי שקיבלו ממדינת הכיבוש חלקת אדמה שיקימו להם עליה בתים? הוא לא מצא תשובות לשאלות הללו, אך דאגה החלה משתלטת עליו והוא לא יכול היה להשתחרר מן המחשבות על סוגיה זו כל העת.

שווכּת שאל את אחד העובדים במסעדה ערבית כלשהי מה מיקומו של בית העירייה, לאן עליו ללכת ואם יש לעובד המסעדה מושג כלשהו באשר לצפוי לשניים או באשר לדרך שבה יאתרו את נכסיהם הנגזלים.

עובד המסעדה הכווין אותם אל המקום בו ימצאו את מבוקשם – סניף הדואר. האחים מיהרו להגיע אל הסניף, שכן עובד המסעדה אמר להם שהוא נסגר בשעה שתיים-עשרה בצהריים בדיוק והשעה עכשיו לפי מגדל השעון של יאפא היתה שתיים-עשרה בצהריים בדיוק.

סאלח ושווכּת הגיעו למקום, אל סניף הדואר של יאפא, ומיהרו להיכנס לעמדת הקבלה כדי לשאול על מה שחיפשו. הפקיד הפנה אותם אל החדר הרלוונטי. סאלח ושווכּת עלו במדרגות והחזיקו בידיהם את המעקה, מהדקים את אחיזתם בו כשגרם המדרגות התעקל בעלייה לקומה הבאה. והנה הגיעו אליו, למשרד מספר 201, המפתח למפה שתוביל אותם אל הבית הגדול, בית המשפחה, ואל מה שסבם הותיר מאחור, כאן, ביאפא.

סאלח ושווכּת נכנסו למשרד והלם גדול עטף את פניהם. "האלה האנשים שידריכו אותנו כיצד להשיב את רכושנו?" אמרו בינם לבינם. במשרד היו שלוש נשים בהירות שיער ואישה אחת בעלת תווי-פנים מזרחיים, ערביים, שעורה הכהה מלמד כי היא בת יאפא אמיתית. נוכחותה זרתה כעת קורטוב ביטחון על פניהם של האחים.

סאלח פסע לעברה:

"שלום."

"וברכה."

"הגעתי בעקבות מודעה שדיברה על השבת נכסי המגורשים הפלסטינים משנת 1948.

אני כאן עם אחי, אנחנו היורשים היחידים של סבא שלנו, בעל הנכסים האלה."

סאלח הושיט את ידו, שבה החזיק מעטפת נייר שלתוכה דחס את כל הקושאנים

שהצליח לשמור.

"אתה מיאפא?" שאלה הפקידה.

"כן, אני מפה, אני ואחי ממשפחת יאסין." השיב סאלח.

"טוב, השעה מאוחרת ואנחנו סוגרים את התיקים עכשיו. תוכלו להגיע בשעה מוקדמת מחר?"

"הגענו מרמאללה ויהיה לנו קשה להישאר ללון כאן או לחזור לרמאללה ולהגיע לכאן שוב מחר בבוקר," אמר סאלח לפקידה בניסיון לעורר אצלה אמפתיה.

"טוב, אכין מיד את הניירות שלכם, אך היום כבר לא אאתר את הנכסים עצמם, אלא רק אכין את הניירות. האם זה בסדר מבחינתכם? השאירו לי את מספר הטלפון שלכם ואני אצלצל אליכם כאשר הניירות יהיו מוכנים במלואם."

"מצוין, בסדר גמור," אמר סאלח וחיוך גדול מילא את פניו, מאוזן לאוזן.

האחים יצאו מהמשרד מאושרים עד מאוד.

שווכת שאל: "מה עכשיו?"

"לא יודע. היא אמרה שתצלצל אלינו."

"היינו צריכים לשאול אותה כמה זמן זה ייקח."

"תקשיב לי טוב: זה שהם מכינים בשבילנו עכשיו את הניירות, זה טוב מאוד בעבורנו.

נותר לנו רק לראות איך ייראו הבית, החצר הקטנה והסמטה. אלהים! כל כך הייתי רוצה שאבא יישאר בחיים עד לרגע זה!"

"טוב, נשוב עכשיו לרמאללה ונקווה שהם יצלצלו אלינו בקרוב."

האחים עזבו את בניין הדואר ופנו לכיוון הים, טווים להם במשעולים העתיקים ובסמטאות את חוטיו של העתיד לבוא. כאן אין מחנות פליטים. נאמר שלום לבתים הדחוסים כקופסאות סרדינים על מדף חנותו של אבו שחאדה. מעתה ואילך כבר לא נִקָּרֵא פליטים והצבע הכחול היחיד שייוותר לנו הוא צבעו של הים. לא עוד מרפאות או בתי ספר של אונר"א, לא עוד ועדות של מחנה הפליטים. כאן תהיה לנו מולדת. כאן יסתיים החלום ותתחיל המציאות.

סאלח חיפש את האוטובוס לאלקודס. "רמאללה-יאפא," הביט סאלח כלא מאמין על הכיתוב שהופיע על אחד האוטובוסים ומלמל: "ברוך מְשַׁנֶּה עתים." כשחיוך גדול מעטר את פניו, הלך סאלח לצדו של האוטובוס ועלה עליו. הוא התיישב ליד החלון, כדי להיות קרוב ככל שניתן לחלום, ושווכת כיווץ את ראשו כנגד משען הכיסא ועצם עיניו.

האוטובוס החל אז עושה דרכו בחזרה אל מחנה הפליטים.

על הגבעות שנפרשו לצד נתיב השיבה היו שתולות התנחלויות גזעניות. סאלח שאל את עצמו מה יקרה לבתים הללו וליושביהם. האם ישובו למקומות שמהם באו, כמו אלה שהלכו לפניהם? האם יהפכו לפליטים וההתנחלויות הללו תהיינה ידועות בשם "מחנות הפליטים של היהודים?" האם האו"ם ישלם שכר דירה של 99 שנים לבעלים הפלסטיניים של הקרקעות הללו?" כל השאלות הללו ריחפו במוחו של סאלח כממתינות לתשובה, אולם סוג כזה של תשובות מצריך המתנה ארוכה ־ ימים, חודשים ואולי אף שנים.

האחים הגיעו למחנה הפליטים והתקבלו בחיוכים ובשמחה רבה על ידי בני ביתם וסאלח ראה את בִּתו, סועאד, צעירת ילדיו, שללידתה ציפה כה רבות. סאלח אב לשמונה ילדים וסועאד היא הבת היחידה בינם. היא נישקה אותו והוא הרים אותה על הכתפיים ונכנס הביתה, נושא עמו את לחות הים ואת ניחוחותיו של המקום ממנו הגיע. אשתו, אמינה, התיישבה לצדו ליד שולחן האוכל ולחשה באזנו: "איך היה לכם?"

"שום דבר. הם לקחו את הניירות ואמרו שייצרו איתנו קשר אם יאתרו נכס כלשהו, כדי שנבדוק אותו יחד איתם."

"איך המצב ביאפא?"

"האווירה נהדרת והמקום נעים ויוצא מן הכלל."

"נשארו שם עוד כמה מהם?"

"רבים, רבים מהם, כולל העובדים במחלקת האיסוף והחזרת הרכוש."

"מה?! הם יגנבו את הקושאנים, סאלח, ויאמרו לך שלא מגיע לך דבר."

"לא, אמינה. יש שם בחורה ערביה מיאפא שעובדת איתם. בואי נחכה ונראה מה יקרה."

חלפו שבועיים מאז שהוגשה הבקשה ואיש לא התקשר. שווכת התקשר לסאלח:

"סאלח! מישהו מהם צלצל אליך?"

"לא. עדיין לא."

"מה העניין?"

"אלך לשם מחר ואברר מה מצב הטיפול בבקשה."

"טוב."

בבוקר המחרת נפרד סאלח מבני ביתו לשלום, עלה על האוטובוס הנוסע ליאפא והחל לחשוב על מה שאמרה לו אשתו אמינה, בדבר האפשרות כי הניירות ייגנבו ויועלמו. במצב כזה לא יוכל סאלח להשיב לרשותו דבר. סאלח חשב על כך שכל ההסכמים שנחתמו ואושררו מול מדינת הכיבוש, אֵי אז, הופרו כולם ואבדו כל תוקף ומה יעשה הוא אם כל הקושאנים של הנכסים הנגזלים שאסף יושחתו? הוא נזכר לפתע בפניה של

הפקידה מיאפא ונסוכה בו מעט תקווה. האוטובוס חצה ערים וכפרים פלסטיניים וסאלח שאל עצמו: "איך עזבנו את הארץ הזו? מה אמרו לאנשים שחיו כאן בימי המלחמה? האם אמרו להם שהם יטחנו את האנשים ויתנו את בשרם לכלבים ולחיות הלילה? מה לכל הרוחות הפחיד את האנשים בשנת 1948 עד כדי כך שהם נטשו את כל עולמם כאן ועברו למחנות פליטים?

סאלח הגיע ליאפא וכעת הכיר הדרך לדואר. הוא הגיע למקום והתייצב מול משרד מס' 201, בלע רוק ועמד להיכנס.

מבטו נפל על הפקידות במשרד. לא היו אלה הפנים שאותם ראה לפנים. לא היו אלו אותן נשים מן הפעם הקודמת. הפעם היו שם שלוש נשים בהירות שיער חדשות ואפילו המקומית, בת יאפא, היתה הפעם שונה. שיערה היה קצר ועורה מעט שחור יותר, סימן לכך שהיא בדואית. סאלח התקדם ושאל:

"שלום."

"וברכה."

"שמי סאלח יאסין. הייתי כאן לפני שבועיים והגשתי בקשה לרישום נכסים. אני גר ברמאללה."

"טוב. ואף אחד לא התקשר אליך?"

"לא. אף אחד לא התקשר לא אליי ולא אל אחי."

"תוכל להמתין מעט בבקשה?"

"בסדר גמור."

סאלח הביט בפניהם של הנמצאים בחדר. אבו רשיד! אבו רשיד? הוא קם מכסאו:

"אבו רשיד!"

"אהלן סאלח."

"מה שלומך?"

"אני בסדר. ואתה?"

"בסדר גמור, השבח לאל. אמור לי, מה מעשייך כאן?"

"ערכתי בירור בנוגע לנכסים שהיו לסבי כאן ועכשיו אני מחכה שהגורמים הרלוונטיים יפתרו את הבעיה.

"בעיה? מה קרה?"

"יש משפחה יהודית שאומרת שהיא גרה במבנה מאז שנת 1951 והם בעליו על פי שטר בעלות של ממשלת הכיבוש. הם גם אומרים שהם גם אלה ששיפצו את הבית ודאגו לו."

"טוב, ומה אמרו לך האחראים?"

"אמרו לי שעליי לחכות עד שהעניין ייבדק משפטית."

"סאלח ושווכת יאסין," קראה הפקידה. סאלח נעמד, הרים את ידו והלך אל המשרד.

"כן, גבירתי. אני סאלח. שווכת נותר בבית."

"אתה בא כוחו? יש לך ייפוי-כוח?"

"לא, אבל איך הייתי יכול לדעת שאצטרך ייפוי-כוח?"

"איתרנו נכסים השייכים לסבא שלך, ששמו מופיע בקושאן. כעת, ניקח אותך למקום, כדי שתוכל לראותו בעצמך, אך לא תקבל דבר מבלי שאחיך שווכת יהיה נוכח."

"בסדר. בוא נלך לראות עכשיו את המקום."

"אנא המתן מחוץ לסניף. תגיע לשם מכונית לבנה שתיקח אותך למקום. בתוכה יהיה אדם בשם חיים. הוא יראה לך את חלקת האדמה ואת הבית הקטן."

"בסדר גמור. אני אהיה בחוץ."

"חלקת אדמה ובית ישן?" סאלח תהה בינו לבינו. "נו טוב, אני או שווכת ניקח את הבית והשני ייקח את חלקת האדמה. נעשה הגרלה או שנסכים בינינו. אני חושב שהבית אמור להיות משופץ וחדש. רגע. משופץ וחדש? האם יש בו דיירים? אלהים! שאגיש תביעה לפינויים, כמו אבו רשיד? ומי זה בכלל חיים הזה שאמור להדריך אותי? האם האיש הזה מכיר את האזור? או אולי את שם בעליו?

המכונית עצרה מול הסניף וחיים צעק מתוכה:

"אתה סאלח?"

"כן, זה אני."

"תעאל, יאללה. צריך ללכת. יש לנו מלא עבודה. יאללה חביבי."

"בסדר, אני בא."

סאלח ישב ליד חיים במכונית שדהרה אל תוך הרובע העתיק של יאפא.

"איפה אתה גר עכשיו?"

"ברמאללה."

"השבח לאל. אתה עכשיו חוזר ליאפא."

"אתה שמח מזה שאני חוזר ליאפא?"

"כן, בטח. אני ורבים כמותי מבין הישראלים עמדנו לצד הפלסטינים והוכחנו את הבעלות האמיתית על נכסים רבים בתקופת מדינת ישראל. אנחנו מאמינים ברעיון השחרור וחושבים שמה שאירע בפלסטין היה כיבוש. יחד הצלחנו - אנחנו ואתם - להפיל את רעיונות הציונות, המדינה היהודית והכיבוש ולהכריז על פלסטין כמדינה

עצמאית בגבולות הגיאוגרפיים של טרום 1948. זוהי מדינה שיש בה מקום לכולם, בני כל הדתות והעדות."

"נכון. פלסטין לכל. ארצו המקודשת של האל לכולם."

שלווה מסוימת אחזה בסאלח. הוא שב במוחו אל מַרְאָן של הפקידות בהירות השיער בסניף הדואר וניסה לשנות את הדימוי המאיים שחש מהן לדימוי של תקווה הומיה בפניהן.

חיים עצר ברחוב צדדי, יצא מן המכונית וליווה את סאלח אל תוך סמטה עתיקה שהובילה אותם אל יאפא העתיקה.

חיים נעמד ליד גלריה לאמנות והחל ללכת בעודו מדפדף בדפיו של קלסר עב-כרס.

"זה הבית שלכם, סאלח."

"מה? זה בית?!"

"כן. אני מתכוון לחנות הזאת ולבית שמעליה. הם היו בבעלותו של סבא שלך, סלאמה סאלח יאסין, ונבנו בשנת 1936. זה הקושאן וזה מספר הבית, 12."

"אבל אדוני, זו גלריה לאמנות."

"כן, אני יודע. אבל בעבר זה היה בית שבו גרה משפחת מהגרים מפולין ובשנת 2000 רכש אותו איש עסקים והפך אותו לגלריה לאמנות. בכל השכונה הזו נמצאות כל הגלריות לאמנות ביאפא."

"ציפיתי... למשהו אחר..."

"מה ציפית? שבית כל כך יפה יעמוד נטוש בלי בעלים?"

"לא, אבל לא ציפיתי שהוא יהפוך לגלריה לאמנות."

"אתה בר-מזל. יש בתים שהחריבו אותם עד היסוד והקימו עליהם מרכזים מסחריים. בתים אחרים הפכו למסעדות. אנחנו לא יכולים להיכנס כרגע כי הגלריה סגורה, אבל אני ארשום הודעה על הצורך לבדוק את העניין בסניף."

"טוב. ייקח הרבה זמן להשיב את הנכס?"

"אני מקווה שלא. למען האמת, אני מקווה שבעלי הבית הזה אינו ציוני."

"מה יקרה אם כן?"

"הוא ידרוש פיצויים על השיפוץ והשמירה על הבית."

"אבל הוא לא שילם שכר דירה."

"אבל הוא קנה אותו מהממשלה."

סאלח הוציא מכיסו את הטלפון הנייד שלו והחל לצלם את הגלריה, את בית סבו. לאחר מכן פסע בעקבותיו של חיים בחזרה אל המכונית, כדי שייקח אותו אל החלקה

שכבר הוכיחו את הבעלות עליה.

בדרך, שאל סאלח את השאלה שעוררה אצלו תמיהה גדולה כאשר ראה את ההתנחלויות:

"האם היהודים יישארו כאן? כל זה שייך לפלסטינים. הם אלה שיחליטו. אם הם יחליטו שהם לא יישארו, אז כל משפחה תצטרך לחזור לארץ שממנה באה במקור."

סאלח שתק ארוכות ולא חשב על דבר. בדרכים הוא חיפש משהו שלא ידע את פשרו. משהו אבד. אולי זוהי זהותה של הארץ, שעדיין רבות צריך להיעשות כדי להשיבה.

חיים הגיע לכביש ראשי מחוץ לעיר, עצר את המכונית ויצא ממנה. הוא פתח את תא המטען ולקח כלים למדידת שטח. בשעה שהוא מדד את השטח, סאלח נשען על המכונית, הצית סיגריה, נשף את העשן מול הרוח הבאה מן הים וחייך חיוך רחב.

"סאלח!"

"כן?"

"מצאתי את החלקה שלך."

"אתה רציני?"

"כן. הנה היא. היא מתחילה פחות או יותר בעץ הגדול ההוא, ורוחבה 56 מטר. היא מגיעה עד לכאן, עד לרחוב. הרחוב חוצה אותה לשניים והיא מגיעה עד לקצהו השני של הכביש. על חצי מהחלקה נסלל הכביש."

"אתה מתכוון שהכביש הפקיע את מחצית החלקה פחות או יותר?"

"כן, למרבה הצער."

"למרבה הצער?! הבית הפך לגלריה והחלקה הפכה לכביש?! מה יוצא לי מכל זה?"

שתיקה השתלטה על סאלח, עצב עלה על פניו ודמעות נצנצו בזוויות עיניו. אפילו חלום השיבה, שלבו כה יצא אליו, לא היה שלם. צערו נחלק בין שתי הערים – רמאללה ויאפא. איך הוא יודיע להם שבעל הבית עלול לתבוע פיצויים כדי שיסכים להתפנות או להאריך את החוזה ל-99 שנה? ושמחצית חלקת האדמה הפכה לכביש והמחצית השנייה אסורה לבנייה או לעיבוד בגלל קרבתה לכביש? הוא מחה דמעותיו ונשך את כף ידו מרוב צער. חיים טפח על כתפו והזמין אותו לעלות למכונית.

בדרך, חיים סיפר לסאלח על משפחה שבבעלותה דונמים רבים של קרקעות באחד האזורים הכי שוקקים של אלקודס, שהממשלה השקיעה באדמותיה ובנתה עליהן מרכז מסחרי ענק. הוא סיפר לו גם על כאלה שהיו בבעלותם בתים על קו החוף בחיפה שבשלב כלשהו הרסו אותם והשטח סופח לרציף של הנמל.

סאלח חזר בלוויית חיים אל סניף הדואר, חתם שם על המסמכים וכתב הצהרה שלפיה עלה בידו לראות את הנכסים ולהשוות בין הכתוב בספרים לבין מה שגילה בשטח. כל

שנותר כעת הוא שיגיע שווכת כדי שתושלם העברת הבעלות.

סאלח לא מצא כל טעם ליהנות מן הדברים בדרכו חזרה. הוא נכנס למחנה הפליטים והעביר ידו על הקירות, כאילו הוא עובר בסמטה הזו בפעם הראשונה. הוא החל משוחח עם עצמו: אתה, רק אתה, תישאר כאן. גם אם נלך, איש לא יגרום לך להתיישב במקום אחר. איני יודע... האם לשוב לשם או להישאר כאן? כאן נולדתי, גדלתי ובגרתי. כאן כל האנשים הם בני משפחה וחברים שלי. שם כולם יהיו בני משפחה וחברים, אך אני אהיה הזר, בן לארץ זרה.

הוא התיישב בחדר והשעין ראשו על הקיר. החשיבה סחפה אותו לשני כיוונים. הראשון: לא אשוב ליאפא. אחלק את רווחי הבית המושׂכר ביני לבין אחי, שווכת. ההוצאות להגשת תביעה לפינוי השׂוכר מן הבית גבוהות מאד וממילא לא אשיג דבר. חוזה השכירות החל בשנת 1970 ואם יוארך ל-99 שנים, זה אומר שהחוזה יגיע לסיומו בעוד 47 שנים. השני: נאמר שאלך לשם ואתחיל הכל מאפס. איך אעביר את עבודתי ואת משפחתי למקום שאין לי בו עבר או היסטוריה? איך אתחיל מחדש?

הוא הרגיש כאילו הדרכים נסגרות בפניו. כמה היה רוצה שכל מה שאירע לא היה מתרחש מלכתחילה. השיבה היא דבר קשה מאוד. סאלח מתמודד כעת עם המציאות של השינוי הגיאוגרפי והדמוגרפי, והדברים שהוא מתמודד עימם כעת, הם מה שיצטרכו להתמודד עמו כל הפליטים שיחפצו לשוב. יש כאלה שבתיהם נהרסו ואדמותיהם נוצלו ואחרים שסיפורם דומה לסיפורו של סאלח. 65 שנה חיסלו את חלום השיבה אל הבית שדלתותיו נעקרו והמפתח שנמצא בידי הפליטים לא יוכל להועיל כעת.

הוא הותיר את ראשו שעון על הקיר ושקע בתרדמה. מחשבותיו התערבלו. סאלח לא הבין כבר דבר וחש כי הוא שקוע בהזייה המסבה לו כאבים רבים בחזהו, בראשו ובכל מקום בגופו. מה יעשה סאלח? איך יוכל להגשים את המטרה כך שחלום השיבה יהיה נעים ויפה כפי שדמיין אותו? תקופת העקירה התארכה וחלק מן הפליטים החלו להרגיש כי הערים המארחות אותם הן המולדת עבורם ולמולדת המקורית כבר לא היה עוד קיום. הם איבדו את תקוות השיבה ולא היו ברשותם האמצעים כדי לשוב. האוהלים במחנות הפליטים הפכו לחדרים מברזל שגגותיהם מניילון ואז התפתחו והפכו ליחידות דיור וכיום אף לבנייני-קומות.

כיום, יש לפליטים עבודות, הם עוסקים במסחר ויש להם מוסדות וארגונים. הם כבר לא סבלים, מוכרי ירקות ונגרים. אט-אט טיפסו במעלה סולם התעסוקה – פקידים, מנהלים ולעתים גם שרים.

כן, הם מחבבים את רעיון השיבה, אך לו היתה תקופת העקירה קצרה יותר, ייתכן כי

השיבה עצמה היתה יפה אף יותר. כאשר ישנם אחרים הנהנים מבתים ומנכסים שקיבלו בחינם, תקועים כעצם בגרונם של האנשים, בא לקצו חלום השיבה של סאלח ושווכת. למרבה המזל, אביהם כבר לא היה בין החיים. ברור לחלוטין שהדאגות היו הורגות אותו לו היה יודע איך התגלגל הסיפור הזה.

בין חלום הסוף ומציאות ההתחלה – מרחק של שלוש פעימות

חנא עידי

מערבית: עידן בריר

קולו של המקונן הנושא קינה על פלסטין נשמע ברמה ואנו בקענו כפרפרים הזוחלים בחיפוש אחר שרידיו של שדה כדי שנוכל לנוח. הוגלינו, ובגלות עשינו לנו בתים מאשפה וסידרנו אותם בינות לאוהלים הצפופים והיתדות המייצבים אותם. נאבקנו במוות מאבק איתנים ודרך פלא שרדנו בכל פעם. לא נמות וחזרתה של הטרגדיה שלנו תהפוך את מותנו לעניין שבשגרה, ממש כמו חיינו. אך היום, אבוי לאנושיותכם. גמרתם אומר להתאבד עם הפצצות שלכם. האם יש בהתאבדותכם נצחון לנו? שרפתם הכל. השׂרפתם גם את הזיתים? השׂרפתם גם את מה שנותר ממימי הנהר? אבוי לכם. איך תשטפו מעליכם את חטאיכם ולא נותרה טיפת מים אחת נקיה? האם נשרפו כל השרידים ואף שרידיכם שֶׁמָּחוּ את שרידינו? והשמיים?

ציפינו כי יעלה בקרבכם אמיץ לב שיכיר באמת ובקורבן, אך אדם שכזה מיאן להגיע. נשלחו רק רוחות רפאים שהמיטו כליה ברגע של אובדן לדעת. וכעת, לאחר שיבשו הדמעות המרובבות בנשורתכם הגרעינית, הניתכת על עורנו, שנפשט מעל בשרנו החרוך מחומרי לחימה כימיים, אנו זוחלים בחזרה כשלדי ברזל, אל מולדת של ערמות אפר. האדמה נרצחה! רצחתם אותה ועצרתם את הדופק שלה תוך פחות מחלקיק שניה.

נשמותינו נפרדו מגופינו במוות הנורא מכל. נרצחנו מבלי שניגר דם מגופנו. מה קשה המוות בלא מכאוביו. השׂרפתם אותנו משום שאין בבעלותנו קברים?

והיום, כשפקד אותנו היום, הו היום, קורא בלא קול לשומעים – פלסטין, השיבה, אל

השיבה שוֹב נשוב. פרפרים שהכחול-השחור החרוך של כנפיהם מכביד על גופם. אנו חשים את פני הארץ. הנשוב להתרגל אליהם? נוחתים על ההריסות. הנוכל להשיב לחיים את יסודותיהם המרוסקים ואת קשתותיהם המשוברות? האם נותר לנו די נפח למלא את החללים הפעורים בגלי ההריסות?

אנחנו כערפל סמיך. מקרוב אנו הופכים שקופים יותר, אך צורתנו לא נפגמת.

כן, שוב נשוב, אך לא רכובים על סוסים נשוב, אלא על רגלינו. נשוב, ולא יְשָׂאוּנוּ הסכמים או בריתות שלום. כי אם כוח משיכה אלסטי משיב אותנו אל עבר המולדת בכוח העולה על יד הגורל, אשר המיטה עלינו אסון, וחודר את הסופה הגרעינית. התחלנו למחות את אבק השנים ממצחינו. אנו נושאים אך ורק את פצעינו. פני האמהות מביטים מבעד ללוחות הפח, בינות לגדרות מעלות החלודה של מחנה הפליטים. ובגובה של מטר אחד לערך, מביטה אום סלאח מתחת המרפקים של הבנות והבנים. זקנה משרטטת על קמטי פניה את מפת הרחובות של יאפא הישנה. הרחובות הללו נרמסו בכפות רגליהם של כל היחפים זולת רגליה של אום סלאח הילדה. מעל גבה של אמהּ, שרטטה את המפה בעיניה תחת מלתעות חשכת הליל. אך לא היה זה אחד מלילות יאפא, יאפא שעל הים.

שנים על גבי שנים. חלפו שנים וחושיה של אום סלאח התנוונו, זולת השמיעה באוזנה הימנית. מאז שהלכה עם אמהּ לרמאללה, ולאחר מכן אל מחנה הפליטים עין אל-חלווה שבו התבגרה, היא ממתינה לקול הקורא. עסוקה ככל שתהיה, אפילו בלילות, כאשר עולה היא על יצועה, אז היא שוכבת על צדה השמאלי, שאם יישמע הקול הקורא היא תשמעהו באוזנה הטובה.

והיום, הו היום, חדרה רוח לליבה, רגליה ניעורו לחיים והיא קראה בקול גדול: "יאללה, בואו אחריי. אני מכירה את הדרך".

היא – ואנחנו אחריה – התחלנו צועדים בנתיב השיבה. פשטנו את בגדינו הישנים והמקומטים בצעדנו דרומה, כדי שכאשר נגיע לשערי מה שנותר מן המולדת נהיה ערומים. ניכנס בשעריה ערומים, כשאין לנו כיסים לשאת עמנו בהם איבה או שנאה. ערומים, כדי שלא נסתיר בקפלי בגדינו את הזעם הנקמני שנצבר משך השנים ושכמעט התפוצץ בקרבנו ופוצץ את העולם. ניכנס בשערי המולדת כשאיננו לובשים לגופנו אלא את עורנו הצלוי והמשתוקק לקמצוץ שמן כדי להבריא. נצעד כשעל ראשינו החשׂוּפים סימניהם של זרי הקוצים. ובליבותינו אהבה, כל האהבה. ובמוחנו מחשבה, כל המחשבה. וידינו ירוקות, ירוקות, ירוקות.

דרומה דרומה נצעד בעקבות אום סלאח וכל שנראה הן רק רגליה הבוטשות את השביל בתוך שדות המוקשים. אם היא תשב, נשב גם אנו, בהזדמנות לחדש את נשימתנו.

אך אין זו עת לנוח. יש לנו הרי פגישה עם המולדת, כל המולדת. אנו רוצים אדמות. איננו רוצים מדינוֹנֶת. אנו רוצים את הבתים הישנים ואת השכונות הישנות. אין לנו כל עניין בערים, בערי בירה ובקונסוליות. דגלינו לבנים כלבבותינו. רחצנום והם טהורים וזכים. אך תלינו אותם ברוח והנה הם נקרעו לגזרים בסופות הפילוגים והמזימות.

והיום אנו עומדים מאחורי אום סלאח, מוכנים להיכנס מחדש להסטוריה. הדף שלנו לבן - אנו מחייכים אל העבר ולא בוכים עליו. אנחנו עשירים מבלי שפוצינו על הפסדנו. אנו שמחים עם הווה הטומן בחובו את כל העתיד. אנחנו חזקים בלא נשק. חיילינו הם אבותינו הגמלאים. מכאן החלה הטרגדיה שלנו ומכאן היא גם תגיע לקצה. מכאן ניכנס. ניכנס ולא נצא. ניכנס בלי חיפוש או השפלות. בתכונותינו, נורם מעל שאר בני האדם.

אנו בכיוון דרום והנה מעבר לגבעות - שער. על השער יושב מלאך ובין כנפיו מסתיר הוא ספר עצום מימדים, שבתוך דפיו כתובים כל המספרים ובין שורותיו כתובים כל השמות. אום סלאח התייצבה והצהירה: "אני אום סלאח - פאתן בת סאלם עבד רבּוֹ. רְשׁוֹם - אני שבה ליאפא." בשולי השורה ובמקביל לשמה של פאתן, כתב המלאך: "שָׁבָה".

אום סלאח - פאתן - עלתה על רכבת השיבה שתישׂא אותה מראס א-נאקורה אל יאפא שעל הים. לאחר שעה קלה התעוררה אום סלאח לקול גלי הים שקראו לה.

אום סלאח החלה לשוטט ברחובותיה של יאפא וחיפשה את טביעות רגליהן של האמהות שעזבו את הארץ שנים רבות לפני שנולדה. במהרה הגיעה אום סלאח לביתה הראשון וביקשה למצוא את דלת הבית. כאשר איתרה את דלת הברזל הכחולה, היא נקשה על הברזל עם מפרקי אצבעות ידה. הדלת נפתחה באחת פנימה וחשפה את חלל הבית ואת החצר הנאה המעוטרת בשיחי ורדים ובעצי תפוזים ושסק. חיוך עלה על פניה של פאתן, אום סלאח, וליבה פעם שלוש פעימות נוספות, עד שכמעט והתמוטטה על רצפת הגן. היא מצאה משען על דלת הבית, הקימה עצמה והשיבה לעצמה את שיווי המשקל. היתה זו שעה גדולה, הרגע המכריע של חייה. לא היה בשעה הזו מקום לוויתורים ולא היה זה רגע מתאים למות בו. היא הכניסה במהירות את ידה אל הכיס וגיששה אחר מפתח הבית שסרב להתבלות חרף השנים הרבות שחלפו. היא מצאה אותו ואחזה בו בחוזקה. פעימות ליבה שבו ושככו. היא הכניסה את המפתח למנעול הדלת. המפתח לא הספיק להסתובב כדי מחצית הסיבוב כשהדלת נפתחה פנימה ומאחוריה נגלתה אשה יפת תואר ולבנת-עור בגילה של אום סלאח, שעל פניה חיוך זהה לחיוך שעטו פניה הקורנים מאושר של אום סלאח, שעמדה בפתח הדלת כשרגלה הימנית שעונה על המפתן, מפתן דלת ביתה ביאפא שעל הים.

האשה לבנת-העור הושיטה ידה, אחזה בידה של אום סלאח ומשכה אותה אל תוככי

הבית. אום סלאח חצתה את מפתן ביתה בשתי רגליה. האשה לבנת-העור הוליכה אותה והעמידה אותה מול דלת אחרת, ולא הניחה לה להתמהמה לרגע כדי לספוג מנועם המקום באותם רגעים. היא הכניסה אותה לחדרון קטן שאת אמצעו מאכלסים שולחן וששה כיסאות. אום סלאח עזבה את ידה של האשה והרימה את ידה ללחיה כדי שפיה לא ינתק מפניה וייפול. בידה האחרת היא אחזה את חזה כדי שליבה לא יזנק בינות לצלעות. על השולחן היתה מונחת מפה בצבע אדום-יין קטיפתי ועליה שש צלחות מעוטרות, שש כוסות זכוכית ושש מפיות לבנות מקופלות. היא הרימה ראשה לעבר כותל המזרח וראתה תמונה. בתמונה הופיעו אנשים וביניהם גם אמה, אום אום סלאח. בידיה של אום אום סלאח היתה ילדה קטנה. פניה של אום סלאח התכווצו והיא החלה לבכות. ובכתה. ובכתה.

היא החזירה את מבטה אל השולחן והבחינה שהכוסות נמלאו מים. היא הרימה ראשה ומבטה הצטלב במבטה של האשה לבנת-העור. היא הבחינה כי האשה מחייכת והיא חייכה לה בחזרה וחיבקה אותה ארוכות. היא הושיטה ידה אל השולחן כדי לשתות מים לרוויה מאחת הכוסות. אך המים היו מלוחים, כאילו מי הים נכנסו מבעד לחלון. כל אימת שיבשו המים בזיכרונה של האשה לבנת-העור, שלח הים גל גדול שימלא את שש הכוסות במימיו המלוחים שיעוררו את זיכרונה. הגל הוסיף לעשות כן מאז שהאשה לבנת-העור קיבלה את הבית הזה. הוא מילא את הכוסות במים כדי שזכרון בעלי הבית לא יתפוגג.

אום סלאח ישבה על הכסא בביתה. האשה לבנת-העור ישבה על הכיסא שניצב מולה. מן החלון השקיף ענף נושא תפוזים וענף אחר נושא פירות שסק. אום סלאח קטפה תפוז אחת ושסק אחד וחלקה אותם עם האשה לבנת-העור. היא הודתה לה.

"מי את?" שאלה אום סלאח.

"אני... אני מחכה לך מאז הגעתי אל הבית. עבר זמן רב מאוד, אולי ההסטוריה כולה. את זוכרת?"

"איננו פוחדים מן ההסטוריה. אנחנו בניו ובנותיו של מחמוד דרוויש, ירשנו את שירתו, כל שירתו, ואנו בעליה. אנחנו מילות שיריו החודרות. הוא בְּחָרָנוּ לו כדמויות המשתקפות להן על קירות דימיונו ויצק בנו רוח חיים שהשיבה אותנו אל מקורותינו, בחיק הטבע. יש בנו את העקשות של שיריו, מה שמסייע בידינו להתמודד עם המצבים הקשים ביותר. אל תפחדי עלי ואל תפחדי ממני. ניצור מציאות חדשה שתשווע לרוח חדשה. אבל, מי את?"

"הגעתי עם אבי וכשהגענו הפנו אותנו לביתך ואמרו: 'הבית הזה ריק. היכנסו אליו.' אז נכנסנו ולא מצאנו בתוכו איש. רק את ריחו הזועק של הלחם. וקומקום קפה מייל.

ועל החלון שיר אהבה שטרם נקרא. בכיתי אז. וחשבתי שידעתי מדוע, אך לא הבנתי. אז חיכיתי..."

"אני אום סלאח וזה ביתי. כל גיבורי הטרגדיה הזאת חוסלו. שלחתי אליכם את ילדיי, רסיסי אבן מלוחות הברית של משה, האוסרים רצח, על צווארם, אך הם נהרגו. נותרתי אני כדי לשנות את סיפור המעשה ולראות את סופו. מדוע לא תעזרי לי לכתוב סיפור חדש שבו נצחון לשתינו, כזה שנוכל ליהנות ממנו? אני אם הכלה, וגם הכלה של הטקס. הרימי ראשך עמי. במקום שנוריש את האדמה לאחרים, הבה נירש אותה בעבור עצמנו. ביתי הוא ביתך, גינתי היא גינתך ועץ הלימון יהיה שייך למי מאיתנו שנותרו בפיה יותר שיניים."

"והרחוב?"

"נפרוס עליו משי כדי שיוכלו להלך בו היחפים."

"והגינות?"

"הבה נקטוף את פרחיהן, החמצנו ממילא את האביב. כמה אביבים החמצנו!"

"האם תאפשרי לי לשמור חלק מהם כדי שיקשטו את קברי אחרי שאמות?" שאלה האשה לבנת-העור.

"לא." איני אוהבת פרחים על הקברים. מעתה יהיו הפרחים אך ורק עבור החיים. מאסנו בכך שהם מתים על גבי מתינו, כמעין מוות על גבי מוות נשכח בקברים פזורים ונשכחים. הגיע הזמן שנגרש את הגיהנום מתוך החלום שלנו ונותיר רק את גן העדן. נעבוד בו ונגיר בו רק זיעה - לא דם! הזיעה חזקה מן הדם והדם חזק מן החרב. זו האמת החדשה שלנו.

"והבאר הנטושה?"

"הבאר?" אום סלאח כמעט ושכחה את הבאר.

"אטמתי את פתחה בסלע." לא יכולתי לשאת את הסבל שלה כשהיא קראה בלילה לבעליה.

"העלי מעט מים בטרם הם יִיבְשׁוּ מרוב עצב. הבאר שותה רק ממימיה, כשהיא משקה אחרים. ובגורן ישנם גרגירי חיטה שהותרנו לשווע לטיפת מים. הם מחכים לנו ורוצים לדעת מי מהם מתאים לטחינה ומי עתיד להיזרע ולצמח שדות חיטה שיתנודדו כגלים. גרגירי חיטה... חיטה... שדות!"

"וטחינה. קומי! אלמד אותך לבטא את האותיות הגרוניות, אשכנזיה! אך ספרי לי איך היית יכולה להיות קורבן כל השנים הללו?"

"את הקורבן שלי, סלחי לי על כך. ואין לי במה לפצות אותך על אובדנך אלא בכך

שאשרת אותך בביתך עד סוף ימיי."

"מידותיו של הבית צרות, והוא לא מתאים ליותר ממשפחה אחת. אך הוא רחב דיו כדי להכיל חלומות רבים. החלומות חייבים לשרות בו. ביתי הוא ביתך, הברירה נתונה לך לבחור – או שתצאי או שתיכנסי. בעבר, פחדתי אך ורק מן השלום שלך, משום שהיה צפון בו הנשק הגרעיני שלך. אך היום, השלום שלך כבר לא מפחיד אותי. בחריי!"

אום סלאח פנתה לכיוון החלון וצעקה:

"אנו מרעיפים נשיקות על הפצע כדי לרפאו. אם תרצו, קבצו את כל פצעיכם יחד עם פצעינו והיו מוכנים להירפא באמצעות אותה המחלה."

سنحتاج إلى ماكينات أُخرى لنُوقِفَ الوقت

ماتي شموئلوف

عن العبريّة : الطيّب غنايم

هذا هو البريد الإلكترونيّ الأوّل الذي أكتبه لَكِ من بغداد. هل تصدّقين؟ أنا شخصيًّا لا أُصدّق. بريد إلكترونيّ أوّل من بغداد. مسقط رأس والدتي، جدّتي، جدّي. والحقيقة، كانت سفرتي جدّ سيئة. علقتُ في عمّان طيلة نصف يوم. تردّدت في إعلامك بالأمر، لكنّني مجبر؛ كوني على علم بأنّني عاودت التدخين. ما العمل؟ لنَتركِ عالقة في مطار عمّان، ساعات طويلة. أنا متأكّد من أنّك تفهمين أنّنا مجبران على الانفصال. لكن قبل ذلك، أودّ أن أُخبِرَك عن سالم. هو الجرم الذي أعطانيَ السيجارة. ستقابلينه بالتّأكيد في تل- أبيب. أعطيته رقم جوّالك. سينتقل إلى البيت الذي اقتناه له والداه في يافا. ليس بالصدفة، على ما يبدو، أنّه يعود إلى يافا. بينما أعود أنا إلى هنا، لا أعلم كم من الوقت سأبقى هنا. لكن سنرى. بعد ذلك أنوي المواصلة نحو مدينة مشهد، في إيران، أو قبلها إلى حلب، ومن هناك إلى مشهد. الأمر يتعلّق بكم من المال يتبقّى لي. سالم هو نصف بريطانيّ، نصف فِلَسطينيّ. قلت لك إنّه من لندن. مضحك، هو، أيضًا، يكتب مثلي، قريبًا ينشر روايته الأُولى. هو متشائم بالنّسبة إلى عودتنا، اليهود – العرب، إلى المشرق والمغرب. لكنّه يظنّ أنّ التجربة جديرة، لكنّه ربّما على حقّ في ادّعائه أنّه لا يمكن التصديق بأنّه في الوقت القريب سنشهد التغيير المُبتَغى. أنا متفائل أكثر منه؛ لأنّ كلّ بذرة نزرعها في الأرض، يمكن لها أن تودي بنا إلى ثقافة أُخرى. والكلّ – كما أقول لك، دومًا – يبدأ من الثقافة. نحن بحاجة إلى الانفصال. أنت على علم بذلك. هذا ما قلته طيلة الطريق. الآن، أنا أفهم الأمر. أنا لا أشتاق إليكِ. أي أنّني أشتاق إليك، لكن، بالطبع، ليس بمفهوم الحبّ، بل من

نابع العادة والمودّة لنصائحك. لا توجد من عرفتني أكثر منكِ. أوافق على الانفصال وأعتذر عن إزعاجي إيّاكِ كثيرًا. لأجل هذا كتبتُ بريدًا إلكترونيًّا أخيرًا، لأنّك أنت من طَلَبت ألّا أُجري أيّ اتّصال معك بأيّ شكل كان. أنا أعتذر أيضًا، حينما أُفكِّر في الأمر، أنّني أعطيت رقم هاتفك لسالم. لكنّه، بالتأكيد، لن يُزْعِجَكِ. ربّما سيرغب، فقط، في أن تُريه الثقافة الشابّة، كما تعلمين، خذيه في جولة في بارات القصبة، هدنة، وحفلة. في الحقيقة، ربّما كان مجرّد خلوق ظاهريًّا. أنت تعلمين طبائع الناس في المطارات، وفي الطيّارات. يتكلّمون أكثر من اللّازم، ولا يعنون ما يقولون. مجرّد حديث، ربّما بُغية إزالة التخوّفات وربّما شيء ينفتح حينما يترك الحيوان الإنسانيّ الأرضَ ويقترب من السماء.

ألقيتُ نظرةً إلى هذه القصّة القصيرة ولم تعجبني. فكّرت أنّه ربّما يجب إدخال ماكينة وقت لأجل أن يصدّقوا. وددت مواصلة الكتابة، لكن لم تكن لديَّ أيّ فكرة عن كيفيّة مواصلة قصّة من هذا القبيل، وإلى أين يمكن أن نأخذها. نظرت إلى الخارج، من شبّاك شقّتيَ المستأجرة في الطابق الثالث، في شارع موشيه ديّان 48 في حولون. رأيت الكثير من الأطفال. أحدهم رنّ جرس البيت. نهضت عن الكرسيّ واتّجهت لفتح الباب. كانت جارتي هناك، على الباب. قلت لها، تعالَي، اُدخُلِي. فرحت لأنّها نزلت لشرب القهوة، لزيارة. أيضًا لأنّني استطعتُ – في نهاية المطاف – أن أنهض عن الكمبيوتر – لا أستطيع مواصلة التخيّل – وأيضًا لأنّ الأمر غير جنسيّ بيننا، بيني وبينها، فأستطيع التحدّث كما أتحدّث إلى أُخت.

«ماذا يعني ذلك»، قلت لها، «مذنبة؟ كيف يمكنها، تلك الضحيّة المسكينة للظروف المؤسفة، أن تكون مذنبة بشيء ما؟»

«عليك أن تستوعب: أيّ أمّ لا يمكنها أن ترى أنّ ابنها يتلقّى، على الدّوام، ضربات، كما ويتحرّش بالأولاد الآخرين، مع نكات لا تُضْحِكُ أيّ أحد؟ يعني، إذا كان هذا الغبيّ يعلم أنّ «هبوعيل» خسرت مرّة أخرى، فإنّه ينهال على حارس المرمى الذي تلقّى ثلاثة أهداف، مثل عاهرة تتلقّى ثلاثة قضبان. إذا سمع أنّ المطرب الأكثر شعبيّة في الدولة، قد قُبِضَ عليه في أثناء مصّه لصبيّ في المحطّة المركَزيّة الجديدة، حينها ينهال عليهما لأنّهما يأتيان بعضهما من المؤخّرة. أيّ أمّ لا يمكنها أن تستوعب أمرًا كهذا؟»

«أي أنّك تقصدين أنّه وَجَب عليها إبقاؤه في البيت»، قلت لها.

«ربّما»، قالت لي.

هي ذَهَبَت لعملها، الموزَّع في ورديّات، وأنا عدتُ إلى الكمبيوتر، لكن يدي واصلت الاعتراض. قرأتُ كتبًا عن بغداد، استمنيتُ، بحثت عن مواقع إنترنتيّة عن يهود بغداد، أو عن أشخاص مثلي، بحثوا عن معلومات عن بغداد، ولم أعرف كيف أُواصلُ. حاولتُ إدخال

البطل خاصّتي إلى ماكينة وقت، ليذهب قبل إقامة الدولة ويقنع جدّه بالسفر إلى لندن وعدم البقاء في الشرق الأوسط الملعون. لكن، بدأتُ أتبلبل في الأزمنة. ولست أنا من يكتب فصلًا عراقيًّا في العودة إلى المستقبل.

في البداية، مع الجارة، لعبنا لعبة التظاهر. كانت تسألني ما إذا كان في حيازتيَ الكتاب عن إفريقيا، أو عن «الستونس». بعد ذلك، صعدت، ببساطة، أو أنّها نَزَلَت. غضبت على نفسي؛ لأنّني كسرتُ ذلك التحريم الذي قرّرته بيني وبيني، مسبّقًا. لكن الأمر كان أكبر من كلينا.

«هل تذكر تلك الجارة؟»، قالت لي، أومأتُ.

«تلك الجارة مسكينة، يُرثى لوضعها، بشكل بالغ الأسى، لم يَرَوْها في الكنيس، لم يروها في غرفة التمارين الرياضيّة. برأيي، زوجها المتعفّن هو المذنب في كلّ شيء.»

«قانون ميرفي، بالضبط.»

«ماذا تقصد بميرفي؟»

«أي أنّ من لا تطيب له هذه الحياة، فإنّ الحياة كلّها ستتدهور بأسوأ طريقة.» حاولت أن أشرح لها.

«نعم، أستطيع أن أوافق.» ارتشفت قهوتها بنعومة.

«إذًا، فقد قام، عمليًّا، بإزعاج الأطفال في الحيّ، لكي يطعنوه، فقط لأجل أن يحصل على انتباهها، أي لكي تنزل وتفصل فيما بينهم، فيشعر بأنّ له أمًّا، بأنّ للحياة معنى، أتفهمين؟ الكلّ مجازيّ وهذا حقيقيّ، والأمر يحدث في الآن ذاته، ويعني أنّ عيشتنا خرائيّة.»

نزلتُ لأعاود الكتابة. فكّرت كم أنّ الأدَبَ يُسْمِنني. لكنّني تخلّصت من هذه الأفكار حينما تذكّرت أنّها تكلّمت عن زوجها المذنب بكلّ شيء. ورغبت في معرفة قصدها. لأنّه في بداية الأمر بدا الأمر كما كُتِبَ في الصحف المحلّيّة: «قُتِلَ لسبب شجار بين أولاد». وحينها منحتني هذا المعطى، أنّ المرأة لم تصغِ لابنها بالفعل، ولم تَزُرِ الكنيس؛ لأنّه – كما يبدو – فإنّ أمرًا ما أزعَجَها، وأمرًا ما دار بينها وبين زوجها، جَعَلها تقول إنّه متعفّن. لم أستطِع الذهاب إليها حتّى تعود من ورديّة الليل الطويلة في مطار بن غوريون، حيث عَمِلَت في الديوتي - فري. عدتُ إلى طاولة الكتابة، وباختصار، غرتُ كثيرًا من البطل.

خسارة أنّني لم أتزوّجك حينما اقترحت الأمر. لكن لم تكن لديّ الشجاعة. وددت، طيلة الوقت، أن أركّز في الكتاب الثاني. وبشكل عامّ، رأيتُ كيف أنّ صداقتنا تمسّ مساريَ المهْنيّ. وأرغب في الموت حينما أستنفد نفسي. وبطريقة ما، كلّ موضوع الجنس، الحبّ، الحميميّة، غير ملائمة لي. أي، طابت لي رفقتك، لكن يطيب لي أكثر مع الكتابة. فَهِمَني سالم حينما تحدّثنا طيلة ذلك الوقت، حينما أوقفنا الوقت، ولففنا السجائر في مطار

عمّان على اسم الملك حسين. لكنّه متزوّج، وله ولد، ولا يرغب بالموت. لا أخاف. أي أنّني أخاف. لكنّني أقول لنفسي إنّني لا أخاف. يريد سالم الزواج بشكل رمزيّ، مرّة أخرى، بصاحبته، فوق البيت الذي كان لوالديه في شارع «ييفت» 232. فإنّها ستصل بعده إلى هناك، وسيفعلونها. ينوي السكن في يافا، ثم تأجير الشقّة والعودة إلى لندن. من المذهل أنّه يملك مالًا لاقتناء شقّة، بينما أنا لا أملك مالًا لأبدأ تسديد قرض إسكانيّ. لكن هذا هو وضع الأدباء في لندن. الأمر مغاير تمامًا، حينما تدعم الدولة الثقافةَ. يقول سالم إنني مجنون. لكن ليس كالمجنون بالعبريّة. بل إنّني مهووس القلب. الجنان هو القلب. فهذا ما أذكر – على الأقلّ – من حديثنا. فالجنون يبدأ من القلب، وليس عبثًا. أي أنّني أمتلك قلبًا. بالطبع ستتهكّمين. لكن تهكّمي كما تشائين ثمّ قولي لي إنّك لا تجرحينني. أنا أعرفك. وكلّ نزواتك الصغيرة. عمليًّا، لست متأكّدًا من أنّك تقرأين هذه الرسالة. ربّما أنت ميّتة، بدون أن أعلم. لا. بالتأكيد كان أحدهم سيرسل لي رسالة مكتوبة س.م.س.، وربّما بعثوا برسالة س.م.س. بدون أن تصل إلى هاتفي، لسبب منظومة الهاتف العراقيّة. لكن، بالتّأكيد، كنت سأتلقى بريدًا إلكترونيًّا. الآن، لا أقول هذا لكي أقتلك، لا سمح الله. أنت تعرفين، هذا فقط جزء من وعيي للموت. عليّ أن أفكّر، طيلة الوقت، ماذا كان سيحدث إذا مات أقرب الناس إليّ. هذا أنا. هذا أنا. أحبّ التفكير في الأمر. أنت، بالتأكيد، على قيد الحياة، وكلّ شيء على ما يُرام. ربّما أنّك تعرّفتِ إلى شخص جديد، وهو، بالتأكيد، سيكون أذكى منّي، ويرافقك إلى كلّ المؤتمرات التي تشاركين فيها.

اُنظري، هذه هي الرسالة الأخيرة. فأنا أتوسّل إليك ألّا تقولي لي، أبدًا، إذا صاحبتِ آخرين. أنا على ثقة أنّ الأخبار ستصلني من الآخرين؛ لأنّ الأمور تسير هكذا في هذه المدينة العاهرة. وحينها سيحترق قلبي. أو أنّه سيتجاهل. لأنّ كلينا، بربّك، بعيدان. فأنت لم تقولي لي شيئًا، وهذا يحرق قلبي. لكن الأمر سيمرّ. لأنّنا كنّا مجبرين على الانفصال. قال سالم إنّه سيسرّ بمعرفتك. آملُ أن تتعرّفا واحدًا إلى الآخر؛ لأنّه حينما أعود سيكون هو صديقي. آملُ أن يظلّ، حتّى ذلك الحين، صديقًا لي. أخبرته أنّه كَسر نصف سنة من إقلاعي عن التدخين. على فكرة، اشترينا قنينة ويسكي غرانتس وشربنا كلّ القنينة هناك، في المطار الملعون. إذًا الآن، أنتِ غير راضية، بالطبع؛ لأنّك تعلمين أنّني ممنوع من الشرب. لكنّني كنت مجبرًا على الاحتفال معه. متى زرتُ، مؤخّرًا، عمّانَ في طريقي إلى بغداد؟ فاكينغ بغداد. لا أُصدّق. لا أنوي الشرب، مجدّدًا، **كما لن أبعث لك بهذا البريد الإلكترونيّ**؛ إذ لماذا أكتبه؟ فأنت بالتّأكيد لن تجيبي. وأنا، أصلًا، أواصلُ شرب المزيد ولا أريد أن تريني في هذه الحالة (أبكي، دموع تنساب على السمارتفون الملعون). وبالطّبع، كنت ستشعرين – بين الأسطر – أنّني أشرب، وأعرف، بالضبط، تلك النظرة، الاحتقار الأكاديميّ الذي تلبسينه أمامي. خيبة الأمل، العُصاب، الغضب والكراهيَة. لا. لا أستطيع تحمّل

الأمر. شرب سالم أكثر منّي. ليكن معلومًا لديك، فقط. هو ليس مثلي يشرب طيلة حياته يوميًّا، رغم كونه لندنيًّا، لأنه محام. لكن فليكن معلومًا لديك، أنّه كان مدمنًا على الكوكائين في فترة دراسته الحقوق. إذًا، من أنا لأقرّر أنه أقلع. من يدري، ربّما واصل ذلك. لكنّه في تل- أبيب سيبحث عن معارف. لكن لا تخبريه أنّك تعرفين أيّ أحد. اِمنحيه نظرة الـبروفسور. لكنّه، بالتّأكيد، سيتوجّه عَبْرَ أصدقائه. إذًا لماذا أواصل بلبلتك وبلبلتي. يؤلمني جدًّا أنّنا سنفترق. حكيت لسالم كلّ شيء: كيف تحوّلت كلّ علاقاتنا الجنسيّة إلى رماديّة؛ كيف أنّك أدمنِت تطوّرك المِهْنيّ، وقفزت من مؤتمر إلى آخر؛ كيف تحوّلتُ إلى غير جنسيّ أمامك، وكيف كرهتِني، لأنّك ادّعيت أنّني اقتلعتُ منكِ جمالك الجنسيّ؛ كيف فَقَدنا كل السحر الذي رَبَطَ بيننا وإلى أين تملّص، ابن العاهرة. ولِكْ، أكسر مخّي وأحاول أن أفهم إلى أين ذَهَبَ كلّ شيء. سس - أمّك. بالطّبع، لم يذهب إلى بحر المحبّة. كلّ الترّهات الرومانسيّة التي أطعمونا إيّاها. لا. لا أفهم ذلك. اليوم بالتّحديد، رأيت في الفيسبوك أنّ «يريف» احتفَلَ بعشر سنوات من الزواج. كنت في زيارة له قبل سفري، لأشرح له كيف يبدّلني في المنظومة الجديدة التي أدخلتها في الشبكات. لكنّك قلت لي جملةً غاية في الصواب: «لا تقارن بين الصالون والسرير.» جيّد، لكن ماذا أتخبّط بينما أنا في بغداد؟ عليّ الخروج، عليّ أن أرى «فوق النخل». أن أتذوّق من كلّ المأكولات والقصص. أنوي أن أدرس قدْر مستطاعي، سأتلقّى كلّ ما يمنحونني. في الحقيقة أنا أحافظ على نفسي ولا أعرّف نفسي كيهوديّ في كلّ مكان؛ لأنّه كيف لك أن تعرفي أين يختبئ كلّ المعترضين. لكنّني هنا، وهذا ساحر. وأنت هناك، وهذا خراء. لأنّه وجب علينا، بطريقة ما، أن نتساوم، ولم ننجح في ذلك. لكن سالمًا ينوي لقاءك وتسليمك رسالةً أُخرى قد كتبتها لك، رسالة حبّ حقيقية. أعلم أنّك سئمت الهدايا، لكنّه ساعدني في شراء ملابس داخلية لك، سيأتي بها إليكِ. على الأقلّ، آمل ذلك، لأنّنا كنّا سكرانَين حينما ذهبنا للشراء. أنتِ تعلمين كيف أبدو حينما أسكر. أريد النوم فقط، وعدم التطرّق إلى أيّ شيء يتطلّب استخدام مخّي. كان لطيفًا جدًّا، كان لديه نكات عن اليهود. كلّ أمر جرى لنا، كان يتّهم به اليهود. أمّا أنّا فاتّهمت الأشكناز، وهو تعلّم المصطلحات بسرعة فائقة، وصار يقلّدني. ربّك. هذه نكتتي. وكأنّ هذا الإنسان قلّد نكتتي. هكذا أفعل أنا معك دائمًا. أقلّد نكتتكِ. لكن كلّ شيء من الله. بعثت بصور إلى جدّتي وهي انفعلت جدًّا. رغم موتها. أنا على علم أنّها انفعلت. استعددت بقلبي وأرسلت الصور من المخّ. أرسلتها. كلّ التكنولوجيا على قضيبي. لأنّ الاشتياق هو القوة الكبرى في هذا الكون، وهكذا كان الأمر مع جدّتي. أشتاق إليها. هي تمزّق جسدي، وبغدادها، الآن، بيدي، وأنا أُؤمن بكامل قلبي أن بغدادي موجودة، الآن، في يدها. كان سالم يشبهني، جيل رابع في المنفى. لكن يخاف أكثر منّي. سمع الكثير من الأمور السلبيّة عنّا، بحقّ. لكن، من أنا لأطمئنه. قلت له الحقيقة. سيكون

خراء. كما سأمرّ في هذا الخراء. سنخاطر. لكن من الجدير تجريب المغامرات، وإلّا فلا طعم للحياة، للكتابة. وقد كتبتُ، اليوم، عدّة قصائد. رغم أنّني عاهدتُ نفسي ألّا أكتبَ هذا الخراء الشعريّ. لكنّني لم أنجح في مواجهة هذه الدبابير التي رغبت في قرصي، فجعلتها تتحوّل إلى نحل مع عسل من كلمات. تبًّا، لا. أنا أبدأ، مجدّدًا، بالتحوّل إلى شعوريّ. شارعيّ. شاعريّ. أووو، هذا أسوأ أمر حينما أبدأ بالأخطاء الإملائيّة. هذا يدلّ على أنّني شربتُ أكثرَ من اللّازم، وأنّ عضلات يديّ قد ارتخت. أحضرتُ معي المشروب – إن كنت تسألين – من الديوتي – فري. سأعودُ إليكِ وأذهب لمدمني الكحول المجهولين، وسأقلع عن الإدمان، ونعود أنتِ وأنا. أنا على ثقة. لكن، لست واثقًا إلى أين.

نزلت الجارة لطلب السكّر، لكنّني أشرتُ إليها بشرب القهوة معي. بدأت تخلع ملابسها ولم تنبس ببنت شفة. أخرجتُ الهاتف وأريتها صورة الفتاة الجديدة التي التقيتُ، وطلبت منها أن تتفهّمني. اِستدارت، تشعر بالإهانة، بالانحطاط، والولوج في كلّ مشاعر النقص الخاصّة بامرأة لا تملك زوجيّة، وكأنّها تنظر إلى ذاك الذي يملك زوجيّة. لكنّني أغلقت الباب ولم أدَعْها تخرج. وضعت على الطاولة كتلةً من حشيش «الجرس» الدهنيّ الأسود.

«سندخّن، وبعد ذلك أنا ذاهبة بدون عودة، فلا أقوى على الأمر.»

«أنا أُحاولُ.»

«لا، لا – شكرًا.»

«قولي لي، ماذا جرى مع زوج جارتنا، أنتظرُ، منذ أمسِ، أسمعَ منكِ.»

«سمعت أنّه قبل كلّ الذي جَرى، اشتَكَت للشرطة فأبعدوه بواسطة أمر إبعاد عن بيتها. لكنّهم يقولون إنّه هَشّمَ وجهها، لكن، لا يمكن أن نراها؛ لأنّ أمّها المسكينة تأتي بالأكل وتنظّف لها بيتها، وهي لا تخرج من غرفة ابنها ولا تريد الكلام.»

«إذًا، ما الذي ينبغي فحصه؟ قانون ميرفي المتعفّن»، قلت لها.

«عيوني، زوجها ضابط في حرس الحدود، عادَ من خدمة طويلة في حاجز قلندية.»

«أوي ڤيي»، تكلّمت كالمسنّين في الكنيس الأشكنازيّ الذي اعتادَ جدّي اصطحابي معه إليه؛ لأنّ صلاتهم كانت أسرَع. «أوي ڤيي بْروخ، أوي ڤيي زْمير، إيزه بروخ.»

دَفَنَ ذنبُ سيجارة الحشيش صباحَنا في الخيالات. فَتَحتُ قفل الباب ولم تعُد أبدًا. حظي كتابي بنجاح، واستدعوني للمكوث ثلاثة أشهر في ورشة كتابة في جامعة أيوا في أمريكا. حينها، أنهيت كلّ أموري، أعطيت أمي لتدفع ليَ التأمين الوطنيّ ونسيت الشقّة في حولون. لكن هذا الولد الميّت لم يسمح لي بالنسيان.

أنا الولد الذي قُتِلَ في الحيّ. أستطيع التكلّم. لا أعلم من يسمعني. أنا الولد

المغيظ. أنا الولد الذي كرهه كلّ الحيّ. أنا الذي أغظت الجميع. لكنّهم لم يستطيعوا دفنَ ابتسامتي. حتّى حين سفكوا دمي في ساحة الباطون ذات المستطيلات السمينة والمكسّرة، في حلقة شابهت في هيئتها وردةً ذابلة. ابتسامتي هي شعاري. وأنا فخور جدًّا بها؛ لأنّه لم يكن بمستطاع أحد أخذُها منّي. حتّى تلك الضربات المبرحة التي انهالوا بها عليّ، حينما قلتُ لهم إنّ مطرب السنة يُنْكَح من مؤخّرته. بعد أن أمسكوه يمصّ لولد في المحطّة المركزيّة الجديدة. صحيح، كلّ جسمي آلمني جدًّا، وبكيت، وأردت أن يتوقّفوا، ولم أتوقّف عن الاستغاثة بأمّي. لكنّها لم تكن مبالية بي، بتاتًا؛ لأنّ أبي ضَرَبها؛ لأنّهم ألقوا على أبي حجرًا باطونيًّا في الضفّة. «العرب الأشرار»، هكذا تقول لنا المعلّمة. لكنّهم ليسوا العرب، بل الأولاد في الحيّ هم الأشرار تجاهي. ينيكون واحدًا الآخر ويريدونني أن أشاركهم جميعهم. هكذا فعلوا بشيكو، وأمّه نقلته من الحيّ. حينها، انهلت عليهم بطريقة قاتلة. كسّحتهم بنكاتي. فليموتوا جميعًا. لو كان باستطاعتي لكنت سمّمتهم، ولكنت قطّعت أجسادهم، كما فعلت ذلك بالحاسوب، ووضعت كلّ أعضاء جثثهم في سلّات القمامة الموزّعة في الحيّ. وإذا جاءوا إليّ من الشرطة، كنت سأحكي لهم قصصًا، لأنّ هذا أكثر ما أُجيدُه في كلّ المدرسة. تلقّيت علامة 100 وأُرسِلْتُ إلى مسابقة قصص قصيرة لجميع المدارس في المِنطقة، وحصلت على المرتبة الثالثة. لكن تلك التي حظيت بالمرتبة الأُولى، هي ابنة عاهرة. حقيقة، أمّها عاهرة. كلّهم ينيكونها من مؤخّرتها. ولذلك فقد حَكَت عن أمّها وفازَت. أمّا أمّي فهي لا تضاجع أبي. بالعكس؛ هما لا ينامان معًا. هي تنام على الكنبة، وهو على السرير، حينما يعود من الجيش. وأمّي تقول إنّ أبي على علاقة مع موظّفة في الجيش. هو أنكر. لكنّ أُمّي تقول إنّ ذلك غير صحيح. وأنا على علم أنّها صادقة؛ لأنّ أُمّي تقول الحقيقة دومًا. وهذا ما علّمتني إيّاه. أكذب على الأولاد في الحيّ؛ لأنّهم غير جديرين بحقيقتي، فقط. هم أوغاد ويضربونني. والآن، أنا ميّت. أنا على علم بأنّي ميّت؛ لأنّ الأموات يعلمون أنّهم أموات. وكلّ ما كان في «الحاسّة السادسة» أو في أفلام الرعب الأُخرى، فذلك كذب كبير. على الفور يعلم الأموات أنّهم أموات. والآن، لا أحاول تحويل أولاد الحيّ القبيحين إلى أولاد جيّدين. تبًّا لهم ولكلّ الخراء الذي أسقطوه عليّ. حتّى إنّ أحدهم قام بالخراء عليّ بعد طعني. أسماؤهم لا تهمّ. فليذهبوا إلى الجحيم. «يمحى اسمهم». هذا هو السبب لعدم ذكر أسمائهم في ما سأحكيه لكم. أيًّا تكونون. الآن، أريد أن تسمعني أُمّي للمرّة الأخيرة. لزامًا عليّ أن أخبرها أنّني أحببتها. وأنّي على علم بأنّها أحبّتني، وأنّها ستترك والدي، أو أن يترك والدي الجيش، كما طَلَبَتْ منه. لزامًا عليّ أن تعلم أنّ الأمر لن ينتهي على ما يرام؛ لأنّ أبي مجنون جدًّا. تُمكن رؤية ذلك في عينيه. هو ليس الأب نفسه الذي أخذني إلى حديقة الحيوانات في حيفا، حينما ذهبنا لزيارة جدّتي في «نـڤيه داڤيد». ومررنا بجانب المقبرة، وهو بكى،

حيث مدفون صديقه من الجيش.

أمّي تضمّني؛ لأنّه قتلها. لامها على كلّ ما حصل. لكنّ أُمّي غير مستعدّة للتحادث معي. هي تمرّر يديها على شعري، فقط. هي تضمّني بشدّة، فقط. الله، فقط، يعلم كيف وصلت مباشرة إلى ذراعيّ. تقول أمّي الحقيقة على الدوام، على الدوام. وربّما أنّها قد ركبت مركبة الحقيقة لكي تضمّني. أنا سعيد أنّ أبي قد قتلها. سس - أمّك. أعرف ما فعل بها. أنا، فقط، أعلم. ماذا تملك غيري. ماذا أملك غيرها. لا شيء. لا شيء لدينا. هذه عائلتنا. أمّي لا تعرف أين جدّها وجدّتها. أبي يقول إنّها من مُخْتَطَفي اليمن. لكنّني أريدُ، فقط، أن أستفيق من الكابوس. أمّي لا تستحقّ الموت. لا تستحقّ. هذه الحقيقة. في البداية فكّرت عكس ذلك. لكنّني أريد، فقط، أن تعيش أمّي المزيد. وأن تناديني من الأسفل. حينها سأصعد. لكن، لم يعد هناك فوق وتحت. ربّما لم يقتلها أبي، بل هي قتلت نفسها؛ لأنّه يبدو لي أنّ لديها علامات على اليدين. لكن ربّما هذا في مخيّلتي؛ لأنّ نظري ليس بجيّد. حتّى حينما كنتُ على قيد الحياة، كان لديّ أسمك نظّارات في الصفّ، وكان جميعهم ينادوني بالأعمى. لكنّي لست أعمى، أنا أحبّ القراءة. يا إلهي، لماذا جعلتهم يقتلونني؟

وأمّي لم تمت. تخيّلتها، فقط. هي في الأسفل تطبخ لي الأكل الذي أحبّ، وتضعه لي في الغرفة، وتصرخ كلّ صباح لأصعد إلى البيت، لكنّني لا أصعد والحَمَام المتعفّن يأكل الأكل الذي تبقيه لي على الشبّاك. ملئ بخراء الحمام، وبعدها، تنظّف أمّي، طيلة اليوم، الغرفة وتقفل الشبّاك. وتبكي، وتشاهد المسلسلات في التلفزيون، وتتذكّر الأيّام التي جلسَ ثلاثتنا وقشّرنا الفستق الحلبيّ. أبي، لا أفحص ماذا تفعل؛ لأنّ كلّ شيء بسببك. ذهبتَ إلى الجيش لساعات إضافيّة، ولم تأتِ لي بهدايا ككلّ إنسان طبيعيّ. لم أحبّ هذه الخرائط التي علَّقْتَها لي في غرفتي، كرهت المصابيح والمعاطف ذات القبّعة. أمّي، فقط، كانت تشتري لي كتبًا، وكانت توفّر المال لاختصاصية التجميل ولم تُزِل شاربيها وحاجبيها. أمّا أنتَ فكان لك شاربٌ كبير، وتدبّرت أمورك مع العاهرة من الجيش. لكنّني لم أتلقَّ منك كتبًا مناسبة. اشتريت لي هاري بوتر، الذي قد قرأته في الصفّ. لم تنزل معي، في أيّ مرّة من المرّات، إلى الأسفل، لتضرب الأولاد. لو كنتُ أنا والدي لأطلقت النار عليهم واحدًا واحدًا. وكنت أنتظر ابني ليزورني في السجن. وكنت فخورًا بوالدي. لكنّك أب غبيّ، متخلّف، ساذج. اُنظر ماذا تبقّى منّا. أنا ميّت. أمّي ماتت وهي على قيد الحياة. وأنتَ، من يكترث لك؟ بالطّبع، ليس أنا ولا أُمّي.

إلهي، اِمنحني يومًا واحدًا، ساعةً واحدة، دقيقة واحدة، ثانية واحدة، لحظة واحدة مع أُمّي. أتوسّل إليك، أركع، أصلّي، وسأفتح لك مؤخّرتي، وسأعطيك أوتار صوتي، وكلّ ما تبقّى منّي. خذ كلّ شيء. أبانا الذي في السماء، خذ كلّ شيء، أعطني أُمّي. اِمنحني

لحظة أخرى معها. أنا أهتاج، أرقص، أغنّي، أتعرّى، أُجَنُّ هنا. لا أستطيع المزيد. أنا مجبر على سماع صوتها. أن أنظر لحظة أخرى في وجهها. يا إلهي، أتذكرني؟ أنا الولد الذي قتلوه في الحيّ. أنا ذلك الذي كرهوه جميعهم. أنا ذلك الذي لم أستطِع أن أتعرّف إلى بنت أخرى. أنا الذي لم أتعلم كيف أنكح فروج أمّهاتهم. أنا ذلك الذي لم يتمكّن من كتابة القصّة عن ماكينة الوقت. يا إلهي، أأنتَ موجودٌ أصلًا؟ أتسمعني؟ إذا كنت تسمع فأعطني إشارة. إذا لم يكن بمقدورك أن تعيد لي أُمّي، فعلى الأقلّ احرص على أن يلقوا باطونًا على أبي، ليكسروا له دماغه الكبير وجسده القصير. هذا القزم الذي كان السبب لكوني أقصر قامة في الصفّ. جَرِّدْهُ من كلّ شيء. كلّ ما أراد ويريد. من المرأة التي بدّلها بأمّي، السيّارة التي اشتراها من المال الذي منحه إيّاه الجيش، بعد أن وقّع على خدمة دائمة. خذ منه المال الذي وضعه في قرض الإسكان، وامحُهُ بالمقامرات. من ناحيتي، فليدمن على «وينر» ولينسَ كلّ عائلتنا، وألّا يكون لدى أمّي مال، حتى تعود وتسكن عند جارتنا، كما كان الحال قبل أن تتعرّف إلى أبي. يا إلهي، قم بشيء صغير لأجلي. أنا الولد الذي قتلوه في الحيّ. أنا الذي يتحدّث دمه إليك، من الوردة المقرفة في الساحة، أنا المختبئ بين الباطون. أنا الولد المسكين الذي داس جميعهم على وجهه، وحتّى إنّ أحدهم تغوَّطَ على جثّتي. لم يكترث أحدهم لأنّ رئيس الولايات المتّحدة الأمريكيّة وصل في الوقت ذاته إلى البلاد. بالفعل. فلتسحق أبي مثل الروبوتريك. حقيقةً. كلّ واحد من أولئك الأولاد الذين داسوا عليّ سيلاقي حتفه. سألاحق كلّ واحد منهم.

أردتُ أن أواصل الكتابة وفهم هذا الولد الذي أتعسني، بكلّ كلمة خرجت من فمه، لكن يدي اعترضت. ربّما لسبب هذا المنفى الذي أغرق فيه. نعم، بالذات حينما أكون منفيًّا بذاتي، ولا أرغب بالطيران مرّة أخرى – هناك بالذات، أشعرُ بغربة هائلة. هناك، أنا منفيّ، هنا أنا منفيّ، والقصّة منفيّة، وهذا منفى داخل منفى داخل منفى. وبطريقة ما، ما زلت أطالب بمواصلة المكوث داخل الجرح ذاته الذي ولدني إلى حياة بدون موطن. لكن الحقيقة تكمن في عدم اهتمامي بالجنس واكتشافي أنّ موطني الوحيد هو الكتابة. هكذا وجدتُ نفسي أعود إلى البريد الإلكترونيّ الخاصّ بالشابّ العالق في بغداد، وسط أمريكا بالذّات، حيث أنا وحدي على الإطلاق، أتمشّى داخل لغة غريبة، وأقوم بمحاسبة الذات على كلّ الحياة التي تركتُ، وأخاف، حدَّ الموت، من اليوم الذي ينتهي فيه المكوث.

أبعث إليكِ ببريد إلكترونيّ، ولا أتوقّع أن تجيبي أو حتّى أن تقرأي. ورغم ذلك، فقد أُرْسِلَ البريد الإلكترونيّ، ربّما لأنّني معتاد جدًّا الحديث معكِ، ولا أستوعب ما لا يُسْتَوْعَب. بغداد هائلة. أرى في كلّ شارع الكثير الكثير من الناس، لا شيء كهذا في تل- أبيب. قد ذهبت إلى الضاحية اليهوديّة في شارع طظران، تذكّرت ما قاله جدّي لي: «أبوك وأمّك، يا ابني،

ستّة أبناء، أربع بنات. اسم الأب صالح النجّار، الأمّ راشيل، أمّ ألبير. لكن لم يتبقّ الكثير، باستثناء كنيس مسعودة شِم – طوف، حيث ألقى الصّهيونيّون بقنابلهم. فليمح اسمه شلومو هلل.» وأنت تعلمين أنّني أحبّ الصلاة العلنيّة أقلّ. لكنّني دخلت وصلّيت بضع كلمات تذكّرتها وباركت بالعبريّة. قلت إنّي دخلتُ. لكنّني قصدت أنّني وقفت بجوار باب المدخل الذي كان مقفلاً، أصلا. أخرجت «كيپاه» ووضعتها على رأسي. رأى الحارس ذلك فسمح لي بالمرور. هذه «الكيپاه» البيضاء التي اعتادَ أبي حفظها داخل السيّارة، لاستعمالها إذا نادوه للاشتراك في جنازة. أعتقد أنّ هذا هو وعي الموت عند الجيل السابق. لكنّك لا تريدين الإصغاء لي، وبالتأكيد كرهتِ هَوَسِي، وأتفهّم الأمر. بطريقة ما، تحوّلت إلى صيّاد إنترنتيّ (ستوكر): لاحقتك طيلة الشهرين الأخيرين، ذهبت إلى كلّ مكان تتجوّل فيه صديقاتك. فحصت صفحة الفيسبوك خاصّتك عَبْرَ صفحات الأصدقاء، بعد أن أوصدتِ الباب الفيسبوكيّ في وجهي، رأيت تغريداتك عبر أصدقاء في التويتر. هذا هو اليوم الذي سأعرف فيه ماذا تفكّرين، لكن لم أستطع تلقّي كلمة منك على عنواني الشخصي، الخاصّ. حتّى إنّ والديك تجاهلاني. وعلى فكرة، كنت أعتقد أنّ أمّك أحبّتني على الدوام. أبوك – كما أفهم – هو صديقك الأقرب. لكنّ أمّك، بربّك. حينها ذهبت للقائها في العمل شمالَ تل- أبيب، وتحدّثتُ عن مدى الصعوبة التي تلاقين، وبكيتُ أمامها وضمّتني وطلبت ألّا أتوجّه إليك مجدّدًا، واحترمتها. ولذلك سافرتُ، لتهوية مخّي. لكنّني لست واثقًا من أنّني استجممت. أي، هذا هو اليوم الأوّل في بغداد. لحسن حظّي أنّني كنت قد وفّرتُ مالًا في السنتين الأخيرتين، مكّنني من أن أكون موجودًا في الطائرة الأُولى التي انطلقت من مطار، ما اسمه، ذلك. أنت تعلمين أنّي أكره ذلك الإنسان. لذلك، فدعينا لا نذكر اسمه مرّة أُخرى، لئلّا تلتصق بنا لعنة. أتوسّل إليك ألّا تسامحيني، أن تواصلي تجاهلي؛ لأنّ القوّة التي تمارسينها ضدّي، هي التي تجعلني ثابتًا. أتمشّى، وألامس أبناء وبنات أولئك الذين عاشوا إلى جانب جدّي وجدّتي، ورغم ذلك، أمر ما عَفِنٌ في داخلي. لا أعتقد أنّك تفهمين؛ لأنّني، وبصراحة، لا أفهم، أيضًا. عليّ أن أخرج، لأنّني انتسبت إلى الملاحة في دجلة. أتصدّقين؟ لكن مع من أتكلّم، أصلًا؟ أنا متأكّد من أنّك ضغطت على «ديليت». أنا بائس. جيّد، يكفي شفقة ذاتيّة. يكفي، لن أتحدّث إليك. أكرهك. أتمنّى أن تتفهّمي.

بين حُلم النهاية وواقع البداية: مسافة ثلاث نبضات

حنا عيدي

نعى الناعي فِلَسطين فَطِرنا فراشاتٍ تزحف بحثًا عن بقايا حقل لنستريح. نُفينا وفي المنفى صنعنا لنا بيوتًا من نفايات رتّبناها وسط زحام الشوادر وأوتاد الخيام. تناوشنا مع الموت كثيرًا، وفي كلّ مرّة نجَونا بأعجوبة. نحن لا نموت، فتَكرار مأساتنا يجعل موتنا عاديًّا كالحياة. ولكن اليوم، ويل لإنسانيّتكم! قرّرتم الانتحار بقنابلكم. هل في انتحاركم انتصار لنا؟ أحرقتم كلّ شيء. هل أحرقتم الزيتون؟ هل أحرقتم ما تبقّى من ماء النهر؟ ويل لكم، كيف ستغسلون خطاياكم وما من قطرة ماء نظيفة؟ هل احترقت كلّ الآثار حتى آثاركم التي محت آثارنا؟ والسماء؟

انتظرنا منكم شجاعًا يتقدّم ويقدّم اعترافًا للحقيقة وبالضحية، ولكنه لم يأتِ. أرسل أشباحًا ميتة تُمطر الهلاك في لحظة انتحار. والآن، بعد أن جفّت الدموع المعكورة بغباركم النوويّ، وهطلت جلودنا المسلوخة عن أجسادنا المحروقة بالكيماويّ، نزحف، عائدين هياكلَ من حديد إلى وطن من أكوام رماد. الأرض، قُتلت! قتلتموها ونبضها بأقلّ من ذرّة ومضة.

انفصلت أرواحنا عن أجسادنا بأسوأ أنواع الموت: أن نُقتل بدون أن ننزف دمًا. ما أصعب الموت من دون ألم. هل أحرقتمونا لأنّنا لا نملك قبورًا؟

واليوم، وأتانا اليوم، آهٍ اليوم، لينادي المنادي من دون صوت، فِلَسطين العودة للعودة لنعود. فراشات مُثقلة بكُحل أجنحتها الأسود المحروق. نتحسّس وجه الأرض. هل نألفه من جديد؟ نَحُطُّ على الخراب، هل نُحيي أعمدته المطحونة وقناطره المكسورة؟ هل بقي من

كثافتنا ما يكفي لنملأ الفراغ بين الركام؟

نحن كالضباب الكثيف تزداد شفافيتنا عن قُرب، لا نجُرح.

نعم، نعود لا نركب خيلًا، بل مشْيًا على الأقدام. نعود فلا تحملنا اتفاقات أو معاهدات سلام. بل تُعيدنا جاذبية مطاطية تشدّنا نحو الوطن بقوّة تفوق يد القدَر التي نكبتنا، وتخترق الإعصار النوويّ. قُمنا نمسح غبار السنين عن جبهاتنا. نحمل لا شيء سوى جراحاتنا. فأطَلّتْ وُجوه الأمّهات من وراء الصفيح من بين جدران المخيم المتآكلة. وعلى ارتفاع قرابة المتر الواحد، أطَلّتْ أمّ صلاح من تحت أكواع الصبايا والشباب. عجوز ترتسم على تجاعيد وجهها خارطة شوارع يافا القديمة. هذه الشوارع التي حملت كلّ أقدام الحفاة إلّا قَدَمي أمّ صلاح الطفلة. فمِن على ظهر أمّها رسمت الخارطة بأعينها تحت أنياب عتْمَة الليل في ليلة لم تكن من ليالي يافا، يافا على البحر.

سنين سنين، مضت سنون وذابت حواسّ أمّ صلاح، إلّا السمع، وفي أذنها اليمنى. فهي منذ أن رَحلتْ مع أمّها إلى رام الله، ومن ثَمّ إلى المخيم، وكبرت في عِين الحِلوة، وهي تنتظر صوت المنادي. مهما انشَغَلَتْ، وحتى في الليل إذا ما نامتْ فَعَلَى جَنْبِها الأيسر، حتى إذا ما نادى المنادي تسمعه في أذنها "لِمْنيحَة".

واليوم، آهٍ اليوم، دَبّت الروح في قلبها وسَرَت الحياة في قدميها، وصاحت: "يا الله، إلحقوني. أنا بَعْرف الطريق".

مشَتْ ومشَينا في طريق العودة. خلعنا ملابسنا القديمة "لِجَعْلَكة" وسرنا جنوبًا، حتى إذا ما وصلنا بوابات لِمَا تَبَقّى من الوطن نكون عُراة. ندخل عراة ليس لنا جيوب تحمل حِقدًا أو كراهيَة. عراة لكي لا نخفي في طيّات ملابسنا غضب انتقام السنين الذي أوشك أن يَتَفجّر فينا ويُفَجّر الدنيا. ندخل بوابات الوطن لا نلبس إلّا جلدنا المشوي يتوق لمسحة زيت ليطيب. نسير وعلى رؤوسنا "لِمْفَرْعَة" آثار أكاليل الشوك. وفي قلوبنا الحب، كلّ الحب. وفي عقولنا الفِكْر، كلّ الفِكْر. وأيادينا خضراء خضراء.

جنوبًا جنوبًا نسير خلف أمّ صلاح، لا نرى إلّا قدميها تشُقّان الطريق في حقول الألغام. إذا جَلَسَتْ جلسنا لنستريح في فرصة لالتقاط الأنفاس. ولكن، ما من وقت لكثير من الراحة، فنحن على موعد مع الوطن، كلّ الوطن. نريد أرضًا لا نريد دُوَيْلة. نريد البيوت والحارات القديمة، ولا تهمّنا المدن والعواصم والقُنْصُليّات. أعلامنا بيضاء كقلوبنا، غسلناها فـ"حَلّتْ"، نشرناها فذهبت مع الريح وتمزّقت أشلاء في أعاصير الانقسامات والمؤامرات.

واليوم، نقف خلف أمّ صلاح نستعدّ لكي ندخل التاريخ من جديد. صفحتنا بيضاء نبتسم للماضي ولا نبكي عليه. نحن أغنياء بدون أن تُعوّض لنا خسارتنا. نحن سُعداء لِحاضرٍ فيه كلّ المستقبل. نحن أقوياء من دون سلاح. فجنودنا أجدادنا المتقاعدون. من هنا بَدَأت مأساتنا ومن هنا ستنتهي. ومن هنا ندخل. ندخل ولا نخرج. ندخل بدون تفتيش أو

إهانة. نَتَميّز عن البشر بما هو أرْقى من كلّ صفات البشر.

باتّجاه الجنوب ومن وراء التلال، بوابة. وعلى البوابة يجلس ملاك يطوي بين جناحيه كتابًا ضخمًا فيه كلّ الأرقام، وبين السطور كلّ الأسماء. تقف أمّ صلاح وتجيب: "أنا أمّ صلاح، فاتن ابنة سالم عبد ربّه. سَجّلْ، أنا عائدة إلى يافا". وفي هامش السطر، وبموازاة اسم فاتن يسجّل الملاك: "عادَتْ".

تصعد أمّ صلاح فاتن قطار العودة ليحملها من رأس الناقورة إلى يافا على البحر. وبعد مدّة قصيرة أفاقَتْ أمّ صلاح على صوت موج البحر يناديها.

انطلَقَتْ أمّ صلاح تسير في شوارع يافا تبحث عن آثار أقدام الأمّهات اللاتي تَرَكن الديار من قبل أكثر من سنوات عمرها. عمّا قليل عمّا قليل ستصل أمّ صلاح إلى بيتها الأول، لعلها تجد باب الدار. وعندما تأكدت من البوابة الحديدية الكُحليّة اللون، طرَقَت الحديد بعظمات أصابع اليد. فاندَلَعَت البوابة إلى الداخل تكشف عن ساحة الدار، وعن حديقة جميلة مزيّنة بالوَرْد وأشجار البرتقال والأكّدنيا. اعْتَلَت الابتسامة وجه فاتن، أمّ صلاح، وَدَقّ قلبها ثلاث دقات زيادة، فكادت تسقط على أرض "الجُنينة". فاتّكأت على باب الدار تَلْتَقِط أنفاسها وتستعيد توازنها من جديد. فهذه الساعة ساعتها وهذا الوقت وقتها، لا مكان لأيّ استسلام ولا هو وقت الموت. أدْخَلَتْ يَدَها بسرعة إلى جيبها تَتَحَسّس مفتاح الدار الذي أبى أن يذوب رغم طول السنين. فأمْسَكَتْ به، فَانْتَظَمَت دقات قلبها. أدخلت المفتاح في سُكّرَةِ الباب. وما إن دارَ المفتاح نصف دَوْرة حتى انْشَقّ الباب لِتَظْهر من خلفِهِ امرأة جميلة بيضاء في سنّ أمّ صلاح تعلو وجهها ابتسامة مطابقة للابتسامة نفسها التي تحملها أمّ صلاح على وجهها الزاهي وهي تقف في فتحة الباب وقدمها اليمنى على العَتَبَة، عَتَبَة باب دارها في يافا على البحر.

مدّت المرأة البيضاء يَدَها وأَمْسَكَتْ بِيَد أمّ صلاح، وَجَذَبَتها إلى داخل الدار. فَعَبَرَتْ أمّ صلاح عَتَبة دارها وبِكِلْتا القدمين. قادَتْها المرأة البيضاء لِتَقِف بها أمام باب آخر بدون أن تسمح لها بالتمهّل قليلًا لِتستوعب رَهْفَة المكان في هذا الزمان. دخلتْ بها إلى غرفة صغيرة تَحْتَلّها في مُنْتَصَفِها طاولة بِستّة كراسيّ. تركتْ أمّ صلاح يد المرأة ورفعتْ يَدَها إلى خَدّها حتى لا يسقط فَمها عن وجهها، وبيدها الأخرى على صدرها حتى لا يقفز قلبها من بين الضلوع. على الطاولة شرشف أحمر عنّابيّ مُخْمَليّ عليه سِتّة صحون مُزَخرفة وسِتّ كُؤوس زُجاجيّة وسِتّ محارم بيضاء مَطْويّة. رفعتْ رأسَها إلى الحائط الشرقيّ لترى صورة، وفيها ناس، وبين الناس أمّ أمّ صلاح. وعلى يد أمّ أمّ صلاح طفلة صغيرة. تَقَلّص وجه أمّ صلاح، وبَكَتْ. وبَكَتْ. وبَكَتْ.

عادَتْ بعيْنيْها إلى الطاولة لِتَرى الكُؤوس السِّتّ قد امتلأت بالماء. فرفعتْ رَأسَها لِتَلتقي عيناها عَيْنَيَ المرأة البيضاء فوَجَدَتْها تبتسم، فابتسمتْ لها، وعانَقَتْها طويلا.

مَدّت يَدَها إلى الطاولة لِتشرب كأسًا من الماء لِتَرتوي. فَوَجَدته مالحًا وكأنّ البحر قد أطلّ من النافذة. فَكُلّما جَفّ الماء في ذاكرة المرأة البيضاء، امتّد البحر بموجةٍ ليملأ الكُؤوس السِّتّ بمائِه المالح المُنعش للذاكرة. وبقيتُ على هذا الحال منذ أن تسلّمتُ المرأة البيضاء هذه الدار: تملأ الكؤوس بالماء لكي لا تموت ذكرى أصحابها.

جلستْ أمّ صلاح على كرسيّ بيتها. وجلست المرأة البيضاء على الكرسيّ المُقابل. وأطلّ من النافذة غُصنٌ يحمل بعضًا من البرتقال. وغصن آخر يحمل بعضًا من حَبّات الأكّدنيا. فقطفتْ أمّ صلاح برتقالًا وأكّدنيا، واقْتَسَمَت محصولَها مشاركة بينها وبين المرأة البيضاء. فتبادلتا الشكر.

- مَن أنتِ؟ سألتْ أمّ صلاح.

- أنا ... أنْتَظِرك منذ أن وصلتُ إلى الدار. لقد مَضَى وقت طويل طويل، ربّما كلّ التاريخ. هل تذكرين؟

- لا خوفَ علينا من التاريخ. فنحن أبناء وبنات محمود درويش، وَرِثنا شِعْره، كلّ الشِّعْر فامْتَلَكناه. نحن كلماته العابرة. انْتَقانا صورًا تجَسّدت على جُدران خياله، فأطْلَقَها أنْفاسًا تُعيدنا إلى مصادرنا في أحضان الطبيعة. فَفيْنا مِن عِنْاد قصائِده ما يُزَوّدنا لاقتِحام أقسى المواقف. لا تخافي علَيّ أو مِنّي. سنصوغ واقعًا جديدًا يستغيث روحًا جديدة. ولكن، من أنتِ؟

- وصلتُ مع أبي، فَأشاروا إلى دارِك وقالوا: "هذه فارغة، اُدخُلوها". فدخلناها ولم نجد أحدًا... إلّا رائحة الخبز تصرخ. وغلّاية القهوة تَسْتغيث. وقصيدة حُبّ على الشّبّاك لم تُقْرَأ بعد. فَبَكَيْت. وَحَسِبتُ أنّي عَرَفْت، ولكنّي لم أفهم. فانتظرت...

- أنا أمّ صلاح وهذا بيتي. كلّ أبطال هذه التراجيديا قضوا. أرْسَلتُ لَكُمْ أطفالي يحملون في أعْناقِهم فَتافيت حجارة من ألواح موسى المُحَرّمَة للقتل، فقُتِلوا. وَبَقيتُ أنا لأغّير سَرْد الرواية، وأشْهد على الختام. هلّا تساعدينني على إعداد نصّ جديد فيه نَصْر لِكِلتينا، نَتَمَتّع به؟ أنا أمّ العروس وعروس الحفل. اِرفعي رأسك معي؛ فَبَدَلَ أن نُورث الأرض لغيرنا سَنَرثها لأنفُسِنا. بَيْتِي بَيْتك، حديقتي حديقتك، وشجرة اللّيمون لِمَنْ منّا أكثر عددًا من الأسنان.

- والشارع؟

- سَنَفْرُشه حريرًا ليطأهُ الحفاة.

- والجَنائِن؟

- تَعالَي نَقْطف أزهارها، لقد تَأخّرنا على الربيع. وكم ربيع فاتنا!

- هل تَسْمَحِين لي بأن أحْتَفِظ ببعضٍ منها لِتُزَيّن قبري بَعْد ممَاتي؟ سألت المرأة البيضاء.

- لا. أنا لا أحبّ الزهور على القبور. مِنَ الآن تكون الزهور لِلأحياء، فقط. لقد سَئِمناها

تموت فوق مَوْتانا موتًا على موت يُنْسَى في قبور مَنْسِيّة مُتبَعثِرة. حان الوقت لكي نطرد الجحيم من حُلمنا ولا نُبقي إلّا الجنّه. نعمل فيها. يسيل عَرَقُنا لا دَمُنا. العَرَق أقوى من الدم، والدم أقوى من السيف. هذه هي حقيقتنا الجديدة.

- والبئر المهجورة؟

- البئر؟ كادَتْ أمّ صلاح تنسى البئر.

- أغْلَقتُ فَتْحَتها بالحجارة. لم أَحْتَمِل عذابها وهي تنادي أصحابها في الليل.

- اِنْتَشِلي بعضًا من الماء قبل أن يَشِحّ من الحزن. البئر لا تشرب إلّا مِن مائِها كلّما سَقَتْ غيرها. فَعَلَى البَيْدر حَبّات من القمح تركناها تَسْتَنْجِد بقَطرة ماء. تَنْتَظِرنا، تُريد أن تَعْرف مَنْ يَصْلحُ لِلطَّحْن وَمَن سَيَعود مِنْها حِنْطَةً وَبالحِنطة تَتَمَوّج الحقول.

- ... قمح، حنطة، وحقول!

- وَطَحْن. قومِي! سأُعَلِّمك كيف تَنْطقين الحروف الحَلْقِيّة يا أشكنزيّة. ولكن، عَلِّميني كيف اسْتَطَعْتِ أن تكوني لي كلّ هذه السنين ضحِيّة؟

- أنتِ ضَحِيّتي فَسامِحيني. ولا أمْلِكُ ما يُعَوِّضك عن خَسارَتك إلّا بأنْ أخْدمك في بَيتك إلى آخِر العمر.

- البيت ضيّق، لا يَتّسع لِأكثر من عائلة واحدة. ولكنّه واسع يتّسع لِأكثر من حُلم. فَلَا بُدّ مِنَ الحُلم لِنَحيا به. بيتي بيتك. أُخَيِّرُكِ فَاختاري: إمّا الدخول أو الخروج. كُنْتُ أخاف مِن سَلامك، فقط؛ لِأنّ فيه مِنْ سِلاحك النّوَوِيّ. أمّا الآن، فَسَلامك لا يُخِيْفني. اِختاري!

وَاتّجَهَتْ أمّ صلاح إلى النافذة وصاحتْ:

"لقد سَكَبْنا على الجُرْح قُبُلاتِنا لِلشّفاء، إذا أَردتُمْ، فَاجْمَعُوا جِراحاتِكُم مع جِراحاتنا وَاسْتَعِدّوا لِلشّفاء بِالدّاء نفسه".

מנורה

עלא חליחל

מערבית: ברוריה הורביץ

מאז שובה של לטיפה לא מצליחה אום פארוק להירדם. היא מתהפכת במיטתה כחתולה ביום חם ואיננה חדלה להתבונן בבעלה אבו פארוק השקוע בשינה עמוקה. לעתים היא מחייכת כאשר מגיעה לאוזניה קריאת התרנגול שאיבד את תחושת הזמן. עשר פעמים הוא קורא במשך הלילה, ובכל פעם היא נזכרת מחדש בגבר שהיה אבו פארוק ובמה שנהיה ממנו כיום בגיל שמונים ושבע. היא זוכרת כיצד נשא אותה לראשונה על כתפו וקפץ מעל הגדר כאילו היה אבדאי. כיום הוא לא מסוגל לקפוץ אפילו מכרית, חושבת אום פארוק ומחייכת בעל כורחה. לעתים בטרם שחר מתרחב חיוכה ועיניה בורקות כשהיא רואה בעיני רוחה את אבו פארוק נושא על כתפו את לטיפה ובן רגע קורס יחד אתה. הוא בלי ספק מתנצל בחום ואומר לה: "מה לעשות? זה הגיל, לטיפה."

לפתע קודרות פניה של אום פארוק. אלמלא אהבה אותו לטיפה עד כה, היא חושבת, היתה בוודאי מתחתנת עם מישהו אחר. האם לא היתה הנערה היפה ביותר בכפר? הרי זאת אומרים כולם, ואבו פארוק מסכים אתם בשתיקתו הקטלנית. משעולה בדעתה שאלה זו היא מחליטה להעיר את אבו פארוק ומתהפכת אליו במיטתם הגדולה והרחבה. במעט קושי היא מרימה את גופה ומתבוננת בפניו ארוכות. האם היה מתחתן אתה אילו... כמה מענה אותה שאלה זו, ואין לה ספק שתוסיף ותענה אותה כל חייה. אולם עכשיו, עם שובה של לטיפה, היא מעיקה עליה ומציקה לה יותר מתמיד. אילו רק היתה שונאת אותה, אבל היא אוהבת אותה. לטיפה היתה חברת ילדותה ונעוריה. יחד גדלו, יחד הופיעו התהיות

על גופן, ויחד השיבו עליהן בשתיקה. לטיפה היתה החברה האהובה והקרובה ביותר ללבה, חצייה השני והמועדף. כך חשבה כל חייה. היא היתה יפה ממנה, ואביה היה עשיר יותר מאבא שלה. הוא היה בעל קרקעות ועדרים, ואילו אבא שלה היה פלאח שכיר שעבד אצלו ובקושי הרוויח את פת לחמו. היא היתה בלי ספק החצי המועדף, ובשל כך התארס אבו פארוק עם לטיפה ולא אתה.

היום לא תתפלל על השטיח, חשבה. כיוון שהרגישה עייפות כבדה נשארה לשבת על מיטתה, הורידה את רגליה עד שנגעו ברצפה הקרה והתפללה את תפילת השחר בישיבה. אחר-כך קמה, שפתה קומקום קפה על האש ויצאה לקבל את פניה של שמש אוקטובר הביישנית. הקור צרב את גופה והיא כיסתה את כתפיה בידיה. כך כיסה אבו פארוק את כתפיה בחודש מאי הקודר. הם היו לבדם בין הסלעים כשלפתע נשבה רוח קרה והיא מצאה את עצמה בין זרועותיו העבות. היו אלה ידי הגבר הראשון שחיבקוה. אום פארוק נעה במקומה באי נוחות וביקשה להרחיק ממנה את הזכרון ההוא או כל זכרון אחר מאותו חודש מאי האפל. היום תיקח את לטיפה לעיר, גמלה החלטה בלבה.

בדרך מהכפר לעיר הסמוכה שימשה אום פארוק מדריכת תיירים ללטיפה. מרוב התלהבות הראתה לה גם דברים מוכרים ושגרתיים, כאלה המצויים בכל מקום: אלה סלעים, אחותי... זה עדר עזים... הנה רמזור... לטיפה חייכה כל העת בשביעות רצון וכלל לא התלוננה. אף היא אהבה את בַּדריה שלפני עשרות שנים היתה לאום פארוק, זאת לאחר שהתחתנה עם מֻרעי, אבו פארוק, ישמור אלוהים על פארוק, אחיותיו, בניו ובנותיו. אם היה הדבר תלוי בה לא היתה בוחרת בשם פארוק לבנה הבכור. כל נעוריה חלמה להיות אום אלעִז, זאת מאז ביקרה אותם בכפר דודה רחוקה שהיתה בדרכה מביירות לסַלְט שבירדן ושהתה אצלם שלושה ימים. בזמן ביקורה אמרה לה שברצונה להיות אום אלעִז. אולם למרעי היה ברור שעליו לקרוא לבנו הבכור על שם אביו, ועל כן ידעה שבאין ברירה תהיה אום פארוק. עם זאת, גם לאחר שהיתה לאם לא חדלה לחלום שכינויה הוא אום אלעִז. היא לא אהבה את הכינוי אום פארוק, כי משום מה הרגישה שהוא מופנה באופן אישי נגדה. לכן מצא חן בעיניה שלטיפה קראה לה בשמה בדריה, בעוד שלמרעי קראה אבו פארוק.

לאחר שירדו מהאוטובוס בתחנה המרכזית של העיר הסמוכה פנתה אום פארוק מיד לנהג מונית ושאלה אותו בעברית רצוצה: "משרד הבְּנים?" "כן, כן, תעלו," צעק הנהג היהודי על שתי הנשים הזקנות. הוא לא אהב נשים זקנות באופן כללי, כי הן תמיד התווכחו אתו על כל אגורה, והוא היה משוכנע שגם השתיים האלה יתווכחו אתו.

"משרד הפנים בשלושים."

"אין בעיה," ענתה אום פארוק בעברית.

"הבאת את הדרכון הישן?" שאלה אום פארוק. לטיפה הוציאה את הדרכון מתוך חזייתה, מקום האחסון הבטוח ביותר מאז ומתמיד. אום פארוק הניעה בראשה והוציאה אף היא טופס רשמי בעברית ובערבית שמילא בנה פארוק אמש על מנת להגישו לפקידה יחד עם הדרכון הישן של לטיפה כדי שתקבל דרכון ישראלי חדש כפי שנקבע בהסכם השלום, היא ועוד מאתיים אלף פליטים השבים לבתיהם.

"אני לא רוצה שישימו את המנורה על הדרכון," אמרה לטיפה בנחישות.

"זה לא יעזור לך, אחותי. הם ישימו. ועוד איך ישימו."

"אני לא רוצה. תגידי להם שאני לא רוצה."

במשרד הפנים הרימה הפקידה הערביה את גבותיה ואמרה: "אי אפשר."

"תביני... היא פליטה שחוזרת... חדשה. היא לא יודעת." אמרה אום פארוק בחיוך בדברה על לטיפה כאילו לא היתה שם.

"הגברת לטיפה, תביני, את לא יכולה לקבל דרכון ישראלי בלי סמל המדינה."

"אבל אני לא יהודיה," אמרה לטיפה בחביבות.

"זהו החוק, גברת. לא יעזור לך."

הפקידה לקחה את הטופס ואת הדרכון הישן, קמה ממקומה ונעלמה במסדרון. אום פארוק התבוננה בלטיפה. היא עדיין עקשנית ולא מוכנה להתפשר, חשבה בלבה. לו היתה מתחתנת עם אבו פארוק, היה מגרש אותה כבר בחודש הראשון. גם אבו פארוק עקשן, ולולא גמישותה ויכולתה לתמרן אותו גם היא לא היתה מחזיקה אתו מעמד. לטיפה עקשנית כי היא בת של בעל נכסים, אבל אני תמיד מוותרת כי אני בת של פלאח פשוט. לטיפה שמה לב שאום פארוק שקועה במחשבות ואמרה לעצמה: היא בטח חושבת שאני מה-זה עקשנית ולא מוכנה להתפשר. אבל לא אכפת לי, העיקר שלא תהיה מנורה!

הפקידה חזרה מחויכת ואמרה לשתיים שהדרכון יגיע בדואר במהלך הימים הקרובים. עם המנורה. אי אפשר להוציא דרכון בישראל שאין עליו סמל המדינה. זה סופי, אמרה הפקידה בנועם. וכיוון שנתקפה רגשי אשם חייכה ללטיפה חיוך מוגזם ואמרה: "השבח לאל שחזרת בריאה ושלמה. ברוכה הבאה."

לטיפה חייבת לדעת שהוא התחתן איתי כי הוא אוהב אותי, אמרה לעצמה אום פארוק כאשר ישבה במטבח שותקת וקטמה את פטוטרות עלי המלוח'יה. זו לא אשמתה שהמלחמה פרצה ולטיפה ברחה עם אביה העשיר. הלה סידר לעצמו משאית, העמיס עליה את חפצי הבית היקרים ונסע ישירות לביירות. יומיים לאחר שלטיפה עזבה עם בני משפחתה תקפו המטוסים הישראליים את הכפר והחלו להרוס את בתיו. כך מצאה את

עצמה בדריה בת השש עשרה רצה בשדה הפתוח, מועדת ונופלת על פניה. בעודה שוכבת פצועה הרגישה שידיים חזקות מרימות אותה. היו אלה ידיו של מרעי, ארוסה של לטיפה. הוא נשאהּ על כתפו והחל לרוץ מתנשם ומתנשף עד שהגיע לחומת אבן המפרידה בין אדמות הכפר וקפץ מעליה מבלי שימעד כשבדריה על כתפו. עד היום זוכרת אום פארוק את הכוח והמרץ שהיו לו ושמאז לא הרגישה אותם במשך כל חייה, אפילו כאשר היה עולה עליה בלילה. היא היתה מתביישת להצמיד את גופו הגדול והחזק אל חזהּ הבוער מתשוקה, ואילו הוא לא העלה אי פעם בדעתו "לפצפץ את עצמותיה" כפי שנהגו הנשים להתפאר זו בפני זו ליד המעיין כאשר נזכרו כשהן צוחקות בליל אמש או בלילה שלפניו. האם היה אבו פארוק מפצפץ את עצמותיה של לטיפה, אילו היו מתחתנים?

אבו פארוק נכנס למטבח והתיישב בשקט ליד השולחן. "רוצה קפה?" שאלה אום פארוק וקמה לפני שענה לה. ממקום מושבו צפה אבו פארוק בטלוויזיה הדולקת בסלון ועקב אחר ויכוח שהתנהל בין ערבי ליהודי סביב זכויות הפליטים השבים. היהודי התלונן בעצבנות שהמדינה כבר לא שייכת ליהודים ושחייבים להקצות את כל האדמות שנשארו רק ליהודים כדי להציל את מדינת העם היהודי מציפורני הערבים הפולשים. אבו פארוק מתח את זווית פיו בחיוך לגלגני ובהניעו את ראשו תהה לעצמו: איך זה שהערבים פולשים ואני לא יודע? "שידברו, מה אכפת לך?" אמרה אום פארוק והניחה על השולחן את הקומקום הקטן ושני ספלים לבנים קטנים. תמיד היא שמעה את מה שאמר, גם אם אמר את הדברים בליבו. בהביטה בו קיוותה למצוא בעיניו תשובה כלשהי לשאלות המדירות שינה מעיניה. היא אמנם לא ציפתה שיָפר את שתיקתו המוחלטת ויענה לה, אך ידעה שבסתר ליבו הוא חושב על העזיבה הגדולה בבוקר שבו התעורר ולא מצא את לטיפה ארוסתו.

אום פארוק הזדעפה. היא יצקה בעצבנות את הקפה לספלים, ומעט ממנו נשפך על השולחן. אבו פארוק הביט בה לרגע ומיד הסיט את מבטו. הוא ידע על מה היא חושבת והתעטף בשתיקה, בת בריתו הגדולה ביותר. אום פארוק רטנה בלחש כשעיניה דומעות: "תמשיך לשתוק...". היתה זו "מכה מתחת לחגורה" שאבו פארוק לא היה מוכן לסבול. הוא השאיר את אום פארוק עם הדמעות והמלוח׳יה, הלך אל הסלון עם ספל הקפה והגביה את הטלוויזיה.

לטיפה הגיעה לארוחת הצהרים. אום פארוק הזמינה אותה בערב היום שעבר לאכול מלוח׳יה. היא התיישבה ליד השולחן מול אבו פארוק, ובעודם מחכים עד שאום פארוק תסיים להכין את האוכל הוציאה את הדרכון החדש והגישה אותו לאבו פארוק. הוא פתח אותו, עיין בו והחזיר לה אותו. "עם מנורה," אמרה לטיפה בנסותה להתגרות בשתיקתו. "תמיד עם מנורה," אמר לה בשקט אבו פארוק. עיניהם נפגשו לרגע, ומיד השפילו את מבטם. זרם חשמלי עבר בגופה של אום פארוק שבאה והלכה והסתובבה בין הגז, התנור

והמקרה. היא הרגישה שמבטם צורב את גבה כשוט. הם אוהבים זה את זו, הם עדיין זוג נאהבים, אמרה לעצמה, נאבקת בדמעות שעלו בעיניה כשיצקה את מרק המלוח'יה לצלחות. חמתה בערה בה עד להשחית. הנה מרעי החזק כסלע נמס לנוכח לטיפה שכמו להכעיס היא עדיין יפה למרות גילה. לרגע רצתה להסתובב ולצעוק עליה: בשביל מה חזרת? אהה? מה יש לך כאן? אך במקום זאת הסתובבה ושאלה ברצינות מופרזת:

"את אוהבת את המלוח'יה עם לימון סחוט או עם מלח לימון?"

אילו לא אהבה אותו עד עכשיו לא היתה חוזרת. אילו לא היתה אוהבת אותו יותר לא היתה נשארת רווקה עד עכשיו. הלוא יכולה היתה להיות סבתא כמוה, עם בנים ונכדים ומשפחה גדולה שתמנע ממנה לחשוב אפילו על ידיו של אבו פארוק. לטיפה נהגה לאכול את המלוח'יה כמטבל ועדיין אהבה לאכול אותה כך. היא חתכה את הלחם לחתיכות קטנות, טבלה אותן במרק הירוק המפתה ואכלה בשקט. כך עשה גם אבו פארוק. האם היו אוכלים מלוח'יה יחד בסתר? האם נהגה להכין לו אותה? היא חייבת לדעת, ועכשיו.

"אז הכל אצלכם עם מנורה?" שאלה לטיפה בעודה טובלת את הלחם במלוח'יה.

"הכל," ענה לה אבו פארוק והמשיך לאכול בשקט.

"אם הייתי יודעת לא הייתי חוזרת. ספרו לנו שפלסטין השתחררה."

איש לא ענה לה. באותם רגעים לא רצו אבו פארוק ואום פארוק להיקלע לוויכוח על הנושא. לטיפה השפילה את מבטה לצלחת והמשיכה לאכול בשקט.

עד עכשיו הם מאורסים, חשבה אום פארוק בלבה והתחלחלה. היא הפסיקה לקטוף את צמחי העולש הירוקים באדמת הטרשים רחבת הידיים, הרימה את ראשה והתבוננה בלטיפה שקטפה פירות מעץ עוזרר מיותם לצד חומת אבן מטה לנפול. לטיפה התעקשה לבוא לאדמת אביה בכפר הנטוש ולקטוף מפירות העוזרר כפי שנהגה לעשות כאשר היתה נערה מאוהבת וקטפה מפירותיו לאהובה. עכשיו הושלמה התמונה: היא קוטפת מפרי העוזרר לאבו פארוק ארוסה כפי שנהגה לעשות לפני שבעים שנה...

אום פארוק הביטה למרחוק, אל המקום בו החנה פארוק את מכוניתו. הוא צעד לצד בתו ובנו שהגיעו עם סבתם ועם חברתה אל האדמה הנטושה. היא רצתה לצעוק: "פארוק, קח אותי מכאן!" אך כתמיד לא עשתה זאת, אלא התקרבה ללטיפה כשבחיקה מונחת ערימה של עלי עולש ירוקים כדי לספר לה על המחשבה שעלתה זה עתה במוחה. לטיפה היגרה לביירות ונשארה שם, ומרעי התחתן אתה לאחר שכמה מתושבי הכפר, וביניהם היא ומרעי, חזרו אליו בסתר ושבו לבתיהם. מאז לא דובר עוד בנושא. על-פי ההלכה לטיפה עדיין ארוסתו, והיא בלי ספק יודעת את זה, חשבה אום פארוק, כי אחרת למה

חזרה אם היא לא רוצה שהמנורה תתנוסס על הדרכון שלה?

"תראי," אמרה לטיפה והושיטה לה את הדרכון החדש שלה. אום פארוק לקחה את הדרכון מידה ופתחה אותו. הוא היה גזור בכמה מקומות. "גזרתי את המנורות," אמרה לטיפה בגאווה. "השתגעת? מה עשית? הרסת את הפספורט!" קראה אום פארוק בתדהמה. לטיפה חייכה ברשעות וביהירות, אחר-כך לקחה את הדרכון מידה של אום פארוק, תחבה אותו לתוך החזיה ושבה לקטוף מעץ העוזרר.

"למי את קוטפת מהעוזרר?" שאלה אום פארוק לפתע. לטיפה נבהלה משאלתה והתכופפה מיד אל האדמה להמשיך ולקטוף את העולש כאילו היא מסרבת לשמוע את התשובה. אבל לטיפה בלאו הכי לא ענתה. לאחר רגע נוסף הפסיקה לקטוף ובלי לומר מילה החלה ללכת למכוניתו של פארוק. מרחוק ראתה אותה אום פארוק מוציאה מחיקה את פירות העוזרר ונותנת אותם לפארוק ולשני נכדיה. אחר-כך פרצו שלושתם בצחוק, ובו ברגע שטפו הדמעות את לחייה. מבלי שתרצה מצאה את עצמה נזכרת בפרצי הצחוק של הנשים כששוחחו ביניהן ליד המעיין על בעליהן המפצפצים את עצמותיהן בלילה.

בערב יצאה אום פארוק מחדר האמבטיה עטופה במגבת הגדולה והאהובה עליה. שמונים ושש שנים, אום פארוק, שמונים ושש, חשבה בעומדה מול המראה. אבו פארוק ששכב לישון זה מכבר נחר בשקט יחסי. אני אוהבת אותו, חשבה, ובאה במבוכה מהרעיון.

היא בחנה במראה את שיערה הלבן שקווצות אחדות ממנו נצבעו בחינה כתומה. עיניה נראו לה שקועות בחוריהן ו... אום פארוק הסתכלה בחשש על בעלה הישן והסירה לאט ובהיסוס את המגבת מעל גופה. היא עמדה דרוכה כמצפה לאסון והתבוננה בחזה המת, בבטנה הרופסת, בירכיה המלאות ובוורידים ובעורקים הכחולים שברגליה. שמונים ושש שנים, אום פארוק, ואיש לא פצפץ את עצמותייך. רעד מוזר אחז בגופה בהגותה את אותו רעיון מצמרר, והיא מיהרה לשוב ולהתעטף במגבת. אחר-כך ניגשה לארון וחיפשה את כותונת הלילה הוורודה שלה.

אום פארוק יצאה אל המרפסת, התיישבה ליד שולחן הפלסטיק והוציאה בזהירות רבה את קופסת הסיגריות. היא הדליקה לעצמה סיגריה ושאפה ממנה בשקיקה. לרגע נדמה היה לה שהיא רואה דמות אדם מתקרבת אל המרפסת, והיא קיללה את עיניה שטחו מראות. הדמות התקרבה אליה, ולבה הלם במהירות. היא רצתה לצעוק כדי שהאורח הלא קרוא ייבהל ויברח, אך לפתע זיהתה את לטיפה.

"לטיפה?" שאלה בפחד.

"אהלין, אחותי. יצאתי לטייל. אני לא יכולה להירדם."

היא התיישבה ליד אום פארוק, הושיטה את ידה לקופסת הסיגריות וכמעשנה מנוסה הדליקה סיגריה ועישנה.

"את זוכרת? בעליית הגג..."

"בטח זוכרת," ענתה אום פארוק וחייכה משעלו בזכרונה אותם רגעים יפים שבהם היו שתיהן גונבות טבק ערבי וניירות לבנים ומתגנבות לעליית הגג בביתה של לטיפה, שם היו יושבות ומעשנות בחקותן את הגברים המבוגרים. היה זה סודן הגדול. אילו היה נודע למישהו בכפר שהן מעשנות, הן היו בלי ספק מסיימות את חייהן כרווקות זקנות. לפחות אום פארוק ניצלה מגורל זה.

"הכול השתנה, בדריה. איך אתם חיים כאן?"

"יותר טוב מאחרים, אחותי."

"אני לא יודעת למה חזרתי."

ואחר-כך התעטפו בשתיקה.

שתי הנשים עישנו לאטן בהנאה. בשמים נראה חצי ירח, ובחוץ נשבה רוח קלילה. כל שהגיע לאוזנן מרחוק מפעם לפעם היו הדי פיצוצים של זיקוקין די נור ממסיבה עליזה. הסיגריה הופכת היא עצמה לאירוע בין שני אנשים המעשנים בשתיקה. מותו של הטבק האדום האטי שפינה את מקומו לכבוד העשן הלבן המיתמר מהפה והאף הוא אפוס אילם המגלה את כל אשר לא נאמר. אום פארוק גמרה אומר לשאול את לטיפה לאחר שתסיים לעשן את הסיגריה שלה אם היא עדיין אוהבת אותו. היא חייבת לשאול אותה.

ואז שאלה לטיפה:

"ואיך מרעי? מאושר?"

סיפור ממנשיה ג׳דידה

תומר גרדי

ביום שבו נפחה מרגרט תאצ׳ר
את נשמתה, בחנות ספרים יד
שניה, מצאתי ספר ששמו ״האשליה של השיבה״. שמעתי פעם על הספר הזה ושכחתי אותו, זה רומן, שכתב סופר פלסטיני פליט שנולד בלבנון, סמיר אליוסף שמו. מאחורה כתוב, מאחורה יש ציטוט מתוך הספר, כתוב, ״רעיון השיבה הוא למעשה נסיון למצוא מוצא, מפלט, מאופיו העוין של העולם כמו שהוא בהווה, הרדיפות, האפליה.״

רציתי לקנות את הספר, לא כל כך מתוך רצון לקרוא עכשיו ספר על פליטים פלסטינים ושיבה, אלא יותר מתוך מחויבות מקצועית, בעבור ולקראת הספר הזה, שאותו אני עורך. ולמצוא ספר כזה במקרה בחנות יד שניה ישראלית הוא לא דבר של מה בכך. אז לקחתי את הספר, יחד עוד ספר שממש רציתי לקרוא, והלכתי עם שניהם אל מר הלפר, ידידי משכבר הימים, בקופה.

הלפר עשה לי חשבון.

מאה עשרים שקל, הוא אמר.

אמרתי לו, מה?

כן, הוא אמר, אני יודע, זה הרבה, אבל הספר הזה, הוא אמר לי, פותח את הספר של סמיר אליוסף, חתום. מוקדש. בחתימת המחבר. לכן הוא יקר. מאה שקל הוא עולה.

לקחתי את הספר ממר הלפר ופתחתי את הכריכה. ואכן, בעמוד הראשון, בעט שחור,

היה כתוב: ליסה היקרה. חברה מעולה וקוראת אוהדת. רק טוב, סמיר.

זה היה כתוב באנגלית. אני מתרגם את זה תרגום יחסית חופשי.

סגרתי את הספר ואמרתי למר הלפר, רגע. תשמע. בשביל זה? בשביל השרבוט הזה שעל הכריכה הפנימית אני צריך לשלם על הספר הזה מאה שקל במקום עשרים או שלושים? מה אני יעשה עם החתימה המצחיקה הזאת? מה אני יעשה איתה, עם ההקדשה הזאת? מילא, אמרתי לו, מילא, היו קוראים לי ליסה. אז, היה הספר יושב אצלי בבית, וכשהיו אורחים באים לבקר, הייתי פותח להם את הספר, מראה להם את ההקדשה. תראו, הייתי אומר, בגאווה, גאה. תראו, אם היו קוראים לי ליסה, אמרתי למר הלפר, מתמקח, אם היו קוראים לי ליסה, אמרתי לו, הייתי אומר לאורחים שבאים לבקר, תראו, סמיר אליוסף הקדיש לי את הספר הזה. חברה מעולה, וקוראת אוהדת. ככה אמרתי להלפר, שהייתי אומר לאורחים, אם הייתי משלם מאה שקל על הספר הזה, והיו קוראים לי ליסה. אבל לא קוראים לי ליסה! הזדעקתי. אז מה לי לשלם מאה שקל על הספר הזה!

הלפר הנהן. הוא הבין מה שניסיתי לומר לו. את השורה התחתונה בטוח. שלושים שקל. אבל מבחינתו, היה מדובר כאן לא בסתם עוד ספר. פריט אספנים היה כאן. אני מצטער, הוא אמר. הספר חתום. בחתימת המחבר. אנשים מוכנים לשלם על זה לא מעט כסף. זה שווה כסף. מצטער.

או אז, החלטתי לנסות ליישם לקח ישן. בעומדי מול קונפליקט, לא לנסות ללכת איתו ראש בראש, חזיתית, אלא לעשות שימוש בכח של טיעוני היריב, כדי להכניס איזו תנועה אל תוך המצב התקוע, בלי מוצא.

אמרתי להלפר, תשמע. אתה יודע מה, הלפר? אם היו קוראים לי ליסה, היה שווה לי לקנות את הספר הזה במאה שקל. ומאחר שאתה לא מוכן להתפשר על המחיר, אני יעשה איתך עסק אחר. עסקה. אני אקנה את הספר במאה שקל, ואשנה את שמי לליסה. ואז הספר יהיה שווה לי מאה שקל.

רעיון מצוין, אמר הלפר וחייך.

קניתי את הספר במאה שקל.

אתמול נכנסתי שוב לחנות.

מה נשמע, ליסה? הלפר אמר.

כל הדמויות והארועים המתוארים כאן, בסיפור שסיפרתי למעלה ובאלה למטה, שעוד אספר, הם פרי הדמיון בלבד. כל קשר בינם לבין המציאות, כמו שאומרים בספרים, הוא מקרי בהחלט.

כמה ימים אחרי הביקור אצל הלפר, פגשתי את עמר, עֻמר אלע׳בארי, שעורך איתי את הספר הזה. סיפרתי לו את הסיפור הזה, האנקדוטה הזו, מהחנות של הלפר. אנקדוטה, סיפור מצחיק, ככה חשבתי. אבל עמר הרצין. מתוך הסיפור הקטן הזה שלי, הוא אמר, גבותיו קפוצות, כמו תמיד כשהוא כועס, מתוך הסיפור היתולי כביכול הזה שלי, צצה, עולה, הוא אמר, אמת מדאיגה הרבה יותר. אמת מטרידה אודותיי, כשותף אמיתי לדרך פוליטית. בשבילך כל זה מניפולציה, הוא אמר. ספין. הספר הזה. הקריאה לדמיין בפרוזה שיבה, בפרוזה לדמיין, לכתוב סיפורים בתוך מציאות שבה השיבה כבר קרתה. מניפולציה, הוא אמר, בדיוק כמו הטריק הישן מול הלפר. מעשה של שימוש בכוחם של טיעוני היריב, לעשות שימוש בתנועה שלו, יחד איתו, כדי להכשילה, להמעידה, עמר אמר. מניפולציה זולה. והסיפור על שינוי השם לליסה, הוא אמר, גם זה. כאן יש עדות לאימה של הגבר היהודי להפסיק להיות אדון, אדון הארץ, כשישובו הפליטים הפלסטינים. עדות לחרדת אובדן השליטה, ההגמוניה, החרדה מלהפסיק להיות גבר, החרדה מהמצב בו אינך עוד אדון.

אמרתי לו עמר. אמרתי לו שמע. אמרתי אוקיי. אמרתי תראה. מה יכולתי לומר?

ההסטוריה שבעל פה של הנכבה הפלסטינית רוויה בסיפורים אודות אוצרות שהשאירו פליטים פלסטינים בפלסטין, מאחור. תיבות עם זהב קבורות באדמת החצר, צרורות תכשיטים ואבנים יקרות מוחבאים בגומחות בקירות. סיפורים אודות אנשים שהשאירו מאחור אוצרותיהם, מוחבאים, עד שיוכלו לשוב. שמעתי, במהלך השנים, לא מעט סיפורים כאלה, הסטוריה כזו שבעל פה. האופן שבו הבנתי את אותם סיפורים היה מטאפורי. אוצר, חשבתי, חומר מיתי, אגדתי. רווי ופורה והאוצר, ככה חשבתי, שבסיפורים, לא קיים באמת, כלומר לא כפשוטו. האוצר, ככה חשבתי, שהשאירו הפליטים מאחור, הוא לא האוצר שנחבא בקיר של הבית. הוא לא האוצר הטמון בחצר ליד העץ. האוצר הוא הבית עצמו. החצר עצמה והעץ. האוצר הוא המקום עצמו. יופיו היקר ללב.

ולכן התפלאתי. התפלאתי מאוד! כשקרה מה שעתיד אני לספר.

הסלולרי צלצל. שלום, אמרתי, מדברת ליסה. מי זה?
כשמצלצל בסלולרי שלי מספר לא מוכר לפעמים אני עונה ולפעמים לא. כשהכסף בסדר אז לא. אני לא צריכה שיציקו לי. אבל אצלי, זה המצב לעתים ממש רחוקות. מה שבדרך

כלל המצב הוא, שתמיד אני מחכה לאיזה פרור פרנסה. מישהו ששמע ממישהו, שירים טלפון, יציע עבודה, לערוך איזה טקסט, לתרגם תרגומון, לחפור באיזה ארכיון, לכתוב כתבה, איזה סיפור קצר, מי יודע. מה שבא. ובפעם ההיא, עניתי לטלפון, מספר לא מוכר. הייתי חנוקה מוות, ח'וביזה שחוקה לא היתה לי על התחת, והייתי צריכה לשלם שכר דירה, חשבון מים, בקיצור, עניתי, למרות או בגלל המספר האלמוני.

שלום, אמרתי. ליסה מדברת. מי זה?

שלום ליסה, אמר קול בצד השני של הקו. קוראים לי סמיר אליוסף.

השם היה נשמע לי מוכר, זיכרון עמום, אבל לא ידעתי מאיפה. אולי זה יבוא, אמרתי לעצמי, ולו עניתי, כן סמיר. איך אפשר לעזור?

אני עורך ספר, סמיר אמר. של סיפורים קצרים. אנחנו פונים לאנשים, הוא אמר, ומבקשים שיכתבו סיפורים, מין פרוזה תיעודית, על החיים שאחרי שיבת הפליטים. איך זה עכשיו, אחרי שהם שבו. ושמעתי עליך ליסה, הוא אמר, מחניף לי, שמעתי עליך, שהתעסקת בזמנו קצת בעניין הזה של שיבת הפליטים. וחשבתי להציע לך להיות אחת הכותבות בספר. שתכתבי איך זה עכשיו, אחרי השיבה. איך זה.

בלעתי רוק. אני מבינה, אמרתי. ברור שהבנתי. רק כדי להרוויח קצת זמן אמרתי את זה. כי השלב הזה, שעכשיו בא, הוא שלב קריטי בשיחה. וצריך לדעת איך לנהל את המשא-ומתן. כחכחתי. תגיד, אמרתי לו. סתם שאלה. אתה, כלומר, כאילו, אתם, אני מתכוונת, משלמים על הטקסטים? כלומר, זה כתיבה בכסף?

מהצד השני היתה שתיקה, ואז שמעתי אותו, צועק. ילען רבּכּום, אתם היהודים! רק כסף יש לכם בראש! רק כסף! מה קרה? סיפור קצר! אלוהים!

מהצד שלי של הקו, נבוכתי. היה לי לא נעים. אולי הוא צודק? על דבר כזה לבקש כסף? מצד שני, באמת לא היתה לי ח'וביזה בכיס. לא יכולתי להרשות לעצמי עבודה בלי תמורה, עם המנהל בנק שנושך לי נשיכות כואבות בעורף, כמו חתול אלים וחרמן.

אני מצטערת, סמיר.

אבל את הטלפון שלו, בזכרון של הסלולרי, מי יודע? שמרתי.

עברו כמה ימים. הצלחתי לקרצף קצת כסף מאיזה פה איזה שם, סמיר צלצל שוב. את המספר כבר הכרתי. למרות זאת עשיתי כאילו שלא. שלא יחשוב לעצמו. ליסה, הוא אמר, מדבר סמיר. מה שלומך? אני בסדר, עניתי. על הרגליים, כרגיל. שמעי, הוא אמר. חשבתי שוב על השיחה שלנו. יש לי הצעה בשבילך.

כן, אמרתי. מנסה להשמע נונשלאנטית.

תראי, הוא אמר, סמיר אליוסף אמר. למרות ספרו, האשליה של השיבה, הנה, נזכרתי מאיפה הוא היה לי מוכר, גם הוא שב, הוא היגר, הגירת שיבה, חי כיום בחיפה. תראי, הוא אמר. אין לנו כסף לשלם. כלומר, יש לנו עקרון, לא לשלם לכותבות. משלמים לאחת פעם אחת, צריך לשלם לכולן, ולנצח. כולם ירצו. ואז מה נעשה? תקדים מסוכן, הוא אמר. אבל שמעתי על הדברים שעשית פעם, ויש לי עניין אישי, הוא אמר, שתכתבי. וגם יש לי איזה זכרון עמום, הוא אמר, שאולי כבר נפגשנו פעם.

כן, אמרתי לו. חתמת לי פעם על ספרך, האשליה של השיבה. ליסה היקרה. חברה מעולה וקוראת אוהדת. רק טוב, סמיר.

זאת את! הוא אמר.

כן, אמרתי. ליסה. זו אני.

ואו, אני לא מאמין! הוא אמר.

כן, אמרתי. הרבה זמן עבר. אבל מה עם אותה הצעה?

כן. תשמעי ליסה, הוא אמר. כמו שאמרתי, לשלם ממש אנחנו לא יכולים. אבל יש לי הצעה אחרת בשבילך.

במאבק הפוליטי המר, האכזר, בין תומכי השיבה הנאו-ליברלים לבין תומכיה האנרכו-קומוניסטים, ניצחו הנאו-ליברלים. לניצחון הזה היו, כמובן, השלכות קשות. זכות הקניין קודשה וכך, הפלסטינים השבים, שמשפחותיהם היו משפחות עשירות לפני הגרוש, זכו בהון עתק על אדמותיהם ובתיהם, בעוד שפליטים פלסטינים רבים, צאצאי אריסים או צמיתים, חזרו למצב האריסות והצמיתות שלהם, סטייל המאה שלנו. כך היה גם אצל היהודים. המעטים שהיה להם הרבה קיבלו מכל מיני סוכנויות בינלאומיות שהוקמו כדי ליישם את השיבה פיצויי עתק במסגרת החלוקה מחדש, אלה שהסתדרו רק בקושי, המשיכו, רק בקושי, להסתדר. אני גרתי במנשיה ג'דידֶה, שכונה חדשה וצפופה שבנו על אי מלאכותי מאה מטר בתוך הים אדריכלים מופרכים, מול מנשיה הישנה ויפו. במנשיה ג'דידה חיו ביחד שבים חדשים, פלסטינים ותיקים, ויהודים. לא מעט בדיחות הסתובבו בשכונה הזאת על עצמה. היהודים אמרו, מחייכים, לא על זה חשבנו כשאמרנו שהערבים יזרקו אותנו לים. התגלגלה כזאת בדיחה, ישנה כמו זקן ארוך ולבן. הפלסטינים התמרמרו, בשביל זה חזרנו לפלסטין? כדי לגור בשכונה על אי מול יאפא? אבל המרחק אל יאפא ואל תל אביב היה קצר מאוד, גשר חיבר אותנו אל היבשה, והנוף היה מדהים, מצד אחד הים, מצד שני כלתו, כלת הים, מסתכלים בה, ביאפא, נמלה, מזווית הפליטות

התמידית הזאת, כמו שראו אותה הפליטים הפלסטינים שהציונים גירשו וכמו שראו אותה המהגרים היהודים שהגיעו. אלא שהם, פליטותם היתה בתנועה, ואנחנו, פליטותנו היתה אי מלאכותי צף. צפוף. מלא תלונות ושמח, עם בארים זולים ושכנות ושכנים קרובים וחוף ים רק לעצמנו. כמעט הכל היה שם, אבל כסף, כלום. נאדא. גורנישט. פאדי לגמרי. שכונה של תפרנים אל מול הכלה. ומול מנשיה ג׳דידה, ככה סיפר לי סמיר אליוסף, על הגבעה של יפו, יש כמה בתים שהיו שייכים למשפחה שלו. את שומעת ליסה?

המהמתי.

בהסדרים שהיו במהלך השיבה, העברנו בעלויות, מכרנו את הבתים, לדיירים אחרים, העדפנו לחיות בחיפא, משם המשפחה של האשה שלי. ובאחד מהבתים האלה, בתי פאר ענקיים שגרים בהם עכשיו יהודים צרפתים, יש, ככה סיפר לי אבא שלי, ששמע את זה מסבא שלי, יש אוצר. מטמון. הוא החביא אותו שם, הסבא שלי, וגם הסביר לאבא שלי, שהסביר לי, איפה בדיוק האוצר הזה נמצא. ולפי חוקי הבעלות, המכירה של הבית תקפה רק לגבי דלא ניידי, ולא לגבי כל מה שאפשר להזיז, ולכן בעקרון מה שהוחבא שם בקיר עדיין שלנו, את איתי ליסה? לשלם לך אנחנו לא מסוגלים, בשביל הסיפור הזה, לספר שלנו, הוא אמר. אבל אם תרצי, אני אגיד לך איפה הטמנו את האוצר, ואת תחפרי אותו משם, וזה מה שנשלם לך. בשביל הטקסט לספר, הוא אמר.

ואוו.

לא האמנתי. לא האמנתי שהוא אומר לי את זה. תגיד סמיר, אמרתי לו. אתה צוחק עלי? הרי ידוע שכל הסיפורים האלה על האוצרות, אמרתי לו, זה בעצם מטאפורה בפרוזה על יופיה הנחבא של הארץ שהשאירו הפליטים מאחוריהם, והאוצר הוא בעצם המקום, המקום עצמו, לא הדבר שקבור בו.

תגיד, המשכתי, זו בדיחה? אתה רוצה לשלם לסופרת במטפורה? חה חה. באמת שנון. מה נראה לך סמיר, עשו אותי אתמול? כאילו, אתה. עצרתי. שולח אותי. עצרתי. לחפש מטמון בדיוני, עצרתי. בתוך קיר של נובורישים צרפתים! במקום לשלם לי בח׳וביזה חוקית, טבין ותקילין! תגיד סמיר, מה אתה אוהב יותר לעשות, לשתות או לעשן? לעשן או לשתות?

מהצד השני של הקו, שמעתי אותו, נושם. שתיקה פעילה. יעילה. הוא ידע שאני חושבת שזה קלוש. אבל גם ידע איפה אני גרה כנראה. ובכלל, מה המצב.

אמורים להיות שם שבע טבעות יהלום וחמישים מטבעות זהב, הוא אמר. בסוף הוא אמר. שולף את שנינו מהשתיקה ששקענו בה. אז תגיד סמיר, אמרתי לו. אם האוצר הכביר

הזה נמצא שם בקיר, למה אתה בעצמך לא הולך לחפור אותו משם? אני לא צריך את הכסף, הוא אמר. וגם אין לי זמן לזה. יש לי דברים אחרים לעשות, הוא אמר. ואת בטח לא כל כך עסוקה. בזה הוא צדק, סמיר. בזה, אמרתי לו, בזה, סמיר, אתה לא טועה בכלל.

נפגשנו כמה ימים אחרי כן, בבית קפה יאפאוי, מפונפן. מעבר לגשר. מהצד השני של מנשיה ג׳דידה. לבשתי סרבל כחול, אספתי שיער, מהבית לקחתי כפפות, ופטיש ומכוש, לפתוח את הקיר. נעלתי את הדלת ודפקתי על הדלת ליד, לקרוא למנאר. שכנה וחברה טובה שלי. הייתי צריכה עזרה. מנאר פתחה את הדלת. נכנסתי פנימה. מנאר, אמרתי לה. היא כבר ידעה. הסתכלה עלי, מוכנה. מנאר, אמרתי לה. את זוכרת את הסיפור שסיפרתי לך, על המסטול ההוא שמנסה לשלם לי על עבודה באוצר שטמון בקיר? שמעי, אני הולכת על זה. אין לי מה להפסיד. החלטתי ללכת לבדוק את זה. אני צריכה את הכסף. ואני צריכה עזרה ממך, מנאר. לחפש את הדבר הזה בקיר. וגם אין לי מושג מי גר שם, בבית הזה. אולי הם יתנגדו. אולי הם אלימים. אני קצת מפחדת. בואי איתי. נעשה פיפטי-פיפטי. היא חשבה על זה כמה שניות ואז אמרה, חכי רגע. היא נכנסה לחדר שינה. היא יצאה עם בגדים אחרים. היא אמרה למועתז, הילד הגדול שלה, שישמור על הקטנים.

ירדנו למטה, לרחובות של מנשיה ג׳דידה. ילדים קפצו על חבל, שלוש חברות ישבו בפינה של מקום, שתו בירה. עישנו. עצרנו, אמרנו שלום, המשכנו, רבינוביץ׳ הדילר עמד בפינה, מוכר חשיש. הגענו לרחוב הראשי, רחוב אהובה עוזרי, פנינו שמאלה, כמה דקות הליכה והגענו לגשר. אחר הצהריים היו. מתחת לגשר נצצו בשמש המיים של הים התיכון. מולנו, כלת הים האדימה. כל ליל ליל כלולות. חצינו את הגשר ופנינו ימינה, אל אחד מבתי הקפה של החוף. סמיר כבר חיכה לנו שם. התישבנו לידו. מולנו הים, השמש שוקעת עליו ועל מנשיה ג׳דידה. הבאת את המפה? אמרתי לו. הוא פרס דף ניר על השולחן. זה היה בדיוני. אינדיאנה ג׳ונס סטייל. לא האמנתי שאני עושה את זה. מנאר הסתכלה עלי. הוא הסביר לנו איפה הבית. הכתובת. הראה לנו את המפה. על נייר ישן, מתפורר, עטוף בניילון צמוד, למשמר. היתה שם מין תוכנית של דירה מבפנים, עם איקס מצויר, במקום שבו נמצא האוצר, סמיר אמר. הוא נתן לנו את המפה והלכנו. הלכנו משם.

למצוא את הבית לא היתה לנו בעיה. רחוב נמל יפו 46. נעמדנו מול הדלת. מנאר גבוהה ממני יותר, חזקה. היא נעמדה שם לפני, דפקה על הדלת. חיכינו קצת, אף אחד לא בא. אבל שמענו בפנים צעדים. מנאר דפקה שוב, צלצלה. שמענו צעדים מתקרבים. הדלת נפתחה. רבע פתח. מנאר הסתכלה באיש וחייכה, לוכדת את העיניים שלו בחיוך הקסום

שלה, מסיח הדעת, את הרגל היא דחקה בלי שיראה מעבר לסף של הדלת, לסגור אותה הוא כבר לא יוכל. שלום, מנאר אמרה. כן? הוא אמר, מתוך האפלולית של בית. מי אתן? הוא סרק את דמות שתינו, בבגדי עבודה. לא הזמנתי שיפוץ, הוא אמר. נראה לי טעות. מנאר אמרה לו, לא טעינו. מבטא צרפתי היה לו. הוא רצה לסגור את הדלת. יש כאן משהו ששייך לנו, היא אמרה לו. בבית. באחד הקירות שלך יש אוצר. שהמשפחה הפלסטינית שהעבירה לך בעלות השאירה כאן. לפני הגירוש. ועכשיו אנחנו כאן. אנחנו באות כוחה. של המשפחה. יש לך אוצר באחד הקירות, והאוצר שייך לנו. הוא אמר, אבל הבית הזה שלי עכשיו. רכוש שלי. על פי חוק. המשפחה שהבית היה שלה העבירה לי בעלות, לפי ההסדר החדש. כן, אמרתי לו. אבל לפי החוק, רק הבניין שייך לך. דלא-ניידי. וכל מה שנייד בתוכו, לא עובר יחד עם ההעברה.

התחיל דיון משפטי שלם, על סף הדלת. על בעלות, שייכות, רכוש, משפט, לא היה לי כוח לזה. וגם, הצרפתי ההוא, תכלס, לא בחור רע הוא נראה. כשראיתי שהוויכוח תקוע, אחרי לא מעט זמן, אמרתי לו, שמע. האוצר שם גדול. ואנחנו שתינו, לא טמאעות. הוא לא הבין את המילה. טמאעות. לא חשוב. בקיצור, אמרתי לו, לא באנו לריב איתך. יש לנו כאן מפה. עם המקום שבו נמצא האוצר. עם הקיר שבתוכו הוא טמון. תן לנו להכנס פנימה, תעזור לנו לחפש, נחלק את הכל בשלוש.

הצרפתי חשב על זה כמה שניות ואז פתח את הדלת. ז׳אן-לואי פרדינאנד, הוא אמר. מנאר, היא אמרה, ליסה, אמרתי. לחצנו ידיים. הסתכלתי סביב. בתוך סלון ענק היינו, ציורי שמן על הקירות, רהיטים כבדים מעץ. גופי תאורה אוריינטליים, שוק פשפשים מיליון דולר האירו את החלל. בואו, כנסו פנימה, הוא אמר. השארתי את הפטיש ואת המכוש בכניסה. הוא הוביל אותנו אל שולחן עץ, מהסוג הזה הכאילו גס, כאילו מחוספס, עבה. התיישבנו. הוצאתי את הנייר המקופל. הסתכלנו. אולי עוד ששה, שבעה חדרים היו בבית הזה לפי המפה. אבל האוצר, על פי השרטוט, אמור היה להיות בחדר הזה. בחלל הזה, הגדול. סובבנו את השרטוט כך שהדלת שעל המפה, בקיצור, הצפנּו אותה, על פי הדלת. על פי האיקס המשורטט, האוצר היה אמור להיות על הקיר הדרומי, בערך חמישה מטרים מהקיר החזיתי, מהקיר של הכניסה. הלכנו אל הקיר הזה, שלושתנו, והתחלנו להזיז משם דברים. ז׳אן-לואי הוריד מהקיר את התמונות. מנאר ואני הזזנו משם רהיטים, תפסנו ספה מעור, כבדה, אחת בכל צד, הזזנו אותה אל תוך החדר. שולחן מזכוכית. כשהקיר היה פנוי מהרהיטים, הציורים, שטיח קיר שהיה תלוי עליו, הלכתי אל הכניסה. לקחתי את הפטיש, את המכוש נתתי למנאר. לך תביא מטאטא, אמרתי לז׳אן-לואי. הוא

לא זז משם. אמרתי לו טוב. קח את הפטיש אתה. ספרתי חמישה צעדים מהפינה. אמרתי לו הנה, תדפוק כאן. ז׳אן-לואי התחיל לדפוק על הקיר. טיח התחיל ליפול ממנו. לנשור על הפרקט מהעץ. בדחילו ורחימו הוא דפק. מנאר אמרה לו, שמע, ז׳אן-לואי. אוצר בקיר לא מחביאים בתוך טיח. אוצר מחביאים בתוך אבן בניין חסרה. היא לקחה את המכוש שלה, הלמה. הלמה בקיר של הבית. השפיץ של המכוש ננעץ מדי פעם בין אבני הבניה הגדולות, הישנות. תזהרי! ז׳אן-לואי אמר. תעזור לי אז, היא אמרה לו, מנאר. הוא המשיך לדפוק בפטיש שלו, קצת יותר חזק. לכי הלאה לאורך הקיר, אמרתי למנאר. אנחנו הרי לא יודעים בדיוק איפה זה נמצא. המשכנו לעבוד. ז׳אן-לואי התעייף. לקחתי ממנו את הפטיש. אחרי איזה חצי שעה עבודה כל המרכז של הקיר היה חשוף. שמנו את הכלים על הרצפה, התחלנו למשמש את האבנים. חלקן היו רפויות. ועם כל אבן רפויה שהיתה שם, שניסינו למשוך, להוציא, אמרנו הנה, זה כאן! הנה, זה כאן! אבל זה לא היה שם. חיפוש לא קצר היה, אבל לא. לא מצאנו.

נשענתי על הקיר, מיואשת. נפלת ליסה, אמרתי לעצמי. שוב נפלת. אין אוצר, אין כלום. אבל אז, ז׳אן-לואי אמר, רגע! רגע! עכשיו, רק עכשיו אני נזכר. כשעברנו הנה, כשעשינו את השיפוץ הגדול, כשעברנו הנה, הזזנו, בשיפוץ שעשינו, אשתי ואני, את הפתח כניסה של הבית! הפתח המקורי, הוא לא איפה שהפתח עכשיו. ברור שלא מצאנו את האוצר בקיר שחיפשנו בו. הצבנו את המפה לא טוב! ואיפה היתה הכניסה ההיא, לפני השיפוץ, אתה זוכר? מנאר שאלה. נראה לי שכן, ז׳אן-לואי אמר. נראה לי שכן. זה היה כבר מזמן, אבל נראה לי שכן. הדלת לא פנתה אל הנמל, פנימה היא פנתה, ז׳אן-לואי אמר, אל העיר, פנימה. חפרנו כל הזמן הזה בקיר הלא נכון. הוא נמצא בתוך הקיר השני, הוא אמר. שממול. בקיר השני הוא נמצא, האוצר. הלכנו אל הקיר השני. חצי מהחדר הזה היה כבר נראה כמו אתר בניה. כמו הריסה. אבק בכל מקום, חתיכות גדולות וקטנות של טיח על הרצפה. ז׳אן-לואי מזג לנו מים, שתינו מהר ועברנו לקיר השני. ספריה גדולה היתה לאורכו, כבדה, מברזל, תפוסה אל הקיר בברגים. הסתכלנו עליו, מה לעשות, שיזדיינו הספרים! הוא צעק, מבטא צרפתי, הוא התחיל למצוא חן בעיניי, הז׳אן-לואי הזה, שתזדיין כל הספריה, הוא צעק, הלך, נחוש, תפס באחד מצדדיה, התחיל לנער אותה, לעקור אותה מהקיר. אני הלכתי לצד השני שלה, תפסתי בצד השני, ניערתי איתו, ספרים התחילו לנשור ממנה, מתעופפים לרצפה כמו פרפרים כבדים, שיכורים, סחרחרים, מטה, ניערנו וניערנו, מנאר פסעה לאחור, התרחקה, בום! הספריה התרסקה. ז׳אן-לואי חטף את המכוש. מנאר לקחה את הפטיש. אני הרמתי מהרצפה את אחד מעמודי הברזל של הספריה, איזה משקל, ספרנו חמישה צעדים, התחלנו שלושתנו להלום

בקיר. הטיח נשר ממנו על הרצפה, לאט! ז׳אן-לואי צעק, לאט! שום הלימה לא היתה בין התנועות שעשה למילים שאמר, בטרוף הוא הטיח בקיר. לאט! לאט! הצטרפנו אליו, אני עם המוט מברזל, מנאר בפטיש, זה כאן! צעקתי, נרגשת. פגעתי במשהו קשה. כמו תיבה. אני מרגישה את זה, צעקתי. האוצר! אלמנט סיפורי! מיתולוגי! מיתי! מתנשפת, השער מלא באבק, מצח דביק מחלקיקי טיח וזיעה, זה כאן, אני מרגישה! מתנשפת, הולמת בקיר, מכה ועוד מכה, ז׳אן-לואי צעק, אני רואה משהו נוצץ! במקום שבו הוא היה מנאר הרימה את המכוש, גבוה מעל לראש שלה, הכתה שם מכה אדירה, ליד המקום שבו הלמתי אני. גם אני פגעתי בזה! היא אמרה, צעקה. התיבה! אבל זה לא היה זה. מעלינו, הרגשנו, משהו זז. כאילו הכל. כמו רעידת אדמה. מנאר, אמרתי לה, בשקט. מנאר. נראה לי פגענו באחד ממוטות התמיכה. זה לא היה תיבה של אוצר שפגעת בה. פגענו באחד ממוטות התמיכה. אל תתחילי לגמגם לי עכשיו ליסה, הבנתי אותך בפעם הראשונה, היא אמרה. אבן גדולה נפלה מהקיר, מסותתת, כבדה, עוד אבן ועוד אבן נפלו אחריה. בואו נעוף מכאן! מנאר צעקה. תפסתי את ז׳אן-לואי בשרוול, הוא היה המום, בהלם, בוא נעוף מכאן! משכתי אותו, רצנו אל הדלת, דורכים על ספרים, רהיטים, שטיחים, אבנים וטיח, אחד הקירות נרעד, רצנו החוצה, מעבר לדלת, חצינו את המפתן, מאחוריי שמעתי קול נפילה, דרדור, מפולת, כמו קריסה, רצנו שלושתנו הלאה משם, הם לפני קצת, מנאר וז׳אן-לואי, אני מתנשפת, מאחור. ז׳אן-לואי נעצר, מנאר גם, הם הסתובבו, ראיתי אותם, מולי פעורי עיניים שניהם, מסתכלים, תדהמה, במה שקרה מאחורי הגב שלי, דבוק לחולצה מזיעה. ניחשתי כבר מה הם רואים שם. הסתובבתי, רעש אדיר. הכל התמוטט. נפל. הבית קרס. נהרס. אני לא מאמין, ז׳אן-לואי אמר. מלמל. אני לא מאמין. הבית שלי נהרס. אין אוצר, אמרתי לו. לי. למנאר. אין אוצר. אין מטמון. זה לא הזמן ליסה, מנאר אמרה. לחשה. בואי. בואי נלך. בואי נעוף מכאן. ז׳אן-לואי עמד שם, המום. בצעדים חרישיים, חתוליים, התחמקנו משם, אט אט, בלאט, אני ומנאר, עד שהתרחקנו מספיק, ואז בריצה. המשכנו לשמוע קולות של קריסה. לא הסתכלנו אחורה. האוצר הוא המקום, אמרתי, מתנשפת. ידעתי. ידעתי. האוצר הוא יופיו של המקום. ידעתי! צעקתי למנאר, מתנשפת, תוך כדי ריצה. יורקת החוצה חתיכות מעושנות של ריאה. סתמי כבר, דפוקה! מנאר צעקה. פנינו אל הגשר, רצות חזרה אל מנשיה ג׳דידה, שכונת שעטנז גלותית בלב ים. חצינו אותו, בתוך השכונה. נעצרנו. נעמדנו. הסתכלנו אשה בעיניי השנייה.

אשה בעיניי השנייה.

قصّة من المنشيّة الجديدة

تومر چـردي
عن العبريّة: الطيّب غنايم

في النهار ذاته الذي لَفَظَتْ فيه مرغريت تاتشر
أنفاسها، وفي دكّان للكتب
المُسْتَعْمَلَة، عَثَرْتُ على كِتَاب بعُنوان «وَهْمُ العَوْدَة». كنتُ قد سمعتُ، ذات مرّة، عن هذا الكتاب ونسيته. هي رواية ألَّفها أديب فِلَسطينيّ لاجئ، من مواليد لبنان، يُدْعَى سمير اليوسف. كلمات على الغلاف الخلفيّ، من الخلف هُناك اقتباس من الكِتَاب، كُتِبَ «فكرة العودة، عمليًّا، هي محاولة لإيجاد مخرج، ملاذ، من الطابع المُعَادي للعَالَم كما هو في حاضِرنا، المطاردات والتّمييز».

وددتُ شراءَ الكتاب، ليس بدافع رغبةٍ كبيرةٍ لأقرأ الآنَ كتابًا عن اللّاجئين الفِلَسطينيّين واللُّجُوء، وإنّما بدافع التزام مِهْنيّ، تجاه هذا الكتاب، الذي أقوم بتحريره. أن تعثرَ على كتاب من هذا القَبِيل في دكّان إسرائيليّ للكتب المستعملة، ليس بأمر عَابِر. ولذلك، أخذتُ الكتابَ، بصحبة كتابٍ إضافيٍّ وددتُ قراءته، وتوجّهت بكليهما إلى السيّد هلـپـر، صديقي منذُ الأزَل، حيث صندوق الدفع.

قام هلـپـر بإعداد الحساب لي.

مائةٌ وعشرون شاقلًا — قال.

قلتُ له: ماذا؟

نعم، أعلمُ، هذا كثيرٌ، لكن هذا الكتاب — قالَ لي بينما راحَ يفتحُ كتاب سمير اليوسف — «يحمِلُ توقيعًا، إهداءً، بتوقيع الكاتب. لذلك فهو غالي الثمن. ثمنه مائة شاقل.»

تناولتُ الكتاب من السيّد هلـپـر وفتحتُ الغلاف. وفعلًا، على ظهر الصفحة الأُولى، بقلمٍ أسودَ كُتِبَ: «ليسا العزيزة. صديقة ممتازة وقارئة مشجّعة. واسْلَمي، سمير».

كانت الجملة مكتوبة بالإنچـليزيّة. أترجمها ترجمةً حرّةً، نوعًا ما.

طويتُ الكِتَاب وقلتُ للسيّد هلـپـر، لحظة. اسمع. لأجل هذا؟ لأجل هذه الخربشة الموجودة على الغلاف الداخليّ يجب عليّ دفع مائة شاقل بدلًا من عشرين أو ثلاثين شاقلًا؟ ماذا سأفعل بهذا التوقيع المُضحك؟ ماذا سأفعل به، هذا التوقيع؟ أصلًا – قلت له – لو كان اسمي ليسا، لكان الكتاب جالسًا لديّ في البيت، وحين قدوم ضيوف لزيارتي، كنتُ سأفتح لهم الكتاب، وأريهم الإهداء. اُنظروا، كنتُ سأقول لهم، بافتخار، باعتزاز. اُنظر لو كان اسمي ليسا، قلت للسيّد هلـپـر، مساومًا، لو كان اسمي ليسا، قلت له، لكنت قد قلت للزوّار الذين يقدمون لزيارتي، اُنظروا، سمير اليوسف أهداني هذا الكتاب. صديقة رائعة، وقارئة مشجّعة. هكذا قلت لهلـپـر، كنتُ سأقول للضيوف، لو دفعتُ مائة شاقل ثمن هذا الكتاب، ولو كان اسمي ليسا. لكنّهم لا يدعونني ليسا! قلت بصوت عالٍ. إذًا، لماذا عليّ أن أدفع مائة شاقل مقابل هذا الكتاب!

هزَّ هلـپـر رأسه. فهم ما حاولت قولَه. بالتأكيد فهم قصدي. ثلاثون شاقلا. لكن، من ناحيته، لم يَدُر الحديثُ عن مجرّد كتاب. كانت تلك قطعة لمقتني الآثار. آسف، قال لي. الكتاب يحمل توقيعًا، توقيع المؤلّف. الناس على استعداد لدفع مبلغ ليس بقليل مقابل هذا. هذا يساوي مالا. آسف.

حينها، حاولت أن أُجَرِّبَ تطبيق درس قديم. في حال وقوفي أمام صراع، لن أحاول الاصطدام به، رأسًا برأس، وجهًا بوجه، بل يجب أن أستخدم بقوّة ادّعاءات خصمي، كي أُدْخِلَ حَراكًا ما إلى هذه الوضعية العالقة، بدون مخرج. قلت لهلـپـر، اِسمع، أتعلم ماذا يا هلـپـر؟ لو كان اسمي ليسا، لكان من الجدير بي اقتناء هذا الكتاب بمائة شاقل. وبما أنّك لا تقبل المساومة على السعر، سأقوم بعقد صفقة معك. صفقة. سأشتري الكتاب بمائة شاقل، وأحوّل اسمي إلى ليسا. وحينها سيكون الكتاب جديرًا بالمائة شاقل.

فكرة رائعة، قال هلـپـر وابْتَسَم.

اقتنيتُ الكتابَ مقابل مائة شاقل.

دَخَلْتُ أمس، مرّةً أُخرى، إلى دكّان الكتب.

كيف حالك ليسا؟ – قال هلـپـر.

كلّ الشخصيّات والأحداث الموصوفة هنا، في القصّة التي قَصَصْتُ أعلاه وفي السطور التالية، التي سأواصل فيها القصّ، كلّ علاقة بينها وبين الواقع – كما يصرّحون في الكتب – هي وليدة الصدفة المطلقة.

بعد زيارتي لدكّان هلـپـر، بعدّة أيّام، التقيتُ عُمَرَ. عمر الغباري، الذي يقوم بتحرير هذا الكتاب، بمشاركتي. حدَّثْته هذه القصّة، هذه الحكاية، من دكّان هلـپـر. نادرة، قصّة فكاهيّة، هكذا اعتقَدْتُ. لكن على وجه عمر ارتسمت علامات الجِدّيّة. من خلال هذه الحكاية الصغيرة التي قَصَصْتُ، قال مرفوع الحاجبين – كعادته عندما يكون غاضبًا – عَبْرَ قصّتي التي تبدو وكأنّها هَزَليّة، تطفو، تظهر – يقول عمر – حقيقة مقلقة إلى حدّ كبير. حقيقة مقلقة حولي أنا، كشريك حقيقيّ لطريقنا السياسيّة. بالنسبة إليك، كلّ الأمر هو تلاعب، قال. لفّ ودوران. هذا الكتاب. دعوتُنا للتخيُّل، عَبْرَ الكتابة النثريّة، العودة. بالكتابة النثريّة أن نتخيّل، أن نكتب قصصًا موجودة في واقع قد حَدَثت فيه العودة. تلاعُب، قال، بالضبط كتلك الألعوبة القديمة أمام هلـپـر. عمليّة استخدام قوّة ادّعاءات الخَصْم، استخدام حَرَكته، بالتعاون معه، بُغْيَة إفشالها، لجعلها تتعثّر، قال عمر. تلاعب رخيص. القصّة حول تحويل اسمي إلى ليسا، قال، هذا، أيضًا. توجد هنا شهادة على ذعر الرجل اليهوديّ من ألّا يكون سيّدًا، سيّدَ البلاد، حينما يعود اللّاجئون الفِلَسطينيّون. شهادة على الذعر من فقدان السيطرة، الثقافة المُهَيْمِنَة، الخوف من التوقّف عن ممارسة الرجولة، الخوف من حالة تتوقّف فيها عن كونك سيّدًا.

قلت له، عمر، اسمع. قلتُ، أو كي. قلتُ، اُنظُر. ماذا كان بمقدوري أن أقول؟

التاريخ الشفويّ للنكبة الفِلَسطينيّة طافحٌ بقصص حول عائلات لاجئين فِلَسطينيّين خَلَّفَت وراءَها، في فِلَسطين، كنوزًا. صناديق مليئة بالذهب مدفونة في باحة البيت، صُرَر من الجوهرات والأحجار الكريمة مخبأة في فجوات الحيطان. حكايا حول أُناس خلَّفوا وراءَهم كنوزهم، مخبأة، إلى حين يكون بمقدورهم العودة. سمعتُ – على مرّ سنوات – تاريخًا شفويًّا كهذا. كانت طريقة فهمي لتلك القصص مجازيّة. كنز، اعتقدتُ، مادّة خياليّة، أسطوريّة. طافح وخِصْبٌ. والكنز – هكذا ظَنَنْتُ – أنّ ما هو موجود في هذه القصص غير موجود في الحقيقة، أي ليس حرفيًّا. هكذا ظننتُ، أنّ ما خلّفه وراءَهم اللّاجئون، ليس ذلك الكنز في كوّة الحائط. ليس ذلك الكنز المدفون في باحة البيت إلى جانب الشجرة. الكنزُ هو البيت نفسه. باحة البيت نفسها، والشجرة. الكنزُ هو المكان ذاته. جماله الغالي على القلب.

ولذلك تعَجَّبْتُ. تعجَّبْتُ جدًّا! حينما حَدَثَ ما سأقصّه عليكم.

رَنّ هاتفي الجوّال. مرحبًا، تتحدّث ليسا. من أنتَ؟

حينما أتلقّى اتّصالاً بجوّالي من رقم مجهول، أحيانًا أقوم بالردّ، وأحيانًا لا. حينما يكون وضعيَ الاقتصاديّ جيّدًا لا أردّ. لست بحاجة إلى أن يزعجوني. لكن عندي يكون الوضع على هذه الحال في أحيان متباعدة جدًّا. الحالة، بشكل عامّ، أنّني على الدوام أنتَظِرُ فتاتًا لكسب العيش. أحدهم سمع من أحدهم، سيقوم بالاتّصال بي، يقترح عملًا لتحرير نصّ ما، لترجمة ضئيلة، النبش في أرشيف ما، كتابة تقرير، قصّة قصيرة معيّنة، من يعلم. وفي تلك المرّة، رددتُ على الهاتف، على الرقم المجهول. راودتني – في تلك اللحظات – مشاعر بالاختناق إلى حدّ الموت، كنتُ في حالة «طَفَر»، وكان يجب عليّ أن أدفع أجر الشقّة، حساب الماء، باختصار، رددتُ على الهاتف، رغم أو بسبب الرقم المجهول.
مرحبًا، قلت. ليسا تتكلّم. من أنت؟
أهلًا ليسا – قال صوت ما من الجهة الأُخرى للخطّ. أُدْعَى سمير اليوسف.
بَدَا الاسمُ معروفًا لي، ذاكرة ضبابيّة، لكن لم أعلم من أين. لربّما أتذكّر، قلت لنفسي، ولم أُجِب. نعم سمير، كيف بإمكاني مساعدتك؟
أقوم بتحرير كتاب – قال سمير. كتاب قصص قصيرة. نقوم بالتوجّه إلى كُتَّاب – قال، ونطلبُ منهم كتابة قصص، ما يشبه نثرًا توثيقيًّا، عن الحياة بعدَ عودة اللّاجئين. كيف يبدو الأمر الآن، بعد عودتهم. وقد سمعتُ عنكِ يا ليسا – قال متمَلّقًا لي، سمعتُ عنكِ أنّك تطرّقت – في حينه – إلى قضيّة عودة اللّاجئين، ففكّرت في أن أقترح عليك أن تكوني إحدى المشاركات في الكتاب. فلتكتبي لنا، وصف الحال الآن، بعد عودة اللّاجئين. كيف هو الوضع.

بلعت ريقي. فهمت، قلت. من الواضح أنّني فهمت. لكي أربح قليلًا من الوقت، فقط، قلتُ ذلك؛ لأنّ هذه المرحلة، التي ستأتي تَوًّا، هي مرحلة حاسمة في المكالمة. ويجب عليّ أن أعرف كيفيّة إدارة المفاوضات. أصدرتُ أصوات نحنحةٍ. قل لي، قلتُ له. مجرّد سؤال. أنتَ، أي أنتم، أقصدُ، هل تدفعون لمن يكتب النصوص؟ أي، هل هذه كتابة مقابل مال؟ من الطرف الآخر ساد صمْت، وحينها سمعته يصرخ. يلعن ربكم، إنتو اليهود! بس مصاري في راسكم! بس مصاري! ماذا حَدَث؟ قصّة قصيرة! يا إلهي!
من طرفي، أُحْرِجْت. لم يَطِب لي. لربّما كان على حقّ؟ هل يمكن طلب مقابل ماديّ لهكذا أمر؟ من جهة ثانية، بالفعل كنت طفرانًا. لم يكن بمقدوري أن أسمح لنفسي عملًا بدون مقابل، مع مدير البنك الذي ينهشني عضًّا قويًّا في رقبتي، مثل قطّة عنيفة وشَبِقَة.
أنا آسفة، سمير.
لكن رقم هاتفه، في ذاكرة هاتفي، من يدري؟ قمتُ بحفظه.

مضت أيام معدودات. نجحت في قحط القليل من المال، من هنا القليل، ومن هناك قليل آخر. اتّصل سمير مجدّدًا. كنت قد عرفت الرقم. رغم تظاهري بخلاف ذلك؛ لئلّا يعتدّ بنفسه. ليسا، قال، يتكلّم سمير. كيف حالك؟ أنا جيّدة، قلتُ، الوضع لا بأس، عاديّ. اسمعي، قال. فكّرت، مجدّدًا، في مكالمتنا. لديّ اقتراح لك. نعم، قلتُ. أحاول أن أبدو لا- مبالية.

أُنظري – قال، سمير اليوسف، رغم كتابه، وهم العودة. نعم، تذكّرت من أين كان معروفًا لي. هو، أيضًا، عاد، هاجر هجرة عودة، يسكن، اليوم، في حيفا. أُنظري، قال. لا مالَ لدينا لندفع؛ أي يوجد عندنا مبدأ ينصّ ألّا ندفع للكاتبات. فإذا دفعنا لواحدة، مرّة واحدة، يجب علينا أن ندفع لهنّ جميعًا، وللأبد. جميعهنّ سيرغبن بالأمر. وحينها، ماذا سنفعل؟ سابقة خطرة، قال. لكن سمعت عن الأُمور التي قمتِ بفعلها ذات مرّة، ويهمنّي شخصيًّا – قال، أن تكتبي. ذاكرة ضبابيّة تراودني – قال، إنّنا قد التقينا ذات مرّة.

نعم، قلت له. وقّعت لي، ذات مرّة، كتابك، وهم العودة. ليسا العزيزة. صديقة رائعة وقارئة مشجّعة. واسلمي. سمير.

هذه أنتِ! قال.

نعم – قلتُ. ليسا. هذه أنا.

واو، لا أصدّق! قال.

نعم، قلتُ. مرّ كثير من الوقت. لكن ماذا عن الاقتراح؟

نعم، اِسمعي ليسا، قال. كما قلتُ لَكِ، أن ندفعَ، بالفعل، ليس بمقدورنا، لكن عندي اقتراحٌ لَكِ.

في خضمّ الصراع السياسيّ المرّ والقاسي، بين مؤيّدي العودة النيو – ليبراليّين، وبين مؤيّديها الفوضويّين – الشيوعيّين، انتصر النيو – ليبراليّون. كان لهذا الانتصار، بالطبع، تأثيرات صعبة. صار حقّ التملّك مقدّسًا، وعليه، الفِلَسطينيون العائدون، سليلو العائلات الثريّة قبل التهجير، حظوا بأموال طائلة مقابل أراضيهم وبيوتهم، بينما لاجئون فِلَسطينيون كثيرون، سليلو العائلات المسحوقة والفلاحين المأجورين المستعبدين، عادوا إلى وضع السُّحق والعبوديّة الذي كانوا عليه، لكن على طراز القرن الذي نحياه. هكذا صار، أيضًا، لدى اليهود. القلائل الذين تملّكوا الكثير تلقّوا من وكالات دوليّة متعدّدة أُقيمَت بُغية تطبيق العودة، تعويضات هائلة في إطار التقسيم المجدّد. وهؤلاء الذين بالكاد تدبّروا أمورهم، ظلّوا بالكاد يتدبّرون أمورهم.

سكنتُ في المنشيّة الجديدة، حيّ جديد ومكتظّ بنوه على جزيرة اصطناعيّة، على بعد مائة متر في عمق البحر، بناه مهندسون مهلوِسون. قُبالة المنشيّة العتيقة ويافا. في

المنشيّة الجديدة سكن، معًا، لاجئون جُدُد، فِلَسطينيّون قدامى، ويهود. كثير من النكات دارت في هذا الحيّ عن الحيّ نفسه. قال اليهود، مبتسمين، لم نفكر في هذا، حينما قلنا إنّ العرب سيلقون بنا إلى البحر. دارت مثل هذه النكتة، قديمة مثل لحية طويلة وبيضاء. تذمّر الفِلَسطينيّون، ألهذا عدنا إلى فِلَسطين؟ لكي نعيش في حيّ على جزيرة قُبالة يافا؟ لكن البعد عن يافا وعن تل- أبيب كان قصيرًا جدًّا، جسر ربطنا باليابسة، وكان المنظر رائعًا، من جهة كان البحر، من الجهة الثانية عروسه، عروس البحر، ننظر إليها، إلى يافا، إلى مينائها، من زاوية اللجوء الدائمة هذه، كما رآها اللّاجئون الفِلَسطينيّون الذين طردهم الصّهاينة، وكما رآها المهاجرون اليهود حين قدومهم. لكنّهم، كان لجوؤهم متحرّكًا، ونحن، لجوؤنا كان جزيرة اصطناعيّة تطفو على البحر، مكتظّة. تطفح بالتذمّرات وبالفرحة، مع بارات رخيصة وجارات وجيران قريبين وشاطئ لنا وحدَنا. كان كلّ شيء، تقريبًا، هناك، باستثناء المال. نادا. غورنيشت. فاضي على الآخر. حارة طفرانين مقابل العروس. مقابل المنشيّة الجديدة، هكذا حدّثني سمير اليوسف، على تلّة يافا، كان هناك العديد من البيوت التابعة إلى عائلته. هل تسمعين ليسا؟

غمغمتُ.

في التسويات التي أدرناها خلال العودة، قمنا بتحويل ملكيّات، بعنا البيوت، إلى ساكنين آخرين، آثرنا العيش في حيفا، من هناك أتت عائلة زوجتي. وفي أحد هذه البيوت، بيوت فخمة ضخمة، يسكنها، الآن، يهود فرنسيّون. يوجد كنز – هكذا قال لي والدي، الذي سمع الأمر من جدّي. كنز دفين. قام بإخفائه هناك جدّي، الذي شرح لوالدي أين يوجد الكنز بالضبط. ووفق قوانين الملكيّة، بيع البيت ساري المفعول بالنسبة إلى كلّ عقار ثابت، فقط؛ وليس بالنسبة إلى كلّ ما يتحرّك، ولذلك، وبالأساس، فإنّ ما تمّ إخفاؤه هناك في الجدار، ما زال تابعًا لنا، أأنتِ معي يا ليسا؟ أن ندفع لك، ليس بمقدورنا، لأجل هذه القصّة، لكتابنا، قال. لكن، إذا أردتِ، أقول لكِ أين دفنوا الكنز، وأنت تحفرين هناك، هذا ما سندفعه لك. مقابل نصّك في الكتاب، قال.

واااوو.

لم أُصدّق ما قاله لي. قل لي،سمير، أنت تخدعني؟ فمن المعروف أنّ كلّ هذه القصص حول الكنوز– قلتُ له – هي، عمليًّا، مجاز نثريّ عن جمال البلاد المستتر، الذي خلّفه اللّاجئون وراءهم، والكنز هو عمليًّا، المكان ذاته، وليس الشيء المدفون فيه.

قل لي – واصلت – هل الأمر نكتة؟ هل تريد أن تدفع لأديبة مجازًا؟ ههههههه. حقًّا ذكيّ. ماذا تظنّ يا سمير، أنا ابن اليوم؟ يبدو أنّك – توقّفتُ. ترسلني – توقّفت – للبحث عن كنز وهميّ، توقّفتُ. داخل حائط لحديثي الثراء الفرنسيّين! بدلًا من أن تدفع لي بخبّيزة

قانونيّة، عدًّا ونقدًا! قل لي سمير، ماذا تفضّل أن تفعل أكثر، أن تشرب أم أن تدخّن؟ أن تدخّن أم أن تشرب؟

من الجهة الثانية للخطّ، سمعتهُ يتنفّس. صمتٌ ناشط. ناجع. كان يعرف أنّني أظنّ أنّ الاحتمال ضئيل. لكنّه علم – على ما يبدو – أين أسكن، وما هو حالي عمومًا.

من المفروض أن تكون هناك سبعة خواتم ماسيّة، وخمسون عملة ذهبيّة، قال. في النهاية قد قال. يستلّ كلانا من الصّمت الذي غرقنا فيه. قل لي سمير، قلتُ له. إذا كان هذا الكنز الهائل موجودًا في الحائط، فلماذا لا تذهب بنفسك للحفر هناك؟ أنا لستُ بحاجة إلى المال، قال. كما لا وقتَ لديّ لذلك. لديّ أُمور أُخرى أقومُ بها، قال. وأنت – بالطبع – لستِ مشغولة إلى حدّ كبير. كان على حقّ في هذا الأمر. في هذا الأمر – قلتُ له، في هذا الشأن، سمير، أنت غير مخطئ، بتاتًا.

التقينا – بعد عدّة أيّام – في مقهًى يافيّ، متكتك. من الجهة الثانية للجسر. من جهة المنشيّة الجديدة. لبستُ بدلة عمل، جمّعت شعري، أخذتُ قفّازات من البيت وشاكوشًا وفأسًا، لفتح الحائط. أقفلتُ البابَ وطرقتُ على الباب المجاور، أنادي على منار. جارتي وصديقتي الجيّدة. كنتُ بحاجة إلى مساعدة. دخلتُ إلى البيت. منار، قلتُ لها. كانت على علم. ألقت نظرة عليّ، جاهزة. منار، قلتُ لها. أتذكرين القصّة التي حكيتها لك، عن ذلك المسطول الذي يحاول أن يدفع لي مقابل عملٍ كنزًا مدفونًا في حائط؟ اسمعي، سأقوم بالأمر. لا شيء أخسره. قرّرت أن أذهب وأفحص الأمر. أنا بحاجة إلى المال. وأنا بحاجة إلى مساعدتك، منار، في البحث عن هذا الأمر في الحائط. ولا علمَ لديّ، أيضًا، من يسكن هناك، لربّما يعترضون. ربّما أنّهم عنيفون، أنا خائفة قليلًا؟ تعالَي معي. سنتناصف. فكّرت في الأمرِ ثوانيَ معدودات وقالت: انتظري، قليلا. دخلت إلى غرفة النوم. خرجت مرتديةً ملابس أُخرى. قالت لمعتزّ، ابنها البكر، أن يتدبّر أمر الصغار.

نزلنا في اتّجاه شوارع المنشيّة الجديدة. قفز أطفال على حبل، ثلاث صديقات جلسن في زاوية مكان ما، احتسين البيرة. كنّ يدخّن. قلنا مرحبًا، واصلنا مشينا، رينوڤيتش التاجر وقف في الزاوية، يبيع الحشيش. وصلنا الشارعَ الرئيسيّ، شارع أهوڤا عوزيري، اتّجهنا شِمالًا، عدّة دقائق من المشي حتّى وصلنا إلى جسر. كانت ساعة بعد الظهر. لمعت من تحت الجسر، تحت الشمس، مياه البحر المتوسّط. قُبالتنا، عروس البحر تحمرّ. كلّ ليلة عندها هي ليلة دخلة. اجتزنا الجسر وتوجّهنا يمينًا، نحو أحد مقاهي الشاطئ. سمير كان قد صار في انتظارنا هناك. جلسنا إلى جانبه. قُبالة البحر، الشمس تغيب عنه وعن المنشيّة الجديدة. هل أتيت بالخارطة؟ قلت له. قام ببسط ورقة على الطاولة. كان الأمر خياليًّا. ستايل إنديانا جونز. لم أصدّق أنّني أقوم بالأمر. نظرت منار إليّ. شرح لنا أين

البيت. العُنوان. عرض علينا الخارطة. على ورق قديم، بالٍ، مغلّف بنايلون لاصق، للحفاظ عليها. رُسم عليها نوع من تصميم شقّة من الداخل، مع إكس مرسوم، في مكان وجود الكنز. قال سمير. أعطانا الخارطة وذهبنا إلى حال سبيلنا. ابتعدنا من هناك.

لم تكن مشكلة في العثور على البيت. شارع ميناء يافا 46. وقفنا مقابل الباب. منار أطول منّي، قويّة. وقفت هناك أمامي، طرقت الباب. انتظرنا قليلًا، لم يأتِ أحد. لكن سمعنا خطوات في الداخل. طرقت منار الباب ثانية، رنّت الجرس. سمعنا خطًى تقترب. فُتح الباب. ربع فتحة. نظرت منار إلى الرجل وابتسمت، تصطاد عينيه بابتسامتها السحريّة، المدوّخة. بدون أن ينتبه، أدخلت رجلها داخل حافة الباب. فلن يستطيع إغلاقه إن أراد. مرحبًا، قالت منار. نعم؟ قال، من ظلمة البيت. من أنتما؟ نظر بتمعّن إلى هيئتينا، مرتديتين ملابس عمل. لم أطلب ترميمًا، قال. أظنّ أنّ خطأً قد وقع. قالت له منار: لم نخطئ. كانت لكنة فرنسية على لسانه. أراد إغلاق الباب. يوجد هنا شيء ما تابع لنا، قالت له. في أحد حيطان بيتك يقبع كنزٌ، تركَته العائلة الفِلَسطينيّة التي حوّلت الملكيّة إليك، قبل التهجير. والآن، نحن هنا. نحن مثّلتا العائلة. يوجد كنز في أحد الحيطان، والكنز لنا. قال، لكن هذا البيت ليَ الآن. ملكي وفق القانون. العائلة المالكة الأُولى حوّلت الملكيّة لي، وفق تسوية جديدة. نعم، قلتُ له. لكن وفق القانون، بناية البيت، فقط، هي التابعة لَكَ. الأملاك غير المنقولة. وكلّ ما هو منقول من داخله، لا ينتقل مع الملكيّة.

دار نقاش قضائيّ كامل، على باب بيته. عن الملكيّة، الانتماء، العقار، القضاء. لم أَقْوَ على هذا الأمر. كما أنّ ذلك الفرنسيّ، باختصار، لم يبدُ كرجل شرّير. حينما رأيتُ أنّ النقاش عالقٌ، بعد كثير من الوقت، قلتُ لهُ، اسمع، الكنز هناك كبير. وكلتانا، ليست طمّاعة. لم يفهم كلمة طمّاعة. ليس مهمًّا. باختصار، قلتُ له، لم نأتِ للتخاصم معك. لدينا هنا خارطة. مع المكان الذي يوجد فيه الكنز. دعنا ندخل، ساعدنا على البحث، نتقاسم الكنز مثالثة.

فكّر الفرنسيّ في الأمر لثوانٍ، وحينها فَتح الباب. جان - لوي فرديناند، قالَ. منار، قالت، ليسا، قلتُ. تصافحنا. نظرت حولي. كنّا داخل صالون واسع، رسومات زيتيّة على الجدران، أثاث ثقيل من خشب. أجسام إضاءة شرقيّة، سوق أثاث عتيق — مليون دولار أنارت الفضاء. تعالا، اُدخُلا، قال. تركت الشاكوش والفأس في المدخل. قادنا إلى طاولة خشبيّة، من ذلك النوع الذي يبدو كخشن، سميك. جلسنا. جلسنا. أخرجت الورقة المطويّة. نظرنا. ربّما كان هناك ستّ أو سبع غرف أُخرى في هذا البيت وفق الخارطة. لكن الكنز — بناءً على الخارطة — كان من المفروض أن يكون في هذا البيت. في هذا الحيّز الكبير. أدَرْنا التصميم، حيث يكون

الباب الذي على الخارطة، باختصار، قمنا بتحديدها وفقًا للباب. وفق الإكس الذي رُسم عليها، كان الكنز من المفروض أن يكون على الحائط الجنوبيّ، على مبعدة خمسة أمتار، تقريبًا، من حائط الواجهة، من حائط المدخل. اتّجهنا إلى هذا الحائط، ثلاثتنا، وباشرنا تحريك الأثاث من هناك. جان - لوي أنزَل الصّور عن الحائط. أنا ومنار قمنا بتحريك الأثاث، مسكنا كنبة مصنوعة من الجلد، ثقيلة، واحدة في كلّ جانب، حَرَّكناها نحو داخل الغرفة. طاولة مصنوعة من الزجاج. حينما خلا الحائط من الأثاث، الرسومات، بساط جداريّ كان معلَّقًا عليه، ذهبتُ نحو المدخل. أخذتُ الشاكوش، المنكاش أعطيته لمنار، اِذهب وأحضر لنا مكنسة، قلتُ لجان - لوي. لم يتحرّك من هناك. قلت له حسنًا. خذ الشاكوش أنتَ. أحصيت خمس خطوات من الزاوية. قلت له هنا، اُطرُق هنا. جان - لوي باشر الطرق على الحائط. بدأ الطين يتساقط منه. تناثر على أرضيّة الخشب. ضرب بحذر شديد. منار قالت له، اِسمع، جان - لوي، لا يمكن إخفاء كنز في بيت داخل طين. يخبئون الكنز داخل لبنة بناء ناقصة. أخذت منكاشها، وضربت. ضربت حائط البيت. علق طرف المنكاش – في بعض الأحيان – بين لبنات البناء الكبيرة، العتيقة. اِحذَري! جان - لوي، قال. ساعِدني، قالت له منار. واصل الضرب بشاكوشه، أقوى قليلا. اِذهبي قُدُمًا في اتّجاه الحائط، قلتُ لمنار. فنحن، عمليًّا، لا نعرف أين الكنز. واصلنا العمل. تعب جان - لوي. أخذت الشاكوش منه. بعد نصف ساعة من العمل، كان كلّ مركَز الحائط مكشوفًا. وضعنا الأدوات على الأرضية، باشرنا تلمّس اللّبِنات. كان بعضها يتزحزح. ومع كلّ لبنة تتزحزح هناك، وحاولنا سحبها وإخراجها، قلنا ها هو، إنّه هنا! ها هو، إنّه هنا! لكنّه لم يكن هناك. كان بحثًا غير قصير، لكن، لا، لم نعثر على شيء.

اتّكأتُ على الحائط، يائسة. سقطت يا ليسا – قلتُ لنفسي. وقعت ثانية. لا يوجد كنز. لا شيء. لكن لا. حينها، قال جان - لوي، لحظة! لحظة! الآن، الآن. فقط، أتذكّر. حينما انتقلنا إلى هنا، حينما قمنا بالترميم الكبير، حين انتقالنا إلى هنا، حرّكنا في الترميم الذي قمنا به، أنا وزوجتي، مدخل البيت! المدخل الأصليّ، ليس مكان المدخل، الآن. من الواضح أنّنا لن نجد الكنز في الحائط الذي بحثنا فيه. وضعنا الخارطة بشكل غير سليم! وأين كان ذلك المدخل، وفق الترميم، هل تذكر؟ سألت منار. يبدو لي أنّني أذكر، قال جان - لوي. كان هذا منذ وقت طويل، لكن أظنّني أذكر. لم يطلّ الباب على الميناء، توجّه نحو الداخل، قال جان - لوي، نحو المدينة، إلى الداخل. حفرنا، طيلة الوقت، في الحائط غير الصحيح. الكنز داخل الحائط الثاني، قال. المقابل. الكنز في الحائط الثاني. اتّجهنا نحو الحائط الثاني. نصف الغرفة بدا كموقع بناء. مثل بقايا هدم. غبار في كلّ مكان. قطع كبيرة وصغيرة من الطين كانت على الأرضيّة. سَكب جان - لوي لنا الماءَ، شربنا بسرعة واتّجهنا نحو الحائط الثاني. كانت مكتبة كبيرة على طوله، ثقيلة، من

الحديد، مثبّتة إلى الحائط ببراغيّ. ألقينا عليه نظرة. ما العمل. فلتذهب الكتب إلى الجحيم! صرخ بلكنة فرنسيّة. بدأ يعجبني، هذا الجان - لوي. فلتذهب كلّ المكتبة إلى الجحيم. صرخ. ذهب. حازمًا. أمسك بأحد جوانبها. وباشر هزّها. لاقتلاعها من الحائط. ذهبتُ إلى الجهة الثانية للحائط. هززتُ معه. بدأت الكتب تتساقط عنها. تتطاير على الأرضيّة مثل فراشات ثقيلة. سكارى. دائخة. نحو الأسفل. هززنا وهززنا. خطت منار نحو الخلف. ابتعدت. بوم! تحطّمت المكتبة. خطف جان - لوي المنكاش. أخذت منار الشاكوش. أنا رفعتُ عن الأرض واحدًا من أعمدة المكتبة الحديديّة. أحصينا خمس خطوات. بدأ ثلاثتنا بالضرب على الحائط. سقط الطين على الأرضيّة. مهلا! صرخ جان - لوي. مهلا! لم يكن أيّ تناسق بين الحركات التي قام بها وبين الكلمات. فقد قام بضرب الحائط بجنون. مهلا! مهلا! انضممنا إليه. أنا بالقضيب الحديديّ. منار بالشاكوش. إنّه هنا! صرختُ منفعلة. أصبتُ شيئًا صُلبًا. كصندوق. أشعر بذلك. صرختُ. الكنز! عنصر قصصيّ! أسطوريّ! خياليّ! كنتُ ألهث. شعري مليء بالغبار. جبين لزج من جزيئات الطين والعرق. إنّه هنا. أشعر بذلك! ألهثُ. أضرب الحائط. ضربة تلو ضربة. صرخ جان - لوي. أرى شيئًا لامعًا! في المكان الذي وُجد فيه. رفعت منار المنكاش. أعلى من رأسها. ضربت هناك ضربة هائلة. بجانب المكان الذي كنتُ أضرب فيه. وأنا. أيضًا. أصبْتُهُ! قالت. صرخت. الصندوق! لكنّه لم يكن ذلك الأمر. فوق رؤوسنا. شعرنا بشيءٍ يتحرّك. كأنّ كلّ شيء يتحرّك. مثل هزّة أرضيّة. منار. قلت لها. بهدوء. منار. أعتقد أنّنا أصبنا أحد الأعمدة الداعمة. لم يكن ما أصبتِهِ صندوق الكنز. أصبنا أحد الأعمدة الداعمة. لا تبدأي. الآن. بالتأتأة يا ليسا. فهمتك في المرة الأولى. قالت. سقط حجر كبير من الحائط. منحوت. ثقيل. حجر آخر وحجر إضافيّ سقط بعده. هيّا نهرب من هنا! صرخت منار. أمسكتُ بجان - لوي من كمّه. كان مصدومًا. مصعوقًا. هيّا نهرب من هنا! سحبته. ركضنا نحو الباب. ندوس على كتب. أثاث. بُسط. حجارة. وطين. اهتزّ أحد الحيطان. ركضنا نحو الخارج. خرجنا من الباب. تخطّينا المدخل. من خلفي سمعتُ صوت سقوطٍ. انهيار. مثل تردّم. ركض ثلاثتنا من هناك. هما كانا أمامي قليلًا. منار وجان - لوي. أنا ألهث. من خلفهما. توقّف جان - لوي. ومنار. أيضًا. قاما بالاستدارة. رأيتهما. مقابلي مفتوحي العينين. ينظران. دهشة. لما حصل من خلفي. ملتصقًا بجارزة مليئة بالعَرَق. خمّنت ماذا يمكنهما أن يريا هناك. استدَرْتُ. ضجّة هائلة. اِنهار كلّ شيء. سقط. تداعى البيتُ. هُدم. لا أُصَدِّق. قال جان - لوي. تمتم. لا أصدّق. هُدم بيتي. لا يوجد كنز. قلتُ له. لي. لمنار. لا كنزَ. ليس هذا هو الوقت يا ليسا. قالت منار. هَمَسَت. تعالَي. تعالَي نذهب من هنا. جان - لوي وقف هناك. مشدوهًا. بخطوات صامتة. قططيّة. تملّصنا من هناك. رويدًا رويدًا. أنا ومنار. حتّى ابتعدنا بما فيه الكفاية. وحينها بدأنا بالركض. واصَلنا سماع أصوات السقوط. لم ننظر إلى الخلف.

الكنز هو المكان، قلتُ، لاهثة. عرفتُ ذلك. كنتُ على علم بذلك. الكنز هو جمال المكان. كنتُ على علم بذلك! صرخت قائلة لمنار، لاهثَة، خلال ركضي. أبصق جزيئات مدخّنة من الرئة. أغلقِّي فمك يا معتوهة! صرخت منار. توجّهنا نحو الجسر، نركض عائدتين إلى المنشيّة الجديدة، حيّ هجين مغترب في قلب البحر. اجتزناه، في قلب الحيّ. توقّفنا. تجمّدنا. نظرنا امرأةً إلى عيون الأُخرى.

امرأة بعيون امرأة أُخرى.

عامي آشِر. ولد عام 1971 في تل- أبيب. يحمل اللقب الأول في علم النفس والتاريخ العامّ. مترجم ومحرّر لغويّ مستقلّ للعبرية والإنجـليزيّة. يحيا في يافا مع زوجه ميراف وولديهما، أوري ومايَه. انضمّ إلى زوخروت قبل أربع سنوات إثر جولة في القرى الفِلَسطينية المهجّرة في مدينته، مسقط رأسه. يشمل نشاطه، منذئذٍ، جمع شهادات ومقابلات مصوّرة لأشخاص يهود عايشوا النكبة في 1948، تحليل شهادات محاربين يهود نُسيت في الأرشيفات، وإرشاد جولات في يافا لمجموعات من البلاد والخارج.

עמי אשר, נולד ב-1971 בתל אביב. בעל תואר ראשון בפסיכולוגיה ובהסטוריה כללית. מתרגם ועורך לשוני עצמאי בעברית ובאנגלית. חי ביפו עם אשתו מרב ושני ילדיהם, אורי ומאיה. הצטרף לזוכרות לפני ארבע שנים בעקבות סיור בכפרים הפלסטיניים בעיר הולדתו. פעילויותיו מאז כוללות ראיונות מצולמים עם עדי נכבה יהודים מ-1948, ניתוח עדויות לוחמים שנשכחו בארכיונים, וסיורים ביפו לקבוצות מהארץ ומחו"ל.

أمل إقعيق، باحثة، كاتبة، وناشطة من مواليد الطيبة. حاصلة على الدكتوراة في الأدب المقارَن من جامعة واشنطن في سياتل. تعمل، حاليًّا، أستاذة مساعدة زائرة للأدب المقارَن والدراسات العربية في كلية وليامز في ولاية ماساتشوستس في الولايات المتحدة. أمل صاحبة مدوّنة فيسبوكيّة بعُنوان «يوميّات نِسْويّة قنفذيّة».

אמל אקעיק, חוקרת, סופרת ופעילה. ילידת טייבה. בעלת תואר דוקטור בספרות השוואתית מטעם אוניברסיטת וושינגטון בסיאטל. מכהנת כפרופסור משנה אורחת לספרות השוואתית ולמחקרים ערביים בוויליאמס קולג', מסצ'וסטס. רשומה בפייסבוק תחת השם "יומן פמיניסטי קיפודי".

عيدان برير، مترجم بين اللغتين العربية والعبرية وطالب دكتوراه في معهد الدراسات التاريخية في جامعة تل- أبيب. يتمحور بحثه حول التاريخ الاجتماعيّ لِمنطقة شِمال العراق في أواخر العهد العثمانيّ.

עידן בריר, מתרגם מערבית לעברית ודוקטורנט בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. מחקרו עוסק בהיסטוריה חברתית של צפון עיראק בשלהי התקופה העוסמאנית.

تسـڤـي بن- دور بنيت، من مواليد مدينة القدس، عام 1966. دَرَسَ ويُدَرِّس التاريخ الصينيّ والإسلاميّ. يعيش في نيويورك.

צבי בן-דור בנית, נולד בירושלים ב-1966 ולמד ומלמד היסטוריה סינית ואסלאמית. גר בניו יורק.

تومِر جَردي، يعيش في حيّ نـڤيه شأنان، جنوب تل- أبيب. أديب، مُحرّر، وأشياء أخرى. صَدَرَ كتابه الأوّل **حجر، ورق** عن دار النشر «هكيبوتس همئوحاد» (الكيبوتس الموحّد) عام 2012. كتابه الثاني **أو تستردّ مالك**، قيد الكتابة.

תומר גרדי, חי בנווה שאנן בדרום תל-אביב. סופר ועורך ועוד כל מני. ספרו הראשון - אבן, נייר - ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד בשנת 2012. ספרו השני - או שכספך יוחזר - נמצא כעת בכתובים.

أڤيف جـروس – ألون. أحاول – في أغلب الأيام – أن أكسب قوتي من التصميم الجرافيكيّ وإدارة المشاريع (vivworks.wordpress.com) وأصبو للتعاون مع منظمات للتغيير الاجتماعيّ.

אביב גרוס-אלון, מנסה, ברוב הימים, להתפרנס מעיצוב גרפי וניהול פרוייקטים (vivworks.wordpress.com) ומחפשת לשתף פעולה עם ארגונים לשינוי חברתי. בכל הימים גם אמא. את הספר הזה אני רוצה

كلّ يوم أنا أمّ، أيضًا. أودّ أن أهدي هذا الكتاب لابنتيّ، روت ونعومي – من أجلكما. أريد أن أتخيّل مستقبل مصالحة تكون فيه اللغة العربية كلغتنا الأم.

להקדיש לבנותיי רות ונעמי - עבורכן אני רוצה לדמיין עתיד של פיוס בו ערבית תהיה כמו שפת אימנו.

علاء حليحل، من مواليد قرية الجشّ عام 1974، مقيم في عكّا. حاصل على البكالوريوس في الاتصال الجماهيريّ والفنون الجميلة من جامعة حيفا، وخرّيج مدرسة كتابة السيناريو في تل- أبيب. يشغل، اليوم، مهامّ رئاسة تحرير موقع «قدّيتا» الثقافيّ. صدرت له أربعة كتب كان آخرها: «كارلا بروني، عشيقتيَ السرّيّة» (2012، كُتب قدّيتا)، ويكتب للسينما والمسرح. حاز عدّة جوائز، أبرزها: «بيروت 39»، وجائزة عبد المحسن القطّان، ثلاث مرّات.

עלאא חליחל, נולד בשנת 1974 בכפר אלג'ש. גר בעכו. בעל תואר בוגר בתקשורת ובאמנות מטעם אוניברסיטת חיפה. בוגר בית הספר לתסריטאות בתל אביב. מכהן כראש מערכת מגזין התרבות המקוון קדיתא. ארבעה ספרים פרי עטו יצאו לאור. האחרון שבהם, יחסי הסודיים עם קרלה ברוני, יצא לאור בערבית ב-2012 בהוצאת קדיתא, ותורגם גם לעברית. כותב גם סרטים ומחזות. זכה בכמה פרסים כולל פרס "ביירות 39" ושלוש פעמים בפרס עבד אלמחסן אלקטאן.

ليئات روزنبرغ، المديرة العامّة في زوخروت. تسكن في حيّ فلورنتين في جنوب تل- أبيب. ناشطة نِسْويّة منذ سنوات عديدة. شغلت في السابق منصب عضو مجلس إدارة المركز لمساعدة ضحايا الاعتداء الجنسيّ في تل- أبيب. وفي الحاضر هي أمّ لولدين، أيضًا.

ליאת רוזנברג, מנכ"לית עמותת 'זוכרות', מתגוררת וחיה בשכונת פלורנטין בדרום תל אביב. פעילה פמיניסטית שנים רבות, בעבר חברת ועד מנהל במרכז סיוע לנפגעות תקיפה מינית בתל אביב ובהווה גם אם לשניים.

عَدِي سوريك، من مواليد نس- تسيونه (وادي حنين) عام 1970. عاشت في أماكن مختلفة (من بينها: ألوموت، عين چِڤ، حيفه - حيفا). تسكن في تل- أبيب منذ عشرين عامًا. أمّ لطفلين. تعمل محرّرة لسلسلة النشر المترجم، **ڤاشتي**، في دار النشر رسلينچ. كتابها الثالث، **أحيانًا نفقد أناسًا**، صَدَرَ، مؤخّرًا، عن دار النشر «يديعوت سْفاريم».

עדי שורק, 1970, נולדה בנס-ציונה (ואדי חנין) וחייתה במקומות רבים נוספים בארץ (ביניהם אלומות, עין גב, חיפה-חיפא). מזה עשרים שנה מתגוררת בתל-אביב. אם לשניים. עורכת את סדרת הפרוזה המתורגמת "ושתי" בהוצאת רסלינג. ספרה השלישי, "לפעמים מאבדים אנשים", ראה אור לאחרונה בהוצאת "ידיעות ספרים".

ماتي شموئِلوف، أديب، شاعر، ومحرّر. مجموعته الشعرية الرابعة **تبدأ المصيبة من وجبة رجال أعمال** صَدَرَت عن دار «نهار سفاريم» عام 2013. مجموعته القصصية الأولى ستصدر، قريبًا، عن دار النشر «زْمُورَه بيتان». قام شموئِلوف بتحرير كرّاسات ومجلّات مختلفة. من بين مؤسّسي «چريلا تَربوت» (عصابة ثقافة) و«مأڤاك همشورريم» (نضال الشعراء). من مواليد مدينة حيفا، ويصبو لأن يوارى الثرى في بغداد، حلب، ومشهد.

מתי שמואלוף, סופר, משורר ועורך. ספר השירה הרביעי שלו "האסון מתחיל בארוחת עסקים" ראה אור בהוצאת נהר ספרים (2013). ספר סיפוריו הראשון ייראה אור בקרוב בהוצאת זמורה ביתן. ערך אסופות, כתבי עת ונמנה על המקימים של "גרילה תרבות" ו"מאבק המשוררים". נולד בחיפה ורוצה להיקבר בין בגדד, חלב ומשהד.

يهودا شنهاڤ - شهرباني، يهوديّ عربيّ، جدّ لثلاثة أطفال (إيلاه، إيتاي، وراز). يترجم النثر من العربية إلى العبرية.

יהודה שנהב-שהרבני, יהודי ערבי, סב לשלושה (אלה, איתי ורז) ומתרגם פרוזה מערבית לעברית.

أسعد موسى عَودة، من الكبابير – حيفا، وُلد عام 1974. وهب نفسه لخدمة العربيّة، دارسًا وعاشقًا، فامتهن التّرجمة والتّعريب، والكتابة والتّحرير، والتّعلّم والتّعليم. على مشارف إنهاء دراسته للّقب الثّاني في اللّغة العربيّة وآدابها في جامعة حيفا. متزوّج، بغير ولد بعد.

אסעד מוסא עודה, משכונת כבאביר - חיפה, יליד 1974. הקדיש את עצמו לשרות השפה הערבית כלומד וכמאוהב בה. עוסק בתרגום ושערוב, בכתיבה, בעריכה, בלימוד עצמי שאינו פוסק ובהנחלת הערבית לכל דורש. לקראת סיום לימודיו לתואר שני בשפה וספרות ערבית באוניברסיטת חיפה. נשוי ללא ילדים, עדיין.

حسام عثمان، فِلَسطينيّ مولود في مخيّم اليرموك في دمشق عام 1982. عاد إلى فِلَسطين عام 1996؛ بعد اتفاق أوسلو.عانى من التَّرحال في البلاد العربية؛ عاش في سورية، لبنان، الأردن، وتونُس، حيث كانت منظمة التحرير الفِلَسطينية تحُطّ رِكابها. ناشط شبابيّ ضدّ الصّهيونية والاحتلال، وناشط في أعمال تطوّعية خيرية وتنموية. بدأ الكتابة في سنّ صغيرة، حيث كتب بعض القصص للأطفال وهو لا يزال ابن 11 سنة، لينتقل بعدها إلى كتابة القصائد والخواطر الوطنية والعاطفية. يسكن مدينة رام الله.ويعمل مهندس صوت.

חסאם עת׳מאן, פלסטיני. נולד בשנת 1982 במחנה הפליטים ירמוך שליד בדמשק. שב לפלסטין בשנת 1996, לאחר הסכמי אוסלו. נאלץ לנדוד בין ארצות ערביות שונות - התגורר בסוריה, לבנון, ירדן ותוניסיה. פעיל נוער נגד הציונות והכיבוש ומשתתף בפעילויות התנדבותיות של צדקה ופיתוח. התחיל לכתוב בגיל צעיר, וכבר בהיותו בן 11 כתב כמה סיפורים לילדים. מאוחר יותר עבר לכתיבת שירה והגות בנושאים לאומיים ורגשיים. גר כיום ברמאללה ועובד כמהנדס קול.

حنّا عيدي، من مواليد قرية البقيعة الجليلية، في شِمال فِلَسطين. حاصل على البكالوريوس من جامعة حيفا في العمل الاجتماعيّ، وبكالوريوس الفنون الجميلة من جامعة ويسكونسين، وعلى ماجستير الإخراج المسرحيّ من جامعة واشنطن. حنّا عيدي فنّان مسرحيّ؛ كتب وأخرج أعمالاً مسرحية للعديد من المسارح في أرجاء الولايات المتحدة، كما للعديد من المسارح المحلية.

חנא עידי, יליד הכפר בקיעה בצפון פלסטין. בעל תואר בוגר בעבודה סוציאלית מטעם אוניברסיטת חיפה, בוגר באמנויות יפות מטעם אוניברסיטת ויסקונסין ומוסמך בבימוי מטעם אוניברסיטת וושינגטון. אמן תיאטרון. כתב והפיק הצגות לתיאטראות רבים בארה״ב ובארץ.

عمر الغباري، عضو طاقم ومركّز مشروع الحيّز والعودة في زوخروت - ذاكرات، ينظّم جولات ويكتب عن نكبة القرى والمدن الفِلَسطينية المطمورة في الحيّز الناظر عودة لاجئيه. فِلَسطينيّ من مشيرفة والناصرة وأم الفحم، من القدس وبيت لحم، واحة السلام، تل- أبيب، من اللجون، من اللطرون، ومن الشجرة.

עמר אלע׳בארי, חבר צוות זוכרות, רכז תחום מרחב לשיבה, מסייר וכותב על הנכבה של הכפרים והערים שאינם. פלסטיני ממשירפה, אלנאסרה, אם אלפחם, אלקֻדס, בית לחם, נווה שלום־ואחת אלסלאם, תל אביב. מאללג׳ון, אללטרון ואלשג׳רה.

الطيّب غنايم، من مواليد 1982، صِحافيّ، مترجم، محرّر، وشاعر. ترجم وحرّر أنطولوجيا الشّعر الفِلَسطينيّ المعاصر (للعبريّة). حائز جائزة مِهرجان المطلّة للشعر، 2013.

אלטייב ע׳נאים, יליד 1982, עיתונאי, מתרגם, עורך ויוצר. תרגם וערך את הספר לקט מהשירה הפלסטינית החדשה בהוצאת מטען. זוכה פרס טבע לשירה בפסטיבל מטולה לשירה, 2013.

دِبي فارِبر، مركّزة مشروع الشهادات في زوخروت (ذاكرات). منتجة كتاب «عودة – شهادات متخيّلة من مستقبلات ممكنة» ومركّزة التحرير. خرّيجة قسم التصوير في كلّية «بتسَلئِل» وتدرس للقب الثاني في موضوع الدراسات الثقافية، في الجامعة العبرية بالقدس. تسكن في تل- أبيب.

דבי פרבר, מרכזת את תחום עדויות ושימועים פומביים בזוכרות. רכזת מערכת ומפיקה של עודה - עדויות מדומיינות מעתידים אפשריים. בוגרת המחלקה לצילום בבצלאל ומשלימה בימים אלה מאסטר בתוכנית ללימודי תרבות באוניברסיטה העברית בירושלים. גרה בתל אביב.

دانيئله كرمي، من مواليد مدينة تل- أبيب. من إصداراتها: **أن تُحَرِّرَ فيلًا** (حائز جائزة رابطة ملحّني، مؤلّفي، وناشري الموسيقى في إسرائيل «أكوم»، عام 2001)، **دُقْـاش كايتس**(عسل الصيف) 2002، **عائلتا ياسين ولوسي في السماء**(2009) **وعنزات** (عام عوفِـد، 2011).

דניאלה כרמי, ילידת ת"א. בין ספריה: 'לשחרר פיל' (פרס אקו"ם 2001), 'דבש קיץ' (2002) 'משפחת יאסין ולוסי בשמים' (2009) ו'עזים' (2011) בהוצאת עם עובד.

إسراء كَلَش، قاصّة فِلَسطينية، لاجئة من زرعين، ولدت في مدينة جنين عام 1985، مقيمة في مدينة نابلس، تحمل شهادة الماجستير في الأدب العربيّ، وتعمل مُعلّمة. لها مجموعة قصصية مطبوعة بعُنوان «خطأ مطبعيّ»، صادرة عن دار الأهلية – عمّان 2011، وهي المجموعة الفائزة بجائزة الكاتب الشابّ من مؤسّسة عبد المحسن القطّان 2010. لديها اهتمامات خاصّة بأدب الأطفال، فتكتب فيه، وتنفّذ ورشات خاصّة به في مؤسّسات مختلفة، كما تدير تحرير مجلّة الزيزفونة للأطفال – رام الله. لها حضور ومشاركات ثقافية مختلفة داخل الوطن وخارجه.

אסראא כלש, מספרת פלסטינית. פליטה מזרעין. נולדה בשנת 1985 בג'נין. גרה בשכם. בעלת תואר מוסמך בספרות ערבית. עובדת כמורה. חיברה קובץ סיפורים בשם "טעות דפוס" שיצא לאור בהוצאת אלאהליה בעמאן בשנת 2011. קובץ סיפורים זה זכה בפרס "הסופר הצעיר" מטעם מוסד עבד אלמוחסן אלקטאן. כותבת ומתעניינת במיוחד בספרות ילדים, כולל מתן סדנאות בנושא וניהול מערכת כתב העת לילדים אלזיזפונה ברמאללה. מקיימת כנסים ומפגשי תרבות שונים במולדת ומחוצה לה.

بروريه هوروڤيتس، مدرّسة لغة عربية في مدرسة الـ«ريئالي» بحيفا، محرّرة لغوية ومترجمة من العربية إلى العبرية.

ברוריה הורביץ, מורה לערבית בבית הספר הריאלי בחיפה, עורכת לשונית ומתרגמת מערבית לעברית.